Eski Türk Vergi Terimleri

Institut für Studien der Kultur
und Religion des Islam
Goethe-Universität Frankfurt
Gräfstr 78 - 60486 Frankfurt

KÖKSAV
Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi : 4

GENEL EDİTÖR:
F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi

YAYIN KOORDİNATÖRÜ:
A. Semin BARUTCU

YARDIMCI EDİTÖRLER:
Yonca ANZERLİOĞLU,. Dr., Hacettepe Üniversitesi
Melek ERDEM, Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi
Saime Selenga GÖKGÖZ, Dr., Hacettepe Üniversitesi
Filiz KILIÇ, Araş.Gör., Ankara Üniversitesi
A. Melek ÖZYETGİN, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi

DANIŞMAN EDİTÖRLER:
Henryk JANKOWSKI, Prof.Dr., Adam Mickiewicz Üniversitesi (Poznan -Polonya)
M. Cihat ÖZÖNDER, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara - Türkiye)
Klaus RÖHRBORN, Prof.Dr., Georg-August-Universität Göttingen (Göttingen - Almanya)
Masahiro SHŌGAITO, Prof.Dr., Kyoto Üniversitesi (Kyoto - Japonya)
Ahmet TEMİR, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Emekli Profesörü (Ankara - Türkiye)
İsenbike TOGAN, Prof.Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Ankara - Türkiye)
Dursun YILDIRIM, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi (Ankara - Türkiye)
Mirfatih ZEKİYEV, Prof.Dr., Kazan Bilimler Akademisi Eski Başkanı (Kazan - Tataristan RF)

KÖKSAV
Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi : 4

Eski Türk Vergi Terimleri

A. Melek Özyetgin

KÖKSAV . Ankara 2004

Telif Hakkı © KÖKSAV 2004
A. Melek Özyetgin 2004

Birinci baskı 2004

KÖKSAV: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı
Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Editörlüğü
Gülseren Sok. No: 13/9
06570 Tandoğan Ankara. Türkiye
Tel: +90312 232 43 73 Faks: +90312 231 04 74
http://www.koksav.org.tr

Bütün hakları saklıdır. Tanıtma, tenkit ve görüş maksatlı kısa alıntılamalar dışında, bu yayının hiç bir kısmı elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt v.b. yolla hiç bir şekilde yayıncıların izni olmaksızın bastırılamaz, çoğaltılamaz.

Özyetgin, A. Melek
Eski Türk Vergi Terimleri / A. Melek Özyetgin. — Ankara : KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2004.
XII+250s. ; 24 sm. — (KÖKSAV . Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi ISSN 1303-1767; 4)
Dizin vardır.
Kaynaklar: 235-248 ss.
ISBN 975-7430-31-5
1. Türk Dil Tarihi – Söz Varlığı – Vergi terimleri – Tarihsel ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi. 2. Eski Türk – Altın Ordu – Türklük Araştırmaları. 3. Eski Türk Vergi Terimleri. I. Özyetgin, A. Melek. II. Başlık. III. Diziler: KÖKSAV. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları (Ankara, Türkiye)

ISSN 1303-1767
ISBN 975-7430-31-5

Arka Kapak: A. Semin Barutcu, *Zaman Tüneli*
(Tablo motif kaynağı: Gai Shanlin, (1986). *Petroglyphs in the Yinshan Mountains*, Cultural Relics Publishing House, Beijing, s. 127, No. 497 yüz; s. 57, No. 180 koç; s. 180 No. 720 yazı)

Baskı: Kozan Ofset Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. cd. Arpacıoğlu-2 İşh. 95/11 06060 İskitler-Ankara

Sevgili Annem Zehra Özyetgin ile
Sevgili Babam H. Tahsin Özyetgin'e sunulmuştur...

İçindekiler

Ön Söz XI
Giriş 1
Çalışmanın konusu 1
Çalışmanın ele alınma yöntemi 1
Eserin korpusu 3
Kısaltmalar 19
İşaretler 22

1. Bölüm Eski Türklerde Vergi 23

1.1 Eski ve Orta dönem Türk vergi düzeni 23
1.1.1 Türklerde 'vergi'ye ad olan kelimeler 23
1.1.2 Eski ve Orta Türk döneminde vergiler 25
1.1.2.1 İlhanlı devletinde vergi 27
1.1.2.2 Osmanlı devletinde vergi 28
1.1.2.3 Türk devletlerinde vergi muafiyeti 31
1.2 Türk vergi düzenine dair doğrudan Türkçe kaynaklar olarak Uygur sivil belgeleri ve üzerinde yapılan çalışmalar 35
1.2.1 Uygur sivil belgelerine göre vergi terimleri 43
1.2.2 Altın Ordu tarhanlık yarlıklarına göre vergi terimleri 47

2. Bölüm Eski Türk Vergi Terimleri 51

2.1 Genel vergiler 51
2.1.1 alban 51
2.1.2 alım 55
2.1.3 anbār ḥakkı ~ anbār mālı 58
2.1.4 basıg 58
2.1.5 berim 60
2.1.6 bert 65
2.1.7 borluk 67
2.1.8 borla tamgası 71
2.1.9 çıkış 71
2.1.10 ḥazīr ~ ḥazr anbār 73
2.1.11 ert 74

2.1.12 kabın 74
2.1.13 kalan 75
2.1.14 kara sanı 83
2.1.15 kara konagı 83
2.1.16 kavlalık 84
2.1.17 kodgu 86
2.1.18 kupçır ~ kupçur 86
2.1.19 sala ḫarcı 92
2.1.20 ḫarc ~ ḫarāc ~ ḫarācāt 93
2.1.21 salıg/k 93
2.1.22 säkin 101
2.1.23 tabanlıg 102
2.1.24 tamga 103
2.1.25 tartnak 108
2.1.26 täşig 111
2.1.27 tintsuy 111
2.1.28 tütün 112
2.1.29 umdu 120
2.1.30 urub 121
2.1.31 yasak 121
2.1.32 yer ḫablesi 126
2.2 İş ve hizmet yükümlülükleri 127
2.2.1 çärig 128
2.2.2 işküç 129
2.2.3 ḳısmet 130
2.2.4 konak tüşün ~ tüşül 131
2.2.5 koluş ~ koltka ~ kolka 133
2.2.6 süsün ~ şüsün 136
2.2.7 ulag/k 138
2.2.8 ʿulūfe 141
2.3 Aynî vergiler 142
2.3.1 kap 142
2.3.2 kavut ~ kavıt 145
2.3.3 käpäz 147
2.3.4 kurut 149
2.3.5 pulkuz (pwlqwz) ḫaḳḳı 151
2.3.6 tarıg 151
2.3.7 ür ~ üyür ~ yür 154
2.4 Vergi mükellefleri 155
2.4.1 alımçı 155
2.4.2 berimçi 156
2.4.3 borlukçı 157
2.4.4 inçü bagçı (~ inçü borlukçı) 157

2.4.5 kalançı 158
2.5 Vergi toplayıcıları 159
2.5.1 tsaŋçı agıçı 159
2.5.2 taruga 160

3. Bölüm Metinler: Uygur Sivil Belgeleri 163

UygSB. I Bay Temür'ün arazi kiralama belgesi 165
UygSB. II Temür Buka'nın arazi kiralama belgesi 166
UygSB. III Bağ idaresinin devir-teslim sözleşmesi 167
UygSB. IV Kayımtu'nun bağ kiralama belgesi 170
UygSB. V İnçü borlukçıların idaresiyle ilgili belge 171
UygSB. VI İnçü bağcıların Toklug Temür'den vergi muafiyeti istemeleriyle ilgili belge 172
UygSB. VII İnçü borlukçuların salık vergisini ödemesiyle ilgili talimat belgesi 178
UygSB. VIII Elçi'nin arazi kiralama belgesi 179
UygSB. IX Orsulay'ın kumaş ile yaptığı aynî ödemelerin listesi 180
UygSB. X Taşık'ın borcuna karşılık Turı'ya arazini ipotek verme belgesi 182
UygSB. XI Aynî ödemeleri gösteren hesap listesi 184
UygSB. XII Vergi ödemelerini gösteren hesap belgesi 186
UygSB. XIII At karşılığında yapılan ödeme belgesi 187
UygSB. XIV Kedire'nin Sambukdu Tutuŋ'a oğlunu rehin verme belgesi 188
UygSB. XV Ulak atı verilmesiyle ilgili belge 190
UygSB. XVI Ulak atı verilmesiyle ilgili belge 191
UygSB. XVII Ulak atı verilmesiyle ilgili belge 192
UygSB. XVIII Ulak atı verilmesiyle ilgili belge 193
UygSB. XIX Kupçır vergisine karşılık alınan atlarla ilgili kayıt belgesi 194
UygSB. XX Aile beyannamesi 195
UygSB. XXI Kutlug Temür'ün Muberek Koç adlı oğlunu Senektez'e satma belgesi 196
UygSB. XXII Tınsıtu'nun arazi kiralama belgesi 198
UygSB. XXIII Tacudin'in Toyınçuk'a ve karısına vergi ödemesiyle ilgili emir belgesi 200
UygSB. XXIV Beküş Buka'nın vereceği şarabın belgesi 200
UygSB. XXV Ödenecek vergiler ve mecburî işlerle ilgili düzenlenen senet 201
UygSB. XXVI Kaymış Sangun'un arazi kiralama belgesi 203
UygSB. XXVII Kadır Bilge Han'ın Murutluk Manastırına verdiği özel mülkiyet ve vergi muafiyet belgesi 204

UygSB. XXVIII	Ozmış Togrıl ile Tükel'in Eniçük'e arazi satış belgesi	208
UygSB. XXIX	Ozmış ve Tükel'in Basa Togrıl'a arazi satış belgesi	211
UygSB. XXX	Ozmış ve Basa Togrıl'ın yapılacak işlerle ilgili ödeme anlaşması	213
UygSB. XXXI	Yuka'nın alacağına karşı verdiği teminat senedi	214
UygSB. XXXII	Köleleri evlenen Utuz ile Toyınçuk'un anlaşma belgesi	215
UygSB. XXXIII	Arazi kiralama belgesi	217
UygSB. XXXIV	Kumar Togrıl'ın borç kayıtları	218
UygSB. XXXV	Arazi satış belgesi	220
UygSB. XXXVI	Baçak'ın Bedrüz'e köle satış belgesi	223
UygSB. XXXVII	Toyınçuk, Tüşiki, Basıkı arasında yapılan borç ödeme anlaşması	225
UygSB. XXXVIII	Mısır'ın arazi kiralama belgesi	227
UygSB. XXXIX	Temiçi'nin arazi kiralama belgesi	228
UygSB. XL	Mısır'ın arazi kiralama belgesi	229
UygSB. XLI	Murutluk Manastırının yönetiminin Ligui Tutuŋ, Guitso Şilavanti, Pintso Tutuŋ'a devredilme belgesi	230
UygSB. XLII	Vergi ödemesiyle ilgili kayıt	231
UygSB. XLIII	Vergi yükü ile ilgili şikâyet mektubu	232
UygSB. XLIV	Ödünç alma (şarap) senedi	233
Kaynaklar		235
Dizin		249

Ön Söz

Türk devlet teşkilâtında yer alan tüm siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî kurumlara ait terimlerin veya terminolojinin tarihî perspektifleri içinde, filolojik açıdan incelenmesi, dolayısıyla muhteva ve kullanım alanlarının doğru tespiti, Türk tarih araştırmaları için olduğu kadar dil tarihi araştırmaları için de büyük önem taşımaktadır.

Eldeki çalışma, eski ve orta dönem Türk vergi terminolojisini filolojik açıdan ele alan tarihî karşılaştırmalı bir denemedir. Bu çalışmanın sınırları içinde, eski Türk iktisat terminolojisinin vergi ve vergiyle ilgili teknik terimleri ele alınmaya çalışılmış ve mevcut terimler üzerinde tarihî-filolojik inceleme amaçlanmıştır. Özellikle eski ve orta Türk dönemine ait orijinal Türkçe belgelerde geçen vergi terimleri üzerine müstakil, filolojik bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. İncelememizde temel aldığımız Türklük sahalarının başında Uygur ve Altın Ordu gelmektedir. Bu sahalara ait, iktisadî durumla ilgili orijinal belgelerde tespit ettiğimiz vergi terminolojisi, karşılaştırmalı çalışmamızın ana malzemesini oluşturmuştur.

Bu sahalarda bugüne kadar yapılan çok sayıdaki metin neşirlerinde ve incelemelerde, özellikle vergi terminolojisi ile ilgili yapılan değerlendirmelerin sınırlı kaldığı, terimlerin içerik ve kullanım alanlarının belirlenmesinde pekçok soru işaretinin ve problematiğin bulunduğu görülmüştür. Özellikle kaynak belgelerin azlığı, içeriği tam olarak anlaşılamayan, vergi adı olup olmadığı belli olmayan, muhteva ve kullanım alanı belirlenemeyen birçok vergi teriminin doğru tespit ve analizini güçleştirmektedir. Bu noktada karşılaşılan güçlüklerde, Uygur ve Altın Ordu sahası ile ilişkili, Çağatay, İlhanlı ve Osmanlı başta olmak üzere diğer ilgili tarihî Türklük sahalarına başvurulmuş, ayrıca geçmişten bugüne olan uzantılarının belirlenmesinde, modern Türklük alanları da karşılaştırma içine dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın Giriş kısmında, konu, çalışmanın ele alınma yöntemi ve eserin korpus alanı verilmiştir. Özellikle vergi terimlerinin tespit edildiği Uygur, Altın Ordu ve Osmanlı sahasına ait orijinal belgeler tanımlanmış, üzerinde yapılan çalışmalar verilerek, belgeler özel bir kodlama ile numaralandırılmıştır. Bunun yanında ilgili alanlara ait diğer kaynaklar da bu kısımda verilmiştir.

Çalışmamız 3 Bölümden oluşmuştur. "Eski Türklerde Vergi" başlığını taşıyan 1. Bölümde eski ve orta dönemde vergi kavramı irdelenerek ilgili Türklük sahalarındaki vergi düzeni ve vergiye dair olan uygulamalar tarihî açıdan kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde çalışmamızda ele alınan vergi

terimlerinin tespit edildiği kaynaklar ve üzerine yapılan çalışmalar kritik edilerek incelenmiş, özellikle vergi terimleri ile ilgili yapılan incelemeler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca 3. Bölümde incelenen Uygur ve Altın Ordu alanına ait vergi terimlerinin genel hatlarıyla tematik olarak sınırları çizilmiş, vergi ve vergiyle ilgili yükümlülükler ve teknik terimler tasnif edilmiştir.

Çalışmanın 2. Bölümünde orijinal belgelere dayalı olarak tespit edilen Türk vergi adları ve vergi ile ilgili teknik terimler, tarihî-filolojik açıdan incelenmiştir. Söz konusu terimler, kullanım alanlarına göre genel olarak beş ana gruba ayrılmış ve kendi içinde alfabetik düzende ele alınmıştır. Daha önce bu sahaya giriş niteliğindeki vergi terimleri üzerinde yaptığımız iki çalışma (Özyetgin 2000, 2000b), eldeki incelemenin konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla, gözden geçirilerek bu çalışmamıza eklenmiştir.

Çalışmanın 3. Bölümünde ise 2. Bölümde incelenen vergi ve onunla ilgili terim değerindeki sözcük ve ibarelerin tespit edildiği Uygur alanına ait 44 sivil belgenin harf ve yazı çevrimli metinleri ile Türkiye Türkçesine çevirileri verilmiştir. Burada özellikle bir metin neşri yapmaktan çok, konuya açıklık getirmesi bakımından vergi adının geçtiği tüm metnin bağlamının ortaya konulması ve konuyla ilgili sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde çalışan alan uzmanlarına bu belgeleri toplu olarak değerlendirme imkânının sunulması amaçlanmıştır. Bunun yanında daha önce tarafımızdan yayımlanan Altın Ordu'ya ait tarhanlık yarlıklarının tam metinleri burada verilmemiş, ilgili çalışmaya atıf yapılmıştır.

Çalışmanın son kısmında kaynaklar ve dizin yer almaktadır.

Bu alanda çalışmam için beni yönlendiren Sevgili Hocam Prof.Dr. Sema Barutcu Özönder'e, bana verdiği tüm emek, destek ve güven için en içten sevgi ve saygılarımı sunuyorum. Çalışmam boyunca desteğini benden esirgemeyen, her zaman yanımda olan sevgili eşime ve aileme şükranlarımı bildirmek isterim.

Ankara, 2004

A. Melek Özyetgin

Giriş

Çalışmanın konusu

Çalışmamızda, eski ve orta dönem Türk devletlerinin iktisadî yapısı içinde yer alan vergi terimleri hem tarihî dönemleri içindeki yeri, hem de bugüne kadar uzanan izlerinin belirlenmesi bakımından eş zamanlı ve art zamanlı süreçte, ilgili Türklük sahalarıyla ilişkilendirilerek ele alınmış, orijinal kaynaklara dayalı olarak köken, içerik ve kullanım alanlarının doğru tespiti noktasında filolojik inceleme yapılmıştır. Orijinal Türkçe kaynaklara dayalı olarak tespit edilen Türk vergi terminolojisinin, belirli bir korpus alanı içinde, özellikle ait olduğu alan ile diğer Türklük alanları arasında karşılaştırması yapılarak, kullanım ve içerik farklılıkları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ele alınma yöntemi

Bu çalışmada vergi terminolojisi, iktisadî teori çerçevesinde bir sistem olarak değil, sistemin en önemli unsurlarından biri olan terimler temelinde dilci bakışıyla ele alınmaya çalışılmış, dolayısıyla çok daha derin ve kapsamlı bir araştırmayı gerektiren sistemin iktisadî bakımdan analizi iktisat tarihçilerine bırakılmıştır.

Çalışmada incelenen vergi terimleri, özellikle eski Türk devletlerine ait orijinal Türkçe belgelere dayalı olarak tespit edilmiştir. Buna göre vergi terimleri büyük ölçüde Uygur ve Altın Ordu alanlarına aittir. Özellikle Uygurlara ait sivil belgeler ile Altın Ordu tarhanlık yarlıkları eski ve orta dönem Türk iktisadî yapısıyla ilgili zengin bir dil malzemesi sunar. Her iki Türk alanına ait, konuyla ilgili Türkçe kaynakların azlığı, eldeki bu belgelerin değerini ve önemini artırmaktadır.

İncelememizde eski Türk vergi terminolojisi içinde orijinal kaynaklara dayalı olarak tespit edilen genel vergi terimleri, vergi ile ilgili iş ve hizmet yükümlülükleri, aynı mal cinsine göre alınan aynî vergiler, vergi mükellefleri ve vergi toplayıcıları ile ilgili terimler, ilgili konu başlıkları altında, alfabetik düzende ayrı ayrı maddeler hâlinde ele alınmıştır. Öncelikle madde başı olarak geçen her terim köken bilgisi bakımından incelenmiş ve tarihî Türk dili alanında geçtiği yerler tespit edilerek Türk söz varlığı içindeki yeri belirlenmiştir. Vergi terimi olarak Uygur ve Altın Ordu sahasında geçtiği yerler orijinal metinlerinden tercümeleriyle birlikte alıntılar yapılarak verilmiş ve konteksti içindeki kullanımı yorumlanmıştır. Ayrıca verginin diğer Türklük alanlarıyla olan ilişkileri, diğer sahalardaki kullanımı ve verginin muadil şekilleri mevcut bilgiler dâhilinde karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve terimin içerik ve kullanım alanı belirlenmeye çalışılmıştır.

Tarihî Türklük alanındaki vergi terimlerinin izleri, gerek söz varlığı gerekse içerik olarak bugünkü modern Türk dili alanında aranmış ve ilgili kelimelerle ilişkilendirilmiştir.

Çalışmanın metin kısmı olan 3. Bölümünde, Uygur vergi terimlerinin geçtiği 44 Uygur yazılı belge, harf ve yazı çevrimleri ile birlikte Türkiye Türkçesine aktarılarak toplu olarak verilmiştir. Sadece üç belgenin (UygSB. XX, XXXIV, XLI) orijinal metinleri görülemediği için harf çevrimleri yapılmamış, metinler, sırasıyla Zieme (1982: 263-267), Zieme (1980: 254-255) ve JW-Li (5.11)'nin çalışmalarına dayanılarak kurulmuş, yalnızca yazı çevrimleri ve Türkiye Türkçesine çevirileri verilmiştir.

Metinlerin yazı çevriminde Prof.Dr. K. Röhrborn'un *Uigurische Wörterbuch*'ta uyguladığı sistem esas alınmış, sadece Prof. Röhrborn'un yazı çevrimi sisteminde geçen č / š / ž'ye karşılık çalışmamızda sırasıyla ç / ş / j harfleri tercih edilmiştir. Bu çalışmada esas olarak Uygur belgelerinin metin neşri amaçlanmamış, vergi teriminin içeriğinin anlaşılabilmesi için tüm metnin bağlamını ortaya koymak ve alan araştırmacılarına bu belgeleri toplu olarak değerlendirme imkânı tanımak hedeflenmiştir. Bununla birlikte her bir belge, daha önce üzerinde yapılan tüm çalışmalar gözden geçirilerek, orijinalinden okunmuş, bugünkü Türkoloji bilgilerinin ışığı altında ortaya konmasına ve Türkiye Türkçesinde çevirisinin yapılmasına çalışılmıştır. Belgelerin Türkçeye çevrilmesinde kelimesi kelimesine aktarmaya dikkat edilmiş, hiçbir kelime, ek göz ardı edilmeden eklemeler parantez içinde gösterilmiştir. Özellikle konumuz dâhilindeki vergi terimleri çevirilerde aynen bırakılmıştır. Metin neşri esas alınmadığından farklı okumalar ve tarafımızdan düzeltilen şekiller açıklamalarda konu edilmemiş, sadece çalışmamızla ilgili vergi terimleri üzerine yaptığımız düzeltmeler ve ilâveler, vergi teriminin incelendiği ilgili yerde belirtilmiştir. Bunun yanında vergi terimlerinin "vergi" anlamlarıyla geçmeyip temel anlamlarıyla geçtikleri belgelerin sadece ilgili cümleleri örnek olarak verilmiştir.

Çalışmamızda, özellikle Uygur belgeleri ile yazı çevriminde bir birlik sağlanması amacıyla, Altın Ordu, Osmanlı ve İlhanlı alanlarına ait Arap harfli belgelerde, sadece Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde Türk transkripsiyon sistemi uygulanmış, Türkçe kelimelerde ise Prof. Röhrborn'un sistemi esas alınmıştır.

Vergi terimlerinin geçtiği belgelere tarafımızdan özel bir kod ve Romen rakamıyla numara verilmiştir. Vergilerin incelendiği kısımlarda bu numaralar esas alınarak metin bölümünden göndermeler yapılmıştır. Ayrıca verilen numaradan hemen sonra eserin kayıt numarası, kayıtlı bulunduğu yer ve metin olarak

yayımlandığı yerler kısaltmalarıyla birlikte verilmiştir. Aynı uygulama Altın Ordu tarhanlık yarlıkları için de söz konusudur.

Çalışmanın son kısmında yer alan Dizin'de vergi terimlerinin geçtiği tüm yerler belirtilmiş, bunun yanında terimlerin tek tek incelendiği 2. Bölümdeki yerleri koyu renk ile gösterilmiştir.

Eserin korpusu

İncelememizde öncelikle terimlerin "vergi" anlamıyla geçtiği, çeşitli alanlara ait orijinal Türkçe belgeler, ana kaynakları oluşturmaktadır. Bunun dışında vergi teriminin gerek vergi anlamıyla, gerekse asıl kelime anlamıyla, genel Türk söz varlığı içindeki yerinin belirlenmesi, tarihî ve modern alandaki gelişim sürecinin ortaya konulması için mevcut edebî eser ve sözlüklerden de yararlanılmıştır. Tarihî alan ile ilgili olarak en eski yazılı belgelerin bulunduğu Eski Türkçe döneminden itibaren, Türkçenin çeşitli tarihî dönemlerini içine alan Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Altın Ordu, Memlûk-Kıpçak, Çağatay ve Anadolu sahalarına ait söz varlığı için mevcut edebî eserler ve alan sözlükleri kullanılmıştır. Vergi terminolojisinin modern sahadaki boyutunun incelenmesinde tüm çağdaş Türklük alanları göz önüne alınmış, Türk lehçelerine ait mevcut sözlükler de korpusa dâhil edilmiştir.

Uygur sivil belgeleri

[*Metin kısmına alınan, sadece vergi terimlerinin geçtiği sivil belgeler*]

UygSB. I	"Bay Temür'ün arazi kiralama belgesi" [TM232 D176 (U5272), USp. 2, Clark 30, Yamada RH04, JW-Li 2.2; Zieme 1980: 230, Sayit-Yusup 36 (3-4)].
UygSB. II	"Temür Buka'nın arazi kiralama belgesi" [TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7, Zieme 1980: 223, Sayit-Yusup 37 (3-5)].
UygSB. III	"Bağ idaresinin devir-teslim sözleşmesi" [TI M220, USp. 14, Clark 86, Yamada Mi20, JW-Li 4.15, Sayit-Yusup111 (9-20)].
UygSB. IV	"Kayımtu'nun bağ kiralama belgesi" [TM78 (U5278), USp. 19, Clark 31, Yamada Mi22, JW-Li 2.8, Zieme 1980: 231-232, Sayit-Yusup 113 (9-22)].
UygSB. V	"İnçü borlukçıların idaresiyle ilgili belge" [T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13].

UygSB. VI "İnçü bağcıların Toklug Temür'den vergi muafiyeti istemeleriyle ilgili belge" [T I M221, USp. 22, Clark 97, JW-Li 4.12; Arat 1937: 6-7].

UygSB. VII "İnçü borlukçuların *salık* vergisini ödemesiyle ilgili talimat belgesi" [USp. 25, Clark 103, JW-Li 4.4].

UygSB. VIII "Elçi'nin arazi kiralama belgesi" [TM211, D135 (U5273), USp. 28, Clark 28, Yamada RH07, JW-Li 2.1, Zieme 1980: 227, Sayit-Yusup 39 (3-7)].

UygSB. IX "Orsulay'ın kumaş ile yaptığı aynî ödemelerin listesi" [TI D176 (M207), USp. 31, Clark 129, JW-Li 5.3].

UygSB. X "Taşık'ın borcuna karşılık Turı'ya arazisini ipotek verme belgesi" [TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19, JW-Li 2.18, Sayit-Yusup 110 (9-19)].

UygSB. XI "Aynî ödemeleri gösteren hesap listesi" [TI, USp. 33, Clark 130, JW-Li 4.2].

UygSB. XII "Vergi ödemelerini gösteren hesap belgesi" [TI, USp. 38, Clark 131, JW-Li 4.1].

UygSB. XIII "At karşılığında yapılan ödeme belgesi" [TI, USp. 39, Clark 134, JW-Li 6.12].

UygSB. XIV "Kedire'nin Sambukdu Tutuŋ'a oğlunu rehin verme belgesi" [Kle.-Rob. 5, USp. 51, Clark 67, Yamada Pl 02; JW-Li 1.7, Sayit-Yusup 84 (6-2)].

UygSB. XV "Ulak atı verilmesiyle ilgili belge" [USp. 53, Clark 105, JW-Li 4.10 (a)].

UygSB. XVI "Ulak atı verilmesiyle ilgili belge" [USp. 53, Clark 106, JW-Li 4.10 (b)].

UygSB. XVII "Ulak atı verilmesiyle ilgili belge" [USp. 53, Clark 107, JW-Li 4.10 (c)].

UygSB. XVIII "Ulak atı verilmesiyle ilgili belge" [USp. 53, Clark 108, JW-Li 4.10 (d)].

UygSB. XIX "Kupçır vergisine karşılık alınan atlarla ilgili kayıt belgesi" [USp. 54, Clark 132, JW-Li 4.7].

UygSB. XX "Aile beyannamesi" [TM111 (U598), Zieme 1982: 263-267].

UygSB. XXI "Kutlug Temür'ün Muberek Koç adlı oğlunu Senektez'e satma belgesi" [USp. 57, Clark 51, Yamada Sa26, JW-Li 1.6, Sayit-Yusup 26 (1-26)].

UygSB. XXII "Tınsıtu'nun arazi kiralama belgesi" [T II M11a (U5268), USp. 66, Clark 27; Yamada RH06, JW-Li 2.3; Zieme 1980: 225-226, Sayit-Yusup 38 (3-6)].

UygSB. XXIII "Tacudin'in Toyınçuk'a ve karısına vergi ödemesiyle ilgili emir belgesi" [T II Çigtim (1), U 5331, USp. 69, Clark 101, JW-Li 6.3].

UygSB. XXIV "Beküş Buka'nın vereceği şarabın belgesi" [T II D238a, USp. 75, Clark 114; JW-Li 4.6].

UygSB. XXV "Ödenecek vergiler ve mecburî işlerle ilgili düzenlenen senet" [T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16].

UygSB. XXVI "Kaymış Sangun'un arazi kiralama belgesi" [T II D149b (U5270), USp. 86, Clark 29, Yamada RH01, Zieme 1980: 228, Sayit-Yusup 33 (3-1)].

UygSB. XXVII "Kadır Bilge Han'ın Murutluk Manastırına verdiği özel mülkiyet ve vergi muafiyet belgesi" [T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263].

UygSB. XXVIII "Ozmış Togrıl ile Tükel'in Eniçük'e arazi satış belgesi" [3Kr.41, USp. 107, Clark 38, Yamada Sa07, JW-Li 2.12, Sayit-Yusup 7 (1-7)].

UygSB. XXIX "Ozmış ve Tükel'in Basa Togrıl'a arazi satış belgesi" [3Kr.39, USp. 108, Clark 39, Yamada Sa06, JW-Li 2.13, Sayit-Yusup 6 (1-6)].

UygSB. XXX "Ozmış ve Basa Togrıl'ın yapılacak işlerle ilgili ödeme anlaşması" [3Kr. 33a, USp. 111, Clark 79, Yamada Mi04; JW-Li 6.10, Sayit-Yusup 95 (9-4)].

UygSB. XXXI "Yuka'nın alacağına karşı verdiği teminat senedi" [3Kr.31a, USp. 112, Clark 72, Yamada Mi07, Sayit-Yusup 98 (9-7)].

UygSB. XXXII "Köleleri evlenen Utuz ile Toyınçuk'un anlaşma belgesi" [T II Çigtim 7 U5242), USp. 73+81; Yamada Mi02, Clark 62, JW-Li 1.8, Arat 1964: 64-65, Sayit-Yusup 93 (9-2)].

UygSB. XXXIII "Arazi kiralama belgesi" [İstanbul 8, Yamada Mi32, Sayit-Yusup 123 (9-32)]

UygSB. XXXIV "Kumar Togrıl'ın borç kayıtları" [Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW-Li 5.11].

UygSB. XXXV "Arazi satış belgesi" [SJ Kr. IV/699 Inv. 1952g. 3446), Clark 37, Yamada Sa09, Sayit-Yusup 9 (1-9)].

UygSB. XXXVI "Baçak'ın Bedrüz'e köle satış belgesi" [SJ M/6, Inv.1952g. 4176, Clark 57; Yamada Sa29, Sayit-Yusup 29 (1-29)].

UygSB. XXXVII "Toyınçuk, Tüşiki, Basıkı arasında yapılan borç ödeme anlaşması" [SUS 2.49.1, Clark 85; Yamada Mi05, Sayit-Yusup 96 (9-5)].

UygSB. XXXVIII "Mısır'ın arazi kiralama belgesi" [TII D204 (U5269), Yamada RH8, Zieme 1980: 234, Sayit-Yusup 40 (3-8)].

UygSB. XXXIX "Temiçi'nin arazi kiralama belgesi" [TM 73 (U5279), Yamada RH12, Zieme 1980: 235, Sayit-Yusup 44 (3-12)].

UygSB. XL "Mısır'ın arazi kiralama belgesi" [TM 81 (U5277), Yamada RH11, Zieme 1980: 235-236, Sayit-Yusup 43 (3-11)].

UygSB. XLI "Murutluk Manastırının yönetiminin Ligui Tutuŋ, Guitso Şilavanti, Pintso Tutuŋ'a devredilme belgesi" [TIII M205c (U5319), Zieme 1980: 254-255)].

UygSB. XLII "Vergi ödemesiyle ilgili kayıt" [T II D68, USp. 80].

UygSB. XLIII "Vergi yükü ile ilgili şikâyet mektubu" [USp. 9, Clark 104].

UygSB. XLIV "Ödünç alma (şarap) belgesi" [TM 234 (U5262), USp. 10, Clark 12, Yamada Lo14, JW-Li 3.9, Sait-Yusup 64 (1-14)].

[İnceleme kısmında terimlerin 'vergi' dışındaki temel anlamlarıyla geçtikleri ve çalışmanın Metin bölümüne girmeyen Uygur sivil belgeleri]

TM100 (U5276) "Arazi kiralama belgesi" [Yamada RH10, Sayit-Yusup 42 (3-10)].

TM222 D51 (U5230) "Ödünç alma (kümüş) belgesi" [USp. 18, Yamada Lo07, Clark 1, JW-Li 3.1, Sayit-Yusup 54 (4-7)].

Kle.-Rob. 6 "Ödünç alma (kümüş) belgesi" [USp. 52, Clark 2, Yamada Lo08, JW-Li 3.2, Sayit-Yusup 55 (4-8)].

Ot.Ry. 543 "Bağ satışı belgesi" [Yamada Sa16, Clark 43, Sayit-Yusup 16 (1-16)].

SJ Uig/16, Kle.-Rob.1 "Ödünç alma (kümüş) belgesi" [USp. 47, Clark 3, Yamada Lo09, JW-Li 3.3, Sayit-Yusup 56 (4-9)].

K7711 (3429) "Arazi satış belgesi" [Yamada Sa12; Clark 46, JW-Li 2.15, Sayit-Yusup 12 (1-12)].

3KR 29b "Tahıl ürününün toplanmasıyla ilgili belge" [USp. 123, Clark 112, JW-Li 4.9].

İstanbul No. 35 "Bağ satış belgesi" [Clark 42, Yamada Sa11, JW-Li 2.20; Arat 1979: 20-22, Sayit-Yusup 11 (1-11)].

Ot.Ry. 2733 "Ödünç alma (şarap) belgesi" [Yamada Lo03, Clark 17, Sayit-Yusup 50 (4-3)].

SJ M/7, Inv. 1952 g., 4177 "Ödünç alma (darı) belgesi" [Yamada Lo23, Clark 21, Sayit-Yusup 70 (4-23)].

SJKr 4/638 "Evlilik ve cenaze bedelini gösteren belge" [Clark 120, JW-Li 5.10, Clauson 1971: 167-196].

T I M228 "Şarap ile yapılan ödemeleri gösteren belge" [USp. 4, Clark 122, JW-Li 5.6].

T II D148a "Ödeme senedi" [USp. 65, Clark 113, JW-Li 5.9].

T II Nr.3 "Arazi kiralama belgesi" [USp. 87, Clark 32, Yamada RH03, JW-Li 2.14, Zieme 1980: 232-233, Sayit-Yusup 35 (3-3)].

TID 176 (M230) "Ödünç alma (şarap) belgesi" [USp. 1, Clark 9, Yamada Lo30, JW-Li 3.18, Sayit-Yusup 77 (4-30)].

TII D43 (U5263) "Ödünç alma (pamuk) belgesi" [USp. 70, Yamada Lo29, Sayit-Yusup 76 (4-29)].

TM 224, D168 (U5238) "Bağ satış belgesi" [Yamada Sa10, USp. 13, Clark 41, JW-Li 2.11, Sayit-Yusup 10 (1-10)].

TM 225 "Ödeme sözleşmesi" [USp. 12, Clark 82, Yamada Mi17, JW-Li 2.17; Arat 1964: 66-67, Sayit-Yusup 108 (9-17)].

TM 235 (U5265) "Kiralama (eşek için) belgesi" [USp. 3, Clark 24, Yamada RH13, JW-Li 3.19, Sayit-Yusup 45 (3-13)].

TM 238 D176 (U5239) "Arazi devredilmesi ile ilgili belge" [USp. 15, Clark 45, Yamada Mi28, JW-Li 2.14, Sayit-Yusup 119 (9-28)].

U.57 [Zieme 1980a: 273].

3Kr32b "Ödünç verme belgesi" [USp. 120, Yamada Mi08, Clark 84, Sayit-Yusup 99 (9-8)].

Ot.Ry.2734 "Ödünç alma belgesi" [Yamada Lo19, Clark 20, Sayit-Yusup 66 (4-19)].

TII D 204 (U5269) "Arazi kiralama belgesi" [Yamada RH08, Zieme 1980: 234, Sayit-Yusup 40 (3-8)].

SJ O/73 I.O, Inv. 1952g. 4154 "Kiralama (öküz) belgesi" [Clark 25, Yamada RH14, Sayit-Yusup 46 (3-14)].

TM 106 (U5256) "Ödünç alma (darı) belgesi" [Yamada Lo20, Sayit-Yusup 67 (4-20)].

TM 83 (U5254) "Ödünç alma (darı) belgesi" [Yamada Lo21, Sayit-Yusup 68 (4-21)].

3KR.37a "Sözleşme" [USp.117, Yamada Mi15, Sayit-Yusup 106 (9-15)].

Altın Ordu tarhanlık yarlıkları ve bitikleri

AOYarlık I 1381 tarihli Toktamış Han tarhanlık yarlığı: (Rukopisnıy Otdel, Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk, (Rusya, İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, El Yazmaları Şubesi) D 222/I); bkz. Grigor'yev, V., (O.Ya. Yartsov), "Yarlıki Toktamışa i Seadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey,* T. 1, (1844), 337-346; Berezin, İ.N., "Tarhannıe Yarlıki, Toxtamışa, Timur'-kutluk'a i Saadet' Gireya", 1851, Kazan; Grigor'yev, A.P., A.g.m. (1979), 168-188; Grigor'yev, A.P., "Pojalovanie v Yarlıke Toktamışa", *İstoçnikovedenie i İstoriya Kul'turı, Seriya Vostokovedçeskix Nauk,* Vıp. 24, Uçeniya Zapiski, No: 405, 1981, 126-136; Özyetgin, A. Melek, "Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Haci Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı", *Türkoloji Dergisi,* Cilt: XIII, 1. Sayı, Ankara 2000, 167-192.

AOYarlık II 1397 tarihli Temir-Kutlug tarhanlık yarlığı: (Korolevskaya Biblioteka); bkz. Berezin, İ.N., "Tarhannıe Yarlıki, Toxtamışa, Timur'-kutluk'a i Saadet' Gireya", 1851; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 106-107.

AOYarlık III 1453 tarihli Hacı Girey Han tarhanlık yarlığı: (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No. 10724); Kurat, A.N., *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, 62-80; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 112-115.

AOYarlık IV 1467 tarihli Mengli Girey Han tarhanlık yarlığı: (Kiyev: Tsentral'naya Nauçnaya Biblioteka AN USSR, OR, f.5, No:49249; Ortekin, Hasan, "Birinci Mengli Girey Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, 1934, 99-109; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 115-116.

AOYarlık V İbrahim Han tarhanlık yarlığı (1467-1479): (Moskova: Tsentralnıy Gos. Arxiv Drevnix Aktov, f. 1173/I, op.1, ed. xr. 196, l.1), Gosmannov, M., Ş.F. Muhammedyarov, R. Stepanov, "Yaŋa Yarlık", *Kazan Utları*, 8 (1965), 146-149; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 129-130.

AOYarlık VI 1523 Sahip Girey Han tarhanlık yarlığı: (Kazan: Gosudarstvennıy Muzey Tatarskoy Respubliki, Redkiy Fond, No. 5757; Vahidov, S.G., "Issledovanie Yarlıka Saxib-Girey Xana", *İzvestiya Obşçestva Arxeologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Gosudarstvennom Universitete İmeni V. I. Lenina*, XXXIII (1925), 1, s.61-92; Taymas, A.B., "Kazan yurdunda bulunmuş tarihî bir vesika: Sahip Girey Han yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, (1926), 85-101; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım*

ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme - Metin - Tercüme - Notlar - Dizin-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 130-132.

AOYarlık VII 1524 tarihli Saadet Girey Han tarhanlık yarlığı: (Moskova: Rukopisnıy Otdel, Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk (RO İVAN), D 222/II); Berezin, İ., *Tarxannıe Yarlıki Toxtamışa, Timur-Kutluka i Saadet-Gireya*, Kazan 1851, 18-20. Grigor'yev, V., (O.Ya. Yartsov), (1844). "Yarlıki Toktamışa i Seadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T. 1, 337-346 (s. 340).

AOYarlık VIII 27 Kasım 1459 tarihli Hacı Girey Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği tarhanlık yarlığı: Moskova: Rukopisnıy Otdel, Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk, T306); Smirnov, V., "Tatarsko-Xanskie Yarlıki", *İz Kollektsii Tavriçeskoy Uçenoy Arxivnoy Komissii,* (ITUAK), No:54, 1918, 1-19.

AOYarlık IX 11 Temmuz 1468 tarihli Mengli Girey Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği tarhanlık yarlığı: (Rukopisnıy Otdel, Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk, T310; Smirnov, V., "Tatarsko-Xanskie Yarlıki", *İz Kollektsii Tavriçeskoy Uçenoy Arxivnoy Komissii*, (ITUAK), No: 54 1918, No.2.

AOYarlık X 3 Ağustos 1485 tarihli Mengli Girey Han'ın İbrahim adlı kişiye verdiği tarhanlık yarlığı: (Rukopisnıy Otdel, İnstitut Vostokovedeniya Akademii Nauk, T309).

AOYarlık XI 1515 tarihli Muhammed Girey Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği tarhanlık yarlığı (Kiyev: Tsentral'naya Nauçnaya Biblioteka AN USSR, OR, f.5, No: 49250).

AOBitik I Toktamış Han'ın Lehistan-Litvanya kralı Yagayla'ya bitiği (Diplomatik): (Varşova Merkez Arşivi); M. Obolenskiy, "Yarlık Hana Zolotoy Ordı Toxtamışa k'Polskomu Karolyu Yagayla (1392-93 goda), Kazan 1850; Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996, 105-106.

Osmanlı belgeleri

(1) 1518 tarihli Defter-i Yasaha-i Liva-i Ergani (Barkan 1943: 149-150).

(2) 1519 tarihli Gerger-Kâhta Vilâyeti, Maraş Sancağı, Kars-ı Maraş Sancağı Celâl-zade Kanunnameleri (Akgündüz 1994: 173).

(3) 1528 tarihli Aydın Sancağı Kanunu (Barkan 1943: 12).

(4) 1540 tarihli Erzurum Vilâyeti Kanunu (Barkan 1943: 67).

(5) 1570 tarihli Gürcistan Kanunnamesi (Barkan 1943: 198).

(6) 1716 tarihli Mora Vilâyeti Kanunnamesi (Barkan 1943: 332).

(7) Bozok Kanunnamesi (Tarihsiz) (Barkan 1943: 129).

(8) 1518 tarihli Defter-i Yasaha-i Liva-i Ruha (Urfa) (Barkan 1943: 155).

(9) Kanunî dönemine ait Niğbolu Vilâyeti Kanunnamesi (Barkan 1943: 268).

(10) 1543 tarihli Rumeli Vilâyeti Canbazan Kanunnamesi (Barkan 1943: 247).

(11) 1583 tarihli Trabzon Sancağı Kanunnamesi (Barkan 1943: 61).

(12) Niğbolu Vilâyeti Kanunnamesi (Akgündüz 1991: 416).

[*Konu külliyatı içinde yer alan diğer eserler*]

ADİL *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügäti*, C. I-IV, Bakı 1966-1987.

Akgündüz Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. III, İstanbul, 1991; C. VI, İstanbul 1994.

Arat 1937 Arat, Reşit Rahmeti, "Uygurca Yazılar Arasında", İstanbul, 1937, 14s.+1 levha.

Arat 1964 Arat, Reşit Rahmeti, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *JSFOu*, No.65, Helsinki, 11-77 (= *Türk Kültürü Araştırmalar*, I-1, Ankara 1964, 5-53).

Arat 1979 Arat, R.R., *Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Ankara 1979.

Arat 1979a Arat, Reşit Rahmeti, "Uygurca Yazılar Arasında-II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIII, 1979, s.17-28.

Ata 1997 bkz. KE

Atalay bkz. TZ

Ata 1998 bkz. NF

Barkan 1943 — Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XV inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1943.

BaşkRSl. — *Başkirsko-Russkiy Slovar'*, Akademiya Nauk SSSR, Başkirskiy Filial İnstitut İstorii, Yazıka i Literatura, Moskva 1958.

BaşkTHl. — Agişiv, İ.M., E.G. Biişev, G.D. Zeynullina vd., *Başkört Tıllınıln Hüzlılgıl*, 2 c., Moskova 1993.

BK D — Bilge Kağan yazıtı (Doğu yüzü) bkz. TEKİN 1988.

BK — Bilge Kağan yazıtı, bkz. TEKİN 1988.

BM — *Kitābu Bulġatu'l-Müştāḳ fī luġati't-Türk ve'l-Ḳıfçaḳ*; Zajączkowski, A., *Vocabulaire Arabe-Kıptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat aş-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, II-éme partie. Le verbe, Warszawa 1954, 86+138 faksimile)s.; Zajączkowski, A, *Vocabulaire Araba-Kıptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat al-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, Warszawa 1958.

BT VII — Berliner Turfantexte; Kara, Georg, Peter Zieme, *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Schriften zur geschichte und kultur des alten orients, Berliner Turfantexte VII, Akademie Verlag·Berlin, 1976.

BT VIII — Berliner Turfantexte; Kara, G., P. Zieme, *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-Skya Pandita und der Mañjuśrīnāmasamgīti*, Berlin 1977.

BTIII: — Berliner Turfantexte; Tezcan, Semih, *Das Uigurische Insadi-Sūtra*, Schriften zur geschichte und kultur des alten orients, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag·Berlin, 1974.

Caferoğlu 1931 — bkz. Kİ

CC — *Codex Cumanicus*; Grønbech, K., *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard, 1942.

Chuast — *Chuastuanift* (Xwāstwanēft) (ED)

Clark — Clark, V. Larry, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Dissertation of Indiana University (Bloomington), Ph.D., 1975, X+488+3p. University Microfilms International, Ann Arbor (Michigan) § London.

Clauson 1971 — Clauson, Gerard, "A Late Uyğur Family Archive", In: C.E. Bosworth (ed.), *Iran and Islam: In Memory of the Late V. Minorsky*, Edinburg University Press, 1971, 167-196.

Dankoff-Kelly — Dankoff, Robert, James Kelly, *Maḥmūd al-Kāşġarī, Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*, I: 1982, II: 1984, III: 1985, Harvard University Printing Office.

Deny 1957 — Deny, J., "Un Soyurgal du Timouride Şahruh En Écriture Ouigoure", *Journal Asiatique*, CCXLV, 1957, 253-266.

DLT — *Dīvānu luġāti-t-Türk*; bkz. MK

DS — *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1993.

DTSl. — Nadelyaev, V.M., D. M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad 1969.

ED — Clauson, Sir G., *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Erdal — Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden 1991.

Franke 1975 — Franke, Herbert, "Ein Mongolischer Freibrief aus dem Jahre 1369", *UAJ* 47, (1975), 64-71.

Giles — Giles, H.A., *Chinese-English Dictionary*, London 1912, II. (ED)

Grønbech 1942 — bkz. CC

GT — *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*; Karamanlıoğlu, A.F., *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1989.

Hamilton 1996 — Hamilton, James Russel, *Manuscrits Ouïgours Du IXe-Xe Siècle De Touen-Houang*, I-II, Peeters france-Paris 1986.

Hamilton 1998 — Hamilton, James Russell, *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyānamkara ve Papāmkara*, Çev.

Ece Korkut-İsmet Birkan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Simurg, Ankara 1998.

Hinz 1945 — Hinz, W., "Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri", *Belleten*, 13/52, (1945), 771-793. (Ebu Said devrine (1316-35) ait Ankara Kale kapısında bulunan dört satırlık Farsça bir kitabe).

HksRSl. — Baskakov, N.A., A.İ. İnkicekova, *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva 1953.

Hou. — *Kitāb-ı Mecmūᶜ u Tercümān-ı Türkī ve ᶜAcemī ve Moġolī*; Houtsma, M.Th., *Ein Türkischen-Arabisches Glossar*, Leiden 1894; Toparlı, R., M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 2000.

HŞ — *Hüsrev ü Şîrîn*. Bkz. Zajączkowski (1961).

İM — *İrşādu'l-Mulūk ve's-Selātin*; Toparlı, Recep, *İrşādu'l-Mulūk ve's-Selātin*, Türk Dil Kurumu Yay.: Ankara 1992.

İMüh. — Taymas, A. Battal, *İbni Mühennā Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1988.

Jarring — Jarring, Gunnar, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund 1964.

JW-Li — Jingwei, Li, *Tu Lu Fan Hui Gu Wen She Hui Jin Ji Wen Shu Yan Jiu*. Xinjiang Ren Min chu Ban She, Wulumuqı, Ürümçi 1996.

Karamanlıoğlu — bkz. GT

KarayRPSl. — Baskakov, N.A., A. Zajączkowski, S.M. Szapzal, *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*, Moskva 1989.

Kaya 1994 — Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1994.

KbW. — Kovalevskiy, J.E., *Mongol'sko-Russko-Frantsuzskiy Slovar', (Dictionnaire Mongol-Russe-Français)*, 3c., Kazan 1844-1849.

KBalkRSl. — Tenişev, E.R., X.İ. Süyünç, *Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1989.

KE — *Rabġuzî, Kısāsu'l-Enbiyā*; Ata, Aysu, *Nāsırü'd-din Bin Burhānü'd-din Rabġuzi, Kısāsu'l-Enbiyā (Peygamberler*

Kıssaları) I Metin, II Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1997.

Kİ — *Kitābu'-l İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*; Caferoğlu, A., *Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul 1931. Kİ, *V nüshası*: İstanbul Bayezit Umumî Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü, no: 2896; Kİ *D nüshası*: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar kısmı, no: 3856; Özyetgin, A. Melek, *Ebū Hayyān, Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara 2001.

KK — *El-Ḳavānīnu'l-Külliye li żabṭi'l-luġati't-Türkiyye*; Bilge, Rıfat, *El-Kavāninü'l-Külliye li zabtı'l-luġati't-Türkiyye*, İstanbul 1928; Toparlı, R., M. Sadi Çögenli, Nevzat Yanık, *El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1999.

KKlpRSl. — Baskakov, N.A., *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1958.

KP — bkz. Hamilton 1998.

KT D — Költigin yazıtı (Doğu yüzü) bkz. TEKİN 1988.

KT — Költigin yazıtı.

KumRSl. — Bammatov, Z.Z., *Kumıksko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1969.

KWb. — Ramstedt, G.J., *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.

KzkTSl. — Oraltay, H., N. Yüce, S. Pınar (Çev.), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1984.

LEESING — Lessing, Ferdinand D., *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington, Indiana 1995.

Ligeti — Ligeti, Louis, "Un Vocabulaire Sino-Ouigour Des Ming, *AOH*, XIX, 1966, 117-289.

M II — *Manichaica* II (ED)

Maitr. — Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler II., Maytrısimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca*

İbtidaî Bir Dram, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.

Marzb. *Marzubān-nāme Tercümesi*; Korkmaz, Zeynep, *Marzubān-nāme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Ankara 1973.

MÇ Pamyatniki Moyun-çuru (DTSl. XXIX).

ME *Muḳaddimetü'l-Edeb*; Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1988.

MK Atalay, Besim, *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1985-1986.

MN *Muhabbet-nāme*; bkz. Fazılov, E., *Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki XIV veka.*, C. I-II, Taşkent 1966-1971.

Mutçalı 1995 Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul 1995.

NF *Nehcü'l-Ferādīs*; Fazılov, E., *Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki XIV veka.*, C. I-II, Taşkent 1966-1971; Ata, Aysu, *Nehcü'l-Ferādis, Uştmaḫ-larnıng Açuḳ yolı, Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1998.

NogRSl. Baskakov, N.A., *Nogaysko-russkiy slovar'*, Moskva 1963.

Ongin Ongin yazıtı.

OyrRSl. Baskakov, N.A., T.M. Toşçakova, *Oyrotsko-russkiy slovar'*, Moskva 1947.

ÖTİL Äkabirov, S.F., T.A.Älikulov, S.İ. İbraximov, N. M. Mämätov vd., *Özbek Tiliniŋ İzahli Lûgati*, 2C., Moskva 1981.

Özyetgin 1996 Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1996.

PdC. Courteille, P. de, *Dictionnaire turc-oriental. Destiné principalement à facilite la lecture des ouvrages de Bâbur, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir Nevâï*, Paris 1870.

RSl. Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opıt slovarya tyurkskix nareçiy)*, 4C., Sankt-peterburg 1893-1911.

Sayit-Yusup Sayit, Muhemmetrehim, İsrapil Yusup, *Ḳadimḳi Uygur Yèziḳidiki Vesiḳiler*, Şinjan Halk Neşriyatı, Urumçi 2000.

Seng. *Senglah*; Clauson, Sir G., *Muhammad Mahdî Xān, A Persian Guide to the Turkish Language*, GMS, New Series XX, London 1960.

Steingass Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (New Reprint), Beirut 1975.

Suv. Suvarnaprabhāsasūtra *(ED)*.

Süheyl. Süheyl ü Nev-bahār; *Dilçin, Cem*, Mesud Bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahār,İnceleme-Metin-Sözlük*,Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1991.

Şçerbinin Şçerbinin, V.G., E.M. Mustafayev, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Moskva, Russkiy Yazık, Multilingual Yabancı Dil Yayınları: İstanbul.

ŞSul. *Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, Luġat-i Çaġatay ve Türkî-yi Osmanî*, İstanbul 1298.

T Tonyukuk yazıtı; Ramstedt, G.J., J. G. Granö, P Aalto, "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei", *JSFOu* 60 (1958): 30-49, Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara 1994.

TatRSl. *Tatarsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1966.

Tekin 1988 Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1988.

TİEM 73 Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi; Kök, Abdullah, *Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Savunmaya Hazır Doktora Tezi, Ankara 2004.

TMEN Doerfer, G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-75.

Toparlı 1992 bkz. İM

Toparlı bkz. KK

TrkmRSl. Baskakov, N.A., B.A. Karrıeva, N.Ya. Hamzaeva, *Türkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

TSö I *XIII. Asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış tanıklarıyla tarama sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1943-57.

TT I Bang, W., A. von Gabain, *Türkische Turfan-Texte I*, SPAW 1929, Nr. 15, Berlin 1929.

TT VI Bang, W., A. von Gabain, G.R. Rahmeti, *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*, Berlin 1934 (SPAW.Phil.-hist. Kl. 1934, 10, 93-192).

TT VII Arat, R.R. (Rachmati, G.R.) *Türkische Turfan-Texte VII*, Berlin 1937 (APAW 1936 Nr.12).

TT VIII Gabain, A. von, *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*, Berlin 1954, (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1952, 7).

TTASl. *Tatar Tĕlĕnĕŋ Anlatmalı Süzlĕgĕ*, (Haz. İ.A. Abdullin, G.H. Ahuncanov, S.B. Vahitova, F.M. Gazizova, F.A. Ganiyev vd.), 3C., Kazan 1977-1981.

TTS *Tarama Sözlüğü*, 6 C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1963-1972.

TuvRSl. Tenişev, E.R., *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

TüSl. Parlatır, İ., N. Gözaydın, H. Zülfikar, *Türkçe Sözlük*, 2c., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1998.

TZ *Et-Tuḥfetu'z-zekiyye fī'l-luġati't-Türkiyye*; Atalay, Besim, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-lugat-it-Türkiyye*, İstanbul 1945.

U II Uigurica II (ED).

USp. Radloff, W., *Uigurische Sprachdenkmäler, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*, Leningrad, 1928, S. VIII+305, mit 3 Tfln. (Reprit: Biblio Verlag, Osnabrück 1972).

UWb. Röhrborn, Klaus, *Uigurische Wörterbuch*, 1-6, Wiesbaden, 1: 1977, vii+72; 2: 1979, 73-148; 3: 1981, 149-224; 4:1988, v+225-298; 5: 1996, vi+299-372; 6: 1998, v+373-446.

UygRSl. Necip, E.N., T.R. Rahimova *Uygursko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

Vasmer Vasmer, Max, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953-8, 3.Bde. (TMEN)

VEWT Räsänen, M., *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.

Yamada Yamada, Nobuo, *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Herausgegeben von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Band 2-3, Osaka University Press, Osaka 1993.

Yudahin Yudahin, K.K., *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A.B. Taymas), 2C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1988.

Yüce bkz. ME

Zajączkowski 1958 Zajączkowski, A, *Vocabulaire Araba-Kıptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat al-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, Warszawa 1958.

Zajączkowski 1961 Zajączkowski, A., *Najstarsza Wersja Turecka Xusrāv u Şîrîn Qutba*, Czesc III, Slownik, Warszawa 1961.

Zieme 1980 Zieme, Peter, "Uigurische Pachtdokumente", *AoF* 7, 1980, 145-170, +4pl.

Zieme 1980a Zieme, Peter, "Ein Uigurischer Leihkontrakt über Weizen", *AoF* 7, 1980, 273-275.

Zieme 1981 Zieme, Peter, "Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster", *AoF* 8, 1981, 237-263.

Zieme 1982 Zieme, Peter, "Ein uigurisches Familienregister aus Turfan", *AoF* 9, 1982, 263-267+2pls.

Kısaltmalar

AOBitik : Altın Ordu bitikleri

AOYarlık : Altın Ordu (Kırım, Kazan) yarlıkları

ağ. : ağız

Alt. : Altay Türkçesi (RSl.)

Anad. ağ. : Anadolu ağızları

AoF : Altorientalische Forschungen

AOH : Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ATü. : Ana Türkçe
ayr. bkz. : ayrıca bakınız.
Az.Tü. : Azerbaycan Türkçesi
Bar. : Baraba ağ.
Başk. : Başkurt Türkçesi
C. : cilt
cm. : santimetre
Çağ. : Çağatay Türkçesi
Çev. : çeviren
Çin. : Çince
Çuv. : Çuvaşça
dn. : dipnot
ETü. : Eski Türkçe
Fa. : Farsça
FİYE : Fiilden isim yapım eki
Hak. : Hakaniye Türkçesi
Hal. : Halaç Türkçesi
Harezm : Harezm Türkçesi
haz. : hazırlayan
hend. : Hendiadyoin (çift söz)
Hks. : Hakas Türkçesi
İA : İslâm Ansiklopedisi
id. : aynı (idem)
İİYE : İsimden isim yapım eki
JRAS : Journal of The Royal Asiatic Society
JSFOu : Journal de la Société Finno-Ougrienne (Helsingfors)
Kar. L. : Karayim Haliç-Lutzk ağ.
Kar. T. : Karayim Troki ağ.
Kar. K. : Karayim Kırım ağ.

Karay. : Karayim Türkçesi
KBalk. : Karaçay-Balkar Türkçesi
Kıpç. : Kıpçak Türkçesi
Kırg. : Kırgız Türkçesi
KKlp. : Karakalpak Türkçesi
Kom. : Kuman Türkçesi (RSl.)
KökTü. : Kök Türkçe
Krş. : karşılaştırınız
Kum. : Kumuk Türkçesi
Küer. : Küerik ağ. (RSl.)
Kzk. : Kazak Türkçesi
Leb. : Lebed ağ. (RSl.)
Mo. : Moğolca
Nog. : Nogay Türkçesi
Oğuz : Oğuz Türkçesi
Osm. : Osmanlı Türkçesi
OTü. : Ortak Türkçe
Oyr. : Oyrot Türkçesi
Özb. : Özbek Türkçesi
Rus. : Rusça
s. : sayfa
Sag. : Sagay ağ. (RSl.)
Sarı Uyg. : Sarı Uygur Türkçesi
Skr. : Sanskritçe
Sogd. : Sogdça
Şor. : Şor ağ. (RSl.)
Tar. : Tarançi ağ. (RSl.)
Tat. : Tatar Türkçesi
TDAY-Belleten : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDED : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK : Türk Dil Kurumu
Tel. : Teleüt ağ. (RSl.)

Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT	: Türkische Turfan-Texte, bkz. *A von Gabain.*
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTü.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
Tü.	: Türkçe
U	: F.W.K. Müller, Uigurica I-IV.
UAJ	: Ural-Altaische Jahrbucher
Uyg.	: Uygur Türkçesi
UygSB.	: Uygur sivil belgeleri
YUyg.	: Yeni Uygur Türkçesi

İşaretler

///	: Metinde tahrip olmuş kısımları gösterir.
(. . .)	: Metinde tahminî sayıda noksan harfleri gösterir.
( )	: Yazılmayan ünlüler
[ ]	: Metinde tahrip veya noksan olup tamamlanan kısımlar
{}	: Tekrar veya fazla yazılmış kısımlar
< >	: Metinde kontekste uygun tamamlanan kısımlar
*	: Tespit edilememiş, tanıklandırılamamış şekil; tahmine dayalı şekil
>	: Bu şekle gider.
<	: Bu şekilden gelir, bir dilden başka bir dile geçiş
~	: Değişken şekil
G, K	: Gramer tahlilinde sırasıyla g/ġ, k/" ünsüz değişimlerini gösterir.
C	: Konson, ünsüz
V	: vokal, ünlü
→	: (Anlam biliminde) bu anlama geçer.

1. Bölüm Eski Türklerde Vergi

1.1 Eski ve Orta Dönem Türk Vergi Düzeni

1.1.1 Türklerde 'vergi'ye ad olan kelimeler

Türk vergi terminolojisinde 'vergi'ye teknik terim olarak ad olan Türkçe kelimelerin vergi anlamlarının, kök şekillerinin anlamlarıyla ilişkili olduğu dikkati çeker. Vergi terimleri türeten kök fiillerin anlamlarına bakıldığında "(vergi) koymak, toplamak, vermek" anlamlarını taşıdığı görülür. Tarihî Türk dili alanında Türkçe vergi terimleri ve türetildikleri kök fiillere örnek olarak: *sal-, salık* ; *ber-, bergü, bert, berim; çık-, çıkış; bas-, basıg, baskak; kod-, kodgu* verilebilir.

Bugün Türkiye Türkçesinde *vergi* kelimesinin ETü. şekli *bergü*'dür ve *ber-* fiilinden FİY eki -GU ile teşkil edilmiş kelime, tarihî Türk dili alanında geçmektedir: *bergü* "something which ought to be, or is given" (ED 362b), Osm. *vergü, vergi* "gift, tax", Trkm. *bergi* "debt". MK *bergü* "borç, verecek" (DLT I, 427). Kelime Uygur sahasında 9-10. yüzyıla ait Dunhuang metinlerinde geçmektedir: (Pelliot Ouïgour 4) 28_{8-11} *ne sav ersär barça eşidtim ol* ***bergim*** *üçün tänri kulı maŋa kolgalı ıd tep temädi taŋ bir inçä tedi erdi karda bir* ***bergim*** *kodtım erdi* "Ne sözü varsa hepsini işittim. O vereceğim için Teŋri Kulı bana; (Pelliot Ouïgour 3046) 34_{10-12} *...ıt yılın kutsı-nıŋ kıvtu-ka* ***bergü****si erdi kutsı bermädi män ötädim* "...köpek yılı ile Kutsı'nın Kıvtu'ya vereceği idi, Kutsı vermedi ben ödedim". Bu metinleri işleyen J Hamilton (1986) *bergü ~ bergi* kelimesine "Ce qui est à donner ou à payer, ce dont on est redevable, dette, ce qui doit être payé ou donné, don, prix" (Hamilton 1986-II: 226) anlamını vermiştir. Kelime geç dönem Uygur sivil belgelerinde de vardır: U.57 [Zieme 1980b: 273]: *tokuz şıg tokuz küri arıg silig bugday eki-ki tüş-kä* ***bergü*** *berdim* "dokuz *küri* saf buğday ikişer faize vermek (için) verdim"; [UygSB.VII_{6-8}: USp. 25, Clark 103, JW-Li 4.4] *borluk-çı käziktä barça barsun salık* ***bergü*** *bolmış üçün* "bağcı sırasıyla hepsi varsın. *Salık* (vergisi) verecek olduğu için"; UygSB. XLII_{2-3}: T II D68, USp. 80] *el buk-a elçi-kä koluş birlä* ***bergü*** *bir at* "Elçi İl Buka'ya *koluş* (vergisi için) verilecek bir at"; [UygSB. XXXIV_{12-14}: Ot.Ry.1415 a-b, Clark 127, JW 5.11] *koçu b[öz]-in alıp kumar togrıl beş-balık-ta berimin-kä bermiş yana bi[r] y(e)g(i)rmi täng käpäz bu ok berim-kä* ***bergü*** *iltyük ärti* "Koçu pamuklu kumaşını alıp Kumar Togrıl Beş Balık'taki *berim*'ine vermiş, yine on bir *teng* pamuğu da bu *berim*ine vermek için göndermiş idi."

Ayrıca müştak şekli *bergüçi* de sivil belgelerde geçmektedir: [UygSB. III_{7-10}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15] *ınal koç-tın yüz*

eki yarım bag-lıg böz alıp biz-ni birlä kalançı turı-nı borluk-çı berip biz-niŋ burun ***bergüçi*** *kar-a toyın atl(ı)g kalan-çımız-nı yanturup altımız* "Inal Koç'tan yüz iki buçuk bohçalı (bağlı) pamuklu kumaş alıp bizim ile birlikte (olan) kalançı Turı'yı bağcı (olarak) verip, bizim önceki vergici Kara Toyın adlı kalancımızı geri döndürüp aldık".

P. Zieme, *bergü* terimini "zurückzugeben, zur Rückzahlung (borç veya alacak karşılığında ödenecek şey, para)" olarak değerlendirmiştir (1980a: 275). Uygur sahasında *bergü*'nün sıfat-fiil işlevinde kullanılışı dikkati çeker. Kelimenin "vergi" olarak teknik terim değerini Osmanlı sahasında kazandığını söylemek mümkündür. Bugün modern Türk dili alanında *bergü* > *vergi* kelimesi Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde yaşamaktadır.

Ber- "vermek" fiilinden türemiş *berim, bert* özellikle eski Uygur sivil belgelerinde özel kullanım alanları yanında, "vergi"'ye karşılık genel terim olarak geçmektedir.

Modern Türk dili alanında Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dışında diğer lehçelerde "vergi" terimine karşılık *salık* kullanılmaktadır. *Salık* eski ve orta dönem Türk devletlerinde genel vergi anlamında sıkça geçen terimlerden biridir. Tarihî Türk dili alanında zengin bir kavram alanına sahip *sal-* fiilinin yan anlamlarında "vergi koymak" da geçer. *salık* dışında *sal-* fiilinden türemiş (Osm.) *salgın* "vergi" ve müştak fiil *salın-* "vergi tarh olunmak" (TTS V, 3273) da vardır. Ayrıca *sal-* vergi isimleri ile birlikte, tarihî ve modern Türk dili alanında "vergi koymak" anlamında geçer: AOYarlık. *salıg sal-* "vergi koymak", Osm. *salgun sal-* "gelişigüzel vergi tarhetmek" (TTS V, 3264); YUyg. *selik sal-*, KKlp. *alım-salık sal-*.

Kök şekli ile vergi terimi olarak köktaş ismi arasındaki semantik bağı gösteren bir başka örnek de Altın Ordu sahasındaki *çıkış* terimidir. Tarihî alanda Karahanlı dönemi en eski Kur'an Tercümesinde kelime "vergi, masraf, gider" anlamında geçmektedir: *çıkış kıl-* (221/6=018/094 TİEM). Yakın bir anlamla tanıklanabildiği bir başka eser Karahanlı sahasındaki *Kutadgu Bilig*'tir: *çıkış* "menfaat, çıkar" (Arat 1979: 130). Modern Türk dili alanında aynı kökten *çıgım* "vergi" anlamında geçer. Ayrıca Hakas Tü.'de *çık-* fiilinin "toplamak" anlamı vardır. Aynı şekilde Uygur sahasında içeriği açık olmayan, *bas-* fiilinden FİY eki *-ıg* ile isim teşkili *basıg*, tarihî Türklük alanında "vergi tahsildarı" olarak kullanılan *baskak* kelimesiyle ilgili gözükmektedir.

Türkçe terimler dışında Altın Ordu sahasında "vergi" karşılığında Ar. *ḫarc* kelimesi *ḫarāc, kap ḫarcı, tütün ḫarcı, sala ḫarcı, ikin ḫarcı* terimlerinde kullanılmıştır. Aynı şekilde yarlıklarda bir çeşit vergi yükümlülüğü olarak geçen

ındır haḳḳı, anbār haḳḳı anbār yol haḳḳı gibi terimlerde de Ar. *haḳḳ* kelimesi "vergi" anlamındaki *ḫarc* ile eş kullanımdadır.

1.1.2 Eski ve Orta Türk döneminde vergiler

Türk tarihinde Hun devletinden itibaren bir vergi sisteminin varlığına dair bilgiler kaynaklarda geçmektedir. Hun İmparatorluğuna tâbi devletlerden alınan nakdî ve aynî vergiler, halktan toplanan vergiler devletin ana gelir kaynakları idi. Özellikle hâkimiyeti altındaki Türkistan sahasından, ayrıca Çin'den alınan vergiler büyük bir yekûn tutuyordu. Yine mevcut bilgilere göre Hunların vergiyle ilgili bir uygulama olarak nüfus sayımı, ayrıca hayvan sayımı da yaptıkları bilinmektedir. Hunların vergi sistemlerine benzer uygulamalar Kuzey Çin'de hâkim olan Tabgaç (Toba)larda da vardı. Tobalarda vergiler hayvanlardan, tarım ürünlerinden ve şahıslardan alınıyordu. Hunlarda olduğu gibi sağlam bir devlet teşkilâtına sahip olan Köktürklerdeki vergilerle ilgili uygulamalar hakkında genel bilgilere sahibiz. Köktürklerde *tudun* memuriyeti vergi ve haraç gelirlerini toplamak ve kontrol etmekle görevliydi (Atan 1990: 20, 31).

Vergiler, devletlerin en önemli gelir kaynaklarından biri olarak, varlığını devam ettirmek ve hâkim olduğu teba üzerindeki nüfuzunu denetlemek noktasında etkin bir role sahip olmuştur. Vergi sisteminin mükemmel işlediği sağlam bir iktisadî teşkilât yapısı, devletlerin tarih sahnesindeki sürekliliğini sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Türkler tarih boyunca geniş coğrafyalarda, teşkilâtçılık yetenekleriyle Türk töresi ve yasası temelinde şekillenen sürekli ve uzun ömürlü devletler kurmuşlar ve varlıklarını değişik siyasî adlar altında devam ettirmişlerdir. Türk töresi esasında teşekkül eden Türk devletlerinin gerek teşkilât yapısı gerekse kurumları arasında benzerliklerin olması muhakkaktır. Siyasî bir güç olarak dünya tarihinde yerini alan Türk devletlerinde görülen yapısal farklılıklar ise, eski Türk devrinden itibaren çeşitli coğrafyalarda Buddhizmden İslâmiyete kadar uzanan farklı kültür çevreleri içinde bulunmanın, farklı sosyal ve iktisadî şartlar altında ilerlemenin getirdiği dış etkenlere bağlı olarak gelişen unsurlardır.

Bir devletin tarih sahnesinde devamlılığının ve siyasî gücünün sürekliliğinin en önemli şartlarından biri iktisadî yükselmedir. Büyük bir imparatorluk kuran Moğolların uygulamalarına bakıldığında, fethedilen tüm topraklarda yapılan ilk iş, Moğol yasaları çerçevesinde, ele geçirdiği bölgede sağlam bir vergi sistemi kurarak, hem siyasî hem de iktisadî anlamda nüfuzu ele almak ve geniş topraklara yayılan devletin sürekliliğini ve aktifliğini sağlamak olmuştur. Moğolların hâkim oldukları ilk dönemlerde, özellikle imparatorluğun yerleşik bölgelerinde yaşayanlar için nüfus sayımı yaptıkları bilinmektedir. Nüfus kayıtlarının amacı, ödenecek vergi

miktarının ve değerinin tahminini kolaylaştırmak ve becerikli, yetenekli zanaatkâr ve ustaları tayin ederek kendi teşkilâtlarında çalıştırmak, ayrıca orduları için askerî kaynak bulmaktı. Moğolların yaptığı ilk nüfus sayımı Kuzey Çin'de 1234-1236, ikincisi ise 1252-1259 yıllarındadır. İlk iki sayımda göçebeler dışarıda bırakılmış, sadece yerleşik nüfus sayılmıştır. Daha sonraki sayımlar Mönge Han tarafından tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde yapılmıştı (1271). Uygurların ilk nüfus sayımlarında sayıldığına ilişkin kesin bir kanıt olmamakla birlikte, Mönge Han'ın sayımlarında Uygur nüfusunun da yer aldığı bilinmektedir. Uygurlar arasındaki diğer nüfus kayıtları 1284 ve 1296 yıllarında olmuştur. Nüfus sayımlarından sonra ondalık sistem temelinde Uygurlar onluk, yüzlük, binlik ve tümen şeklinde askerî ve idarî bölümlere ayrılmıştı (Allsen 1983: 262). Uygur sivil belgelerinde açıkça görülen Uygurlar için yapılan bu idarî taksimat, diğer tüm Türk-Moğol halef devletlerinde de uygulanmıştır.

Cengiz İmparatorluğu döneminde, Ögedey ilk olarak Kuzey Çin'de vergi toplama işini başlatmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Bunun yanında Mönge Han'ın bölgesinde uygulanan vergi sistemi tüm imparatorluğu içine alan ve işleyen bir sistem hâline getirilmiştir. İmparatorluğun üç büyük idarî bölgesinde Türkistan, Kuzey Çin ve İran'da aynı vergi türleri toplanıyordu.[1] Her bölgenin kendi ekonomik şartları göz önüne alınarak vergi oranları belirleniyordu. Uygurlar üzerine çalışan T. Allsen, bu devirde Kubilay zamanından itibaren Yüan devrinin ana gelir kaynaklarını oluşturan üç temel vergi olarak *kupçur*, *kalan* ve *tamga*'yı saymaktadır. *Kupçur,* yerleşik nüfustan peşin para olarak, konargöçerlerden ise hayvan olarak toplanan bir vergi idi. *Kalan,* konargöçerlerin muaf olduğu, tarımla, ziraatla uğraşan kesimden toplanan bir vergi idi. *Tamga* ise bir çeşit ticarî vergi olup genelde şehirli nüfustan alınırdı (Allsen 1983: 263-264). Daha önce de belirtildiği gibi aynı sistem esas olmakla birlikte vergi uygulamaları ve vergi terimleri bölgeden bölgeye değişebiliyordu. Bu üç terimden *tamga*, Uygurların iktisadî yapısının asıl kaynakları durumundaki sivil belgelerde geçmemektedir. Bunun yanında *kupçur* ve *kalan* vergileri ilgili belgelerde kullanılmıştır. Aynı şekilde Altın Ordu devletinde de *tamga* vergisi yaygın olarak geçerken, temel vergilerden olan *kupçur*'a, Altın Ordu'nun iktisadî durumunu belgeleyen tarhanlık yarlıklarında rastlanmamaktadır. İlhanlı sahasında ise her üç verginin de kullanıldığı bilinmektedir.

Cengiz Han'ın koyduğu yasa çerçevesindeki iktisadî yapı, eski Türk-Uygur geleneği ile göçebe Moğol geleneğinin birleşmesinden ibaretti. Moğollar, Çin'de ve Doğu Türkistan'da hâkim oldukları yerlerde yerleşik hayat düzeninde, yüksek

[1] Geniş bilgi için bkz. Schurmann (1956: 304-389); Smith (1970: 46-85).

kültür seviyesine sahip bir toplum olarak yaşayan Uygurların teşkilât yapılarını büyük ölçüde model almışlardır. Özellikle iktisadî alanda vergi usullerine Uygurların büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Konargöçerlikten gelen bazı Moğol vergi uygulamaları da yerleşik Uygurlar arasında içerik olarak değişime uğramış ve çeşitlenmiştir.

Bu Türk-Moğol unsurlu yapı, İslâmiyetle tanıştıktan sonra oluşan yeni yapıyla, imparatorluğun üç büyük idarî bölgesinde, Türkistan, Kuzey Çin ve İran'da yükselen Altın Ordu, Çağatay ve İlhanlı devletlerinde şekillenmiş ve Türk iktisadî hayatına yön vermiştir. Cengiz ve ona halef olan büyük devletlerdeki iktisadî durum, esas alınan kurallar ve prensipler temelde birbirinden farksız görünmektedir. Sadece bölgeden bölgeye ve devirden devire değişen ve dış etkenlerin de etkili olduğu bir muhteva çeşitliliği dikkati çeker.

1.1.2.1 İlhanlı devletinde vergi

Cengiz Han'ın halef devletlerinden, İran'da farklı kültürlerin bir arada bulunduğu coğrafyada kurulan İlhanlı devleti, Altın Ordu ile aynı gelenekten geliyordu. Altın Ordu Türk unsurun daha ağırlıkta olduğu sade teşkilât yapısıyla, İlhanlılardan büyük ölçüde ayrılmakla birlikte, özellikle malî teşkilat yapılarında benzerlikler vardı. Bugün zengin Fars kaynaklarına dayalı olarak İlhanlı devrinin özelliklerini büyük ölçüde tespit etmek mümkündür. Bundan dolayı da Altın Ordu malî durumunun aydınlatılmasında İlhanlı sahasına başvurma ve karşılaştırma gereği vardır.

İlhanlılar İslâmiyeti kabul ettikten sonra, Moğol esaslı vergi sistemlerini, Cengiz kanunlarını, büyük ölçüde yeniden düzenleyerek zamana uygun bir şekilde yapılandırmışlardır. İlhanlılardaki malî sistem, Türk-Moğol malî teşkilât yapısı ile Abbasîlerin bölgedeki şer'î uygulamalarının içiçe girmiş şekli idi. Malî sistemleri içinde yer alan vergi adları, içerik ve özellik olarak farklılaşan bir yapıya sahipti.

İlhanlıların Anadolu sahasında özellikle iktisadî bakımdan önemli etkileri olmuştu. Anadolu'da İslâmiyetin de tesiriyle Moğollara karşı bir ön yargı olmasına rağmen, yine de gelenekte yerleşmiş, İlhanlı unsurları vardı. Moğol hâkimiyeti, İran ve Anadolu'nun iktisadî bakımdan zenginleşmesine, belirli bir refah seviyesine ulaşmasına zemin hazırladı. Moğol hâkimiyeti öncesinde Anadolu'daki malî durumun büyük bir karmaşa içinde olduğunu, aynı idare altındaki topraklarda bölgeden bölgeye değişen para biriminin ve vergi sistemlerinin varlığı kanıtlıyordu. Bölgede görülen malî istikrarsızlık ticarî hayatı da olumsuz etkiliyordu. Ancak İlhanlıların getirdiği bir para sistemi ve vergi usulü ile her yerde aynı ticarî kanunlar ve malî sistem hâkim oldu (Togan 1931: 15, 18).

İlhanlılara ait bu vergi sistemi Ön Asya'da ve Anadolu'da etkin bir rol oynamıştır. Anadolu'daki İlhanlılardan kalma malî hükümlerin ve vergi usullerinin izleri, Anadolu Selçuklularında ve sonrasında Osmanlılarda takip edilebilmektedir. Osmanlı devletinin malî teşkilâtında İlhanlıların büyük etkisi vardır. Orta Asya'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu bütün devlet ve maliye teşkilâtını Samanîler, Gazneliler ve Abbasîlerden aldığı gibi, Moğol İmparatorluğu da teşkilâtının bazı özeliklerini, nüfuzu altına aldığı Büyük Selçuklu devletinden almış ve maliye konusunda sağlam bir teşkilât meydana getirmiştir. İlhanlılar Anadolu'ya hâkim olduktan sonra kendi malî sistemlerini bu bölgede uygulamaya başlamıştır. Osmanlı devleti kuruluş aşamasında İlhanlı devletinin batı sınırında yer alan ve İlhanlılara vergi veren küçük bir beylikti. Osmanlı devletinin ilk yıllarında, İlhanlılar son dönemlerini yaşıyorlardı. İlhanlıların hâkimiyeti altında, batı Anadolu'daki beylikler, bu devletin idarî ve malî teşkilâtını benimsemiş ve geleneklerini devam ettirmiştir (Uzunçarşılı 1978: 67-68).

İlhanlılar devrine ait Arapça ve Farsça doğu kaynakları, özellikle dönemin iktisadî durumuyla ilgili zengin bilgiler içerir. Bu kaynaklara göre İlhanlılarda belirli dönemlerde toplanan vergilerin devletin ihtiyacını karşılamaması sonucunda vergi oranlarının arttırıldığı ve bunun sonucunda toplumda bazı huzursuzlukların başladığı bilinmektedir. Gazan Han'dan önce ağır vergiler, vergi tahsillerindeki istikrarsızlıklar ve yapılan haksızlıklar halkı güç durumda bırakmıştı. Gazan Han, devletin vergi sisteminin yeniden ıslah edilmesi için büyük bir uğraş vermiş, İlhanlılara yeni bir vergi düzeni getirmeye çalışmıştır. Yaptığı yeni düzenlemelerle, devletin asıl vergi mükellefi durumundaki köylülerin haklarını korumak için büyük çaba göstermiş, ancak zamansız ölümüyle bu çabaları yarım kalmıştır. Gazan Han devletin ekonomisinde konargöçer topluma bel bağlamaktan vazgeçerek, yerleşik nüfusa önem vermiş, şehirleşmeyi desteklemiş ve yerleşik hayata geçişi cesaretlendirmiştir. Gazan Han, yaptığı düzenlemelerle, özellikle konargöçer ile yerleşik toplumlar arasındaki vergi ayrımının ortadan kalkmasına, dolayısıyla toplumdaki bazı kesimler üzerinde yoğun olan vergi yükünün azaltılmasına da aracı olacak standart bir İlhanlı vergi sisteminin oluşturulmasına çalışmıştır. Ancak Gazan Han'ın bu ıslahatları ve düzenlemeleri istenilen sonuçları vermemiş ve başarısız olmuştur (Smith 1970: 79).

1. 1.2.2 Osmanlı devletinde vergi

Osmanlı öncesi Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularındaki vergi sistemi[2] ile ilgili bilgiler eldeki kaynakların azlığından dolayı çok sınırlıdır. Anadolu'daki bu

[2] Daha geniş bilgi için bkz. Baykara (2000).

sistemin mirasçısı, halefi olarak aynı geleneği sürdüren ve kendine has bir teşkilât yaratan Osmanlı devletinin malî durumunu gösteren yazılı belgelerin çokluğu ve düzenli tutulan kayıtlar vergi sistemi ile ilgili detaylı bilgi edinilmesine imkân tanımıştır.

Bir Türk-İslâm devleti olan Osmanlı İmparatorluğunda vergi sistemi doğal olarak İslâmî prensipler esasında şekillenmiştir. Osmanlı tebası içinde gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahaliye uygulanan vergi usulleri İslâm hukukundaki düzene göre belirlenmiştir.

Osmanlı devletinin her yönüyle köklü bir vergi teşkilâtı vardı. Bu teşkilâtta vergi düzenlemesi toplumun her kesimi için ayrı ayrı yapılmıştı. Vergilendirme usulü diğer İslâmî devletlerde olduğu gibi iki ana prensibe dayanmaktaydı: Birincisi Osmanlı'da *rüsûm-ı şer'iyye* (*tekâlif-i şer'iyye*) adını alan ve İslâmî prensiplere göre düzenlenen zekât, *öşür, harac ve cizye* olarak dört temelde şekillenmiş vergilerdi (Akdağ 1995b: 189). İkincisi ise *tekâlif-i örfiyye* olup şer'î vergi uygulamalarının dışında, devletin zamana ve şartlara uygun olarak kişi ile devlet arasındaki malî münasebetlerini düzenlediği vergilerdi. Şer'î vergiler karşılığı olarak örf yoluyla alınan örfî tekâlif, Osmanlı devletindeki uygulama şekline göre daha çok şehirli, yerleşik hayat düzeninde yaşayan ahaliyi, özellikle ticaret ve sanayi ile uğraşan kişileri kapsıyordu. Bununla birlikte bu örfî vergilerin çiftçi, köylü, kısmından alınan türleri de vardı. Osmanlıda çiftçinin ürettiği ürün başta çift vergisi olmak üzere, yine toprağa bağlı olarak alınan *resm-i bennak, resm-i arus, resm-i mücerred* gibi vergiler, hayvanlardan alınan *agnam* vergileri, ticarî faaliyetlerden alınan gümrük vergileri örfî vergi grubuna giriyordu. Örfî vergiler Osmanlının çeşitli devirlerine, hatta padişahtan padişaha göre değişebilen özelliklere sahipti. Bunun yanında özellikle şehirde, pazar ve panayır yerlerindeki alım satımlardan, yapılan ticaretten alınan bazı vergilerden pazara gelen mallardan alınan vergilere kadar esnafın ödediği tüm vergiler örfî gruba girmekte idi. Ayrıca savaş zamanında esnaf tarafından orduya verilen ücretler de örfî vergilerden sayılıyordu (Akdağ 1995: 409-410). Bu vergilerin, miktarları, ne zaman alınacakları konusu devlet tarafından kanunnamelerle belirlenmişti. Devletin asıl vergi tahsili (geliri) bu iki grup içindeki vergi çeşitlerinin toplanması ile sağlanıyordu.

Osmanlı'da ayrıca *tekâlif-i divaniyye* veya *ʿavârıż akçası* olarak adlandırılan bir vergi koyma usulü de mevcuttu. *ʿAvârıż akçası*, bir savaş veya seferberlik durumunda hem Müslüman hem de Hristiyan tebanın gerek bedenen gerekse mal ve nakdî yönden devlete sağladıkları bir çeşit katkı olarak değerlendirilebilir (Akdağ 1995a: 412).

Osmanlı devletinde vergi vermekle yükümlü geniş reaya içinde her dine mensup pekçok millet vardı. Özelikle Osmanlı vergi sisteminde gayrimüslim reayaya

uygulanan usuller şer'î hukuk esasına göreydi. Bunların en başında *cizye* vergisi gelmekteydi. İslâm hukukuna göre sadece gayrimüslimlerden alınan bu verginin Osmanlıda köklü bir geçmişi vardı. Devlet için önemli gelir kaynaklarından olan *cizye*, sadece gayrimüslimlerin bulûğ çağına ermiş bulunan erkeklerinden alınıyordu. Din adamları, kadın, çocuk ve sakatlar devlet hizmetinde bulunan bazı kimseler, yaşlılar bu vergiden muaf tutuluyorlardı (Kazıcı 1977: 102-103).

Bunun dışında Fatih Kanunnamesinde Hristiyanlar için ayrı bir raiyyet vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunnameden Hristiyan tebanın *ispence* ve *bîve* vergisini ödemekle yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Buluğa eren her gayrimüslim, Hristiyan ve Yahudi *ispence* öderdi. Osmanlı devletinin ilk devirlerinde gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi *çift* vergisi sistemine tâbi oldukları ve ispencenin çok nadir alındığı bilinmektedir. Osmanlı vergi sistemine *ispence* 15. yüzyıldan sonra girmiş, bir çeşit örfî baş vergi olmuştur. Osmanlıda çift vergisi ile karşılaştırılan *ispence*, çift vergisinin aksine yalnız, köylü ve çiftçilerden değil, konargöçerlerden, şehirde yaşayan ahaliden de alınırdı. Kocası olmayan gayrimüslim dul kadın *bîve* adıyla deftere kaydolur ve 6 akça *ispence* öder. *İspence*, *çift* vergisi gibi genellikle tımara tahsis edilen bir vergi olmuştur. (İnalcık 1993a: 56-59).

İslâm arazi hukukunda, devlete ait mirî arazinin sadece senelik vergisini veya elde edilen hasılatın öşür bedelini bir hizmet karşılığında herhangi bir şahsa vermek olan *ikta* usulü, Türk İslâm devletlerinde uygulanan bir arazi rejimi olarak karşımıza çıkar. *İkta* ile bir arazi veya eyalet bütün varidat ve geliriyle beraber bir kumandana veya valiye bırakılırdı. İkta sahibi vali ve kumandan bu iktaya karşılık hazineye belirli bir vergi vermekle yükümlü olurdu Bunun dışında ele geçirilmiş, ancak sahibi olmayan ve hazineye ait toprakların vergileri devlet hazinesine (*beytü'l-mâl*) verilmek şartıyla tamamen ya da kısmen maaş karşılığında *mukataa* olarak verilirdi. Bu iktalarda çalışan kişiler, vergilerini arazi kime ikta edilmiş ise ona verirler veya arazi, ikta sahibi tarafından iltizama verilmiş ise, vergiler mültezim tarafından toplanırdı (Uzunçarşılı 1988: 17-18). H. İnalcık, ikta sahibi olan kişinin devlete bunun bedelini belirli bir hizmet karşılığında ödediğini ve bu hizmetin de irsîlik kazandığını ve bu usulün daha çok askerî nitelikte olduğunu söylemektedir (1993b: 26-27). İlhanlılarda da ikta malikâne tarzında olup, babadan oğula geçen irsî özelliğe sahipti. Bu sistem içinde aile malikâneleriyle, mirî arazilere ait yerlere *inçü*, hükümdara ait yerlere de *has inçü* adı verilirdi. Bu arazilerin tüm hasılatları ve vergileri *inçü* sahibine ait olurdu. İlhanlı hâkimiyeti altında Anadolu'da geliri İlhanlı hazinesine ait olmak üzere çeşitli bölgelerde *inçü*'ler temin edildiği bilinmektedir (Uzunçarşılı 1988: 235-236).

İslâm devletlerindeki *ikta* sistemi Selçuklular zamanında bazı esaslı değişiklilere uğrayarak Türk tımar sistemini meydana getirmiştir. Anadolu Selçuklularında ve dolayısıyla Osmanlılarda kullanılan bu tımar sistemi, Büyük Selçuklular devrinde, *ikta* sistemi içinde askerî mukaataların yani tımarların devamıdır (Köprülü 1931: 222-223).

Osmanlı devletinde muhteva ve uygulama bakımından ikta sisteminden farklı özelliklere sahip tımar sistemi arazi tasarrufunda önemli rol oynamıştır. Osmanlıdaki tımar usulü, belirli bir arazinin veya arazi haklarının belirli kişilere verilmesinden çok, arazi üzerinden temin edilen vergilerin havalesi esasına dayanan bir usuldür (İnalcık 1993b: 27). Tımar sistemine muhteva olarak bakıldığında havale edilen vergilerin, sadece toprağa bağlı vergiler olmayıp, reayadan alınan baş vergileri, gümrük vergileri, mukataa şeklinde iltizama çıkarılan bazı gelirleri de kapsadığı görülür. Tımar sahibi vergileri düzenli bir şekilde toplama işini tanzim ederdi. Tımar sahibinin reayadan alacağı vergi miktarları da belirli kanunlar çerçevesinde tespit edilmiş olup, icmal defterlerinde yazılı olan miktarların dışında vergi talep edilmesi yasaktı. Osmanlı devleti, geniş toprakları içinde çeşitli yerlerde bulunan gelir kaynaklarından havale yoluyla, malî kaynak aktarımını gerek idarî ve askerî memurların maaşlarına, gerekse devletin diğer masraf ve ödemelerine, ihtiyaç olan yerlere yapabiliyordu (İnalcık 1993b: 27).

1.1.2.3 Türk devletlerinde vergi muafiyeti

13. yüzyıl başında Çin'in Moğol hâkimiyeti altında olduğu ve Türk-Moğol İmparatorluğunun kurulduğu dönemlerde Cengiz devletinin tebasına uyguladığı vergi sistemi içinde çeşitli vergi muafiyetleri ile ilgili uygulamalar vardı. Çin manastırlarının Moğol egemenliği altında olduğu dönemlerdeki vergi düzenlemeleri üzerine önemli bir çalışma yapan Mongolist E. Haenisch, Moğolların özellikle ruhban sınıfıyla ilgili vergi tanzimlerini döneme ait Çince belgelere dayanarak incelemiştir (1940). Bu uygulamalarda özellikle ruhban sınıfı üzerinde yapılanlar dikkati çekmektedir. Cengiz döneminde ruhban sınıfının tâbi olduğu vergilerde ve yapılan muafiyetlerde dönem dönem uygulama farklarının olduğu görülür. Yazılı kaynaklara göre Moğol döneminde, 1263'te başlangıçta Rahipler, Taoistler, Nestoryanlar ve Dasmanlardan devletin iki temel vergisi olan toprak ve *tamga* vergisi alınmaya başlanmıştır. Bir istisna olarak Çin'de, 1291 yılında özel bir kararname ile her ikisi de Buddhist olan Sung prensi ve annesinin arazisine toprak vergisinden muafiyet tanındı. Bundan sonra 1312'de rahipler için bu muafiyet onaylandı, ancak *tamga* vergisinden muafiyet yoktu. Hizmet yükümlülüğünden muafiyet ise 1320'de Kiagnan'daki rahipler için, 1324'te Nestoryanlar ve Dasmanlar için, 1333 ve 1334'te Konfüçyüsçiler için söz konusu oldu. 1334'te

rahipler ve taoistler için tıpkı halka olduğu gibi hizmet yükümlülüğü ilân edildi (Haenisch 1940: 44).

Cengiz Han'ın temel yasasına göre manastırların işlenen topraklarından toprak vergisi alınıyordu. Toprak vergisinden muafiyet sürekli meskûn olan ve özelikle Sung zamanından kalma eski mülkiyet ve daha sonraki Yüan İmparatorlarının hediyeleri olan, Kiangnan bölgesindeki manastır toprakları için geçerliydi. Kuzey Çin'de, Si-yü, Ui'ur ve Yün-nan'da rahipler 1295 senesinde arazileri için toprak vergisinden muaf tutuldu. 1320'de Nestoryanlar, Chu-hu, Müslümanlar ve Dasmanlar için arazi ile ilgili yükümlülüklerden muafiyet getirildi. Fakat işlenen topraklar bundan hariç tutuldu (Haenisch 1940: 44-45).

Devletin en önemli gelir kaynaklarından olan toprak vergisi yanında, her çeşit ticaret ve zanaat için belirlenmiş olan tamga vergisi 1293'te Kubilay Han tarafından rahipler için de konuldu. 1300'de Olcaytu Han'ın bu vergiyi rahiplerden yalnızca büyük ticaret yapmaları durumunda talep ettiği ve bu vergiden muafiyetin sadece manastırın kendi ürünlerini, kendi yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla satmaları durumunda söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Moğol döneminde ruhban sınıfına verilen iki dilli Moğolca ve Çince yazılı belgeler, sahiplerine sağladıkları özel imtiyazlar bakımından oldukça kapsamlıdır. Bu önemli belgelere toprak ve *tamga* vergilerinden muafiyet sağlayan Olcaytu'ya ait 1296 tarihli belge, Temur'a ait 1306 tarihli belge, 1309 tarihli Külüg Han'a ait belge, 1318 tarihli Buyantu'ya ait belge örnek olarak verilebilir (Haenisch 1940: 45)

Ruhban sınıfına yapılan bu vergi muafiyetlerini Uygur sahasında da görüyoruz. Uygur sahasına ait mevcut sivil belgeler içinde Buddhist manastırlara ve manastır ahalisine vergi muafiyetleri getiren yazılı belgeler ve senetler vardır. Çalışmamız dâhilinde ele aldığımız bir sivil belgede (UygSB. XXVII) manastırdaki rahiplerin muaf tutuldukları vergiler ile özel konumları dolayısıyla devlete ödemekle yükümlü oldukları diğer vergilerden bahsedilmektedir.

Altın Ordu devletinde vergi muafiyetinin en iyi tanıkları tarhanlık yarlıklarıdır. Hanların istedikleri kişilere verdiği bu yarlıklar, sahiplerine pekçok imtiyaz sağlayan çeşitli vergi yükümlülüklerinden kurtaran belgelerdir. Altın Ordu'daki tarhanlık kurumunda, tarhanlık verilen kişiler arasında dul ve yetimlerin de olduğu gözönüne alındığında sınıf, rütbe ve mevkî farkı gözetilmediği dikkati çekmektedir.

Altın Ordu'da devlet erkânı içinde şüphesiz imtiyazlı sınıflar mevcuttu. Özellikle vergi muafiyetine dayanan bu imtiyazdan, tarhanlar dışında Altın Ordu'da kimlerin nasıl yararlandığı konusu, kaynakların yetersizliği sebebiyle tam olarak aydınlatılamamıştır. Bununla birlikte, Altın Ordu'daki imtiyazlı sınıflar içinde Ortodoks Rus kilisesinin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Cengiz

Han'dan itibaren bir gelenek olarak sürüp giden Hristiyan ve Ortodoks ruhban sınıfına karşı olan imtiyaz ve korumacılık Altın Ordu'da da devam etmiştir. Bunun en iyi göstergesi, Altın Ordu hanları tarafından çeşitli dönemlerde Rus kiliselerine ve ruhanî liderlerine verilmiş olan tarhanlık yarlıkları idi (Özyetgin 1999: 101-104).

Altın Ordu tarhanlık yarlıklarından özellikle Müslüman tebanın tâbi olduğu vergiler yanında yabancı tebaya uygulanan özel bir vergi sistemi olup olmadığı konusu açık değildir. Yarlıklarda Müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmamıştır. Bununla birlikte kilise ve metropolitlere verilen yarlıklardan, gayrimüslimler içinde özellikle ruhanî sınıfına özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Altın Ordu'nun tâbiyeti altındaki Rus knezliklerinin devlete düzenli vergiler verdikleri bilinmektedir. Bunun yanında Altın Ordu'da özelikle Rus Ortodoks kilisesi mensupları büyük himaye görüyordu. Altın Ordu hanları tarafından Rus kilise mensuplarına verilen yarlıklar, kiliseyi Altın Ordu'da halkın yükümlü olduğu her türlü vergiden, askerî hizmetten, ulak hizmetinden, konaklama hizmetinden muaf tutmaktaydı.

İlhanlılara ait vergi sistemi içinde ise Cengiz yasalarına göre papazlar, asiller (tarhanlar) ve çocuklar vergiden muaftılar. Bununla birlikte bu kurala uyulmayan yerler de vardı. Büyük Han Mengü Temir, vergi muafiyetinden hahamları istisna tutmuştur. Hristiyanlara karşı bu hususta değişik uygulamalar dikkati çekmektedir (Spuler 1987: 335-336). İlhanlı idarî teşkilâtına dair önemli bilgiler veren Nasıreddin Tûsî'ye ait bir risalede, İlhanlı yasası gereği "bir çeşit hayvan vergisi" olan *kupçur*'un tarhanlardan, ihtiyarlardan, hasta insanlardan, yoksullardan ve çocuklardan alınmadığı kaydedilmiştir (Yaltkaya 1939: 14).

İlhanlılar döneminde özellikle ağır vergi toplanmasının önüne geçilmesi amacıyla Gazan Han bazı önlemler almıştı. Her köyün ve kasabanın ne kadar vergi vereceği konusunun halka açık bir şekilde duyurulması için, han fermanları ağaçtan, tahtadan, taştan veya demirden levhalara yazılmış ve bunlar herkesin görebileceği yerlere, köylerin ve camilerin kapılarına asılmıştı. Ayrıca Yahudi ve Hristiyanlardan da bu tabelaların kendi köy kapılarına, ibadet yerlerine ya da istedikleri bir yere koymaları; konargöçerlerin de bulundukları yerlerdeki direklere asmaları istenmişti. İlhanlılardaki bu uygulamada Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmadığı dikkati çekmektedir. Bu tabelaların içeriklerine bakıldığında gayrimüslimler için özel vergilerin olmadığı, tüm ahalinin bu vergi mükelleflerinde kendi konumlarına göre eşit ölçülerde sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır (Barthold 1931:135).

Köklü bir iktisadî teşkilâtı olan Osmanlı devletinde ise vergi muafiyetine sahip belirli sınıflar vardı. Bu muafiyet bir sistem hâlinde devletin işleyiş mekanizması içinde yer alıyordu. Osmanlı devletinde halkın ödediği vergilere tâbi olmayanların

başında askerî sınıf mensupları gelmekteydi. Bunun yanında ulûfe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, umera ve ulema halkın ödediği vergilerden muaftı. Askerî statüde sayıldıkları için kapıkulu ve devlet erkânı ile tımarlı sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medresedeki talebeler ve mezunları (danişmend ve mülazimler) ve onların akrabaları vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak bu memuriyetlerde bulunanlar, herhangi bir vesile ile askerî sıfatlarını kaybettiklerinde yeniden raiyyet vergilerini ödemekle yükümlü tutulurlardı (İnalcık 1993: 49-50). Osmanlı devletinin ilk devirlerinde padişahın verdiği berat ile askerî sıfatını kazanan zümrelerin başında; Türk çiftçilerden yayalar ve müsellemler, göçebelerden yörükler ve Tatarlar geliyordu. Bunun yanında 15. yüzyıldan sonra özellikle askerî gücün takviye edilmesi amacıyla vergi muafiyeti karşılığında eşkinci (:Her yıl sefere giden fiilî asker) yazılması usulü devam etmiştir. Ancak daha sonraları devletin gelir kaynaklarının korunması ve bu alanda yapılan suiistimallerin önlenmesi için devlet, askerî statüye geçme işini zorlaştırmış ve bunun için önlemler almıştır (İnalcık 1993a: 50-51).

Osmanlı vergi sistemi içinde vergisini tam ödeyen ile tüm vergilerden muaf olan askerî sınıf içinde kısmen belirli vergileri ödeyen ve kaynaklarda *muaf* ve *müsellem* reaya adıyla geçen bir grup yer alır. Osmanlıda vergi muafiyeti ya *ʿavārıż*dan, ya raiyyet vergilerinden ya da şer'î vergilerden söz konusu olabilirdi. Şer'î vergilerden muafiyet nadiren yapılırken, tımar sistemi içinde tımar sahibi sipahiye ait olan raiyyet vergilerinden fiilî bir askerî hizmet yüklenen eşkinciler muaf olabilirdi. Osmanlı devletinde en yaygın muafiyet, *ʿavārıż-ı dīvāniyye*den olanıydı. Usul olarak bütün muafiyetler, ancak din ve devlet için birtakım hizmetler karşılığında bağışlanmış sayılırdı. Osmanlının 16. yüzyıldan sonraki vergi teşkilâtında raiyyet ve şer'î vergilerden muafiyetin tamamen kaldırılmaya çalışıldığı ve sadece *ʿavārıż* muafiyetinin tanındığı görülür (İnalcık 1993: 52). Altın Ordu'da imtiyazlı sınıflar yaratan tarhanlık kurumuna benzer bir uygulama Osmanlı sahasında da dikkati çekmektedir. Padişahların, tarhanlık yarlıkları gibi belirli kişilere bazı vergi muafiyetleri sağlayan beratlar ve temliknameler verdikleri bilinmektedir. Buna 1366'da I. Murad'ın Ahî Musa adlı bir şahsa verdiği vakıf beratı örnek gösterilebilir. Bu beratta, berat sahibi bütün örfî vergilerden ve *ʿavārıż* vergilerinden muaf ve müsellem tutulmaktadır (İnalcık 1993c: 324-325). Bunun yanında Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1524 yılında Andriya adlı bir Yahudi Tüccara ve oğluna verilen bir berat belgesi, sahiplerine Osmanlı topraklarında serbest ticaret hakkı tanımakta ve bir çok vergiden muaf tarhan tutulduklarını belgelemektedir (Erzi 1950: 92-94). Özellikle belge içinde vergi muafiyeti kısmında *tarhan* kelimesinin geçmesi, Osmanlı sahasındaki tarhanlık kurumunun izlerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

1.2 Türk vergi düzenine dair doğrudan Türkçe kaynaklar olarak Uygur sivil belgeleri ve üzerinde yapılan çalışmalar

Bu çalışmada incelenen eski Türk vergi terimleri, birinci bölümde sınırlarını çizdiğimiz coğrafyalar içinde kurulan devletlere ait orijinal Türkçe yazılı belgeler esasında tespit edilmiştir. Bu orijinal belgelerin büyük bir kısmını Uygur sivil belgeleri oluşturmaktadır. Diğer taraftan vergi terimleri ile ilgili zengin bir malzeme sunan Altın Ordu tarhanlık yarlıkları da bu çalışmanın konu külliyatı içinde yer almaktadır. Uygur ve Altın Ordu çevresinde belgelere dayalı olarak ele alınan vergi terimleri için diğer ilgili alanlara ve mevcut orijinal Türkçe belgelere yeri geldikçe başvurulmuş ve incelemeye dâhil edilmiştir.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılması sebebiyle, geç Uygur devrine ait sivil belgelerin kesin tarihlerini belirlemek güç olmakla birlikte, Doğu Türkistan'daki Uygur dünyasının sosyal, ekonomik ve günlük yaşantısına dair önemli bilgiler veren bu belgelerin Yüan dönemine ait olduğu konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Belgelerin muhtemel tarihi 13-14. yüzyıllar olarak belirlenmiştir (Clark 1975: 29).

Yüan dönemine ait para birimi olan *çav*'ın Uygur sivil belgelerinde geçmesi, belgelerin Yüan dönemine ait olduğunu işaret etmektedir. Yüan nakit paralarının Çağatay hanlığında hiç kullanılmadığı, bunun yanında İran'da İlhanlı sahasında kısa bir süre bu paranın geçtiği bilinmektedir. Ayrıca L. V. Clark da, Uygur sivil belgelerinde geçen *çuŋduŋ bav çav* para biriminin kesin olarak Kubilay devrine ait (*ch'ung t'ung*=1260-1263) olduğunu belirtmektedir (Clark 1975: 14).

20. yüzyıl başında Uygur sivil belgeleri Fin, Rus, İngiliz, Alman, Japon, Fransız ve Çinli araştırmacıların çeşitli tarihlerde Doğu Türkistan'a düzenlediği arkeolojik ve araştırma gezileri sayesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Keşfedilen sivil belgelerin kolleksiyonları Berlin'de, Leningrad'ta, Kyoto (Japonya), Londra, İstanbul, Helsinki, Çin ve Paris'te bulunmaktadır (Arat 1964: 13-18; Clark 1975: 51-65).

Mevcut sivil belgeler Tarım havzasında elde edilmiştir. Bunların çoğunluğu İdikut (Koço) şehri kalıntıları etrafındaki kazılarda ve Urumçi bölgelerinde ele geçirilmiştir. Ayrıca Turfan vahasında, Astan, Bezeklik, Bulayık, Çigtim, Murtuk, Sengim, Toyok ve Yar-xoto'da ele geçen belgeler vardır. Bununla birlikte pekçok belgenin hangi bölgeden geldiği ve kaynağı bilinmemektedir (Clark 1975: 63-64).

Uygur sivil belgeleri üzerinde keşfedildikleri dönemden bugüne kadar yapılan çok sayıda bilimsel araştırma ve yayın vardır. Biz burada sadece, Uygur sahası vergi terimlerini tespit için kullandığımız sivil belgeler üzerine yapılan çalışmaları ana hatlarıyla zikretmekle yetineceğiz.

Uygur sivil belgeleri üzerine yapılan ilk önemli bilimsel çalışma W. Radloff'a ait *Uigurische Sprachdenkmäler* (1928) adlı eserdir. 128 Uygur yazılı belgenin bulunduğu bu eser W. Radloff'un ölümünden sonra öğrencisi S.E. Malov tarafından yayımlanmıştır. Her belgenin dökme Uygur harfleriyle metinleri verilmiştir. W. Radloff baştan 46 belgenin Kiril esaslı transkripsiyon sistemine göre metinlerini vermiş ve Almancaya tercüme etmiştir. 47-106 arasındaki metinlerin sadece Uygur harfli tıpkı basımları ve Almanca tercümeleri vardır. 107-128 arasındaki belgelerin ise sadece Almanca tercümeleri yer almaktadır. Eserin sonuna S.E. Malov tarafından Rusça karşılıklı bir sözlük de eklenmiştir. Bugünkü Türkoloji bilgilerinin ışığı altında W. Radloff neşrinde, özellikle kullanışlı olmayan bir transkripsiyon sistemiyle verilen metinlerin, düzeltilmesi gereken birçok yanlışı veya hatalı okumayı içerdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte eser, belgeler üzerinde yapılan ilk çalışma olması ve çok sayıda önemli belgeyi içermesi bakımından bu sahadaki araştırmacıların kaynak kitaplarından biridir. Çalışmamızda orijinal Uygur harfli metnini görme imkânı bulamadığımız birçok belge için Radloff'un dökme Uygur harfli faksimilesini kullandık. USp.'de Radloff'un vergi olarak değerlendirdiği terimler şunlardır: *alban* USp. 22; *alış* USp. 21, 111; *basıg* USp. 112, 88; *borluk* USp.2, 6, 12, 14, 19, 21, 24, 25, 30, 32, 35, 55, 75, 88, 109, 120; *bert* USp. 31, 38, 51, 58, 69, 73, 86, 88; *berim* USp. 11, 19, 28, 32, 66, 88, 111; *aş* USp. 14, 75, 79, 92, 98, 99, 101; *yasak* USp. 22, 26; *kap* USp. 88, 1, 4, 10, 65, 75; *kabın* USp. 14, 21; *kalan* USp. 14, 21, 22, 33, 38, 77; *kanlık* USp. 38; *koluş* USp. 80; *kupçır* USp. 9, 39, 53, 54, 69, 88; *kurut* USp. 14, 21; *käpäz* USp.2, 14, 53, 70, 88; *salıg* USp. 2, 14, 25, 30; *tarıg* USp. 11, 14, 28, 66, 87, 119; *täsik* USp. 88; *tütün* USp. 14, 21, 31, 33, 38, 42, 88; *tüşük* USp. 22; *umdu* USp. 14; *ür* USp. 14, 31, 32; *yulug berim* USp.11, 66.

Uygur sivil belgeleri üzerinde metin ve inceleme neşrinde özellikle Japon ekolünden bugüne kadar gelen birçok araştırmacı içinde Nobuo Yamada'nın özel bir yeri vardır. Ölümünden sonra sivil belgeler üzerine yaptığı tüm çalışma ve incelemeleri, sivil belgelerin transkripsiyonlu metinleri, tercümeleri, sözlük ve belgelerin orijinalleri, toplu olarak P. Zieme, J. Oda, H. Umemura, ve T. Moriyasu'nun yeniden düzenleme ve katkılarıyla 1993 yılında 3 cilt olarak yayımlanmıştır: Nobua Yamada, *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Herausgegeben von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Band 1-3, Osaka University Press, 1993. Eserin birinci cildi N. Yamada'nın Uygur sivil belgeleri üzerine çeşitli yıllarda hazırladığı makalelerini toplamıştır. Eserin ikinci cildinde Uygur sahasına ait 121 belgenin transkripsiyonlu metni ile birlikte Japonca ve Almanca tercümeleri, ayrıca metindeki kelimeler ve okumalarla ilgili kısa notlar ve açıklamalar verilmiştir. Bu cildin sonunda belgelerin Japonca ve Almanca dizinleri yer almaktadır. Ayrıca eserin sonunda sözleşmelerin özelliklerine göre yapılmış

karşılaştırmalı listeler ve konkordanslar da bulunmaktadır. Eserin üçüncü cildi ise, ikinci ciltte incelenen belgelerden 119 tanesinin tıpkıbasımını içermektedir. Çalışmamızda yer alan Uygur sivil belgelerinin büyük bir kısmının orijinal metinleri için eserin bu üçüncü cildinden faydalanılmıştır.

Uygur sivil belgelerinin ilk tasnifini Reşit Rahmeti Arat yapmıştır. Daha sonra bu çalışmayı yeni gelişmelerle L.V. Clark'ın tasnifi izlemiştir. N. Yamada'nın eserini neşre hazırlayan yukarıda adları geçen bilim adamları, Uygur sivil belgelerini şu şekilde tasnif etmeyi önermişlerdir: I. Resmî Belgeler (idarî, diplomatik, askerî ve dinî birlikler): 1. Yönetmelikler ve idare yönetmelikleri, 2. Diplomatik mektuplar; 3. Sertifikalar ve lisanslar (pasaportlar), 4. Makbuzlar, 5. Dilekçeler, 6. Raporlar ve (ilmuhaberler), 7. Sicil ve listeler, 8. Dualar, 9. Çeşitli şeyler; II. Özel Belgeler: 1. Sözleşmeler (vasiyetler), 2. Makbuzlar, 3. Mektuplar ve hesaplar (faturalar), 4. Sicil ve listeler, 5. Dualar, 6. Çeşitli şeyler. Yamada neşrinde yer alan 121 belge bu tasnif esasında sınıflandırılarak 9 alt gruba ayrılmış ve kodlanmıştır: 1. Satış (Sa); 2. Değiştirme, mübadele (Ex); 3. Kiralama (RH); 4. Ödünç alma (Lo); 5. Evlât edinme (Ad); 6. Rehin verme (Pl); 7. Azat etme (Em); 8. Vasiyetler (WP); 9. Çeşitli şeyler (Mi) (Yamada 1993-II: xiii-xiv).

Uygur sivil belgeleri üzerine yapılan toplu neşirlerden biri de Çinli Türkolog Li Jingwei'nin *Tu Lu Fan Hui Gu Wen She Hui Jin Ji Wen Shu Yan Jiu*, Xinjiang Ren Min chu Ban She, Wulumuqı, (Ürümçi) (1996) adlı Çince çalışmasıdır. Jingwei eserinde 100 Uygur sivil belgenin transkripsiyonlu metnini vererek Çinceye tercüme etmiş ve gerekli kelimeler için açıklamalar yapmıştır. Jingwei bu çalışmasında, Radloff ve Yamada tarafından yapılan neşirlerdeki bazı okuma yanlışlarını düzelterek yeni eklemeler yaptığını söylemektedir. Jingwei, orijinallerine ulaşamadığı belgeler için Radloff'un eserindeki dökme Uygur harfli tıpkı basımlarından yararlandığını belirtmiştir. Jingwei'nin özellikle Radloff'un faksimilelerine dayalı olarak kurduğu metinlerin okunmasında Radloff ile olan paralelliği dikkati çeker. Jingwei eserindeki sivil belgeleri içeriklerine göre 6 bölüme ayırmıştır: 1. bölümde yer alan (1.1-1.13) numaralı metinler alım satımla ilgili belgeler; 2. bölümdeki (2.1-2.21) kiralama ve arazi alım satımıyla ilgili belgeler; 3. bölüm (3.1-3.22) ödünç alma kontratları; 4. bölüm (4.1-4.18) vergiler ve yükümlülükler ile ilgili belgeler; 5. bölüm (5.1-5.11) hesaplar, faturalar; 6. bölüm diğer belgeler (6.1-6.15). Eserin son kısmında, eserde yer alan belgelerin sözlüğü, katalog ve yayınla ilgili özelliklerin yer aldığı karşılaştırmalı listesi verilmiştir. Eserin sonunda başka bir yazar Guo Pingliang tarafından kaleme alınmış "Koço Uygurlarının Sosyal ve Ekonomik durumuna genel bir bakış" adını alan kısa bir ek yer almaktadır. Burada Pingliang, Jingwei'nin neşrettiği belgelerde geçen vergi terimlerinin sadece adlarını vermiştir: *kalan, kurut, tütün, tütün otï, kab, yasak, salıg, basık, täsik, bert, berim, bitrim alım, alış, alban, yulug, yulug berim, salıglıg,*

salıg sakiti, kurut, tintsuy, iş küç (Jingwei 1996: 456). Çalışmamızda UygSB. XXXIV [Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW 5.11] nolu belgenin orijinal metni görülemediğinden, Jingwei (JW-Li)'nin metni esas alınmıştır.

Uygur sivil belgeleri üzerine başka bir toplu neşir de Çin'de, Muhemmetrehim Sayit ve İsrapil Yusup tarafından yapılan *Ḳadimḳi Uygur Yėziḳidiki Vesiḳiler* (2000) adlı çalışmadır. Uygur sivil belgelerine ait 125 belgenin incelendiği bu eserde yer alan belgelerin 4'ü hariç, diğerleri Yamada (1993) neşrinde yer alan belgeler ile aynıdır. Belgelerin tasnifi Yamada'daki tasnifin aynı olup, rakam ile belirlenmiştir. Doğu Türkistan'da Urumçi Müzesinde bulunan dört belgenin (kayıt numaraları verilmemiş) orijinallerine dayanarak yapılan okuma ve adlandırmaları, ilk kez eserin naşirleri tarafından bu çalışmada yayımlanmaktadır. Eserde geçen üzüm bağının kiraya verilmesiyle ilgili 47 (3-15), "böz" borç almayla ilgili 78 (4-31), hububat borç alma ile ilgili 79 (4-32), para alındığına dair makbuz olan 125 (9-34) numaralı belgeler ilk kez neşredilmektedir. Eserde metinlerin yazı çevrimleri verilmiş, bugünkü Uygur Türkçesine aktarımları yapılmıştır. Eserde kelimeler ile ilgili gerekli açıklamalar da vardır. Ayrıca eserin girişinde sivil belgelerin fonetik ve morfolojik özelliklerinin incelendiği bir gramer kısmı da yer almaktadır. Eserin sonuna belgelerin sözlüğü ve örnek olması açısından dört vesikanın tıpkı basımı eklenmiştir. Özellikle metin okunuşlarında Yamada (1993) neşri ile olan uygunluk dikkati çekmektedir.

Bunun dışında vergi terimlerini tespit ettiğimiz birkaç belgenin orijinal nüshalarını görme imkânı bulamadığımız için, özellikle P. Zieme'nin bu belgeler üzerine yaptığı çalışmaları esas aldık. Bunlar: bir aile sicil kaydı olan UygSB. XX [TM111 (U598)] numaralı belge: P. Zieme, "Ein uigurisches Familienregister aus Turfan", *AoF*, 9, (1982) 263-267+2pls.; Diğeri ise bir kiralama belgesi olan UygSB. XLI [TIII M205c (U5319]: P. Zieme, "Uigurische Pachtdokumente", AoF 7, (1980), 145-170,+4pl..

Yukarıda sayılan bu toplu çalışmaların yanında özellikle Uygur sivil belgeleri üzerine muhteva ve stilistik açıdan yapılan önemli birkaç çalışmayı da burada zikretmek yararlı olacaktır. Bu alandaki en önemli monografik çalışmaların başında, 1964 yılında Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılan "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *JSFOu*, No.65, Helsinki, 11-77 (= *Türk Kültürü Araştırmaları*, I-1, Ankara 1964, 5-53) gelmektedir. VII bölümden oluşan çalışmanın I. bölümünde R.R. Arat, Doğu Türkistan'daki arkeolojik araştırmalar, bilimsel seyahatler ve çeşitli milletlere ait araştırma heyetleri hakkında bilgiler vermiştir. II. bölümde Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde bulunan eski Türk sivil belgeleri üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. III. bölümde belgelerin mahiyetini, önemini, gerek tarih gerekse dil bakımından taşıdığı değeri ortaya koyan izahlar yer almaktadır. IV. bölümde

sivil belgeler içerik bakımından ayrıntılı olarak tasnif edilmiş ve ilgili terminoloji açıklanmıştır. V. bölümde Uygur sivil belgelerinin stilistik açıdan değerlendirilmesi yapılarak, belgelerinin düzenlenme sebepleri ve düzenlenme şekilleri, içerikleri, belgeler esasında detaylı olarak ortaya konulmuştur. Sivil belgelerin şekil ve konu bakımından tasnif edildiği VI. bölümde R.R. Arat, Uygur belgelerinde geçen sosyal, kültürel, ekonomik ve gündelik hayat ile ilgili zengin bir terminolojiyi, kendi deyimiyle ana hatlarıyla belirleyerek, alan araştırmacılarına, gerek Türk tarihi gerekse dil tarihi açısından son derece önemli bir malzemeyi sunmuş ve konunun önemine dikkat çekmiştir. Bu malzeme içinde vergilerle ilgili kayıtlar da vardır. R.R. Arat'ın sadece isim olarak sıraladığı bu tasnifte vesikalarda geçen vergi terimleri için a) vergi çeşitleri b) nakdî ve aynî vergiler, c) iş mükellefiyetleri gibi küçük bir tasnif yaparak Uygur vergi terminolojisinin çerçevesini belirlemiştir: *alban, basık, berim, bert, borluk, aş, kap, kabın, kalan, kanlık, kaylalık, käpäz, koluş, kupçır, kurut, salık, tarıg, täsik, tüşük, tütün, umtu, yasak ve mahsul vergisi v.b.* (1964: 61). Prof.Dr. R.R. Arat, çalışmasının son kısmında Uygur belgelerinin transkripsiyonlu metin ve tercümelerini vermiştir.

Prof.Dr. R.R. Arat'ın çalışmasıyla aynı yılda, Uygur sivil belgeleri üzerine yapılmış bir diğer önemli monografik çalışma N. Yamada'ya aittir: "Uigur Document of Sale and Loan Contracts Brought by Ôtani Expeditions. Appendix: The Forms of the Uigur Documents of Sale Contracts", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 23 (1964), Tōkyō 1967, s. 71-118. Prof. R.R. Arat'ın yukarıda adı geçen çalışmasını görme fırsatını bulamadığını söyleyen N. Yamada, makalesinde K. Ôtani tarafından Doğu Türkistan'a yapılan geziler sonucunda elde edilmiş dört sivil belgenin transkripsiyon ve tercümesini, ayrıca orijinal metinlerini gerekli açıklamalarla birlikte vermiş, bunun yanında satış ile ilgili Uygur sivil belgelerinin detaylı stilistik incelemesini yapmıştır.

Uygur sivil belgeleri üzerine yapılan bir diğer önemli inceleme de L.V. Clark'ın doktora tezidir: *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)* Dissertation of Indiana University (Bloomington), Ph.D., 1975, X+488+3p. University Microfilms International, Ann Arbor (Michigan) § London. Bu kapsamlı çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ana hatlarıyla Uygur sivil belgelerinin ait olduğu dönemin siyasî tarihi verilmiştir. İkinci bölümde Uygur sivil belgelerinin arkeolojik araştırmalar ve geziler sonucunda keşfi ve özellikle belgelerin bulunduğu bölgelere yapılan seyahatler, elde edilen belgelerin kaynakları ve yer aldıkları kolleksiyonlar tanıtılmış ve bu belgeler üzerine yapılan çalışmalar kritik edilerek değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Uygur sivil belgeleri, düzenleniş şekli, tarihleri, yazıları ve dil özellikleri, söz varlığı, belgelerde geçen özel terimler bakımından incelenmiştir. Söz varlığı içinde Uygur belgelerinde geçen birkaç vergi terimini de ele alan L.V.

Clark, kısaca tanımladığı bu vergi terimlerinin Uygur sivil belgelerinde geçtiği yerleri vermiştir. Eserin dördüncü bölümünde, daha önce R.R. Arat tarafından yapılan tasnif temelinde Uygur sivil belgeleri düzenleniş şekline göre sınıflandırılmış, belge çeşitleri terminolojisi ile birlikte ele alınmıştır. Beşinci bölümde belgeler stilistik açıdan değerlendirilmiş, tarih, kayıt, şahitler, kullanılan damgalar ve imzalar açısından tasdik unsurları incelenmiştir. Altıncı bölümde ise sivil belgelerin tasnifi ve tanımlaması yapılmıştır. Uygur sivil belgelerini resmî, idarî ve ticarî belgeler olarak üç ana gruba ayıran L.V. Clark, eserinde 141 Uygur sivil belgeyi, tanımını, üzerine yapılan çalışmaları ve belgenin içeriğini kısa bir özetle vererek numaralandırmıştır. L.V. Clark belgeler üzerine yaptığı stilistik, gramer ve söz varlığı incelemelerinde metinlerin ilgili kısımlarının yazı çevrimini ve tercümesini de vererek orijinal kaynaklara dayalı olarak çalışmasını hazırlamıştır.

Uygur sivil belgelerine dayanarak Uygurların siyasî ve kültürel tarihi hakkında bir çalışma da Özkan İzgi tarafından yapılmıştır (1987). Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Uygur devletinin kuruluş ve yıkılış dönemleri, diğer halklarla olan ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Uygur sivil belgeleri hakkında genel bilgiler verilerek, belgeler şekil, muhteva bakımından değerlendirilmiş, Uygurların iktisadî durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. "Turfan Uygurlarında Vergi" başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise Uygur sivil belgelerinde geçen birkaç vergi terimi (*kalan, yasak, alban, kopçır, tütün*) kısaca ele alınmıştır[3]. Çalışmanın son kısmında, Uygur sivil belgelerinin örnek metinleri ve Türkiye Türkçesine çevirileri verilmiştir.

Yukarıda verilen Uygur sivil belgeleri üzerine yapılan bu toplu neşirlerde vergi terimleri ile ilgili yapılan açıklamaların çok genel olduğu görülür. Genellikle "bir çeşit vergi" tanımıyla değerlendirilen vergi terimleri için makale kapsamındaki birkaç çalışma dışında ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır.

Eski Türk sahasında geçen vergi terminolojisi ile ilgili, özellikle İran sahasında geçen bazı terimleri, G. Doerfer'in Farsçadaki Türkçe ve Moğolca unsurları incelediği 4 ciltlik büyük eseri *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (TMEN)'de ele aldığı görülür. Ayrıca H.F. Schurmann'ın 13. yüzyıl Moğol vergi uygulamaları üzerine yazdığı hacimli ve önemli bir makalesi vardır (1956). Özellikle o devre ait Çin, Arap ve Fars kaynaklarını, ayrıca Altın Ordu için tarhanlık yarlıklarını kullanarak Moğol hâkimiyeti döneminde Çin, İran, Orta Asya, Rusya ve Altın Ordu'daki vergi uygulamalarını (*kupçur, kalan, yasak* gibi terimleri) tarihî perspektifleriyle veren H.F. Schurmann çalışmasında vergi terimlerinin

[3] Ayrıca bkz. Özkan İzgi, "Uygurlardaki Vergilere Ait Bazı Düşünceler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 579-585.

içeriklerini ve kullanım alanlarını ele almıştır. H.F. Schurmann'ın bu çalışmasını kritik ederek Moğol ve göçebelerin vergi sistemleri üzerine J. Mason Smith de bir makale yazmıştır (1970).

Uygur sivil belgelerinde yer alan terminoloji üzerine ilk çalışan kişi Ahmet Caferoğlu'dur. "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları" adındaki bu çalışma 1934 yılında *Türkiyat Mecmuası*'nda (C. IV) yayımlanmıştır. A. Caferoğlu makalesinin girişinde ana hatlarıyla Uygur sivil belgelerinin bulunması, konusu, içeriği, tarihi, düzenlenme şekli ve üslûbu konusunda bilgi vererek, sivil belgelerde geçen belirli hukuk ve malî terimleri incelemiştir. Makalede işlenen vergi terimleri şunlardır: *alban, alış, basık, yasak, yulluġ berim, bert, kap, kalan, kanlık, koluş, kupçır, kurut, kabın, salıg, täsik, tütün* ve *tüşük*. A. Caferoğlu, adı geçen bu vergi terimlerinin tarihî ve modern Türk dili alanlarındaki durumunu değerlendirmiş ve terimlerin muhteva ve kullanım alanlarıyla ilgili açıklamalar yapmıştır. L.V. Clark, A. Caferoğlu'nun bu çalışmasındaki en büyük eksikliğin, terimlerin geçtiği orijinal belgelerin incelemede karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmamış olmasını göstermektedir (Clark 1975: 72).

Bugünkü bilgilerin ışığında, orijinal metinlerin yeniden okunup değerlendirilmesinden sonra A. Caferoğlu'nun listesinde yer alan bazı vergi terimlerinden; *alış, kurut, tüşük*'ün yanlış okuma, *kanlıg*'ın ise yanlış değerlendirme olduğu görülmüştür. USp. 21 numaralı belgede geçen [TI D200 (M223), Clark 102] *bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka kalan kavıt tütün kabın nägü m-ä alban biz tilämäz-biz* cümlesindeki *alban* kelimesi, W. Radloff tarafından *alış* olarak okunarak "vergi" anlamı verilmiştir. A. Caferoğlu da *alış*'ın bu metindeki okunuşunu teyit ederek kelimeye "eşya nevi ile ödenen vergi" anlamını vermiştir (Caferoğlu 1934: 36). Uygur belgelerinde *alış, alış beriş* ikilemesinde "ticaret, alışveriş" anlamında geçmektedir: *toġrıl biläki alış beriş tıltag-ınta kıtay y(a)l(a)waç alp turmış* [(3Kr.33a), USp. 111, Clark 79, Yamada Mi04, JW 6.10]. (Ayr. bkz. Maytısimit'de: *alış* (alış beriş) "alış" (61v12)). Her iki kelimenin imlâsının birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bizce Uygur sahasında daha sık geçen *alban*'ın, *kalan kavıt tütün, kabın* gibi vergilerden sonra gelerek "genel vergi" anlamında kullanılışı doğru olmalıdır. JW-Li'de 4.13'de kelime W. Radloff'taki gibi *alış* olarak okunmuştur (1928: 214). Aynı şekilde aynı belgede geçen *kurut* kelimesi de *kavut* olarak okunmuş ve değerlendirilmiştir. *Kurut* kelimesi Uygur sahasında geçmezken, Altın Ordu için önemli besin kaynaklarından olup aynî vergi yükümlülüklerinden biridir. Uygur sivil belgelerinden USp. 14 ve 21 numaralı belgelerde Radloff tarafından *kurut* olarak okunan kelime, saha araştırmacıları tarafından *kavut* ~ *kavıt* olarak düzeltilmiştir (Erdal 1991-I: 309). Gerçekten de her iki metnin orijinaline bakıldığında K'VWD/T ~ K'VYT şeklinde transliterasyonu yapılabilen kelimenin *kavut* ~ *kavıt* şeklinde okunması gerektiği açıktır.

USp. 22'de [UygSB. VI : T I M221, Clark 97, JW 4.12; Arat 1937: 6-7] *kan çakın-ta taytık elçi kälip kalan tüşüp inçü bag-çı-ka katılmatı* cümlesinde geçen *tüşüp* kelimesi Radloff tarafından *tüşük* "vergi" olarak okunmuştur. Ancak Reşit Rahmeti Arat burada *tüşük* kelimesini *tüşüp* şeklinde transkribe etmiş ve *kalan tüşüp* "kalan vergisi koyup" şeklinde okumak ve anlamlandırmak gerektiğini belirtmiştir (1937: 10). Orijinal metinde ve kontekst içinde *tüşüp* okumanın doğru olduğu görülür. Bu vesika dışında *tüşük* şeklini tanıklayacak başka bir tanığa da henüz rastlanmamıştır. Bununla birlikte A. Caferoğlu makalesinde (1934: 43) ve R. R. Arat hukuk vesikaları üzerine yaptığı 1964 tarihli çalışmasında Uygur sahasında geçen vergiler arasında *tüşük*'ü de saymaktadır (Arat 1964: 61). Yine Jingwei'de de kelimenin Radloff'un okuduğu gibi *tüşük* olarak geçtiği görülür (1994: 207).

Caferoğlu'nun vergi listesinde "han vergisi" olarak değerlendirdiği *kanlıg* < *kan+lıg* terimi [UygSB.12: TI, USp. 38, Clark 131, JW 4.1]'de *yana kanlıg tip yarım böz birtim* "Yine han için deyip yarım pamuklu kumaş verdim" şeklinde geçmektedir. Malov, USp. 38'de geçen bu kelimeye "(han) vergisi" anlamını vermiştir: *kanlık* "nazvanie podati (xanskoe)" (Radloff 1928: 278). A. Caferoğlu, sadece bir belgede tespit edilen *kanlıg*'ın yalnız hanlara mahsus "bir han vergisi" olduğunu belirterek, *kalan* ile benzer olduğunu söylemiştir (Caferoğlu 1934: 39-40). Çalışmamızda *kanlıg* kelimesine "han için, hana ait" anlamı verilmiş ve vergi kapsamında bir terim olarak değerlendirilmemiştir. Başka bir belgede tanıklanamayan bu şekle benzer başka bir ifade [USp. 33, Clark 130, JW 4.2]'de *yan-a bir kan-ka berür böz kılıp bir böz bertim* cümlesinde geçmektedir. *kanlıg tep yarım böz* "han için, hana ait yarım bez" ile *kan-ka berür böz* "hana verilecek *bez*" aynı içerikteki kullanımlar olup, bunların bizce vergi adı olarak teknik terim değeri yoktur. JW'de de *kanlıg* kelimesi vergi olarak değil, "hanlık, han için" olarak anlamlandırılmıştır (JW: 180). Kelime R.R. Arat'ın vergi adlarını sıraladığı listesinde de geçmektedir (Arat 1964: 61).

Uygur sivil belgelerinde geçen vergileri toplu olarak değerlendiren bir diğer makale D.İ. Tixonov'a aittir: "Nalogi i Nalogovıe Terminı v Uygurskom Gosudarstve (Tsentral'naya Aziya IX-XIV vv.)", Akademia Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, *Uçenıe Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, Tom XVI, Moskva, 52-77. Tixonov bu çalışmasında Uygur sivil belgelerinde geçen vergi terimleri esasında Uygurların ekonomik durumunu ve vergi sistemlerini değerlendirmiştir. Çalışmada Uygur sivil belgeleri birincil kaynaklar olarak, ancak orijinal metinleri verilmeden kullanılmış ve mevcut vergiler bu kontekst içinde değerlendirilmiştir. Ancak Tixonov Uygurlardaki vergi meselesini tek boyutlu olarak ele almış, ilişkili Türklük sahalarına başvurmadığı için tarihî perspektifi yeterince yakalayamamıştır (Clark 1975: 77, 104). Bu sebeple az sayıda belgede tanıklanan bazı vergi terimleri için yaptığı değerlendirmeler, verginin içeriği ve kullanım alanının belirlenmesi

noktasında yetersiz kalmıştır. Tixonov makalesinde Uygur belgelerinde geçen şu terimleri incelemiştir: *alban, basık, bert, böz, bor, käbäz, kabın, kalan, kaylalık, kap, kuvak, kupçur, kurut, säkin, salıg, tintsuy, tütün, ür, çobra, yasak*. Tixonov ayrıca Uygurların vergi ve ekonomik durumları ile ilgili çalışmalarını toplayarak 1966 yılında bir kitap hâlinde de yayımlamıştır.

Altın Ordu tarhanlık yarlıkları üzerine çalışmış olan M.K Usmanov da, yarlıklarda geçen vergileri iki farklı kategoride: 1. sınıf vergiler; gümrük vergileri: *yasak kalan; tamga tartnak; salık müsemmā; ḫarac-ḫarācāt; tütün harcı, ḥaẓrī ~ ḥaẓīr anbār*; 2. sınıf yükümlülükler: *ulak-ilmek, süsün-ʿulūfe, konak tüşün, koluş-koltka* olarak değerlendirmiştir (Usmanov 1979: 240). Bunun dışında kalan özellikle 1. sınıf vergiler içinde alt grupları oluşturan ve daha az görülen *borla tamġası, bāc, ikin ḫarcı, sala ḫarcı, yer ḫablesi, ındır haḳḳı, anbār haḳḳı anbār mālı, kurut, kara sanı, yol haḳḳı yolluk, karavulluk, çärig* gibi yarlıklarda geçen iktisadî terimleri de tasnifine dâhil etmiştir (Usmanov 1979: 238-239).

Çalışmamızın baskı aşamasında haberdar olduğumuz Uygur vergi sistemi üzerine yazılmış bir başka eser de Dai Matsui'ye ait doktora tezidir: *Taxation and Administrative Systems in Uiguristan Under the Mongols (13th-14th cc.)*, Ph.d. Dissertation of Osaka University, Osaka 1998. Japonca yazılan tezin orijinalini görme fırsatı bulamamakla birlikte, yine yazarın elimizde mevcut olan "Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule", *Research on Political and Economic Systems Under Mongol Rule*, (Offprint, Osaka 2002, 87-127) adlı makalesinde doktora teziyle ilgili tanıtıcı bilgiler bulunmaktadır. Matsui makalesinde Uygur sivil belgelerine dayalı olarak Moğol idaresi altındaki Uygurların vergi sistemini incelemiştir. Dai Matsui'nin çalışması gerek yöntem gerekse ele aldığı dil malzemesi bakımından alana önemli katkı sağlayacak bir eser niteliğindedir.

1.2.1 Uygur sivil belgelerine göre vergi terimleri

Muhtemel tarihlendirmesi 13. ve 14. yüzyıllar olarak yapılan geç Uygur devri sivil belgeleri, arazi ve toprak alım satımından kiralamaya, belirli mallar, ürünler veya para için yapılan borç veya ödünç senetlerinden evlât edinmeye, rehin vermeye, çeşitli hesap makbuzlarına, sicil kayıtlarına ve ödenen vergi listelerine kadar uzanan zengin bir içeriğe sahiptir. Bu belgeler Uygur devrinin sosyal, hukukî ve ekonomik durumunu aydınlatır, sosyal tarih ve dil açısından zengin bir malzemeyi içerir. Günümüze kadar yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda bulunan çok sayıdaki sivil belgenin bugün için sadece belirli bir kısmı bilimsel olarak incelenmiş, büyük bir çoğunluğu henüz metin olarak ortaya konulmamıştır. Özellikle konumuz dâhilindeki vergi terimlerinin az sayıdaki belgede tanıklanabilmesi, vergi teriminin içeriğinin belirlenmesi noktasında güçlük yaratmaktadır. Yeni belgelerin

araştırılarak gün ışığına çıkarılması, vergi başta olmak üzere idarî, siyasî, askerî ve sosyal alana ait birçok kavram ve terimin de çözümlenmesine ve aydınlatılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Eski Türk vergi terminolojisi ile ilgili araştırmalarda karşılaşılan en büyük problem, kaynak orijinal belgelerin azlığı sebebiyle, terimlerin içerik ve işlev bakımından kullanım alanlarının tam olarak sınıflandırılamamasıdır. Tarihî sahadan bilinen vergi terimlerinin, bölgeden bölgeye değişen uygulamalarla, gerek şekil gerekse anlam bakımından çeşitlenmesi, kullanım alanlarına göre vergi çeşitlerinin sınırlarını kesin olarak belirlemeyi güçleştirmektedir. Bu nedenle alan araştırmacılarının eski Türk vergi terminolojisi ile ilgili tespitleri belli başlı vergiler dışında farklılıklar gösterir. Vergi terimi olarak değerlendirilen bir kavram, diğer bir çalışmada vergi kapsamına alınmaz. Bu durum Uygur ve Altın Ordu sahasındaki terminoloji için de geçerlidir.

Eski Türk vergi terimleri üzerine yaptığımız inceleme sonucunda edinilen bilgiler ışığında, çalışmamızın Metin kısmında verilen Uygur sivil belgelerinde geçen vergi terimleri, genel başlıklar altında şu şekilde tasnif edilebilir:

Genel vergiler: Uygurlarda genel vergi anlamında kullanılan terimlerin başında *alban* (UygSB. V, VI, XXVII) ve *yasak* (UygSB. VI, XXIII) gelmektedir. Hizmet ve iş yükümlülüğünden vergi anlamına kadar zengin bir içeriğe sahip olan *alban, yasak* ile birlikte belgelerde genel "vergi" anlamında kullanılmıştır. *Yasak* vergisinin bu anlamı yanında UygSB. XXIII'te han için toplanan genel bir vergi, "han vergisi" olduğu dikkati çekmektedir.

Yine tarihî sahada geniş bir kullanım alanına sahip, eski Moğol konargöçer vergi sisteminde temel vergi olan *kupçur* ~ *kupçır* başlangıçta hana karşı olan çeşitli hizmet ve yükümlülükleri kapsarken, sonradan sadece konargöçerlerin hayvan sürülerinden alınan ve bölgeden bölgeye değişen oranlarda nakdî veya aynî (at, koyun vb.) olarak ödenen bir vergi olmuştur. Daha sonra Moğol idaresi altında Uygur bölgesinde bu vergi yerleşik nüfustan alınan genel bir vergi niteliği kazanmıştır. Diğer ilişkili Türklük alanlarında *kupçur*'un hayvanlarla ilgili vergi niteliği devam etmiştir. Uygur sahasında ise eldeki sivil belgelere göre *kupçur*'un (UygSB.XIII, XV, XVII, XVIII, XIX, XXIII, XLIII) belirlenen oranlarda bakır, gümüş para ile veya ayniyatla (*ulag atı, tarıg* "darı") ödendiği anlaşılmaktadır.

Toprak rejimi ile ilgili vergiler: Uygurlarda toprak ve arazi rejimi içinde önde gelen vergi yükümlülüğü *kalan*'dır (UygSB. I, III, V, VI, X, XI, XII, XX, XV, XXXV, XXXVII, XXXIX). *Kalan* vergisi özellikle arazi ve toprak işleten, eken kişilerin vermekle yükümlü olduğu en önemli vergilerden biridir. Uygur sahasında *kalan* vergisini ödemekle yükümlü toprak işletmecileri de *kalançı* (UygSB. III, XXXV, XXV) olarak adlandırılmıştır.

Bu alanda bir diğer önemli vergi de *salık*'tır (UygSB. III, VII). Geçtiği belgelere göre arazilerden, ekili topraktan talep edilen genel vergilerden biri olan *salık*'ın diğer Türklük alanlarındaki kullanılışlarına bakıldığında birtakım hizmet ve iş yükümlülüklerinin de genel adı olduğu anlaşılmaktadır.

Uygur sivil belgelerinde ekili arazilerden, muhtemelen ürün alındığı zaman talep edilen, dolayısıyla çiftçi ve tarımcı kesimden istenen *berim alım* (UygSB. II, IV, VII, VIII, X, XXII, XXXVIII) ~ *alım berim* (UygSB.XXX, XL) vergisi geçmektedir. Her iki kelime de belgelerde çoğunlukla bir arada geçer. Bununla birlikte temel anlamları olan "alacak", "borç" karşılığında geçtikleri belgeler de vardır.

Belgelerde toprakla ilgili olarak, tanıklarının az olması sebebiyle vergi terimi olarak içeriği tam belirlenemeyen *basıg* (UygSB. XXXVII, III, XXXI, XXVII), *kavlalık* (UygSB.III), *kabın* (UygSB.V, III), *kodgu* (UygSB. III), *umdu* (UygSB.III), *täşig* (UygSB.XXVII), *borluk* (UygSB.III) bağlardan, ekili arazilerden talep edilen vergiler arasında geçmektedir. Bu tür vergi yükümlülüklerinin anlamları, ancak yeni belgelerde tanıklanacak şekilleri ile açıklığa kavuşacaktır.

Uygur sahasında toprakla ilgili bir başka vergi de Çin kökenli *tintsuy* (UygSB. XXVII) vergisidir. "Toprak vergisi" olarak bir belgede tanıklanan terim, *kalan* vergisine tâbi olmayan, muhtemelen dinî cemaatlerden istenen, manastırlara konulan bir vergi olmalıdır. Aynı şekilde *kalan* vergisini ödemeyen manastır ahalisinden *säkin* (UygSB.XXV) vergisi alındığı belgelerden anlaşılmaktadır.

Uygurlarda bağlara konulan vergi yükümlülükleri arasında Ar. kökenli *urub* (UygSB.VI) vergisi de geçmektedir. Tek bir belgede tanıklanan bu vergi, bağlardan muhtemelen kelime anlamıyla da ilgili olarak ¼ oranında talep edilen bir vergi olmalıdır. Uygur sivil belgelerinde az da olsa Arapça ve Farsça unsurlara rastlanmakla birlikte, vergi terimlerinde bu etki görülmemektedir. Uygurlarda Budhizmden İslâmiyete geçiş Xizr kağan (1389-1399)'ın Turfan ve Kara Xoja'yı fethedip hâkim olduğu zamanda başlamış, bu dönemden sonra devletin idaresi şeri'at yasalarına uygunlaştırılmış, ancak Budhizmin tesiri bu saha için bir süre daha etkili kalmıştır. 15. yüzyılda Uygur bölgesinde İslâm ve Budhizm, ilgili kurumlarıyla yan yana yaşıyordu (Clark 1975: 165-171).

Şahsa bağlı vergiler: Uygur sahasında geçen en temel vergilerden biri olan *tütün* (UygSB. IX, XI, XII, III, V, XXVII) "hane vergisi" olarak geniş bir kullanım alanına sahiptir. Başlangıçta konargöçer vergi sisteminde kişi başına alınan vergi olan *tütün*, yerleşikler arasında hane başına alınan bir vergi olarak geçer (Özyetgin 2000: 93-103).

Uygurlarda *bert* (UygSB.XXXII, XXVII) vergisi geçtiği belgelerden de anlaşıldığı üzere kölelerden alınan bir çeşit baş vergisi niteliğindedir. Ayrıca

belgelerde *bert, ert bert* (UygSB.XXIX, XXVIII, XXVI) ikilemesi farklı bir kullanımla, bağlardan, arazilerden tahsil edilen genel vergi anlamındadır. Uygur sahasında *bert*'in ayrıca "vergi" adına karşılık teknik terim değerinde kullanıldığı örnekler de vardır (UygSB. XXVII).

Aynî vergiler: Uygur sivil belgelerinde geçen *kavut* (UygSB. I, III, V), *tarıg* (UygSB.III), *ür* (UygSB.III), *käpäz* (UygSB.III), *kap* (UygSB. XXVII) gibi terimler bağlardan, ekili arazilerden talep edilen vergiler arasında geçmektedir. Bu terimler aynî vergiler olup elde edilen üründen, aynı cins ürün olarak alınan vergiler grubuna girmektedir. Söz konusu terimler temel anlamlarıyla olan kullanımları dışında, Uygur sivil belgelerinde vergi isimlerinin sıralandığı listelerde yer aldıkları için birer vergi olarak değerlendirilmiştir. Örneğin *kap* Uygur belgelerinde sıvılar için bir ölçü birimi olarak kullanılırken, bir belgede üzüm bağından talep edilen vergi kullanımındadır (UygSB. XXVII).

İş ve hizmet yükümlülükleri: Şahısların devlete olan yükümlülükleri arasında istenilen durumlarda, bedenen çalışarak veya mal ile aynî ödenerek yerine getirilen çeşitli iş ve hizmet yükümlülükleri ve bununla ilgili kavramlar Türk vergi terminolojisi içinde önemli bir yer tutar. Uygur belgelerinde çeşitli hizmet, iş ve vergi yükümlülüklerinin genel adı olarak *iş küç* (UygSB. XXVII, XLI) terimi geçmektedir.

Uygur sivil belgelerine dayalı olarak tespit edilen yukarıdaki vergi terimlerine genel olarak bakıldığında tarımın büyük önem taşıdığı Uygurlarda, toprakla ilgili vergilerin daha ağırlıkta olduğu görülür.

Uygur sivil belgelerinde söz konusu vergilerin aynî ve nakdî ödenme şekilleri hakkında da bilgiler vardır. Aynî ödemelerde özellikle vergi terimleri arasında geçen *ür ~ üyür ~ yür, käpäz, tarıg* başta olmak üzere *künçit* "susam" gibi hububat ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca tekstil ürünlerinden en başta gelen *böz* ile *kidiz* "keçe", *tavar* "ipekli kumaş", *kuanpo* (< Çin.) "resmî damgalı bez/kumaş" da vergi karşılığında verilen aynî ödemelerdir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi özellikle *kupçur* vergisi karşılığında "at" da aynî ödemeler içine girmektedir. Sıvılardan *bor* "şarap" ile ödenen vergi türleri belgelerde geçmektedir.

Uygur sivil belgelerinde aynî ödemelerde verilen sıvı, tahıl, kumaş vb. nesneler için kullanılan ölçü ve para birimleri ile ilgili olarak Gabain, *Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoço* (850-1250) adlı çalışmasında (1973) bilgi vermiştir. Gabain Uygur belgelerinde geçen ölçü birimlerini kısaca tasnif etmiştir (1973: 62-63): I. Ölçekler (sıvılar için): 1. *şıg* < *şhĭ* < Çin *'ziäk* "stein"; 2. *küri* "Scheffel" = 1 tou (10 *küri* = 1 *şıg*); 3. *şing* < Çin. *şhêng* = 1/10 *küri* "Hohlmaß" (10 *şing* = 1 *küri*); 4. *kap* "maßenheit"; 5. *tänbin, tämbin* < Çin. *t'ien-p'ên* "großes Gefäß" (30 *tänbin* = 1 *kap*); 6. *batır* < Sogd. *p'ttr*; 7. *küp* < Fa. *kūb* "Topf"; 8. *tingçan* < Çin. *têng-jan* "Lampendocht"; 9. *kanglı* "wagen, Fuder"[4] ; II. Uzunluk birimi: *karı* "elle"; III. Yüzey ölçüleri: 1. *şıg* (< Çin.) "Stein"; 2. *küri* "Scheffel, hohlmaß; IV. Ağırlık ölçüleri: 1. *stır* < Sogd.< Grek *stater* = 1 Liang; 2. *bakır* "Kupfer"; 3. *batman* < Sogd. *ptm'n "maß"; 4. *täng* < Çin. *ch'êng* "gleich, wie".

Uygur sivil belgelerinden, Uygurların gelişmiş bir para sistemine sahip olduklarını da anlıyoruz. Vergilerin nakdî ödemelerinde, her türlü alışverişte bu para birimleri kullanılmıştır. Uygurlarda para sistemi Yüan dönemiyle şekillenmiştir. Uygur sivil belgelerinde kâğıt para *çav* (< Çin. *ch'ao*) olarak adlandırıldı ve Çince dengi *ting* "külçe" olan *yastuk* terimi miktar ayarı için kullanıldı. Daha küçük tutarlar ise sırasıyla Çin. *liang* (Ounce "ons" ağırlık birimi) ile uyuşan *bakır, stır ~ satır* ile uygunlaşan Çin. *ch'ien* (one-tenth of ounce "ondabir ons) ile ölçülüyordu (Mori 1961:115, 127-30). A. von Gabain'in tasnifinde ise (1973: 62-64): 1. *yastuk* = Fa. *bāliş* = Çin. *ting* "Barren"; 2. *stır* = *yarmak* = 1 Liang (Çin.); 3. *bakır* "Kupfer" = 1 *Ts'ien* = 1/10 Liang; 4. *çav* < Çin. *ch'ao* "papier (geld)". Ayrıca belgelerde altın, gümüş ve bakır paraların kullanılmasıyla ilgili kayıtlar da geçmektedir.

1.2.2 Altın Ordu tarhanlık yarlıklarına göre vergi terimleri

Her türlü vergi ve iş yükümlülüğünde, devlete karşı olan hizmetlerden muafiyet sağlayan ve sahibine imtiyazlı bir konum getiren Altın Ordu tarhanlık yarlıklarına genel olarak bakıldığında, özellikle muafiyet alanına giren vergi isimlerinin sıralandığı *dispositio* kısımlarında büyük ölçüde paralellik olduğu görülür. Birkaç vergi adı dışında, tüm yarlıklarda aynı vergi isimlerini bulmak mümkündür. Tarhanlık yarlıkları birer muafiyet belgeleri olduğu için burada sadece vergilerin adları sıralanmakta, bunun dışında vergilerin içerikleri, kullanım alanlarıyla ilgili bilgiler yer almamaktadır. Altın Ordu'nun iktisadî durumuyla ilgili orijinal malzeme sunan bu belgeler, vergilerin içeriklerinin belirlenmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Özellikle tek belgede tanıklanan ve içeriği anlaşılamayan vergi terimlerine yarlıklarda da rastlanmaktadır. Bu nedenle Uygur sahasında olduğu gibi, vergi terimlerinin tasnifi konusunda kesin bir çerçeve belirlemek güçtür.

Altın Ordu sahasına ait vergi terimlerini öncelikle iki ayrı grupta değerlendirmek gerekmektedir. Birinci gruba çeşitli alt gruplarıyla birlikte, topraktan ziraate, hayvanlara ve şahıslara konan vergi çeşitleri girmektedir. İkinci grup ise doğrudan vergi terimi olmayıp, ancak kişinin özel durumlarda devlete ve hana karşı mal,

[4] Ayr. bkz. N. Yamada, "Four Notes on several names for weights and measures in uighur document", *Studia Turcica*, Budapest 1971, 491-498.

hayvan temini, konaklama ve bedenî çalışma ile karşıladığı iş ve hizmet yükümlülüklerinden oluşmaktadır:

Genel vergiler: Bu gruba giren vergiler içinde öncelikle yarlıklarda genel anlamda "vergi" olarak geçen terimler vardır. Uygur sahasında olduğu gibi Altın Ordu'da da çift söz olarak geçen *yasak alban* (AOYarlık III) terimleri genel "vergi" anlamında kullanılmıştır. *Alban* tek bir belgede geçerken, *yasak* daha sık geçmiştir. Özellikle *yasak*'ın *kobur yasagı*, *kaldı yasagı* ve *yortkan yasagı* (AOYarlık IV, VI, II) gibi kullanımlardan terimin genel anlamdaki vergiye karşılık gelen teknik terim değeri anlaşılmaktadır. Ancak her üç terimin de kullanım sahası ve içeriği bizce açık değildir.

Yarlıklarda genel "vergi" için kullanılan teknik terimlerden biri de Ar. *ḫarc* kelimesidir. Tarhanlık yarlıklarında *kap ḫarcı*, *tütün ḫarcı*, *sala ḫarcı*, *ikin ḫarcı* gibi çeşitli vergi isimleri ile bir arada geçen terim, ticarî vergiler için kullanılan *ḫarac-ḫarācāt* şeklinde de yarlıklarda geçmektedir.

Ar. *ḫarc* terimine karşılık yarlıklarda genel "vergi"ye ad olarak Türkçe *çıkış* (AOYarlık I, AOBitik I) terimi de vardır. Geçtiği her iki belgeden de terimin Altın Ordu'da özellikle yabancı tâbilerden alınan ve doğrudan devlet hazinesine verilen bir vergi olduğu anlaşılmaktadır.

Altın Ordu sahasında yaygın kullanılan vergi terimlerinden biri de *salıg/k*'tır. Yarlıklarda *salıg müsemmā* (AOYarlık I, II, III, VI, VII) şeklinde geçen terimin Altın Ordu'daki genel vergi olarak kullanımı yanında, çeşitli iş ve hizmet yükümlülüklerini kapsayan bir vergi adı olarak kullanımı da vardır.

Toprak, tarım ve ziraatle ilgili vergiler: Altın Ordu'daki toprak rejimi içinde önde gelen vergi yükümlülüklerinden biri olan *kalan* (AOYarlık II, IV, VI) ile ilgili yarlıklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte, Uygur ve İlhanlı sahasındaki terimin kullanım alanı ve belirgin içeriği Altın Ordu'daki "toprak vergisi" kullanımını teyit etmektedir. Ayrıca *kalançı* Altın Ordu yarlıklarında sıkça geçen önemli bir idarî unvandır.

Sala ḫarcı (AOYarlık II), *ikin ḫarcı* (AOYarlık III), *tabanlıg* "ayakbastı parası (?)" arazi ve köylerden alınan haraç olmalıdır. Ayrıca bir çeşit tapu bedeli olarak değerlendirilebilecek *yer ḫablesi* (AOYarlık IV) de yarlıklarda geçmektedir.

Tarımla ilgili olarak elde edilen ürünlere konulan vergiler arasında *anbār ḥaḳḳı* (AOYarlık I), *anbār mālı* (AOYarlık II), *ındır ḥaḳḳı* (AOYarlık II), *pulkuz ḥaḳḳı* (AOYarlık III), bir çeşit hububat ölçüm vergisi olan *ḥaẓīr anbār* (AOYarlık III, IV, V) muhtemelen üzüm bağlarından alınan *kap ḫarcı* (AOYarlık III), yine üzüm bağından tahsil edilen *borla tamgası* (AOYarlık II) geçmektedir.

Hane vergisi (Şahsa bağlı vergi): Uygur sahasında olduğu gibi Altın Ordu'da da hane, ev başına alınan vergi (hane vergisi) *tütün*'dür (AOYarlık IV,VI). Aynı içerik ve kullanımla *tütün* vergisi Osmanlı sahasında çift vergi sisteminin önemli bir parçasıdır.

Ticarî vergiler ve gümrük vergileri: Altın Ordu sahasında ticarî vergilerin başında *tamga* gelmektedir. Uygur sahasında geçmeyen *tamga* vergisi İlhanlı ve Çağatay sahasında yaygın olarak kullanılmıştır. *Tamga*, alışverişlerde bir çeşit alım-satım vergisi, gümrük vergisi olması yanında, yabancı tüccarlar için ticaret sahalarına, pazarlara giriş çıkışta, deniz yoluyla belirli yerlerden geçişlerde alınan geçit vergisi, gümrük vergisi niteliğini de taşır. Yarlıklarda *tamga*, *tartnak* "kantar" kelimesiyle bir arada *tamga tartnak* ikilemesinde "gümrük ve kantar vergisi" anlamında tüccarlardan alınan vergiler arasında geçer (AOYarlık II, III, IV, VII).

Yarlıklarda geçen ticarî vergilerden biri de *bāc*'dır. Kelime Farsça kökenlidir. Büyük Selçuklularda gümrük vergisi anlamında geçen *bāc* (AOYarlık VI) terimi Altın Ordu sahasında genel vergi terimine karşılık olarak kullanılmıştır.

Hayvanlarla ilgili vergiler: Altın Ordu'da hayvanlar için konulan iki vergi adı geçmektedir. Bunlardan birincisi *kara sanı* (AOYarlık III) olup, hayvan sayısına göre muhtemelen sürülerden alınan bir vergidir. Bu vergi İlhanlılardaki yine hayvan sayısına göre alınan *şumāre-i kupçur* ile aynı içeriktedir. Diğeri hayvanların konakladıkları yerden alınan *kara konagı* ise Osmanlı sahasındaki *ağıl resmi* ile karşılaştırılabilir.

İş ve hizmet yükümlülükleri: Uygur sahasında *iş küç* olarak genel bir terimle adlandırılan bu yükümlülükler, özellikle Altın Ordu sahasında birçok terimle mevcuttur:

a) *ḳısmet* (AOYarlık I, II), Devletin belirli zamanlarda masrafları karşılamak üzere aldığı bir çeşit vergi karşılığındaki ücretin adıdır. İlhanlı sahasında da bu yükümlülük kaynaklarda geçmektedir.

b) *koluş koltka/kolka* (AOYarlık IV, VI, III) Uygur sahasında bir belgede "vergi" anlamıyla tanıklanan kelime Altın Ordu'da *koluş koltka* şeklinde geçmektedir. Devlete karşı olan vergi ve iş yükümlülüklerini ifade eden *koluş*, özellikle Altın Ordu ve Uygur sahasında olduğu gibi devletin halktan talep ettiği konaklama yeri, ulak (binek) atı, erzak ve hayvan yeminin sağlanması gibi yükümlülükler arasında yer almaktaydı.

c) *çärig* (AOYarlık III, VII), İlhanlı sahasında da mevcut olan *çärig* terimi, zorunlu hâllerde ve ordunun düzenlenmesinde halktan istenen askerlik hizmetidir.

d) *konak tüşün ~ tüşül* (AOYarlık IV, VII, III, V, VI, II) devlet görevlilerine, elçilere seyahatleri sırasında kalacak yer temini için halktan istenen ve halkın yapmakla yükümlü olduğu hizmetlerden biridir.

e) *süsün ~ şüsün ʿulūfe* (AOYarlık I, II, III, IV, VI) Yarlıklarda her zaman bir arada geçen bu iki terim yine devletin görevlileri, elçileri ve ulakları için erzak ve hayvan yemi sağlama yükümlülüğünün adıdır.

f) *kurut* (AOYarlık III, IV) Altın Ordu'da uzun süre dayanıklı gıda ürünlerinden biri olarak *kurut*, yarlıklarda vergi ve iş yükümlülüklerinin arasında geçer. *Kurut* sağlama yükümlülüğü olarak değerlendirilebilecek bu hizmet muhtemelen aynî olarak ödenmiştir.

g) *ulag ilmek* (AOYarlık I, II, III, IV, V) Altın Ordu'da posta, haber taşıyan *ulak*lara konaklama, erzak ve hayvan yemi yanında, istenilen durumlarda *ulak* atı, binek atı temin etme zorunluluğu vardı. *Ulak-ilmek* yükümlülüğünü binek atı temini olarak değerlendirebiliriz.

2. Bölüm Eski Türk Vergi Terimleri

2.1 Genel vergiler

2.1.1 alban

< Mo. *alban* "compulsion, coercion; offical obligation or service; tax, impost, tribute; corvée; public use" (Leesing: 27-28), KWb. 9, *alban* "Zwang, Verpflichtung, Tribut, Abgabe"; VEWT 16a *alban* "Fronarbeit, Grundsteuer", *alban-keş* (Mo.+Fa.) "Frondienstleiter"; UWb. 92 *alban*.

Kelimenin kökeni üzerine iki farklı görüş vardır. H. F. Schurmann, *alban*'ı, yine bir başka toprakla ilgili vergi ismi olan *kalan* ile köktaş saymaktadır. Schurmann her iki terimi de **qalwan ~ *alwan ~ alban* ile ilişkilendirmektedir. Schurmann'a göre, bu terimleri, kuzeyde Moğollar kendi telâffuzları ile *alban*, batıdaki Türkler, özellikle Uygurlar *kalan* şeklinde kullanmışlardır. Bununla birlikte Tokluk Temür'e ait Uygur harfli belgede *kalan* ve *alban* bir arada kullanılmıştır (Bkz. UygSBVI). Kaynaklardan hem Türkçe *kalan* ve *yasak*'ın hem de Moğolca *alban* ve *kupçur*'un vergi terimi olarak Uygur Türkleri tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Schurmann 1956: 339). G. Doerfer, H.F. Schurmann'ın dikkat çektiği *kalan ~ alban* ilişkisinin etimolojik olarak mümkün olamayacağını söylemektedir. Böyle bir ilişkiye ihtimal vermeyen Doerfer, ara şekil olan **qalwan~ *alwan*'ın belki sadece Moğolca için *q- ~ ø* hadisesine bir dayanak olabileceğini ifade etmiştir. G. Doerfer *alwan* şeklinin Liao (Kıtay) dilinde oluğunu söyleyerek buradan Türkçeye geçtiğini, belki de bu kelimenin Türkçe *al-*, Mo., Tung. *ali-* "almak" fiillerinden türemiş bir terim olabileceğini belirtir (TMEN III 1503). Bu şekilde düşünüldüğü takdirde, eski Türk vergi terimleri içinde geçen, *al-* fiil kökünden türetilmiş "vergi" karşılığındaki *alım* ve *alımçı* terimlerini *alban* ile köktaş sayabiliriz.

Moğolların vergi sistemi üzerine çalışan H.F. Schurmann, kısaca *alban*'ı Moğol toplumundaki tâbiler ile toprak sahipleri (lordlar) arasındaki ilişkiler olarak tanımlamıştır. Bu ilişkinin temeli yükümlülük ve hizmete dayanmaktadır (Schurmann 1956: 327). Kelime Moğollarda içerik bakımından daha geniş bir kavrama karşılık olarak kullanılmıştır. *Alban*, Moğol toprak düzeni içinde köylünün, çalışanın, çiftçinin, toprak sahibi olan kişiye karşı vazifelerini içeren hizmetlerin, yükümlülüklerin genel adıdır (Vladimirtsov 1987: 229). Moğollarda sıradan halktan olan çiftçinin, kişinin toprak sahibine karşı olan *alban*'ı şunlardır: 1. Köylünün, çiftçinin elde ettiği ürün ile hayvanlarından belirli miktarlarda vererek yerine getirdiği hizmet; 2. Toprak sahibinin karargâhında görülen hizmet; 3. Toprak

sahibinin muhafız ordusunda hizmet ve sürek avlarına iştirak; 4. Ulak, yani posta hizmeti için halkın toprak sahiplerinin elçilerine ulaşım araçları, atlar vermekten ve erzak yetiştirmekten ibaret olan hizmetler; 5. Şahit ve yeminli sıfatıyla mahkemelere katılma (Vladimirtsov 1987: 236). Moğollarda, kendi toprak sahibine *alban*'la, yani bir takım hizmet karşılığı yükümlülüklerle bağlı bulunanlar *albatu* adını alıyordu. Bu unvanı alan kişi yarı köle, yarı uşak olarak hayatını sürdürüyordu (Vladimirtsov 1987: 238).

Eski Türk vergi sistemi içinde *alban*, Uygur sahasında, bugüne kadar 3 sivil belgede (1-3 = UygSB. V, VI, XXVII), Altın Ordu Sahasında da 1 tarhanlık yarlığında (4 = AOYarlık III) tanıklanabilmiştir. Bu metinlerde *alban* hem tek başına (1, 2, 3) hem de aynı içerikteki *yasak*'la beraber *alban yasak* (1), *yasak alban* (4) şeklinde çift söz olarak kullanılmıştır. Bu vergi adının *tut-* "tâbi tutmak, tâbi tutulmak", *tilä-* "istemek", *al-* "almak" fiilleri ile kullanıldığı aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır:

Uygur

(1) *[kanımı]z toklug tämür-kä bag-çı-lar-nıŋ öṭüg[i] biz burun-kı bu [kan]-lar çak-ın-tın bärü ak-a ini-lärimiz birlä bag-nı ädläp özgä* ***alban*** *yasak tutmayın [kan]-larım-ız-ka küç berip yor(ı)dımız ärti ämti takı bolsar [kan]ımız toklug tämür-niŋ ....sında yämä bag-larımız-nı ädläp yarısı boltı az berür urubumuz köp boltı anıŋ täg ök baglar-nıŋ köpi kaltı biz ak-a ini-[läri]-miz birlä bolup bu yıl-ta .../gan urub-nı bütkärdimiz [är]ti bir kişi eki* ***alban*** *[t]uṭz-un tesär baglar [kanı]mız-nıŋ ol* ***alban*** *biz-niŋ ol* "Hanımız Toklug Temür'e bağcıların maruzatı, biz önceki bu hanlar çağından beri, büyük küçük kardeşlerimiz ile bağı işleyip, başka *alban yasak* vergileri (tâbi) tutulmadan hanlarımıza hizmet edip yaşadık idi. Şimdi ise hanımız Toklug Temür'ün ...sında da bağlarımızı işleyip ortağı oldu. Az verdiğimiz *urub* (vergimiz) çok oldu. Bunun gibi bağların çoğu kaldı. Biz büyük (ve) küçük kardeşlerimiz ile birleşip bu yılda ...an *urub*'u (vergisini) ödedik idi. Bir kişi iki kez *alban* versin denilse bağlar hanımızındır, *alban* (vergisi) bizimdir." [UygSB. VI_{45-65}: TI M221, USp. 22, Clark 97, JW-Li 4.12, Arat 1937: 6-7]

(2) ... *titso ayag-ka tägimlik vaptso şila vanti başın şilavantilar-ka lap tutup yer-lär-iŋä borluk-lar-ıŋa* ***alban*** *başlap nägü ymä iş küç tägürtmägü üzä ulam yarlıg bertürü yarlıkayuk ärmiş* "(Kadır Bilge İlig)... "Titso, saygı değer Vaptso Şilavanti başta olmak üzere şilavantilere bağışlayıp, arazilerine, bağlarına *alban* başta olmak üzere hiçbir *iş küç* yükümlülüğü konulmaması hakkında *ulam yarlıg* (:intikal

fermanı) verilmesini buyurmuşlar imiş" [UygSB. XXVII_{6-10}: (T III M205 (U5317), USp. 88, Zieme 1981: 237-263; JW-Li 4.14]

(3) *bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka kalan kavuṭ tüṭün kabın nägü m-ä* ***alban*** *biz tilämäz-biz* "Bu günden sonra bu Altun Kara'dan *kalan*, *kavut*, *tütün*, *kabın* hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz" [UygSB. V_{11-13}: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

Altın Ordu

(4) *...bu yarlıgnı tuta turgan ḫekīm yaḫyaga soyurgal bolup tarḫan bolsun tedimiz kayda tilärsä barsun, kayda tilärsä yörüsün bu kündin ilgärü yasak* ***alban*** *almasunlar* "Hekim Yahya'ya ihsan olarak tarhan olsun dedik. Nereye isterse gitsin, nereye isterse yürüsün. Bu günden sonra (ondan) *yasak alban* (vergi) almasınlar" [AOYarlık III_{34-38}]

Muhtemel tarihi 14. yüzyılın ilk yarısına giden UygSB. VI, hassa bağcılarının (*inçü bagçı*) Toklug Temür (1347-1365) devrindeki mevcut vergi uygulamalarıyla ilgili sorunlarını dile getirdikleri ve vergide indirim istedikleri bir tür şikâyet dilekçesidir. Bizzat devrin hükümdarı Toklug Temür'e sunulmuş olan bu belgede hassa bağçıları, Uygur hanlığında Esen Buka'dan (1309-1318) itibaren Toklug Temür'e (1347-1365) kadar gelen çok sayıdaki han zamanında *kalan* vergisinden muaf tutulduklarını, sadece devlete vergi olarak *urub* verdiklerini belirterek, bu uygulamanın Toklug Temür devrinden itibaren değiştiğini, *urub* dışında (muhtemelen *kalan* kastedilerek) başka *alban yasak* (vergisi) talep edildiğini, ayrıca düzenli ödedikleri *urub* vergisinin oranının artırılması yüzünden çok sayıdaki bağın ortada kaldığını ifade etmişlerdir. Belgede *alban tut-*, *alban yasak tut-* ibarelerinde geçen *alban*'ın "genel vergi kesmek", "genel vergi almak" anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Buradaki kullanımıyla bir çift söz gibi geçen *alban yasak* ibaresine Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında da rastlanmaktadır. Bu belgede *kalan* dışında bağcıların ödemekle yükümlü oldukları *urub* (Ar.) vergisi de geçmektedir (bkz. 2.1.30 ***urub***). Bu belgeyi neşredip işleyen R.R. Arat da, vesikanın son kısmında geçen *eki alban* ibaresinin açılımını doğru bir tespitle "kalan ve urub" olarak yapmış ve *alban*'ın genel vergi anlamındaki kullanılışına işaret etmiştir (Arat 1937: 12).

Arat'ın bu belgede vergi olarak tanımladığı *alban* için A. Caferoğlu, Uygurların hukuk ve maliye terimlerine dair yaptığı incelemesinde, bu verginin Uygur sivil belgelerinde mirî arazileri kiralayanlarla ilgili olduğunu ve bu terime "emlâkî hassa hizmeti", "emlâkî hassa" adını vermenin daha doğru olacağını söylemektedir (1934: 35). Ancak eldeki belgelerin *alban*'ın Uygur sahasındaki "genel vergi" anlamındaki kullanımını teyit etmesi, Caferoğlu'nun *alban* için verdiği bu özel anlamı şüpheli bırakmaktadır. Ayrıca Clark, Uygur belgelerinde geçen Mo. *alban*'a "duty, tribute,

general obligations of subject to ruler in cattle, product, guard and military service etc." anlamlarını vermiştir (Clark 1975: 146).

Uygur sahasında *alban*'ın tanıklandığı diğer bir önemli belge (UygSB. XXVII), Kadır Bilge tarafından Buddhist Murutluk manastırına bağışlanan arazi ve bağlara vergi ve iş yükümlülüklerinden muafiyet getiren yarlıktır. Bu yarlıkta da *alban* yine birden çok vergi yükümlülüğünü kapsayan genel vergi terimi olarak kullanılmıştır. *Alban başlap nägü mä iş küç* ibaresinde geçen *iş küç* çeşitli iş yükümlülüklerini ve hizmetleri kapsayan genel bir terimdir (bkz. 2.2.2 **iş küç**). Dolayısıyla burada *alban*'ı toplu yükümlülüklerden birinin adı olarak değerlendirmek mümkündür.

Aynı şekilde UygSB.V'te de *alban*'ın *kalan* "toprak vergisi", *kavut* "mahsul vergisi", *tütün* "hane vergisi", *kabın* "çeyiz vergisi" vergi terimlerinden sonra gelerek bunları kapsayan genel vergi terimi olarak kullanıldığı görülür.

Altın Ordu'da 1453 tarihli tarhanlık yarlığı (AOYarlık III) dışında diğer mevcut tarhanlık yarlıklarında geçmeyen *alban*'ın genel vergi anlamında kullanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, *alban*'ın gerek Uygur gerekse Altın Ordu sahasında kullanım alanı ve içeriği ile ilgili somut bilgilerin az olması, bu verginin asıl özelliklerinin tespitini güçleştirmektedir.

Tarihî Türk dili alanında Uygur ve Altın Ordu belgeleri dışında tanıklanamayan *alban* ve müştak şekilleri çağdaş Türk dili alanında yaşamaktadır: Tuv. *alban* 1. "slujba; dan'; povinnost'; estestvennıe nadobnosti; 2. raboçiy; kazennıy; obyazatel'no, neobhodimo, doljno" (TuvRSl.: 52); Oyr. *alban* "podat' krş. *kalan*; nasilie, primujdenie" (OyrRSl.16). Tar. *alban* "Kronsabgabe, Krondienst", Şor. Leb. Sag. Küer. *alban* "Tribut, Abgabe", (Şor.Leb.) *albannıg* "Tributpflichtig"; *albançı* "der Abgabensammler", *alban kıl-* (Tar.) "im Dienst stehen", *alban işi* "Dienstpflichten" (RSl. I, 433). Ayrıca bu vergi adı, Doğu Türkistan'da *vergi ve alban çıkarmak* yani "vergi toplamak" ibaresinde yaşamaktadır. Moğolistan'da yaşayan Soyot Türklerinde *alban* "devlet vergisi" anlamında kullanılmaktadır (TMEN III 1503).

Alban'ın tarihî sahadaki "genel vergi" anlamını, kelimenin Modern Türk dili alanında, özellikle Kuzey-doğu Türkçelerindeki kullanımları desteklemektedir. Tuva Türkçesinde *alban*'ın "vergi, haraç" anlamı yanında Moğol devrindeki "hana ve devlete karşı olan hizmet ve yükümlülük" anlamının da geçmesi ilgi çekicidir. Hakas Türkçesinin ağızlarında genel vergi anlamında geçen *alban*'ın müştak şekilleri olan *albannıg* (< *albanlıg*) "vergi yükümlüsü", *albançı* "vergi toplayıcısı", *alban kıl-* "hizmet etmek", *alban işi* "hizmet yükümlülüğü"gibi terimlerin geçmesi *alban*'ın bu sahadaki işlek kullanımına işaret etmesi bakımından önemlidir.

2.1.2 alım

< Tü. *al-ım* "alım; vergi" (ED145b; RSl. I 384 *alım*, UWb. 92b). Krş. 2.1.5 **berim**.

Kelime, Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünde *alım* "alacak, borç" (DLT I, 191), KB'de *alım* "alacak, borç" (Arat-KB İndeks: 17), Osm. *alım* "alacak, hak" (TSI, 102) olarak tespit edilmiştir. Tarihî sahada kelimenin vergi anlamı sadece eski Uygur sivil belgelerinde tespit edilebilmektedir. Özellikle *berim* kelimesiyle çift söz olarak kullanılan bu vergi adı, A. Caferoğlu'na göre "masraf, haraç" anlamında olup, Uygur sivil belgelerinde *berim alım* veya *alım berim* bir çeşit "borç mükellefiyeti" karşılığında kullanılmıştır. (Caferoğlu 1934: 26).

Geç Uygur sivil belgelerinde (1-8: UygSB. II, IV, VIII, XXII, XXXVIII, XL, X, XXX; TM100 (U5276), Yamada RH10 ve TM 103a (U5274) *alım*, temel anlamı "alacak, borç" yanında "vergi" anlamında *berim alım* ~ *alım berim* çift sözünde aşağıdaki şekilde tanıklanabilmektedir:

(1) *täng ụlüş-lüg yerin eki şıg yak-a-ka tuṭtum bu yer-kä äŋiz tuṭş-a berim* ***alım*** *käls-ä män tämür buk-a bilür män kayımtu bilmäz* "...eşit hisseli yerini iki *şıg* (darıya) kiraladım. Bu yeri anız (boş tarla) tutsam *berim alım* (vergisi) gelse ben Temür Buka sorumluyum, Kayımtu sorumlu değil" [UygSB. II_{5-9}: TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7]

(2) *mısır-nıŋ soḳü-täki borluk-sın aldım bu borluk-ka 'äŋiz tuṭş-a berim* ***alım*** *käls-ä m(ä)n mısır bilür-m(ä)n k(a)yımtu bilmäz* "Mısır'ın Sökü'deki bağını aldım. Bu bağı anız (boş tarla) tutsam, *berim alım* (vergisi) gelse ben Mısır sorumluyum. Kayımtu sorumlu değil" [UygSB. IV_{4-8}: TM78 (U5278), USp. 19, Clark 31, Yamada Mi22, JW-Li 2.8]

(3) *kayımṭu-nıŋ yol togan-takı yarım äŋiz yer-in anuk-ın [t]uṭtum bu yer-kä näçä urug baṭsar ekägü täng ünṭürüp tarır-biz bolmış tüş-in täng üläşür-biz bu yer-kä berim* ***alım*** *kälsär ekägü täng bilür-biz* "Kayımtu'nun Yol Togan'daki yarım boş yerini (benim tarafımdan) hazırlanmak üzere tuttum. Bu yere ne kadar tohum ekilse, ikimiz birlikte eşit büyütüp eker-biçeriz. Olmuş ürünü eşit paylaşırız. Bu yere *berim alım* (vergisi) gelse ikimiz eşit sorumluyuz" [UygSB. VIII_{3-8}: TM211, D135, (U5273), USp. 28, Clark 28, Yamada RH07, JW-Li 2.1]

(4) *bu yer-kä 'äŋiz tuta [berim* ***alım****] käls-ä män tınsıṭu bil*[*ür*]... "bu yeri anız (boş tarla) tutarak *berim alım* vergisi gelse ben Tınsıtu

sorumluyum" [UygSB. XXII_{7-8}: T II M11a, USp. 66, Clark 27; JW-Li 2.3]

(5) *(b[u] yer-kä näçä urug baṭṣ-a ekigü täng alırbiz b[u] yer-kä berim [al]ım kälṣ-ä ekägü [ka]yımtu mısır [täng] berürbiz* "Bu yerde ne kadar tohum bitse (ekin olsa) ikimiz eşit alırız. Bu yere *berim alım* (vergisi) gelse ikimiz Kayımtu (ve) Mısır eşit veririz..." [UygSB. XXXVIII_{5-9}: TII D204, (U5269), Yamada RH8]

(6) *bu yer-kä näç-ä urug baṭṣ-a ekigü t(ä)ng üläşip alır-biz* ***alım*** *berim kälsä ekägü t(ä)ng bilişi[p] t(ä)ng berürbiz* "Bu yere ne kadar tohum bitse, ikimiz eşit paylaşıp alırız, *alım berim* (vergisi) gelse ikimiz eşit olarak sorumlu olup veririz" [UygSB. XL_{8-11}: TM 81 (U5277), Yamada RH11]

(7) *koy(ı)n yıl ạram ay on yaŋık-a män taşık turı-ka bitig berür-m(ä)n män kalan-ka yad(a)p berim* ***ạlım*** *tälim bolup* ***alım-çı****-larım m-ä tälim bolup turgu täg bolmayın kaçıp yaşıp barmış üçün...* "Koyun yılı, birinci ay(ın) on(uncu) gününde ben Taşık, Turı'ya senet vereceğim. Ben *kalan* (vergisine) gücüm yetmeyip *berim alım* (borç) çok olup *alımçı*larım (alacaklılarım) da çok olup yaşayacak gibi olmadığımdan kaçıp saklanıp gitmiş (olduğum) için..." [UygSB. X_{1-5}: TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19]

(8) *togrıl biläki alış beriş tıltag-ınta kıtay yalavaç alp turmış olar üṣ-kintä tişip* ***alım*** *berim üz-üṣdümüz* "Togrıl ile olan alışveriş sebebinden Kıtay Yalavaç (ve) Alp Turmış onlar huzurunda konuşup *alım berim* (vergileri için) anlaştık" [UygSB. XXX_{3-6}: 3Kr. 33a, USp. 111, Clark 79, Yamada Mi04; JW-Li 6.10]

Uygur sivil belgeleri dışında *alım berim* Maitrisimit'de de geçer: *kaçan yaŋı künlär bolsar ötrü yertrü (?) alıp* ***berim alım*** *kılıp ton ätük...aṣ içgü anutup* (Maitr. 164r11) (UWb.93).

Alım teriminin Uygur sahasında özellikle ekin ekmek, darı ekmek için kiralanan arazilere tahakkuk eden, dolayısıyla çiftçi ve bağcılardan alınan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. (1, 2, 3, 4, 5, 6: UygSB. II, IV, VIII, XXII, XXXVIII, XL) nolu, özellikle ekin ekmek için kiralanan arazilerle ilgili düzenlenen belgelerde, *berim alım* teriminin genellikle *äkin tuṭsa, urug baṭṣ-a* "ürün yetişse" gibi benzer ifadelerden sonra gelmesi hem *alım* hem de *berim*in elde edilen üründen alınan bir vergi olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca metinlerden kiralanan arazi anıza bırakıldığı takdirde de *alım berim*'in söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Arazi sahibi ile araziyi kiralayan arasında düzenlenen bu senetlerden (1-4: UygSB. II, XXII) nolu belgelerde *alım berim* vergisini ödemekle yükümlü olan ve senette de bunu ibraz eden kişinin araziyi kiralayan kişi olduğu; bunun yanında (2: UygSB. IV)'te bunun tam tersi olarak bu vergiyi arazi sahibinin ödeyeceği, araziyi kiralayan kişinin bundan sorumlu olmadığı belirtilmiştir. (3, 5, 6: UygSB. VIII, XXXVIII, XL) numaralı belgelerde ise bir çeşit ortaklık sebebiyle *alım berim* vergisini arazi sahibi ile kiracısının birlikte ödeyeceği konusunda anlaşılmıştır. Dolayısıyla *alım berim* vergisinin muhatap olduğu kişi özel durumlara bağlı olarak değişebilmektedir.

Uygur sahasında devletin ekili arazilerden ürün başına tahsil ettiği bir vergi olarak *alım berim* (7-8: UygSB. X, XXX) numaralı belgelerde "borç" temel anlamında geçmektedir.

"Vergi" anlamıyla tarihî Türk dili alanda Uygur dönemi dışında tanıklanamayan kelime, çağdaş Türk dili alanında vardır: Tat. *alım* "priem, sposob; oxvat, razmax, xvatka", *alım-salım* "(ağızlarda) nalogi i podati" (TatRSl. 35); Başk. *alım* "oxvat, obxvat; xvatka; priem, sposob" (BaşkRSl. 39); Kırg. *alım* "haraç, mükellefiyet", *alım al-* "haraca almak"; tokuz korkol oynarken kazanma; rüşvet, *alım-berim sütü bar uy*: ortaca süt veren inek; suret, pay" (Yudahin I: 26), Kırg. *alım* "Abgabe, Steuer, Kopfgeld" (RSl. I, 384); Kzk. *alım* "vergi gibi hükûmetin halktan aldığı şey", *alım-berim* "alışveriş", *alım-salık* "resmî makamlar tarafından alınacak para ve kesinti" (KzkTSl. 15); KKlp. *alım* I. "dan', podat'", *alım-berim ~ alım-salık* "dan', nalog", *alım-salık al-* "vzimat' dan'", *alım-salık sal-* "nalagat' dan'", *alım-salım* "nalogi; natural'naya ili denejnaya povinnost'" (KKlpRSl. 40-41); KBalk. *alım* "vzyatok; vzyatka; etn. vıkup (plata mujçını za tanets), *alım açxa* "sobrannaya summa (v pol'zu devuşek)" (KBalkRSl. 56); Karay. *alım* "vzyatie" (KarayRPSl. 66); Tuv. *alım* "trebovanie vozvratit', trebovanie vozvrata" (TuvRSl.-Tenişev, 56); Oyr. *alım* "dolg, obyazatel'stvo" (OyrRSl. 17), Hks. *alım* "dolg" (HksRSl. 25); Trkm. *alım* "vzyatie; vzyatka" (TrkmRSl. 42).

Çağdaş Türk dili alanında "alım, alacak, borç" anlamlarıyla geçen *alım*'ın Uygur sahasındaki "vergi" anlamı Tatar, Kırgız, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde korunmuştur. Özellikle Uygur belgelerindeki *alım berim* ikilemesinin Karakalpak Türkçesinde "genel vergi" anlamıyla, bir diğer ikilemeyle *alım salık* şeklinde aynı anlamda bulunması dikkati çekmektedir. Kazakçadaki *alım berim* ise "alış veriş" karşılığında geçmektedir.

2.1.3 anbār ḥaḳḳı (~ anbār mālı)

< Ar. *anbār* "ambar, depo" (Mutçalı 1995: 28) +Ar. *ḥaḳḳ* "hak, hak talebi" (Mutçalı 1995: 183) "ambar vergisi".

Altın Ordu sahasında 1381 tarihli Toktamış Han yarlığında ***anbār ḥaḳḳı*** *ikin ḫarcı tilemesünler* ibaresinde geçen *anbār ḥaḳḳı* terimi, başlangıçta bir çeşit toprak vergisi olarak değerlendirilmiştir. Ambar vergisi şekil itibariyle büyük Moğol hanlarının tapınak ve manastırları muaf tuttuğu toprak başına olan vergiyi hatırlatmaktadır. Bu vergi o dönemde de ambar vergisi olarak geçerdi ve bu adla bilinirdi (Grigor'yev 1981: 131). AOYarlık I'de *ambar vergisi* (*anbār ḥaḳḳı*), *ikin ḫarcı,* yani tarla vergisi ile yanyana kullanılmıştır. Grigor'yev'in de belirttiği gibi ambar vergisi Altın Ordu'da toprak başına alınan bir vergi olarak değil, muhtemelen ambarlarda saklanan tarım ve hayvan ürünlerinden alınan bir vergi ya da yine ambarlarda saklanan tahıl ve benzeri ürünlerden alınan bir çeşit saklama ücreti, ambar ücreti olarak değerlendirilebilir. Burada ürünlerin pazar fiyatı da hesaba alınmıştır. Bu durumda içerik itibariyle *anbār ḥaḳḳı*nın ticarî bir vergi olduğu varsayılabilir. Altın Ordu sahasında diğer tarhanlık yarlıklarında sıkça geçen *anbār mālı* terimi de yine *anbār ḥaḳḳı* ile eş anlamlı kullanılan bir terim olmalıdır:

(1) *...**anbār māl**-ı ındır ḥaḳḳ-ı t(a)b(a)n-lıg ḳısm(e)t, kubur y(a)s(a)gı, kalan müs(e)mmā s(a)lık borç ḫaraç almasunlar* "...*anbar malı, harman hakkı, tabanlık, kısmet, kubur yasağı, kalan müsemma salık borç-haraç* almasınlar!" [AOYarlık II_{36-38}]

Terimin bunun dışında "vergi" anlamını destekleyecek tanık tespit edilememiştir.

2.1.4 basıg

< Tü. *bas-ıg* (ED373a *basığ*, Erdal I, 182-183).

Uygur sivil belgelerinde vergi terimi olarak geçen *basıg*'ın muhteva ve kullanım alanı açık değildir. MK'da kelimenin kök anlamı "basmak, üzerine çökmek, yıkmak" ile ilgili *basıg* "gece baskını yapılacak olan ve ansızın düşmanın yakalanacağı yer" (DLT I, 372) anlamında geçer. Tarihî sahada *basıg*'ın vergi anlamı Uygur dışında tanıklanamamıştır. Bununla birlikte kelime, köktaş şekli olan ve "vergi tahsildarı" anlamında çeşitli Türk sahalarında idarî bir memuriyet olarak geçen *baskak* (< *bas-gak* bkz. Erdal I, 393) ile karşılaştırılabilir: (Ayrıca bkz. TMEN II, 691 Tü. *baskak* "im Auftrage des Chans handelnder Kontrolleur (Kommissar) eines Lehnfürsten (= Mo. *daruga*), CC *baskak*, PdC. 148 *baskak*, DS II, 541 *baskak* "tahsildar", TTS I, 409 *baskaklık* "valilik". RSl. IV 1533 *baskak* (Çağ.) "Polizeimeister, Steuereinnehmer bei den unterdrückten Völkern" (Daha geniş bilgi için bkz Vásáry 1987: 201-296; Semenov: 1947). Uygur belgelerinde "vergi tahsildarı" anlamında Mo. *daruga* ~ *taruga* kelimesi geçmektedir (bkz. USp. 22; USp.31). *Daruga*'nın Türkçe karşılığı olan *baskak* ise Uygur belgelerinde tespit edilememiştir. Bununla birlikte *baskak* Altın Ordu sahasında ve Rus kaynaklarında geçmektedir. Özellikle Altın Ordu'da Rus metropolitlerine verilen yarlıklarda *baskak* terimi vardır, bkz. Priselkov (1916). Altın Ordu'da özellikle kelime Mo. karşılığı olan *daruga* ile bir arada geçmektedir (bkz. Vásáry 1976: 187-197).

Basıg vergi adı olarak 4 (1-4: UygSB. XXXVII, III, XXXI, XXVII) sivil Uygur belgesinde tanıklanabilmiştir:

(1) *bu kün-tä kin nägü y(ä)mä kalan **basıg** bolsar üçägü kalan(ı)mız-ka üläşip berür-biz* "...Bu günden sonra her ne *kalan, basıg* (vergisi) olsa üçümüz *kalan* (vergimizi) paylaşıp veririz" [UygSB. XXXVII_{7-9}: SUS 2.49.1, Clark 85; Yamada Mi05]

(2) *..bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut tütün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz **basıg** salık nägüm-ä katılmaz-biz* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız* (boş bırakılmış tarla), *basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız..." [UygSB. III_{10-15}: TI M220, USp. 14, Clark 86, Yamada Mi20, JW-Li 4.15]

(3) *olar bilä bitig kılıp bermiş asıg-lıg kümüş-tin basa tog<r>ıl-nıŋ **basıg**-ka täg-miş säkiz sıtır kümüş-üg män yuk-a altım* "onlar ile senet yapıp verdiği faizli gümüşten Basa Togrıl'ın *basıg* (vergisine) ait sekiz *sıtır* gümüşü ben Yuka aldım" [UygSB. XXXI_{3-7}: 3Kr.31a, USp. 112, Clark 72, Yamada Mi07]

(4) *...murutluk aryadan-ta turguçı säli-lär-kä balık arka-sıntın şazın-tın kuvrag-tın **basıg** täşig tütün koynı tütün udı başlap kayu y(ä)mä iş küç tägürmädin borluk-ıŋa ögän käsgüçi-lär suwçı kirmädin asgu üz-üm ışıg tirgük ymä almazun...* "Murutluk Manastırında yaşayan Selilere, şehir çevresinden, cemaatten *basıg, täşig, tütün* (vergisi) koyunu, *tütün* öküzü başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (iş mükellefiyeti) konmadan, bağına su kesicileri, sucular (su amirleri) girmeden asma üzümlerini, bağ (ve) direk(lerini) dahi almasınlar!" [UygSB. XXVII_{42-47}: T III M 205 (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

D. İ. Tixonov Uygur sahasına ait vergilerle ilgili çalışmasında *basıg*'ın sınırlı sayıdaki belgede geçtiği için muhtevasının belli olmadığını belirtmiş, bununla birlikte, eldeki belgelere göre *basıg* vergisinin muhtemelen tarımla uğraşan yerleşik

nüfustan, çiftçi ve tarımcılardan tahsil edildiğini söylemiştir. *Basıg*'ın bağlardan mı yoksa tarlalardan mı alındığı konusunun açık olmadığını belirten Tixonov, RSl. IV, 1532'de geçen *basu* "2. das Feld, der Acker" "sürülmüş tarla" kelimesinden hareket ederek *basıg*'a sürülmüş tarlalardan alınan bir vergi anlamının verilebileceğini, bununla birlikte benzer muhtevaya sahip olup vergi terimleri arasında geçen ve sürülmüş tarlalardan alınan *ür ~ yür* ile farkının belli olmadığını ifade etmiştir (1958: 68-69). (3: UygSB. XXXI) numaralı belgede tek başına geçen *basıg*'ın para ile ödendiği, karşılıklı yapılan bir borç senedinde, söz konusu kişiye ait *basıg* vergisinin sekiz *sıtır* gümüş olduğu ve bunun verildiği görülür. Bir diğer belgede (4: UygSB. XXXVII) *basıg*, toprakla ilgili bir vergi olan *kalan* ile birlikte geçmektedir. Bu da söz konusu verginin niteliği hakkında bir fikir vermekle birlikte, verginin ödenme şekli veya içeriği konusunda herhangi bir bilgi içermiyor. (4: UygSB. XXVII)'de, Buddhist manastıra verilen vergi muafiyet belgesinde *basıg*'ı, *basıg täşig tütün koynı tütün udı başlap kayu y(ä)mä iş küç tägürmädin* ibaresinde diğer vergi isimleriyle birlikte bir çeşit *iş küç* (iş, hizmet yükümlülüğü) olarak nitelemek mümkündür.

Modern Türk dili alanında kelimenin vergi anlamı tespit edilememiştir: Kırg. *basık* "gidiş, yürüyüş; mec. tavır, hareket, gidişat"; Karay. (K.) *basık* "pridavlennıy, priplyusnutıy" (KarayRPSl. 106); Trkm. *basık* "angina; siplıy, xriplıy, prigluşennıy (o golose) (TrkmRSl. 75), Hks. *pazık* "davlenie, prijimanie; gnet, ugnetenie, ekspluatatsiya" (HksRSl. 140).

2.1.5 berim

< Tü. *ber-im* "a single act of giving; a dept (due to paid) in antithesis to *alım* "a dept (due to be received); a form of a tax; bribe" (ED366a); **yulug berim ~ ulug berim** < *yul-ug berim* "alım satım vergisi) (?) Ayrıca bkz. **2.1.2 alım**

Tarihî Türk dili alanında MK'da *bérim* "verim, borç, verecek" (DLT I, 409), KB'de *berim* "verme, verecek, borç" (Arat-İndeks: 93) olarak geçer. Ayrıca krş. *berim* ile köktaş Kİ *berişik* "vergi" (Caferoğlu 1931: 18).

Uygur sivil belgelerinde *alım* ile birlikte çift söz olarak geçen *berim* geçtiği yerlere göre "borç, alacak" anlamı yanında "vergi" karşılığında da kullanılmıştır. Turfan metinlerinde *ötäk*'le beraber *ötäk berim* "obligations (yükümlülük, borç)" (TTVII 40, 72-3) olarak geçmektedir. ETü. *ötäk* "indemnity, compensation" (ED50b), Osm.'da *ödäk* "zaman, tazminat, ödenilmesi gereken şey" (TTS V, 3049-3050) olarak tespit edilmiştir. Bu kullanımdan *berim* kelimesinin temel anlamını belirlemek mümkündür. Uygur belgelerinde sıkça geçen bu terimden vergi

karşılığında mükellefin ödemekle yükümlü olduğu borç (vergi borcu) anlaşılmaktadır.

Uygur sivil belgelerinde *berim, berim alım ~ alım berim* çift sözü aşağıdaki sekiz (1-8: UygSB. II, IV, VIII, XXII, XXXVIII, XL, X, XXX) belgede tespit edilmiştir. *Berim* (7-8: UygSB. X, XXX) numaralı belgeler dışında diğer belgelerde ekili arazilerden elde edilen üründen alınan "vergi" anlamında kullanılmıştır:

(1) *täng ụlüş-lüg yerin eki şıg yak-a-ka tuṭtum bu yer-kä äŋiz tuṭş-a* ***berim*** *alım käls-ä män tämür buk-a bilür män kayımtu bilmäz* "...eşit hisseli yerini iki *şıg* (darıya) kiraladım. Bu yeri anız (boş tarla) tutsam *berim alım* (vergisi) gelse, ben Temür Buka sorumluyum, Kayımtu sorumlu değil" [UygSB. II_{5-9}: TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7]

(2) *mısır-nıŋ soḳü-täki borluk-sın aldım bu borluk-ka 'äŋiz tuṭş-a* ***berim*** *alım käl̤ş-ä m(ä)n mısır bilür-m(ä)n k(a)yımtu bilmäz* "Mısır'ın Sökü'deki bağını aldım. Bu bağı anız (boş tarla) tutsam, *berim alım* (vergisi) gelse ben Mısır sorumluyum, Kayımtu sorumlu değil" [UygSB. IV_{4-8}: TM78 (U5278), USp. 19, Clark 31, Yamada Mi22, JW-Li 2.8]

(3) *kayımṭu-nıŋ yol togan-takı yarım äŋiz yer-in anuk-ın [t]uṭtum bu yer-kä näçä urug baṭsar ekägü täng ünṭürüp tarır-biz bolmış tüş-in täng üläşür-biz bu yer-kä* ***berim*** *alım kälsär ekägü täng bilür-biz* "Kayımtu'nun Yol Togan'daki yarım boş tarlasını (benim tarafımdan) hazırlanmak üzere kiraladım. Bu yere ne kadar tohum ekilse, ikimiz birlikte eşit büyütüp eker-biçeriz. Olmuş ürünü eşit paylaşırız. Bu yere *berim alım* (vergisi) gelse ikimiz eşit sorumluyuz" [UygSB. VIII_{3-8}: TM211, D135, (U5273), USp. 28, Clark 28, Yamada RH07, JW-Li 2.1]

(4) *bu yer-kä 'äŋiz tuṭa [***berim** *alım] käls-ä män tınsıṭu bil*[*ür*]... "bu yeri anız (boş tarla) tutarak *berim alım* vergisi gelse ben Tınsıtu sorumluyum" [UygSB. XXII_{7-8}: T II M11a, USp. 66, Clark 27; JW-Li 2.3]

(5) (*b[u] yer-kä näçä urug baṭş-a ekigü täng alırbiz b[u] yer-kä* ***berim*** *[al]ım käl̤ş-ä ekägü [ka]yımtu mısır [täng] berürbiz* "Bu yerde ne kadar tohum bitse (ekin olsa) ikimiz eşit alırız. Bu yere *berim alım* (vergisi) gelse ikimiz Kayımtu (ve) Mısır eşit veririz..." [UygSB. XXXVIII_{5-9}: TII D204, (U5269), Yamada RH8]

(6) *bu yer-kä näç-ä urug baṭṣ-a ekigü t(ä)ng üläşip alır-biz alım* ***berim*** *käl̤ṣ-ä ekägü t(ä)ng bilişi[p] t(ä)ng berürbiz* "Bu yerde ne kadar tohum bitse, ikimiz eşit paylaşıp alırız, *alım berim* (vergisi) gelse ikimiz eşit olarak sorumlu olup veririz" [UygSB. XL_{8-11}: TM 81 (U5277), Yamada RH11]

(7) *koy(ı)n yıl ạram ay on yaŋık-a män taşık turı-ka bitig berür-m(ä)n män kalan-ka yad(a)p* ***berim*** *ạlım tälim bolup alım-çı-larım m-ä tälim bolup turgu täg bolmayın kaçıp yaşıp barmış üçün...* "Koyun yılı, birinci ay(ın) on(uncu) gününde ben Taşık, Turı'ya senet vereceğim. Ben *kalan* (vergisine) gücüm yetmeyip *berim alım* (borç) çok olup *alımçı*larım (alacaklılarım) da çok olup yaşayacak gibi olmadığımdan kaçıp saklanıp gitmiş (olduğum) için..." [UygSB. X_{1-5}: TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19]

(8) *togrıl biläki alış beriş tıltag-ınta kıtay yalavaç alp turmış olar üṣ-kintä tişip alım* ***berim*** *üz-üṣtümüz* "Togrıl ile olan alışveriş sebebinden Kıtay Yalavaç (ve) Alp Turmış onlar huzurunda konuşup *alım berim* (vergileri için) anlaştık" [UygSB. XXX_{3-6}: 3Kr. 33a, USp. 111, Clark 79, Yamada Mi04; JW-Li 6.10]

Ayrıca *berim alım* için bkz. (TM100 (U5276), Yamada RH10 ve TM 103a (U5274).

Berim'in tek başına geçtiği Uygur belgeleri de vardır (1-5: UygSB. X, XXXIII, XXXVII, XXXIV, SJKr 4/638):

(1) *turı birlä k(i)m maŋa tägär üç är kömär borlukum-nı turı-ka mäniŋ* ***berim****-lärim-ni sän üzüp sän alıp kalır-mu sän tesär-m(ä)n yok ärsär özgä kişi-kä kodar-män tesär-män turı* ***berim****iŋ-ni män berür-män borluk-ka özgä kişi kügürmäz-män* "Turı ile, ki bana ait üç erin çalışacağı bağımı Turı'ya benim *berim*lerimi (borçlarımı) sen ödeyip sen alır mısın desem, yoksa başka kişiye bırakacağım desem, Turı, *berim*ini (borcunu) ben veririm bağa başka kişiyi girdirmem" [UygSB. X_{5-10}: TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19, JW-Li 2.18]

(2) *atız yer-niŋ* ***berim****... yer-niŋ* ***berim****-tä bilür-biz* "parselli yerin *berim*... yerin *berim*inden sorumluyuz" [UygSB. XXXIII_{10-11}: İstanbul 8, Yamada Mi32]

(3) *bu kün-tä öŋdün-ki tüşiki-niŋ tangut-ta kıtay-ta nägü y(ä)mä* ***berim****i bar ärsär toyınçug basıkı bilmäz män tüşiki bilir-män* "bu günden önceki Tüşiki'nin önceki Tangut'ta, Kıtayda her ne *berim*i var ise Toyınçug, Basıkı sorumlu değil, ben Tüşiki sorumluyum" [UygSB. XXXVII_{4-7}: SUS 2.49.1, Clark 85; Yamada Mi05]

(4) *ku[mar] togrıl-nıŋ* ***ber[im*** *k]ılmış ötügi... koçu b[öz]-in alıp kumar togrıl beş-balık -ta* ***berim****in-kä bermiş yana bi[r] y(e)g(i)rmi täng käpäz bu ok* ***berim****-kä bergü iltyük ärti kumar togrıl beş-balık-tın k(ä)l-miş-tä* ***berim*** *arttı tep kälip...kumar togrıl-nıŋ eki yıl-tın berü munça* ***berim*** *kılu täginti* "Kumar Togrıl'ın *berim* (borç) yaptığı listesi (kaydı)... Koçu pamuklu kumaşını alıp Kumar Togrıl Beş Balık'taki *berim*'ine vermiş. Yine on bir *täng* pamuk bunu da *berim*'e vermek için gönderdik idi. Kumar Togrıl Beş Balık'tan geldiğinde *berim* arttı deyip gelip... Kumar Togrıl'ın iki yıldan beri bunca *berim* (borç) kabul etti" [UygSB. XXXIV: Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW-Li 5.11]

(5) *tog(r)ıl tirigin-tä bir bakır-ma* ***berim*** *kodmatın borluk yer suw äw bark tükäl kodup tangut bartı* "Togrıl hayatında/dirliğinde bir bakır bile *berim* bırakmadan bağ, yer-su, ev-bark hepsini bırakıp Tangut'a gitti" [SJKr 4/638, Clark 120, JW 5.10]

(4: UygSB. XXXIV)'te, Kumar Togrıl adlı kişinin borçlarını belgelemek için düzenlenmiş olan bu senettex *berim*'in böz "pamuklu kumaş" ve *käpäz* "pamuk" ile ödendiği görülür.

Çağdaş Türk dili alanında: Tat. *birem* "zadanie (vazife, görev)" (TatRSl. 73); Başk. *birem* "zadanie" (BaşkRSl. 101); Kırg. *berim* "alım berim", *alım* "haraç, mükellefiyet" (Yudahin I, 108); Kzk. *berimsek* "vereceği olan, borçlu olan" (KzkTSzl. 45) geçer.

Uygur belgelerinde *berim* yanında başka bir vergi olan *yulug berim ~ ulug berim* terimi geçmektedir. Peter Zieme Sir G. Clauson'un ED'deki *yulug berim* (ED925b) okuyuşunu kabul etmeyerek kelimeyi *ulug berim* "große, Abgabe, Steuer (büyük ödeme, vergi)" olarak okuyup yorumlamıştır. P. Zieme, USp. 88'de (UygSB.XXVII) *yulug/ulug berim*'den hemen önce geçen ve anlamca pek anlaşılamayan 'şwlw (äşülü?) kelimesini Çince *shui* "vergi" ile karşılaştırarak, kesin olmamakla birlikte *shui-lü* "tariff, rate of duty" ile ilişkilendirmenin mümkün olabileceğini söylemektedir. Ayrıca Zieme, "büyük vergi" olarak adlandırılan *ulug berim*in içeriğinin açık olmadığını, Yüan zamanına ait Çin vergi muafnamelerinde "büyük ve küçük vergiler" hakkında genel bir bilginin bulunduğunu, ancak bunlardan ne anlamak gerektiğinin henüz belli olmadığını da ifade etmektedir (1980: 224-225). W. Radloff , USp.'de *yulug berim*'e "sborı i daçi (nalog)" (1928: 276) anlamını verirken, Jingwei *yulug berim* şeklinde okuduğu kelimeyi, *yul-* "satın almak" fiilinden türediği için alışverişlerde geçerli olan, bir çeşit ticarî vergi olarak değerlendirmiştir (1994: 73). *Yulug*, Uygur sahası dışında tarihî sahada "tearing out, tearing up, weeding" anlamlarıyla geçmektedir. G. Clauson, Sözlüğünde, Uygur sivil belgelerinde geçen *yulug* kelimesini "buying" olarak anlamlandırmıştır (ED

925b). Uygur sahasında *yulug* "commerce", sivil belgeler dışında *satıg yulug* şeklinde geçmektedir: TTVII 50, KP 13,8, Maitr 61v10, 1v16, U II 77, 25, 86,42, TTVII 40,68, TTVI 104, BT VIII A75 *yul-*'ın temel anlamı olan "çekip çıkarmak, ayırmak, fidye vererek kurtarmak" yanında, Uygur sivil belgelerinde geçen *al-* "almak" fiiliyle birlikte çift söz olarak kullanımı, *yulug satıg*'ın "commerce" anlamını nasıl kazandığını açıklamaktadır (Erdal I, 219-220). Bu çift Çağ. sahasına ait olmak üzere RSl.'de tespit edilmiştir: *satık yoluk* "Handel und Wandel" (RSl. III, 433).

Uygur sivil belgelerinde *yulug berim* üç belgede (1-3: UygSB. II, XXII, XXVII) tanıklanabilmiştir:

(1) *bu yer-kä äŋiz tuṭş-a berim alım käls-a män tämür buk-a bilür män kayımtu bilmäz* ***yulug berim*** *käls-ä ol ạrk-a-lıg bolur* "Bu yeri anız (boş tarla) tutsam, *berim alım* gelse ben Temür Buka sorumluyum, Kayımtu sorumlu değil. *Yulug berim* (satış vergisi) gelse o üstlenecek" [UygSB. II_{7-10}: TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7, Sayit-Yusup 37 (3-5)]

(2) *bu yer-kä äŋiz tuṭa [berim alım] käls-ä män tınsıṭu bil[ür]... män* ***yulug berim*** *bols-a [ol arka]-lıg bolur* "bu yeri anız tutarak (boş tutarak) *berim alım* gelse ben Tınsıtu sorumluyum, *yulug berim* (satış vergisi) olsa o üstlenir" [UygSB. XXII_{7-10}: T II M11a (U5268), USp. 66, Clark 27; Yamada RH06, JW-Li 2.3]

(3) *bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa kap bert böz yer-lär-iŋä tintsuy-lar-ın tsaŋçı agıçı-lar almazun 'şwlw* ***yulug berim*** *kuanpo-sı künçit käpäz bor çobra başlap ert bert almadın iş küç işlätmäz-ün* "Bu Murutluk Manastırının bağına *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar (vergi tahsildarları) almasınlar! 'şwlw (?) *yulug berim* (satış vergisi için) kuanposu (kumaş), susam, pamuk, şarap, giysi başta olmak üzere *ert bert* (vergi) almadan *iş küç* (iş mükellefiyeti) koymasınlar" [UygSB. XXVII_{38-42}: (T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(1: UygSB.II)'de darı ekmek için kiralanan bir araziden ürün alındığı zaman istenen *alım berim* vergisi yanında, aynı araziden *yulug berim* vergisinin de talep edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu belgede *alım berim* vergisinden sadece araziyi kiralayan kişi sorumluyken, *yulug berim* vergisinin ödenmesinden arazi sahibinin sorumlu olacağı vurgulanmaktadır. A. Caferoğlu USp. 66'da (UygSB.XXII) geçen *yulug berim* terimini "mahsul vergisi" olarak tanımlamıştır. *Yulug*'un Çağataycada "satın alma" anlamında olduğunu belirterek, bu terimin müstecirle, arazi sahibi tarafından ekin mahsul verdiği zaman ödenen bir vergi olduğunu kaydetmekte ve bu

verginin ancak mahsul satışından alınabileceğine işaret etmektedir (1934: 35-36), *yulug* için bkz. (Tenişev 1997: 346-347).

(3: UygSB.XXVII)'de geçen *yulug berim kuanpo-sı* ibaresinden verginin ayniyattaki karşılığı olan *kuanpo* (< Çin.) "Kaliteli, standart kumaş (Genormter Stoff)" (Yamada 1993-II: 277) olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Belgede *yulug berim kuanposın*dan hemen sonra sıralanan, devletin ihtiyaçlarını karşılamak için aynî ödenen susam, pamuk, şarap ve yün başta olmak üzere *ert bert* (vergi) alınmaması ve *iş küç* (iş, hizmet yükümlülüğü) konulmaması istenmiştir.

2.1.6 bert

< *ber-t* "vergi, baş vergisi (köleler için)" (ED358a 2bért). bkz. **2.1.11 ert**.

Kelime *ber-* "vermek" fiilinden -t ile isim teşkilidir. Krş. **kör-t ~ körtle, körtrek* (Erdal I, 310). MK'da *bert* "efendisinin köleden her yıl aldığı vergi" (DLT I, 341) anlamıyla geçer. *Bert* özellikle *ert* kelimesiyle çift söz (hend.) şeklinde "genel vergi" karşılığında Uygur sivil belgelerinde tespit edilmiştir.

Uygur sahasında (1-2: UygSB. XIV, XXXII) numaralı belgelerde tek geçen *bert* kölelerden alınan bir çeşit baş vergisi niteliğindedir:

(1) *toyın-çuk-nuŋ 'äbçi k(a)rabaş-nıŋ* ***bert****in toyın-çuk ok alır-m(ä)n m(ä)n utuz-nuŋ tämirçi k(a)rabaş-nıŋ* ***bert****in män utuz ok alır-män* "Toyınçuk'un kadın kölesinin *bert* vergisini (ben) Toyınçuk alırım. Ben Utuz'un demirci kölesinin *bert* vergisini de ben Utuz alırım" [UygSB. XXXII_{8-11}: T II Çigtim 7 (U5242), USp. 73+81; Yamada Mi02, Clark 62, JW-Li 1.8, Arat 1964: 64-65, Sayit-Yusup 93 (9-2)]

(2) *bu [bol]mış-ka sambukdu tutuŋ ärklig bolz-un män sambukdu tutuŋ* ***bert****kä [tu]tsar bolmış-ka ton ätük adak baş bermäz män* "Bu Bolmış'a Sambukdu Tutuŋ sahip olsun. Ben Sambukdu Tutuŋ *bert* (vergisine) tâbi olursam Bolmış'a elbise, ayakkabı, üst baş vermem" [UygSB. XIV_{5-7}: Kle.-Rob. 5; USp. 51, Clark 67, Yamada Pl 02; JW-Li 1.7, Sayit-Yusup 84(6-2)]

İlk belgede (1: UygSB. XXXII) biri kadın, diğeri erkek köleye sahip iki kişinin kendilerinden habersiz evlenen kölelerini birbirinden ayırmadan, ancak her ikisi de kendi kölesi için *bert* vergisini alarak evliliği kabul ettiklerine dair bir anlaşma yapıyorlar. İkinci belgede (2: UygSB. XIV) ise rehin verilen bir oğul için yapılan sözleşme senedinde rehin alınan kişi için *bert* bedeli olarak 25 *sıtır* gümüş ödeniyor, ayrıca *bert* vergisini vermesi durumunda rehin alan kişinin, rehinin giyim kuşamına ve hiçbir masrafına karışmayacağı da belirtiliyor.

Uygur sivil belgelerinde kelime, (1-3: UygSB. XXIX, XXVIII, XXVI) numaralı belgelerde *ert bert*, (4: UygSB. XXVII)'de sadece *bert* şeklinde "vergi, genel vergi" anlamında tespit edilmiştir:

(1) *bu yer-niŋ nägü ymä* ***erti berti*** *yok* "Bu yerin hiçbir *ert bert* (vergisi) yok" [UygSB. XXIX_{20-21}: 3Kr.39, USp. 108, Clark 39, Yamada Sa06, JW-Li 2.13]

(2) *bu yer-niŋ nägü ymä* ***erti berti*** *yok* "Bu yerin hiçbir *ert bert* (vergisi) yok" [UygSB. XXVIII_{21-22}: 3Kr.41, USp. 107, Clark 38, Yamada Sa07, JW-Li 2.12]

(3) *näg[ü]* ***erṭi berṭi*** *kälsär bilmäz-män män açari bil[ür-män]* "...her ne *erti berti* gelse ... sorumlu değilim. Ben Açari sorumluyum..." [UygSB. XXVI_{6-7}: T II D149b (U5270), USp. 86, Clark 29, Yamada RH01, Sayit-Yusup 33(3-1)]

(4) *biziŋ kut idilätü y(a)rl(ı)k(a)p näçäkätägi el iş-siz* ***bert-siz*** *b//-siz tintsuy-sız kılturu baş-ta biz-iŋ kutın-ta basa el-kä uluş-ka buyan berz-ün tep... bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa kap* ***bert*** *böz yer-lär-iŋä tintsuy-lar-ın tsangçı agıçı-lar almazun* "Majesteleri (hükümdar)ımız lûtfedip sahip kılarak ne zamana kadar ili işsiz, *b//-siz, tintsuy*suz kıldırarak başta Majestelerinden başlayarak, sonra devlete, millete sevap versin deyip... Bu Murutluk Manastırının bağından *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar almasınlar!" [UygSB. $XXVII_{13-16, 38-40}$: T III M205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(4: UygSB. XXVII)'de *kap bert* "kap vergisi" şeklinde geçen ifadeden *bert*'in genel vergi karşılığında kullanıldığını söylemek mümkündür.

Uygur sivil belgeleri dışında, ayrıca *ert* veya *ert bert* geçer. Örneğin *erti berti agır bolur* "vergisi ağır olur (TTVI-11)" (DTSl. 212). Yine Maytrisimit'te *ert bert* "vergi" anlamıyla manastıra bağlı kişilere yüklenen vergi yükümlülükleri arasında birçok kez geçmektedir: *säŋgik vrhar sanlıg ärin atın kızın kırkının işkä küçkä* ***ertkä bertkä*** *ıdtımız yumşadımız tartdımız, kişi ornınta yulgak işlätdimiz* ***ert bert*** "manastıra ait olan erkekleri, kız ve bâkireleri mecburî bir çalışmaya koşturduk, iş gördürdük, çektik (?), kişilerin yerinde ticaret yaptık, vergi..." (62.30-33, 36); *vrhar säŋgik* ***ertin bertin*** *boşusar* "manastırları vergiden kurtarsalar" (52.47); *tınlıg kişi ätüzintä ärkän yok kurug* ***ert bert*** *aşıp üstäp ödsüz kolusuz tartı....isip* ***ert bert*** *kolsarlar..*"bir kimse insanlar âleminde iken boşuna (?) vergileri çoğaltıp vakitsiz ve sırasız çekip el koyarak vergi isteseler..." (82.5, 4-6); *unçsuz* ***ertsiz bertsiz*** "minnetsiz, vergisiz" (3.19) (Tekin 1976).

A. Caferoğlu, *bert*'in Uygur sivil belgelerine göre handan başka darugalara da ödendiğini belirtmiş ve muhtemelen bu verginin mükelleflerinin sadece köleler olduğunu söylemiştir (Caferoğlu 1934: 38).

Modern Türk dili alanında kelime tanıklanamamıştır. Bununla birlikte modern Türk dili alanında *bert*'in kök fiili *ber-* "vermek"'ten türetilmiş vergi ile ilgili terimler bulunmaktadır.

2.1.7 borluk

< *bor* "şarap" (ED354a1bo:r)+*luk* "üzüm bağı, bağ" (ED365b).

Tarihî Türk dili alanında geç Eski ve Orta dönem metinlerinde *bor* "şarap" tespit edilmiştir: Uyg. *bor* "vino" *kayu kişi baş agrıg bolsar bu bor-ka tokıp içsün* "her kimin başı ağrırsa bu şaraba vurup içsin" (TT VII 37_{12}), (DTSl. 112), UygSB. *bor-çı salgar-ka bor tarıg(a)lı balık-ta müngü bir at ulag* "Salgar (şehrine) şarap üretmek için (gelen) şarapçı, şehirde binek bir ulak at(ı)..." (USp. 53), MK *bor* "şarap" (Dankoff-Kelly-III: 76); CC *bor* "Wein" (Grønbech, 65), Hou. *bor* "şarap (61), (RSl. IV, 1661 (Kom.) *bor* "der Wein"), VEWT 80a *bor* "Wein", Sarı Uyg. *por* id.

Borluk teşkili bakımından İİY eki +lXK ile türetilmiş *çäçäklik* "çiçek bahçesi", *ügürlük* "darı tarlası", *yemişlik* "meyva bahçesi", *kavlalık* "sebze bahçesi" gibi şekiller ile karşılaştırılabilir (Erdal 1991-I: 127).

Uygur sivil belgelerinde sıkça geçen *bor* (1-2: UygSB. XXIV, XVIII)'de, *borluk* ise (2-13: UygSB. XVIII, V, XXVII, X, IV, I, TM224 D168 (U5238), (K 7711 (3429), TM225, İstanbul No. 35, SJKr 4/638) numaralı belgelerde doğrudan temel anlamıyla "şarap" geçmektedir:

(1) *elçi-kä altı otuz-ka tägim käz-ig aş-ka bir kap* ***bor-nı beküş buka borluk-ı berz-ün*** "elçiye (ayın) yirmi altısı (için) sırasıyla yemek için bir kap şarabı (*bor*) Beküş Buka(nın) bağı versin" [UygSB. XXIV_{2-4}: T II D238a, USp. 75, Clark 114; JW-Li 4.6]

(2) *bor-çı salgar-ka* ***bor*** *tarıg(a)lı balık-ta müngü bir at ulag* "Salgar (şehrine) şarap üretmek için (gelen) şarapçı, şehirde binilecek bir ulak at(ı)..." [UygSB. XVIII_{3-6}: USp. 53, Clark 108, JW-Li 4.10 (d)]

(3) *kar-a miŋ kar-a ekägü ärk yok urluk inçü-lär-tin inçü* ***borluk-ka*** *ädlägü-çi bir ärk-lig kişi berz-ün* "Kara, Miŋ Kara ikimiz, güçsüzüz. Aile (hassa) inçülerinden (tımarlarından) inçü bağını işleyecek bir güçlü kişi versin" [UygSB. V_{2-4}: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

(4) *yer-lär-iŋä* ***borluk****-lar-ıŋa al[ban] başlap nägü y(ä)mä iş küç tägürtmägü... saŋigik* ***borluk****-ı yer-lär-i birlä bizin kut idilätü y(a)rl(ı)k(a)p näçäkätägi el iş-siz bert-siz b//-siz tintsuy-sız kılturu...bu murut-luk aryadan-nıŋ* ***borluk****-ıŋa kap bert böz yer-lär-iŋä tintsuy-lar-ın tsaŋçı agıçı-lar almazun...* ***borluk****-ıŋa ögän käsgüçi-lär suvçı kirmädin asgu üz-üm ışıg tirgük ymä almazun* "arazilerine bağlarına, *alban* başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (vergi, iş mükellefiyeti) konulmaması... Manastıra ait üzüm bağları ve arazileri ile Majesteleri (hükümdar)ımız lûtfedip sahip kılarak ne zamana kadar ili işsiz, *bertsiz, b//-siz, tintsuysuz* kıldırarak... Bu Murutluk Manastırının bağına *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar almasınlar! ...bağına su kesicileri, sucular (su amirleri) girmeden asma üzümlerini, bağ (ve) direk(lerini) dahi almasın!" [UygSB. XXVII$_{8,\ 12\text{-}14,\ 38\text{-}40,\ 45\text{-}47}$: T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(5) *turı birlä k(i)m maŋa tägär üç är kömär* ***borluk****um-nı turı-ka mäniŋ berim-lärim-ni sän üzüp sän alıp kalır-mu sän tesär-m(ä)n yok ärsär özgä kişi-kä kodar-män tesär-män turı berimiŋ-ni män berür-män* ***borluk****-ka özgä kişi kügürmäz-män... bu borluk turı-ka töläç bolzun* "Turı ile, ki bana ait üç erin çalışacağı bağımı Turı'ya benim *berim*lerimi (borçlarımı) sen ödeyip sen alır mısın desem, yoksa başka kişiye bırakacağım desem, Turı, *berim*ini (borcunu) ben veririm, bağa başka kişiyi girdirmem... bu bağ Turı'ya bedava olsun" [UygSB. X$_{5\text{-}10,\ 16}$: TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19, JW-Li 2.18]

(6) *ädläp yegü* ***borluk*** *kärgäk bolup mısır-nıŋ soḳü-täki* ***borluk****-sın aldım bu* ***borluk****-ka äŋiz tuṭs-a berim alım käls-ä m(ä)n mısır bilür-m(ä)n* "...işleyip geçinmek için bağ gerek olup Mısır'ın Sökü'deki bağını aldım. Bu bağı anız (boş tarla) tutsam, *berim alım* gelse ben Mısır sorumluyum" [UygSB. IV$_{4\text{-}7}$: TM78 (U5278), USp. 19, Clark 31, Yamada Mi22, JW-Li 2.8, Zieme 1980: 231-232, Sayit-Yusup 113 (9-22)]

(7) *säniŋ* ***borluk****uŋ-nı el küçänip ınal koç-ka sattı... maŋa ornın-ta* ***borluk*** *bermäkçi boltı ämti s(a)ŋa söz-üm* ***borluk****uŋ-nıŋ ornın-ta* ***borluk*** *til(ä)s-ä m(ä)n* ***borluk*** *beräyin / / / tep turur...bitig kälmiş-tä ornın-ta* ***borluk*** *tiläp alayın s(a)ŋa* ***borluk****uŋ-nıŋ satıgın küz yaŋıkı kılıp kodayın* "Senin bağını devlet zorlayıp Inal Koç'a sattı...bana yerine bağ verecekti. Şimdi sana sözüm: Bağının yerine bağ istesem bağ vereyim /// demektedir ...Senet geldiğinde yerine bağ isteyip alayım.

Sana bağının satış bedelini güz gününde yapıp bırakayım (yerine getireyim)" [USp. 24, Clark 99, JW6.2]

(8) *...borlukın on t(ä)ng käpäz yak-a-ka tutṭum...bu* ***borluk****-nıŋ nägü kim salıkı kalanı kavıṭı bolsar män t(ä)miçi bilür-män* "...bağını on *teng* pamuk karşılığına kiraladım... bu bağın her ne *kalanı kavıtı* olsa ben Temiçi bilirim (sorumluyum)..." [UygSB. I$_{4\text{-}5,\ 7\text{-}9}$: TM232, D176 (U5272), USp. 2, Yamada RH04, Clark 30, JW-Li 2.2)

(9) *m(a)ŋa tägär altı är kömär* ***borl[uk]****umnı sultan* ***PYM-ka*** *to[g](u)ru tumlıtu sattım* ***borluk****-nıŋ satıgı yüz eki bag böz-ni bitig kılmış kün üz-ä män sada tükäl altım män soldan yäm-ä tükäl bertim bu* ***borluk****-nıŋ sıçı-sı... bu tört sıçı-lıg* ***borluk*** *üz-ä miŋ yıl tümän kün-kä tägi sultan buk-a ärklig bolz-un... bu* ***borluq*** *tängin-çä eki* ***borluk*** *berip söz-läri yorımazun-[l]ar* "...bana ait altı amelenin çalışacağı bağımı Sultan PYM'a doğrudan, tamamen sattım. Bağın satış bedeli, yüz iki bohça pamuklu kumaşı senet yapıldığı günde ben Sada eksiksiz aldım. Ben Sultan da eksiksiz verdim. Bu bağın sınırları... Bu dört sınırlı bağa bin yıl on bin güne kadar Sultan Buka sahip olsun... Bu bağ dengince iki bağ verelim (şeklindeki) sözleri geçerli olmasın" [TM 224, D168 (U5238), Yamada Sa10, USp. 13, Clark 41, JW-Li 2.11]

(10) *bu* ***borluk****-ka yer-kä suv-ka äv-kä bark-ka vapso-tu ärklig bolz-un* "bu bağa, yere suya, eve barka Vapsotu sahip olsun" [K7711 (3429); Yamada Sa12; Clark 46, JW-Li 2.15]

(11) *koçu-takı taysaŋ* ***borluk*** *balık* ***borluk*** *taştın kaç bölük yer-niŋ satıgı altı yüz yastuk çao içintin yüz yastuk berip* "Koçu'daki Taysaŋ bağı (ve) şehir bağı dışından, birkaç parça yerin satış bedeli altı yüz yastuk para içinden yüz yastuk verip..." [TM 225, USp. 12, Clark 82, Yamada Mi17, JW-Li 2.17; Arat 1964: 66-67; Le Coq 1919: 108-109]

(12) *taysaŋ-takı on altı är kömär* ***borluk****-ta maŋa tägär çırkuş-tın alıp öŋdün sıŋar-ın alıp yarım* ***borluk****um-nı udçı buk-a äsän ekägü-tin yüz yastuk çao alıp toguru tumlıtu sattım... bu bitig-ni kılmış kün üz-ä bu* ***borluk*** *satıg-ı çao-nı tükäl sanap altım* "Taysaŋ'daki on altı erkeğinin çalışacağı bağdan bana düşen, Çırkuş'tan alıp, ön tarafıyla alıp yarım bağımı Udçı Buka (ile) Esen'e, her ikisinden yüz yastuk çao (para) alıp doğruca tamamen sattım...Bu senedin yapıldığı günde bu bağ(ın) satış parasını eksiksiz sayıp aldım" [İstanbul No. 35, Clark 42, Yamada Sa11, JW-Li 2.20; Arat 1979a: 20-22]

(13) *bir bakır-ma berim kodmatın* ***borluk*** *yer suw äw bark tükäl kodup tangut bartı* "...bir bakır bile *berim* bırakmadan bağ, yer-su, ev-bark

hepsini bırakıp Tangut'a gitti" [SJKr 4/638, Clark 120, JW-Li 5.10; Clauson 1971].

Yukarıda verilen belgeler Uygurlardaki "üzüm bağı, bağ" anlamında kullanılan *borluk*'un alım satım, kiralama, işletilme tasarrufu, ayrıca üzerine konulan vergiler konusunda bilgi vermektedir.

Borluk, Uygur sahasında eldeki bir belgede (14: UygSB. III), *borluk*'a (üzüm bağına) ait vergilerin sıralandığı yerde bir vergi terimi gibi geçmiştir:

(14) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut tütün kabın kodgu umdu* ***borluk*** *äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä katılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Burada geçen *borluk äŋiz, kavlalık äŋiz*'de (bkz. yukarı) olduğu gibi boş bırakılan, ekilmeyen bağlardan alınan bir vergi olarak düşünülebilir. K. Röhrborn *äŋiz* kelimesini "Stoppeln, Stroh; Stoppelfeld, Brachland" anlamlarını vermiş, ayrıca kelimeyi "Stoppelsteuer, Erntesteuer (?)" bir çeşit vergi olarak da değerlendirmiştir (UWb. 387b). MK'da *aŋız* "anız, hububatın biçildikten sonra tarlada kalan köke yakın sapları" (DLT I, 94) şeklinde geçer. B. Ögel, Türklerdeki *aŋız* kültürünü, özellikle Anadolu sahasında şu şekilde açıklar: 1. Ekinin biçilmesinden sonra tarlada kalan "köklü sap kısmı"; 2. Ekin biçildikten sonra sürülmeden boş kalan tarla; 3. Mahsul kaldırıldıktan sonra, ekilmeyerek "nadasa bırakılan tarla"; 4. Nadas edilmeden ekilen tarla" (Ögel 1991-II: 28-29). Şeyh Süleyman Efendi Lûgati'nde *aŋız ~ äŋiz* "hasılatı henüz biçilmiş tarla" anlamında geçer (ŞSul. 23). UygSB. II'de *bu yir-kä 'äŋiz tuts-a berim alım käls-ä män tämür buk-a bilür män* "Bu yeri boş bıraksam *berim alım* gelse ben Temür Buka sorumluyum" cümlesinde *'äŋiz* kelimesi Radloff ve P. Zieme tarafından *äkin* olarak okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Bu durumda ekili arazi için hasat olduğu zamanda talep edilen *berim alım* vergisi söz konusudur. (14: UygSB. III)'te ***borluk*** *äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz* cümlesinde *borluk*'un hasadı yanında darı (ür), pamuk tarlasının (*käpäz kavlalık*) hasadından talep edilen vergiler de dikkati çekmektedir.

2.1.8 borla tamgası

< *bor+lag tamga+sı* "bağ vergisi". Bkz. *tamga* için **2.1.24 tamga**

Borla, bor "üzüm" isminden *+lAg* isimden isim yapım ekiyle yapılmış, *kışlag, yaylag* gibi bir teşkil olup, sondaki *+g*'nin düşmesiyle oluşmuş bir kelime olmalıdır: *bor+lag > borla* (Erdal I, 109). *Borla* kelimesinin Altın Ordu'da özellikle ticarî vergi olan *tamga* ile bir arada geçmesi, *borla tamgası*'nın bağ alınıp satılırken ödenen bir vergi türü olabileceğine işaret etmektedir. Tarihî Türk alanında bu vergi terimi Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında geçmektedir:

*...**borla t(a)mgas-ı** inkinçi üskü bal kurtı anbār māl-ı ındır ḥaḳḳ-ı t(a)b(a)n-lıg ḳısm(e)t, kubur y(a)s(a)gı, kalan müs(e)mmā s(a)lık borç ḫaraç almasunlar* "...*borla tamgası* (bağ vergisi), *inkinçi üskü (?) bal arısı, anbar malı, harman hakkı, tabanlık, kısmet, kubur yasağı, kalan, müsemma salık, borç-haraç* almasınlar!" [AOYarlık II_{35-38}]

Yarlıklarda *borla* olarak geçen kelime, Tarihî Türk dili alanında, Eski Kıpçakta CC *borla* "Weingarten" (Grønbech: 65), *borla* (Kom. Karay.T) "üzüm bağı" (RSl. IV 1664), Memlûk-Kıpçak sahasında Kİ *borla* "üzüm" (Caferoğlu: 21), Hou. *borla* "Traube" (Houtsma: 61) olarak geçmektedir. Çağdaş Türk dili alanında *borla*, Kıpçak grubu Türkçelerinde yaşamaktadır: Karay. (T.H.K) *borla* "vinogradnik; vinogradnaya kist', vinograd, izyum" (KarayRPSl. 131), *borlalık* (Karaim T.L.) "der Weinstock" (RSl. IV 1665); Nog. *borla* "vinogradnaya loza" (NogRSl. 84-85); Kum. *borla* "loza" (asma, sorkun (üzüm için) (KumRSl. 81). Kumuk Türkçesinde kelimede anlam daralması olmuş ve yine üzüm ile ilgili "asma" anlamında kullanılmıştır.

2.1.9 çıkış

< *çık-ış* "masraf, gider; vergi" (Altın Ordu) RSl.III 2068 *çıgış* "(Şor) toplama, devşirme".

çık- "çıkmak" (ED405b) fiilinden *-ş* ile isim teşkili olan *çıkış* (ED412a), tarihî Türk dili alanında "çıkış, çıkma" anlamı yanında "gider, masraf, harcama" anlamında kullanılmıştır. MK'da *çıkış* "menfaat, çıkar" (DLT I, 368), Karahanlı dönemi Kur'an tercümesinde (TİEM 73) *çıkış* "vergi, masraf, gider", *çıkış kıl-* 221/6=018/094 (Kök 2004: 346), İbni Mühennā Sözlüğü'nde *çıkış* "masraf; gelir" (ED412a), Çağatay sahasında *çıkış* "sortie d'un endroit étroit dans un lieu spacieux; montée" (PdC. 307) anlamlarında geçer. Kelime Eski Anadolu sahasındaki metinlerde de geçmektedir: *çıkış etmemek* "kazanç sağlayamamak, kâr etmemek" (TTS II, 892-893). Memlûk-Kıpçak sahasında TZ'de *çıkış* (14b8) kelimesinin

karşılığında yine "vergi" anlamı da olan Ar. *ḫarc* "masraf, harcama, gider; haraç, vergi" verilmiştir.

Altın Ordu hanlığında Toktamış Han'a ait biri diplomatik bitik diğeri tarhanlık yarlığı olmak üzere iki (1-2: AOyarlık I, AOBitik I) belgede, metnin kontekstinden çıkartılan anlamlara göre, muhtemelen bir vergi teriminin genel adı olarak Türkçe ***çıkış*** terimi dikkati çeker:

(1) *bu yarlıkını tutup turgan bek ḫācī-ga be-penāhlık eli cümläsin biznıŋ soyurgal bolup sütköl eldin yıl sayı nä kim çıkar* ***çıkışın*** *merfū'lar birlä barçası beytü'l-māl[ga] berildi* "Bu yarlığı tutmakta olan Bek Hacı'ya sığınak olacak ili, tamamını, bizim soyurgalımız olup, Sütköl ilinden her yıl çıkan harcamalarını (*çıkış*), artışlarıyla birlikte hepsi devlet hazinesi(ne) verildi" [AOYarlık I_{6-8}]

(2) *bizgä bakar ellärniŋ* ***çıkışların*** *çıkarup bargan elçilärgä bergil ḫazīnegä tägürsünlär* "bize tâbi olan illerin harcamalarını (vergilerini) çıkarıp gelen elçilere ver! Hazineye ulaştırsınlar!" [AOBitik I_{18-19}]

(1: AOYarlık I)'de geçen *çıkış* terimi, Grigor'yev'in de çalışmasında belirttiği gibi (1981: 127) metin içinde vergi, haraçtan elde edilen bir gelir anlamında kullanılmıştır

Altın Ordu'daki Türkçe *çıkış* terimi, her iki yerde de özellikle yabancı tâbilerden alınan ve doğrudan hazineye verilen bir haraç, vergi anlamında kullanılmış olmalıdır. Kelimenin tarihî sahadaki "masraf, gider" yan anlamıyla Altın Ordu'daki "vergi" anlamı örtüşmektedir. Altın Ordu dışında *çıkış*'ın vergi terimi olarak (TİEM 73) Karahanlı Türkçesi satırarası Kur'an tercümesindeki kullanılışı da dikkat çekicidir. Modern Türk dili alanında ise *çıkış* ve köktaş şekilleri *çıgım, çıgın*, kelimenin temel anlamı yanında "masraf, gider" anlamlarıyla da yaşamaktadır: Anad. ağ. *çıkış ~ çıkım* "ürün" (DS III, 1167-1168). Kıpçak grubunda Tat. *çıgış* "vıstuplenie, reç'; vıxodka; vıyezd; vıxod; proisxojdenie; vosxod" (TatRSl. 645), köktaş *çıgım* "bĭrer maksat ŏçĭn tŏtıla, sarıf itĭle tŏrgan yaki tŏtılgan, sarıf itĭlgen akça, malmŏlket" (TTASzl. III, 454), Başk. *sığış* "vıstuplenie, proisxojdenie; vcxojest" (BaşkRSl. 490), Kırg. *çıgım* "masraf, eksilme; bir memurun ziyafetler için harcadığı masrafları kapatmak için ahaliden para toplaması, yahut bu maksat için toplanan para (bunu ahaliye manap yükletirdi), *çıgım sal-* "çıgım yükletmek, vergi tarhetmek", *çıgım tart-* "vergiler ve rüsumları ödemek" (Yudahin I, 265); Kzk. *şığıs* "çıkış, masraf, ziyan" (KzkTSl. 318), *şığım* "meyvenin veya ekinin verimi", *şığın* "masraf, zarar-ziyan" (KzkTSl. 317); KKlp. *sığım* "vijimki" (KKlpRSl. 599), Nog. *şığım* "vsxodı", *şığıs* "rasxod, vosxod, vcxojest (semyan)" (NogRSl. 420), Kum. *çığış* "rasxod, zatrata (harcama, masraf); vıstuplenie" (KumRSl. 362), Karay *çığış* (T.K) "vıxod, vıstuplenie; vosxod; proisxojdenie; napadenie; vıxodka; pobeg (rasteniya); konets, vıvod" (KarayRPSl. 635-636).

Çıkış'ın köktaş şekli *çıgım*'ın Tatar ve Kırgız Türkçelerinde bir çeşit ahaliden toplanan para, vergi karşılığında kullanılmış olması ilgi çekicidir. Özellikle Kırgız Türkçesindeki *çıgım sal-* "vergi koymak" ile *çıgım tart-* "vergi ödemek" kullanımları, tarihî sahadaki *çıkış*'ın ve tanıklandıramadığımız köktaş şekli *çıgım*'ın "vergi" anlamını desteklemektedir. Tüm bu şekillerin kök fiili olan *çık-*'ın anlam alanı içinde, "vergi" anlamı ilgili "toplamak" geçmektedir. Hakas Türkçesinde *çıg-* "sobirat', kopit'; pryatat', xranit'; xoronit'" (HksRSl. 325) anlamında vardır.

2.1.10 ḫazīr ~ ḫazr anbār

< Ar. *ḫazr* "takdir edilen kıymet, değer biçme, tahmin, varsayım, kabul" (Mutçalı 1995: 165)+Fa. *anbār* "tahıl saklanan yer".

İslâmî vergi düzeninde vergi toplayıcılarının vergilendirilecek ürün üzerine yaptıkları birtakım işlemler vardır. Hasat harmana getirildikten sonra taksimat yapılmadan önce hasadın ortalama tahmini yapılır ki buna *hazr* (veya hars) denir. Bunlardan hars; harmandaki hasadın ölçülmeden miktarının tahminî olarak belirlenmesidir. Daha çok bağ ve hurmalıklarda geçerli olan bu işlemden amaç tam olarak ölçülünceye kadarki kayıpların önüne geçmektir (Demirci 2003: 395-396).

Ḫazīr anbār ibaresindeki *ḫazīr* (< *ḫazr*) terimi İlhanlı sahasında, özellikle maliyede bir çeşit hububat vergisi yanında, ondalığa ek olarak tahsil edilen hububat tahmincilerine ait ücreti de ifade eder. Gazan Han döneminde ḫazīr ücreti kaldırılmıştır (Hinz 1945: 773). İlhanlılarda hububatlardan "mahsul tahmin ücreti" olarak alınan *ḫazr-i ġalle*, özellikle devletin vergi kaynaklarında azalma olduğu zaman tahsil ediliyordu.

Buna göre Altın Ordu malî teşkilâtında *ḫazīr anbār*, vergi tahsildarının hububat ürünlerin saklandığı ambarlardaki ürünlere değer biçmesi anlamında kulanılmış olmalıdır. Yarlıklarda geçen *ḫazīr anbār* İlhanlılardaki gibi vergi memurlarının biçtiği değerin ücretidir.

Altın Ordu yarlıklarında geçen *anbār ḫaḳḳ, anbār mālı* terimleri yanında yine ambarlar ve ambarlarda saklanan tahıl ve benzeri ürünlerden alınan bir çeşit saklama ücreti veya ambar ücreti olarak değerlendirilen *ḫazīr anbār* (1-3: AOYarlık III, IV, V)'te geçmektedir:

(1) *...kayda takı bolsa äkin yätkin kılsa* ***ḫazīr anbār*** *tep kurut anbārı tep nä ärsä tilämäsünlär almasunlar...* "nerede dahi olsa ekini yetiştirse

hazir ambarı (mahsul tahmin ücreti) deyip, *kurut* ambarı deyip bir şey istemesinler, almasınlar" [AOYarlık III$_{39-41}$]

(2) *kara sanı tütün ḫarcı tep* ***ḫazīr anbār*** *kurut ᶜameli täp tilämäsünlär*, "Hayvan sayısı, *tütün* vergisi deyip, *hazir ambarı* (mahsul tahmin ücreti), *kurut* işi deyip istemesinler" [AOYarlık IV$_{10}$]

(3) *äkin saba(n) sürsä* ***ḫazīr anbār*** *almasunlar* "ekin saban sürse *hazir ambarı* (mahsul tahmin ücreti) almasınlar" [AOYarlık V$_{7-8}$]

Altın Ordu yarlıklarında ayrıca *ḫazīr anbārçı* memuriyeti de geçmektedir:

Täŋri Bärdi başlıg tamgaçı tartnakçılarıŋa ***ḫazīrnıŋ anbārçı****larıŋa* "Teŋri Berdi başta olmak üzere gümrükçü ve kantar memurlarına, ambar tahmincilerine..." [AOYarlık III$_{13-14}$]

2.1.11 ert

< ért (ED201a). Clauson, sadece Uygur sahasında *ert bert* çift sözünde tanıklanabilen kelimenin *bert* ile tekrarlanan taklidî bir söz olabileceğini söylemiştir. Bkz. **2.1.6 bert**

2.1.12 kabın

< *kabın* "Mitgift"(TMEN III 1614). ED585a *kabın* "dowry".

Sir G. Clauson kelimeyi Çin. *ka* veya *chia* "to give a daughter in marriage" ile *pên* "(financial) capital)'in birleşimi olarak kuruyor. Uygur sahasında tespit ettiğimiz kelimeyi özellikle Batı Türk yazı dili sahasında geçen şu kelimelerle ilişkilendirmek mümkündür: Osm. *käbin* "çeyiz" TTS II 610, Anad. ağ. *käbin* "nikâh, evlenme" (DS VIII, 2714), TSö I 440 *käbin* "mehri muaccel, nikâh akçesi, kalın", Az.Tü. *kebin* "evlilik esnasında damat tarafından geline vaadedilen nikâh parası; nikâh, izdivaç" (AzTüSl. 747). Kelime Farsçaya da girmiştir: *kabin, kābin* (TMEN III 1614). Geç Uygur sivil belgelerinden bir aile kütüğünde (1: SJKr 4/638) *kabın* "a sum of money provided to meet the expenses of a wedding (çeyiz)" temel anlamında geçmektedir:

(1) *[äli]g s(ı)tır* ***kabın*** *adırıp bir...* ***kabın*** *eki [yastu]k be[ş] kırk s(ı)tır kümüş altım[ız]... baş* ***kabın****-takı koy(ı)n-ka bir s(ı)tır bir yarım bakır bertim...kärz-ä-ka kälin-kä* ***kabın****-ı aş-ı toy-ı...* "elli *sıtır çeyiz* (için) ayırıp bir... *çeyiz* (için) iki yastık, otuzbeş sıtır gümüş aldık... baş çeyizdeki koyun için birbuçuk bakır verdim... kerzek'e (?), geline *çeyiz*i, yemeği, bayramı..." [SJKr 4/638, Clark 120, JW-Li 5.10, Clauson 1971: 167-196]

Bunun yanında *kabın* iki (2-3: UygSB. V, III) Uygur belgesinde diğer vergi terimlerinin sıralandığı yerde bir "vergi" adı olarak geçmektedir:

(2) *bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka kalan kavuṭ tütün* ***kabın*** *nägü m-ä alban biz tilämäz-biz* "Bu günden sonra bu Altun Kara'dan *kalan, kavut, tütün, kabın* hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz" [UygSB. V $_{11-13}$: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

(3) *..bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavuṭ ṭütün* ***kabın*** *kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III$_{10-15}$: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Vergi anlamında geçen *kabın* ile "çeyiz" anlamındaki *kabın* arasında ilgi kurmak mümkündür. Çeyiz karşılığındaki *kabın* için yukarıdaki belgede (1: SJKr 4/368) para yanında pekçok eşyanın verildiği görülür. *Kabın*'ın (2-3) numaralı belgede de *kalan kavut tütün kabın* sıralamasında, özellikle belli başlı vergilerle bir arada geçmesi dikkati çekmektedir. Diğer Türklük alanlarında "vergi" anlamıyla tespit edilemeyen kelimenin Uygur sahasındaki kullanımı, içerik bakımından tam olarak anlaşılamıyor.

2.1.13 kalan

< *kalan* "eine Abgabe: etwa Grundsteuer, Steuer für Ackerbauer" (TMEN III, 1503), Mo. *χalān* "Reihe, der in der Reihe folgt" (KWb. 162).

G. Doerfer, *kalan* terimine "temel vergi; toprağı işleyen çiftçilerden alınan vergi" anlamını vermiştir (TMEN III, 1503). G. Doerfer *kalan*'ın Türkçe kökenli olduğu görüşüne şüpheli yaklaşmaktadır (bkz. **2.1.1 alban**). H.R. Schurmann'ın *kalan ~ alban* ilişkisine ihtimal vermeyen Doerfer, *kalan*'ın Karahıtaylardan ödünçleme olduğu görüşüne de karşı çıkmaktadır. Doerfer, *kalan*'ın Karahıtaycadan geldiği kabul edildiği takdirde, bu terimin Moğol dönemindeki kaynaklarda değil, daha önce Farsça kaynaklarda geçmesi gerektiğini belirtir (TMEN III 1503).

Tarihî Türk sahasında *kalan*, Uygur sahasında sıkça geçen önemli vergi terimlerinden biridir. Kelime 12 (1-12: UygSB. I, III, V, VI, X, XI, XII, XX, XV, XXXV, XXXVII, XXXIX) Uygur sivil belgesinde tespit edilmiştir. Ayrıca *kalan* terimi bu belgelerde yine "vergi koymak, vergi tahsil etmek" ile ilgili kullanılan fiiller ile bir arada; (4: UygSB. VI) numaralı belgede *kalan käs-, kalan tüş-*, (5:

UygSB. X)'da *kalan-ka yad-*, (8-9, 13: UygSB. XX, XV, XXV)'te *kalan tut-*, *kalan kod-* şeklinde geçmiştir:

(1) *...bu borluk-nıŋ nägü kim salıkı* ***kalanı*** *kavıṭı bolsar män t(ä)miçi bilür-män* "bu bağın her ne *kalanı kavıtı* olsa ben Temiçi sorumlu olacağım..." [UygSB. I_{7-9}: TM232, D176 (U5272), USp. 2, Yamada RH04, Clark 30, JW-Li 2.2]

(2) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä* ***kalan*** *kavuṭ tüṭün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(3) *...küç tämür başlıg bäg-lär bu altun kar-a karu ärk tuṭup turur* ***kalan****-ın el öŋṭün yada üzüp budaşiri-ka borluk-çı bertimiz tep tamg-a-larımız-nı basıp bertimiz bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka* ***kalan*** *kavuṭ tüṭün kabın nägü m-a alban biz tilämäz-biz* "... (Biz) Küç Temür önderliğindeki beyler, bu Altun Kara'ya karşı güç kullanıp mevcut *kalan*ını devletten önce ortaya çıkararak kesip borlukçı (bağcı) Budaşiri'ya verdik deyip damgalarımızı basıp verdik. Bu günden sonra bu Altun Kara'dan *kalan, kavut, tütün kabın* hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz" [UygSB. V_{6-13}: TI D200 (M223), USp. 21, Clark 102, Arat 1937: 107]

(4) *...kıṭay... baş-lıg elçi-lär birlä* ***kalan*** *käsip inçü bag-çı-lar-ka* ***kalan*** *käsmişi yok, ...elçi kälip* ***kalan*** *tüşüp inçü bag-çı-ka katılmatı* "...Kıtay.. önderliğindeki elçiler ile (bize) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcılarına *kalan* (vergisi) kestiği yok, ...elçi gelip *kalan* (vergisi) koyup inçü bağcıya karışmadı..." [UygSB. VI: TI M221, USp. 22, Clark 97, Arat 1937: 101-112, JW-Li 4.12]

(5) *koy(ın)n yıl ạram ay on yaŋık-a män taşık turı-ka bitig berür-m(ä)n män* ***kalan****-ka yad(a)p berim ạlım tälim bolup alımçı-larım m-ä tälim bolup turgu täg bolmayın* "Koyun yılı, birinci ay(ın) on(uncu) gününde ben Taşık, Tu.ı'ya senet vereceğim. Ben *kalan* (vergisine) gücüm yetmeyip *berim alım* çok olup *alımçı*larım (alacaklılarım) da çok olup yaşayacak gibi olmadığımdan..." [UygSB. X_{1-4}: TM205, D135 (U5246), USp. 32, Yamada Mi19, Clark 74, JW-Li 2.18]

(6) *bir yegirminç ay tämür buk-a-ka bir... bermiş* ***kalan*** *yarım böz bir kan[-ka]... at berdim. yan-a bir kan-ka berür böz kılıp bir böz berdim...* "On birinci ay Temür Buka'ya bir...verdiği *kalan* (vergisi) bir (adet) yarım pamuklu kumaş, bir hana ...at verdim. Yine bir hana verilecek pamuklu kumaş hazırlayıp bir pamuklu kumaş verdim..." [UygSB. XI_{1-6}: TI, USp. 33, Clark 130, JW-Li 4.2]

(7) *yılan yıl-kı* ***kalan****-ka elçi-kä bermiş-im tämür buk-a-ka bir böz yan-a bä[g] tämür buk-a-ka bir böz berdim yan-a tämür-kä bir böz berdim yan-a bay buk-a bor-ka yarım böz berdim sämiz-kä ton-ka kökü-kä bir böz berdim yan-a kar-a bahşı-ka bir böz berdim...* "Yılan yılına ait *kalan* (vergisi) için elçiye verdiğim: Temür Buka'ya bir pamuklu kumaş, yine Beg Temür Buka'ya bir pamuklu kumaş verdim. Yine Temür'e bir pamuklu kumaş verdim. Yine Bay Buka Bor'a yarım pamuklu kumaş verdim. Semiz'e, Tona'a, Kökü'ye bir pamuklu kumaş verdim. Yine Kara Bahşı'ya bir pamuklu kumaş verdim..." [UygSB. XII_{1-10}: TI, USp. 38, Clark 131, JW-Li 4.1]

(8) *...bu yastuk-nı alıp uyur [tarır yer]in tarıp* ***kalan*** *tutup kayu-ka köçüp barmatın turur...* "...bu *yastuk*'u (parayı) alıp dürüstçe ekilecek yerini işleyip (ekip) *kalan* (vergisine) tâbi olup hiçbir yere göçüp gitmeden durur..." [UygSB. XX_{17-18}: TM111 (U598), Zieme 1982: 263-267]

(9) *...yer-in bodun tarınıp yer baş-ın-ka* ***kalan*** *tuṭup bodun kiŋäşip* ***kalan****-sız kuv(r)ag-lar-ka* ***kalan-lıg*** *yer-tä kuv(r)ag-ka berṣ-ä bermiş yer-kä* ***kalan*** *koḍup s(a)ŋ(i)gik yerni* ***kalan****-ın tuṭmaḍın säkin berip kuv(r)ag-ka yak-a-sız berip yorır atı matı ärsär biz bu bitig-täki atl(ı)g-ça çıgay bodun-lar-nıŋ küçümüz yok üçün* ***kalan-lıg*** *yer-ni m-ä biz-kä äksiṭmäḍin s(a)ŋigik yer-ni tarıp säkin bermäḍin küçämiş yolın-ta biz bitig-kä uda kirmiş-çä bodun-lar* ***kalan****-sız kuv(r)ag birlä kayu bäg-kä eş-i-kä barıp söz-läsär birlä bolup söz-leşir-biz...* "yerini halk ekip yer başına *kalan* (vergisi) ödeyip halk müşavere edip, *kalan* vergisi olmayan cemaatlere *kalan*lı yerden cemaate verse, verdiği yere *kalan* (vergisi) koyup manastıra ait yerin *kalan*ını ödemeden *sekin* (vergisi) verip cemaate kirasız verip geçerli adı madı her ne ise (?) biz bu senetteki adları geçen kadar yoksul halkların, gücümüz olmadığı için *kalan* vergisine tâbi yeri de bize küçültmeden manastıra ait yeri ekip *säkin* (vergisi) vermeden zorladığımız hakkında biz senede uyarak girmiş kadar halklar *kalan*sız cemaat ile hangi (sorumlu amir) beye, hanıma varıp söylesek beraber olup söyleşiriz..." [UygSB. XXV_{6-16}: T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16]

(10) *...kalan-çımız* (?) *täg///p barıp yorır* ***kalan****-ı yüz başında-kı äski...*
"...*kalan*çımız ... varıp yürürlükte olan (cârî) *kalan* (vergisini) yüz başındaki eski..." [UygSB. XXXV_{3-4}: SJKr.IV/699 (Inv. 1952g. 3446), Yamada Sa09, Clark 37]

(11) *...bu kün-tä kin nägü ymä* ***kalan*** *basıg bolsar üçägü* ***kalan****ımız-ka üläşüp berür-biz...* "...bu günden sonra her ne *kalan, basıg* (vergisi) olsa üçümüz *kalan*ımızı (vergimizi) paylaşıp veririz..." [UygSB. XXXVII_{7-9}: (SUS 2.49.1; Yamada Mi05; Clark 85]

(12) *...borluk-nıŋ yer-niŋ /// (...)* ***kalanı*** *bolsar män t(ä)miçi bilür-män*
"...bağın, arazinin *...kalan* (vergisi) olsa ben Temiçi sorumluyum..." [UygSB. XXXIX_{2-4}: TM 73 (U5279), Yamada RH12, Zieme 1980: 235]

(13) *çıgay kalan-çı bodun-lar-ka oz-a-tın bärü çirtin-niŋ tarıg[-ka] tägi yer-in bodun tarınıp yer baş-ın-ka* ***kalan*** *tutup...* "yoksul *kalancı* halklara eskiden beri Çirtin'in ekili arazi kadar yerini halk ekip yer başına *kalan* (vergisi) ödeyip..." [UygSB. XXV_{5-7}: T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16]

Kalan vergisi, Uygur sahasında geç devir sivil belgeler dışında diğer edebî eserlerde de tespit edilebilmektedir: TT I 208 *tarıg tarır yerin bodun tarınıp yer başıŋa kalan tutup* "darı ekilecek yeri halk ekip yer başına kalan verip...".

Uygur vergi sistemi içinde devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olduğu anlaşılan *kalan* vergisi, yukarıda verilen arazi, toprak kiralanması veya satın alınması, vergi muafiyeti, halka tahakkuk eden vergiler ve iş yükümlülüklerinin belirlendiği, şahıslar arasında veya devlet ile şahıs arasındaki borç senetlerinde, yine aile nüfus kaydını gösteren bir belgede geçmektedir. Mevcut belgelerden de anlaşıldığı üzere *kalan* vergisi tarımcı, ziraatçi kesimden tahsil ediliyordu. (9: UygSB.XV)'teki *...yer baş-ın-ka kalan tutup...*, (1: UygSB.I)'de *...bu borluk-nıŋ nägü kim kalanı kavıtı bolsar...*, (12: UygSB.XXXIX)'da *...borluk-nıŋ yer-niŋ ...kalanı bolsar...* şeklindeki ifadeler, *kalan*'ın özellikle toprak veya toprak tasarrufu ile ilgili bir vergi olduğuna işaret etmektedir. *Kalan*, (1: UygSB.I)'de pamuk ekmek için kiralanan bir arazinin tâbi olduğu vergiler arasında *kavıt* ile birlikte geçmektedir. Aynı içeriğe sahip (12: UygSB.XXXIX)'da da *kalan* geçmektedir. Her iki belgede de kiralanan araziye konan *kalan* vergisini arazi sahibinin ödemekle yükümlü olduğu görülür. Devlete karşı olan vergi yükümlülükleri içinde ağırlıklı bir yere sahip olan *kalan*'ın (5: UygSB.X)'da bir bağ sahibi tarafından gücü yetmediği için ödenemediği ve büyük borç içine girdiği, bu yüzden de borçlarının ödenmesi karşılığında bağını bir kişiye, daha sonra belirli şartları yerine getirerek geri almak kaydıyla, ödünç verdiği görülmektedir.

(7: UygSB.XII)'deki *yılan yılkı kalan-ka elçi-kä bermiş-im* ibaresinde *kalan*'ın yıllık vergi olarak tahsil edildiğini düşünebiliriz. Uygur devlet hazinesi için temel gelir kaynaklarından olan vergilerin düzenli toplanması için öncelikle vergi yükümlülerinin doğru belirlenmesine yönelik yapılan nüfus sayımları ve tutulan nüfus kayıtlarıyla ilgili bir belgede (8: UygSB.XX) ailesindeki kişileri doğru bir şekilde beyan eden kişinin kendisine verilen araziyi işleyerek *kalan* vergisini ödemesi ve izinsiz hiçbir şekilde yer değiştirmemesi, göç etmemesi karara bağlanmıştır. Burada aile beyanını doğru bir şekilde yapan kişiye işlemek üzere verilen arazi, devlete ait bir çeşit tımar karşılığında yer olup, bunun yine devlete ait *kalan* vergisine tâbi tutulduğu görülür.

Uygur sivil belgeleri içinde ödenen vergiler ile ilgili tutulmuş kayıtlardan (6-7: UygSB.XI, XII)'de *kalan* ve *tütün* vergileri için yapılan aynî ödemeler kaydedilmiştir. *Kalan* vergisi için her iki belgede de, Uygur devrinde en önemli aynî ürünlerinden biri olan *böz* "pamuklu kumaş" ile ödeme yapıldığı, buna ek olarak (6: UygSB. XI)'de ayrıca han için bir de at verildiği görülmektedir. Mevcut belgeler içinde para ile yapılan ödemelere rastlanmamakla birlikte ayniyat yanında, diğer vergi ödemeleri için kullanılmış olan nakdî ödemelerin *kalan* için de geçerli olduğunu kabul edebiliriz.

Uygurlardaki vergi muafiyeti içinde *kalan* vergisinden de muaf tutulan belirli bir kesim vardı. Yine (13: UygSB.XXV)'te de belirtildiği gibi *...kalan-sız kuv(r)ag-lar-ka kalan-lıg yer-tä kuv(r)ag-ka berṣ-ä bermiş yer-kä kalan koḍup s(a)ŋ(i)gik yer-ni kalan-ın tutmaḍın säkin berip kuv(r)ag-ka yak-a-sız berip...* "alıp halk müşavere edip, *kalansız* cemaatlere *kalanlı* yerden cemaatlere verse, verdiği yere *kalan* (vergisi) koyup manastıra ait yerin *kalan*ını almadan *sekin* (vergisi) verip cemaate kirasız verip..." ibarelerinden manastıra ait arazilerden *kalan* vergisi alınmadığı, sadece *sekin* vergisinin verildiği, Buddhist manastır cemaatinin bu verginin dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Uygur sivil belgeleri içinde Buddhist manastıra (Murutluk) verilen vergi ve iş yükümlülüklerinden muafiyet bildiren diğer bir belgede, UygSB.XXVII'de *kalan* vergisinin bulunmaması bunu kuvvetlendirmektedir. Bunun yanında (4: UygSB.VI) numaralı belge olan Uygur hanı Toklug Temür'e ağır vergi yüklerinden şikâyet eden inçü bağcıların, yani tımarcıların yazdığı mektupta eski devirlerde inçü bağcılarının *kalan* vergisinden muaf tutulduğu belirtilerek, Toklug Temür devrinde bu verginin onlardan istendiği ve bundan dolayı zor durumda kaldıkları konusu dile getirilmiş ve vergi indirimi istenmiştir.

Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında da *kalan* sık geçen bir vergidir. Altın Ordu devletinde de bir çeşit toprak vergisi olarak kullanılmış *kalan* yarlıklarda özellikle *yasak* vergi adı ile bir arada *yasak kalan* olarak geçmektedir:

(1) *"t(a)b(a)n-lıg, ḳısm(e)t, kubur y(a)s(a)gı, kalan müs(e)mmā s(a)lık borç ḫaraç almasunlar!"* [AOYarlık II_{37-38}]

(2) *"yasak kalan süsün ʿulūfe tilemesünler, almasunlar!"* [AOYarlık IV_{8-9}]

(3) *"yasak kalan salıg müsemmā salmasunlar!"* [AOYarlık VI_{13}]

Altın Ordu'daki vergi muafiyet belgesi olan tarhanlık yarlıklarında, sahibinin muaf olduğu vergiler arasında geçen *kalan*'ın, muhtevası ve kullanım alanı, ne şekilde ödendiği konusunda açık bilgiler yoktur.

D.İ. Tixonov, *kalan* vergisinin Uygur kökenli olduğunu kabul etmektedir. Tixonov, Altın Ordu yarlıklarında *kalan*'ı, fethedilen halklardan han, han ailesi ve üst düzey memurlar için alıkonan vergi ve harçlara verilen ad olarak değerlendirmiştir (1958: 61). Uygur sahası vergi terimleri üzerine çalışan D.İ. Tixonov, *kalan* ve *kupçur*'un anlamdaş ve birbirine eş terimler olduğunu söylemektedir. Her iki terimi de devlet vergisi olarak değerlendiren D.İ. Tixonov, *kalan* vergisinin daha dar bir anlama sahip olduğunu belirterek, bu verginin daha çok yerleşiklerden alındığını ifade etmiştir. Ayrıca bazı Uygur belgelerinde *kalan*'ın geçtiği yerde *kupçur*'un geçmediğini, genel bir devlet vergisi olarak *kupçur* yerine *kalan*'ın yer aldığını söylemiştir (1958: 59). Bununla birlikte *kupçur* ile *kalan* vergileri arasında fark vardı. Uygur resmî belgelerine göre, *kupçur* hem yerleşiklerden hem de göçebelerden devlet adına toplanan bir vergiydi. *Kupçur*, para ve ayniyat olarak alınmakta ve hatta çalışma yükümlülüğü de bu terimle karşılanmaktaydı. Yerleşik nüfustan devlet için toplanan esas vergi ise *kalan* idi. D.İ. Tixonov, USp. 77'de kayıtlı (UygSB.XXVII) Murutluk manastırına verilen muafiyet belgesine dayanarak *kalan* vergisinin, Uygurlarda Moğol boyunduruğu altına girmeden yaklaşık 200 yıl önce toprak üzerinden devlet lehine alınan esas vergi olarak yaygın bir şekilde kullanıldığını ve dolayısıyla *kalan*'ın Uygurca bir terim olduğunu kabul etmektedir (1958: 62-63). Doğu Türkistan'a ait Uygur sivil belgeleri üzerinde önemli bir çalışma yapmış olan L.V. Clark, D.İ. Tixonov'un bu görüşünü kabul etmeyerek, onun Uygur vergi terimleri üzerinde yaptığı çalışmasının, tek bir tarihî düzlem içinde kaldığını, Uygur hanlığı üzerindeki Karahanlı hanedanının etkilerini, Moğol hareketini, Yüan hanedanı dönemini ve tüm bu siyasî ve kültürel, sosyal güçlerin Uygurlar üzerindeki izlerini dikkate almadığını söylemektedir. Clark, USp. 77 (UygSB.XXV) ve 88 (UygSB.XXVII) numaralı belgelerin kesin olarak Moğol dönemine ait metinler olduğunu, USp.77'de *kalan* ve Fa. *nişān* geçtiğini, ayrıca USp. 88'deki terminolojinin de Moğol kançılarya geleneğine ait olduğunu belirtmiştir (1975: 77, 104).

Devirden devire, bölgeden bölgeye değişen çeşitlilikteki yapısıyla *kalan* vergisi, İlhanlılar döneminde de kullanılmıştır. İlhanlılarda *kalan* genel bir terim olarak,

hanlara veya toprak sahiplerine karşı bir çeşit yükümlülüğü ifade ediyordu. *Kalan* vergisi bir askerî güç (hizmet) ile ödenebildiği gibi verginin karşılığı nakit para ile de ödenebiliyordu (Schurmann 1956: 336-337).

W. Barthold İlhanlılarda *kalan*'ın genel olarak ekilen arazilerden ve köylülerden alınan bir vergi olduğunu belirtmiştir (Barthold 1931: 152). Ayrıca *kalan* İslâmî öşür vergisi gibi, üründen alınan ondabirlik vergi olarak da değerlendirilmiştir (Togan 1981: 302). Moğol vergi sistemi üzerine çalışmış J.M. Smith de *kalan*'ın Moğol öncesinde ve erken dönemde, İlhanlı devrinde *māl* karşılığında, Moğol olmayanlardan alınan düzenli bir vergi olduğunu belirtmiştir (1970: 55). İlhanlılar devrinde *kalan*, hükümdara karşı olan yükümlülükler için kullanılmıştı. İlhanlılara ait yarlıklarda geçen *kalan*, özellikle "hizmet yükümlülüğü" anlamı için kimi zaman "hizmet" karşılığında iki kelimeyle, Tü. *küç* ~ Fa. *kār* ile karşılanmıştır. Türkçe temel anlamı "güç, kuvvet" demek olan *küç* kelimesi bu metinlerde "hizmet" anlamında kullanılmıştır. Yine Farsça "iş" anlamındaki *kār* da aynı anlamda geçmiştir. *Kalan*, bu şekliyle *alban*'da olduğu gibi dar anlamıyla vergi adı, geniş anlamıyla da "hizmet" karşılığında kullanılmıştır. Devrin ünlü tarihçisi Reşideddin *kalan*'ın bir çeşit askerî hizmet olduğunu söylemektedir (Petruşevskiy 1968: 531). Ayrıca Fars kaynaklarında *kalan* yerine Arapça *māl* kelimesinin de kullanıldığı görülür. *Māl*, Gazan Han döneminde bir vergi olarak geçen ve muhtemelen *kalan* için *küç* ve *kâr*'a karşılık "vergi" anlamında kullanılmış bir terim olmalıdır (Schurmann1956: 334-335).

Kalan vergisinin Moğol devrindeki durumu ve kullanımıyla ilgili yeterli bilgi elde mevcut değildir. Nasıreddin Tûsî, muhtemelen Hülegü veya Abaka dönemi için yazdığı eserinde, bir baş vergisi olarak değerlendirdiği ve tarhanların, yaşlı ve hastalıklı insanların, fakirlerin ve çocukların muaf tutulduğu *kupçur* vergisinden söz etmekte, ancak *kalan*'dan bahsetmemektedir. Aynı şekilde Moğollarının hizmetinde bulunmuş İranlı meşhur âlimlerden Cüveynî ve Vassaf'ın tarihlerinde de bu vergi adına rastlanmamaktadır (Lampton 1986: 89).

Eski Anadolu sahasındaki Türkçe söz varlığını toplayan Tarama Sözlüğünde *kalan* kelimesi madde başı olarak yer almamakla birlikte, *salgun* maddebaşı için verilen izahta *kalan* terimi geçmektedir. 16. yüzyıla ait Farsçadan Türkçeye düzenlenmiş bir sözlük olan *Et-Tuhfetü's-seniyye*'de geçen ve Farsça olarak değerlendirilen *kalan* "Şirvan vilâyetinde bir nevi Salgundur" şeklinde açıklanmıştır (TTS V, 3265).

Uygur ve Altın Ordu sahasındaki toprak vergisi *kalan*, Osmanlı sahasındaki çift vergisi ile karşılaştırılabilir. Osmanlıda tımar usulü içinde toprağı işleyen köylünün vermekle yükümlü olduğu vergiler vardı. Bunların başında *çift vergisi* gelmekteydi. *Kulluk akçası* ve *raiyyet resmi* gibi adlarla da geçen bu vergi toprağı ekip biçen,

işleyen köylünün tımar sahibi olan sipahiye toprak için ödediği bedeldir. Osmanlı devleti vergi sistemi içinde çift vergisi, topraktan alınan bir vergi olması yanında şahıs veya hane başına alınan vergi kategorisinde de değerlendirilmiştir. Çift vergisinde, arazinin tam veya yarım çiftlik olmasına göre vergi oranının değiştiği görülür. Yarım çiftten daha az toprak işleyen köylünün vereceği çift vergisini, onun evli veya bekâr olması tayin etmektedir (İnalcık 1993a: 37). Devlet çiftlik tarzındaki bu arazileri, ancak sahipleri toprağı işlemedikleri takdirde kadı yardımıyla ellerinden alabilir ve başkasına verebilirdi. Bunun dışında devlet işlenen toprağı istediği zaman bir başkasına alıp veremezdi (İnalcık 1993a: 38). Çift resminin uygulanış biçiminde şehirli ve köylü reaya arasında fark vardı. Şehirli çiftte ziraat ederse, arazi için devlete çift vergisi öderdi, ancak çifti bıraktığı zaman bu vergiden köylünün aksine muaf tutulur, köylü ise toprağı bırakmış olsa bile bu vergiyi genellikle ödemekle yükümlü olurdu. Bu yönüyle çift vergisi şahsa bağlı bir vergi görünümüne sahiptir (İnalcık 1993a: 39).

Diğer taraftan çift vergisinin toprağı işleyen köylü ailelerden alınan bir hane resmi olduğu da görülür. Osmanlıda ilk devirlerde çift vergisi, aynı Altın Ordu'da *alban* ve *kalan* vergisinde olduğu gibi belirli bir takım hizmetleri kapsayan genel bir terim olarak geçmiştir. Fatih Kanunnamesi'nde, özellikle ziraatle uğraşanların ve araç sahiplerinin verebileceği bu verginin içerdiği dört hizmetten (ot, saman, odun, boyunduruk) bahsedilmektedir (İnalcık 1993: 43). Osmanlıda bu çift resmi hizmetlerine giren *boyunduruk*, muhtemelen köylünün arabası veya kağnısı ile yaptığı hizmet karşılığında alınıyordu. Bundan başka *dögen hizmeti* olarak geçen ve karşılığı yarım araba saman olan bu hizmet, köylünün döğen sürdükten sonra elde ettiği samandan sipahinin hayvanları için yarım araba vermesi ile yapılıyordu (İnalcık 1993a: 36). Osmanlıda 16. yüzyılda çift resminin bu içeriği değişmiş, bu verginin yukarıda bahsedilen hizmetlerle olan ilişkisi tamamen unutularak nakit olarak ödenen vergi niteliği kazanmıştır. Osmanlıda çift vergisinin miktarı uzun zaman sabit kalmış olmakla birlikte, bölgelere ve zamana göre oranları değişmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş devrinden, 15. yüzyıl ortalarına kadar çift resmi daima 22 akça olarak kalmış, daha sonraki dönemlerde bu miktar artmıştır (İnalcık 1993a: 39-40).

Tarihî sahada çeşitli coğrafyalarda içerik değişiklikleriyle geniş bir kullanım alanı bulmuş olan *kalan*'ın bugün Modern Türk dili alanında Kuzey-doğu Türk lehçelerinden Altay, Teleüt ve Lebed Türkçelerinde "vergi, haraç" anlamıyla izleri mevcuttur. Alt. Tel. Leb. *kalan* "Abgabe, tribut" (RSl. II, 230) Oyr. *kalan* "dan', podat'" (Oyr.RSl. 69). Moğolcada *χalān* şeklinde geçen kelime tarihî sahada Çağataycada ve çağdaş Türk dili alanında vardır: VEWT 225a, Çağ. *kalan*, Az. Oir. Usw. *kalan* "Abgabe, Tribut" ~ ? Çuv. *kulanaj* < Rus. *golovnoy*. Azerbaycan

Türkçesinde kelimenin anlamı değişmiştir: *kalan* "varlı, pullu, cibi dolu" (ADİL III, 10).

2.1.14 kara sanı

< Tü. *kara* "hayvan (at veya büyük baş hayvanlar)" (ED643b-644a) + *san+ı* "sayısı". Krş. **2. 1. 15 kara konagı**

Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında hayvanlarla ilgili olarak geçen vergi yükümlülüklerinden biri de *kara sanı* "hayvan sayısı"'dır. Altın Ordu sahasında, 2 yarlıkta (1-2: AOYarlık III, IV) *kara sanı* tanıklanabilmiştir:

(1) ***kara sanı*** *kaldı yasagı tep kara konagı tep ḫuccet bahāne kılıp nä ärsä tilämäsünlär almasunlar...*"*...hayvan sayısı*, kaldı (?) yasağı deyip hayvan ahırı deyip resmî izin belgesini bahane edip, bir şey istemesinler, almasınlar..." [AOYarlık III_{16-18}]

(2) ***kara sanı*** *tütün ḫarcı tep ḫazir anbār kurut ʿameli tep tilämäsünlär*, "*hayvan sayısı*, mesken vergisi deyip, ambar tahmin ücreti, kurut işi deyip istemesinler" [AOYarlık IV_{10}]

Altın Ordu yarlıklarındaki *kara sanı* ile yine vergi yükümlülüklerinden olan *tütün sanı* (bkz. **2.1.28 tütün**) arasında verginin uygulanışı bakımından paralellik dikkati çeker. Altın Ordu'da *tütün* hane başına göre alınan bir vergi olduğundan burada geçen *tütün sanı* bununla ilgilidir. *Kara sanı* da sürülerdeki hayvan sayısı ile ilgili bir uygulama olmalıdır. Özellikle yarlığın sahibinin muaf tutulduğu vergiler arasında geçen *kara sanı*'nı, İlhanlılardaki *şumāre-i kupçur* gibi hayvan sayısına göre sürülerden alınan bir vergi olarak değerlendirmek mümkündür. M. Usmanov bu verginin özellikle büyükbaş hayvanlarla ilgili olduğunu söylemiştir (1979: 237). Ancak bu iki yarlık dışında bu terimin geçmemesi bu ücretin sürekli alınan, düzenli vergilerden olmadığına da işaret etmektedir. Altın Ordu'daki *kara sanı* terimi, Osmanlı sahasında *adet-i aġnam* ile karşılaştırılabilir. Her koyun ve keçi başına alınan *adet-i aġnam*, senelik hayvan sayımına göre belirlenen oranlarda ödenen bir vergi idi (Karamursel 1989: 176-177).

2.1.15 kara konagı

< Tü. *kara* "hayvan (at veya büyük baş hayvanlar)" (ED643b-644a) + *konak* ED637b *2konak/konuk* "(1) a guest, a person who comes to stay, (2) the place where one settles down, lodging"+*ı* "hayvan barınağı, ahırı". Krş. **2.1.14 kara sanı**.

Altın Ordu sahasında hayvanlarla ilgili alınan vergilerden *kara konagı* "hayvan ahırı" bir tarhanlık yarlığında (AOYarlık III) tespit edilmiştir:

(1) *kara sanı kaldı yasagı tep* ***kara konagı*** *tep ḫuccet bahāne kılıp nä ärsä tilämäsünlär almasunlar...*"...hayvan sayısı, kaldı (?) yasağı deyip *hayvan ahırı* deyip resmî izin belgesini bahane edip, bir şey istemesinler, almasınlar..." [AOYarlık III_{16-18}]

(1: AOYarlık III)'te geçen *kara konagı* terimi de yine hayvanların konakladığı yerlerden alınan bir çeşit vergi olmalıdır. Başka bir alanda tespit edilemeyen bu vergi Osmanlı devletinde *ağıl resmi* olarak geçmektedir. Osmanlıda küçükbaş hayvan sahiplerinin ödediği vergilerden biri olan bu vergi, kaynaklarda *çit resmi* olarak da geçer. Koyun sürülerinin kışladıkları ağıllar ile yazın dinlendikleri eğrekler (tarla ya da çalı-çırpı ile çevrilmiş yerler) için alınan ağıl ve eğrek vergileri, Osmanlı devletinde hayvanlardan alınan vergilerin genel adı olan *resm-i agnam* içine girer (Akdağ 1995b: 215). Genellikle küçükbaş hayvanlardan özellikle koyundan alınan bu vergi kapsamına küçükbaş hayvanlardan, keçilerin de dâhil olduğu görülür. *Agnam* resminin oranları kişiden kişiye, çeşitli meslek gruplarına göre değişen miktarlarda olur (Çağatay 1947: 485-487).

2.1.16 kavlalık

kavla < Çin. *ts'ai* "culinary vegetables"+ Tü. *lık*. ED585a *kawlalık* (~ kavlalık) < *kawla* "vegetable garden" (ED584b).

Sir G. Clauson kelimenin Çince kökenli olabileceğini söylüyor: *ts'ai* "culinary vegetables" (Giles II, 513). Radloff da kelimenin Çince kökenine işaret etmektedir: *kavla* "das Gemüse" RSl. II 52. Ligeti *qaula* (*k'ao-la*) "patte d'oie, chénopode; ansérine (Chenopodium murale)" (Ligeti 1967:165). Clauson ayrıca Uygur sivil belgelerine has bir kelime olarak nitelendirdiği *kawlalık*'ı özel bir vergi olarak değerlendirmiştir. D.İ. Tixonov ise Uygur belgelerine göre *kaylalık* (düzelt *kavlalık*')ın, birincisi toprak parçası (arsa) ve ikincisi vergi olarak iki anlamda kullanıldığını belirtmiştir. İlk anlamıyla bu terim toprak (arsa) satışı belgelerinde (USp. 15)'te, ayrıca toprak mülkiyetinin paylaşılmasından, bölüşülmesinden söz eden bir diğer belgede (USp. 30) geçmektedir. Aynı anlamda *kavlalık*'ın arazi işletmek için seçilen *kalançı borlukçı*nın muaf tutulduğu ödeme ve yükümlülüklerin listesinde (USp.14) geçtiğine de işaret eden D.İ. Tixonov, hem arsanın hem vergi türünün aynı terimle işaret edilmiş olmasından, bu verginin tarımla uğraşan nüfustan toplanmış olduğunu, ancak *kavlalık*'ın hangi topraklardan alındığını söylemenin güç olacağını belirtmiştir (1958: 67-68).

Uygur sahasında *kavlalık* temel anlamıyla iki (1-2: USp. 30, 15), "vergi" anlamıyla bir (3: UygSB. III) sivil belgede geçmektedir:

(1) *...altın-kı ulug* ***kavlalık****-ka suw yolı biz karşa açari viry-a açari olar almış* ***kavlalık*** *ortakı yar içintä är[ür]* "Aşağıdaki büyük sebze bahçesine (kavlalık) su yolu ile biz Karşa Açari, Virya Açari, onların aldığı sebze bahçesi ortadaki yar (kayalık) içindedir." [Ohne Nr.(a), (U3907), USp. 30, Clark 47, Yamada Ex01, JW-Li 2.19]

(2) *tıyuk-takı taş köprüg-nüŋ öŋdün sıŋar-kı tägzintürü tam-lıg* ***kavlalık****ım-nı yana çeŋgür agız yeti küri-lig yer-im-ni...* "Tıyuk'taki taş köprünün ön tarafındaki, duvarla çevrilmiş tarlamı (*kavlalık*), yine Çengür Ağız(ındaki) yedi *kürilik* yerimi..." [TM238, D176, (U5239), USp. 15, Clark 45, Yamada Mi28, JW-Li 2.14]

(3) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut tütün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz* ***kavlalık*** *äŋiz basıg salık nägüm-ä katılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız* (boş bırakılmış tarla), *basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(3: UygSB.III)'te vergi terimleri ile bir arada geçtiği için bir çeşit vergi yükü olarak değerlendirilen *kavlalık*, *äŋiz* kelimesiyle bir arada geçmektedir. *Äŋiz* veya *aŋız* "a stubble-field" (ED191a) tarladaki ürünler alındıktan sonra bırakılan boş yer anlamındadır. Uygur sivil belgelerinde *bu yerkä äŋiz tutsa* ibaresi sıkça geçmektedir. Jingwei bu ibareyi "bu yerin ürünleri alındığında" diye tercüme ederek *äŋiz*'i olgunlaşmış ürün toplandıktan sonra tarlanın boş bırakılması olarak açıklamıştır (1996: 225). *Kavlalık äŋiz* yanında *borluk äŋiz* de aynı yerde geçmektedir. Buradan da *kavlalık äŋiz* ürün alındıktan sonra ekilmeden uzun süre boş bırakılan tarla için arazi sahibi veya devlet tarafından tahsil edilen bir vergi olarak düşünülebilir. Ayrıca kiralanan arazinin ekilmeden boş bırakılmasının önüne geçmek için konulan bir vergi uygulaması da olabilir. Buna benzer uygulamayı Osmanlıda İslâmî tımar sistemi içinde görmek mümkündür. Osmanlıda devletin verdiği, kiraladığı araziyi, ekmeden boş bırakan, en az üç yıl işletmeyen, zirâî yönden devleti zarara sokan kişiden *resm-i çiftbozan* adıyla vergi alınırdı.

Uygur sahası dışında kelime tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

3.1.17 kodgu

< *kod-gu*

Uygur sivil belgelerinde geçip içerik ve kullanım alanı belli olmayan vergi terimlerinden biri de *kodgu*'dur. Eldeki belgeler içinde tek bir yerde tanıklanabilen *kodgu*, asıl borluk sahiplerininin karışmayacağı, sadece bağı işleten, kiracı olan kişinin tâbi olduğu vergilerin sıralandığı bir ibarede geçmektedir:

> *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavuṭ tüṭün kabın* ***kodgu*** *umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Başka bir yerde tespit edilemeyen kelime, yukarıdaki belgede vergi terimi olarak bilinen diğer vergi adlarıyla bir arada geçmektedir. Kelime, muhtemelen *kod-* "koymak" fiilinden *-gu* ile *bergü* kelimesi gibi türetilmiş bir isim olmalıdır. Kelimenin vergi anlamı *kod-* "koymak" fiilinin "(vergi için) koyulan, tarhedilen şey" anlamıyla ilgili olmalıdır. Kelimenin türediği kök fiilin anlamıyla kelimenin vergi terimi olarak alabileceği anlam uyuşmaktadır. Kelimenin "vergi" anlamı tarihî ve modern sahada bulunamamıştır.

2.1.18 kupçır ~ kupçur

< Mo. *gubçūr* < *gubçiyur* "1. tax, impost, tribute" (LEESING : 363).

G. Doerfer, *qubçur* "Art Steuer, ursprünglich nur gelegentlich als Natural-abgabe (hauptsächlich in Vieh) erhoben, später feste Steuer für Nomaden und Bauern (Bir çeşit vergi; asılda hayvan olarak verilen vergi; daha sonraki devirlerde çiftçi ve göçebelerden alınan vergi)" (TMEN I, 266) olarak tanımladığı kelimenin Orta Moğolcadaki *gubçūr* < **gubçiyur* şeklinden Türkçeye *kupçur* olarak geçtiğini belirtir. Moğolcadan Türkçeye geçen kelime Mo. *gubçi-* "einsammeln, (Abgaben) einziehen, fangen (mit einem Fischnetz), requirieren" fiilinden *-yur* ile türetilmiş olup, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *χubçirin* şeklinde geçmektedir (TMEN I, 266). RSl. II 430 *qapču:r* 'eine Mischung aus Eisen und Stahl, aus der Waffen gefertigt werden', RKW 167b *xapčur* 'Zange, Klemme', Çağ. Seng. 265v *qapčur* ayrıca *kapçur* için bkz. C. Schönig (2000: 99).

Tarihî Türk sahasında geç Uygur devri sivil belgelerinde (1-8: UygSB. XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXII, XLII) *kupçır ~ kupçur* "vergi" terimi olarak tespit edilmiştir:

(1) *...bir at ber[dim] yunt yılı* ***kupçır*** *kümüş-kä alı[p]... Koçu-ka barır-ka kälir-kä yavt... bahşı-ka bir at ulag altım m(ä)n äsän bitidim* "bir at verdim... At yılı(na ait) *kupçur* gümüşünü alıp... Koçu'ya gidip gelmesi için... Bahşı'ya bir ulak atı aldım, ben Esen yazdım" [UygSB. XIII_{1-2}: TI, USp. 39, Clark 134, JW-Li 6.12]

(2) *...bir at ulag berip eki kün berip üç bakır kümüş* ***kupçır****-ka tutz-un* "...bir atı ulak (atı olarak) verip iki gün (için) verip üç bakır gümüş *kupçır* yerine geçsin " [UygSB. XV_{8-11}: [USp. 53, Clark 105, JW-Li 4.10(a)]

(4) *...Ambı-ka bargu eki at-ta baçag-(a)-tag yos-ınta bolmış t(ä)rs bir at ulag berip üç bakır kümüş* ***kupçır****-ka tutz-un* " Ambı'ya gidecek iki attan Baçagatag nizamına aykırı olarak bir ulak at(ı) verip üç bakır gümüş *kupçır* yerine geçsin alsın" [UygSB. XVI_{4-9}: USp. 53, Clark 106, JW-Li 4.10(b)]

(5) *...altı at ulag-ka baçag-a-tag yos-ınta bolmış t(ä)rs bir at eki kün berip üç bakır kümüş* ***kupçır****-ka tutz-un* "...altı at, Ulag'a Baçaga-tag nizamına aykırı olarak bir atı iki gün (için) verip üç bakır gümüş *kupçur* yerine geçsin" [UygSB. XVII_{7-11}: USp. 53, Clark 107, JW-Li 4.10 (c)]

(6) *...bir at ulag baçag-a tag yos-ınta bolmış t(ä)rs berip bir yarım bakır kümüş* ***kupçır****-ıŋa tutz-un* "şehirde binek bir ulak at(ı) için Baçaga-tag nizamına aykırı olarak verip bir buçuk bakır gümüş *kupçırı* yerine geçsin" [UygSB. XVIII_{6-10}: USp. 53, Clark 108, JW-Li 4.10 (d)]

(7) *...irçük atı beş bakır ıg bäg atı beş bakır berip çuv alz-un* ***kupçır****-ka* "İrçük, atı (için) beş bakır, Ig beg, atı (için) beş bakır verip senet (fatura) alsın *kupçır* için" [UygSB. XIX_{7-10}: USp. 54, Clark 132, JW-Li 4.7]

(8) *taça-dan söz-üm sänin tayınçak-ka* ***kupçır*** *tarıg-ın-ta bu şämız tayışma-ka üç küri tarıg bergil kan yasak tirär-män* "Taçadan sözüm Tayınçak'a, senin *kupçır* (için) darından bu Şamız Tayışma'ya üç *küri* darı ver. Han (için) *yasak* (vergisini) topluyorum" [UygSB. XXIII_{1-2}: T II Çigtim (1), USp. 69, Clark 101, JW-Li 6.3]

(9) *sizler munça kupçur-nı särsün tep tüşümällärkä bitig ıdmış siz* "Sizler bu kadar *kupçur*'dan (vergisinden) sorumlusunuz deyip memurlara mektup göndermişsiniz" [UygSB. XLIII_{1-3}: TM 231 (U5327) USp. 9, Clark 104]

Uygur sahasında *kupçur ~ kupçır* vergisi karşılığında, ulak atı verilerek yapılan *kupçur* ödemeleri hakkında yukarıdaki belgeler geniş bilgi sunmaktadır. (1: UygSB.XIII)'te ulak için verilen at karşılığında *kupçır kümüş*'ü olarak bir bedel, vergi alınmaktadır. Yani ulak için ödenen paranın bedeli *kupçur* gümüşünden tahsil edilmektedir. *Kupçır kümüş*'üyle benzer bir yapı (7: UygSB.XXIII)'deki, *kupçır tarıg*'tır. Bu belgede de *kupçur* vergisi için ayrılan *tarıg* (darı)dan diğer bir kişiye verilmesi isteniyor. Aynı şekilde burada *kupçur*'un bedeli yukarıda gümüş iken burada ayniyat ile *tarıg* şeklinde geçmektedir. (2-5: UygSB.XV, XVI, XVII, XVIII) numaralı ulak atı verme yükümlülüğü için düzenlenmiş olan belgelerde verilen ulak atının kira bedeli, yani *kupçur*u iki gün için üç bakır gümüş, bir at için üç bakır gümüş, yine bir ulak atı için de bir buçuk gümüş olarak belirlenmiştir. *Kupçur* vergisinin özellikle hayvanlarla (ulak atı) ilgili bir vergi olduğu, bu verginin yani *kupçur* karşılığında ulak atı almanın veya kiralamanın gümüş, bakır para karşılığında ayniyatla; *tarıg at* ile de ödendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca (6: UygSB. XIX)'da *kupçur* vergisini, muhtemelen vergiyi toplayan memurun belirlediği ve belgede de zikredilen bakır para karşılığı at olarak ödeyen sekiz vergi yükümlüsünün adlarının geçtiği küçük bir liste yer almaktadır. Burada *kupçur* vergisinin tarihî sahadaki ilk kullanımında olduğu gibi, sadece hayvanlardan tahsil edilen bir vergi olmayıp, mevcut belgelere göre *kupçur*'un genel vergi karşılığında yerleşik nüfustan nakdî ve aynî olarak tahsil edilen bir vergi niteliğini de taşıdığı anlaşılmaktadır.

D.İ Tixonov, USp. 88'de kayıtlı (4: UygSB.XVII) Elig Kadır'ın Murutluk Manastırına verdiği muafiyet belgesine dayanarak, *kupçur*'un Moğollardan çok daha önce Uygurlar tarafından kullanıldığını ve bu verginin Uygurca bir terim olduğunu söylemiştir. Moğolların Uygur topraklarını alışından sonra bu vergiyi benimsediklerini belirterek, konargöçer Moğollara geçen *kupçur*'un farklı bir karaktere büründüğünü ve göçebelerin otlak ve hayvan sürülerinden alınan bir vergi olduğunu ifade etmiştir. Başlangıçta genel bir terim olan *kupçur*'un, sonradan otlaklar üzerinden alınan daha dar bir anlamdaki vergiyi karşıladığını ve daha sonra geniş bir anlam kazanarak her türlü vergi anlamına geldiğini belirten Tixonov (1958: 55-58) bu düşüncesinin kanıtı olarak, Kadır Bilge Han'ın Murutluk Manastırına verdiği muafiyet belgesini göstermiştir (USp. 88). *Kupçur*'un genel karakterde bir vergi olduğuna işaret eden Tixonov, Uygur devletinde ve Hotan'da Moğol istilâsından çok daha önce bu verginin toprak üzerinden alındığını söylemiştir. Bu Uygur belgesinde, manastırın muaf olduğu birçok vergi arasında *kupçur* da geçmektedir. Tixonov'un ihtiyatla yaklaşılması gereken bu görüşünü kuvvetlendirecek tarihî Türk sahasına ait yeterli malzemenin olmayışı, *kupçur*'un tarihî sahada, özellikle Moğol dönemindeki uygulamalarının açık bir şekilde

kaynaklardan anlaşılması, ayrıca kelimenin kökeninin Moğolcadan izahı, terimin Moğol menşeli olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kupçur'un Moğollardaki kullanım alanı sahalara göre çeşitlenen bir yapı göstermektedir. Türk-Cengiz İmparatorluğunda vergi işi, Cengiz yasaları çerçevesinde büyük bir düzen içinde yapılıyordu. Başlangıçta Moğollarda *alban* ve *kupçur* olmak üzere iki çeşit vergi düzeni vardı. Bunlardan *alban* halkın hana karşı olan hizmet ve yükümlülüklerinin resmî ve düzenli ücreti sayılan vergilerin genel adı idi; İkincisi *kupçur* ise hanın ve devletin ihtiyaçlarının karşılanması için halktan zorunlu olarak toplanan vergilerin genel adı idi (Schurmann 1956: 310). Bu iki unsurlu sistem, bölgeden bölgeye, devirden devire değişmiş ve çeşitlenmiştir. Bundan dolayı da Moğol devrinde geçen bir vergi adı, farklı bölgelerde diğer Türk-Moğol devletlerinde başka bir anlamda ve kullanımda olabilmiştir. Moğollarda konargöçer vergi sisteminde temel unsur *kupçur*'dur. Moğollar özellikle kendi konargöçer vergi sistemlerini sadece tek bir terimle, *kupçur*'la karşılamışlardır. Bununla birlikte *kupçur* sadece konargöçerlerden alınan bir vergi olmamış, Cengiz Han sayesinde hem konargöçer topluluklardan hem de yerleşik toplumlardan alınan düzenli bir vergi hâline gelmiştir. Moğol İmparatorluğunun son dönemlerinde, *kupçur* vergisinin daha düzenli ve sürekli bir hâle getirilebilmesi için şartları yerleşik hayattaki insanlara göre yeniden düzenlenmiştir (Smith 1970: 60, 83). Daha sonraki Türk-Moğol devletlerinde *kupçur* vergisi muhteva bakımından çeşitlenmiş ve çoğunlukla toprak ve hayvanlarla ilgili bir vergi olarak kullanılmıştır.

Orta Asya'nın ve Çin'in büyük bir kısmını fetheden ve hâkimiyetleri altına alan Moğollar, devlet teşkilâtlarını sağlamlaştırabilmek için, ilk etapta hemen vergi düzenlemeleri yapıyorlardı. Her bölgenin kendi vergi uygulamaları vardı ve han adına vergileri toplayan tahsildarlar bu vergi akışını düzenliyordu. Moğol İmparatorluğunda vergi düzenlemelerinde yapılan ilk işlem, mevcut halkın nüfus sayımının yapılması ve halkın çeşitli vergi sınıflarına ayrılması oluyordu. Ayrıca toprak sahiplerinin durumları da belirleniyordu. Konargöçer hayvan sahiplerinin sürüleri sayılarak, hayvanlardan alınan *kupçur*'un miktarı tespit ediliyordu. İran'da farklı kültürlerin bir arada bulunduğu coğrafyada kurulan İlhanlı devletinde, Möngü Temir zamanında özellikle devlet için çok önemli bir gelir kaynağı olan *kupçur*'un halkı bunaltmadan alınmasına dikkat edilmiş ve bu vergi o dönemde yüz hayvanlık sürü sahiplerinden alınması ve bunların mallarının %1'inin verilmesi şeklinde esasa bağlanmıştı. Küçük sürü sahipleri bu vergiden muaf tutulmuşlardı (Spuler 1987: 334-337).

Cuci dönemi hakkında da bilgiler veren *Cihan-gûşa* tarihinde, bozkır ahalisinin koyun sürülerinden %1'lik vergi olarak alınan *kupçur* vergisi kaydedilmiştir (Kafalı 1976: 135).

Moğolların vergi sistemi, İran'da önceki vergi sistemlerinden daha ağırlıkta bir yere sahip olamamıştır. Moğol akınından evvel, İran'da bilinen toprak vergisi *haraç* iken Moğollarla birlikte bu vergi *kupçur* ile yer değiştirmiştir. *Kupçur* vergisi bu sahada başlangıçta sadece bir otlak, arazi vergisi idi. *Kupçur*, 100 baş hayvandan alınan onda birlik vergi anlamını, İlhanlılarda konargöçer toplum arasında kazandı. Kısa sürede Moğollar *kupçur* kelimesini genel bir terim olarak kullanmaya başladılar ve köy ve şehirlerde oturan kişilerden aldılar. Böylelikle İlhanlılarda *kupçur*, konargöçerlerin ödediği onda birlik vergi ile yerleşik nüfustan alınan vergi olmak üzere ikiye ayrıldı. Gazan Han'ın reformlarından sonra bu vergiler para olarak ödendi. *Kupçur* vergisinin muhteviyatı bugün için açık değildir. *Kupçur*un bu dönemde yerleşik nüfustan alınan, haraca benzeyen bir vergi olduğu düşüncesi vardır. Bazı bölgelerde *kupçur* vergisi yanında ayrıca *haraç* vergisi de geçmektedir. Bazı bölgelerde bu iki vergiden sadece biri alınır, bazılarında ise her iki vergiden de halk sorumlu tutulurdu. Nasıreddin Tûsî'den alınan bilgilere göre ise *kupçur'un*, Hülegü devrinde alınan bir çeşit baş vergisi olduğu kaydedilmiştir. Altın Ordu sahasında geçmeyen *kupçur*, Celâyirliler döneminden itibaren artık kaynaklarda yer almamıştır (Petruşevskiy 1968: 530-531).

İlhanlı sahasında *kupçur* vergisinden biraz farklı olarak *şumāre-i kupçur* adıyla Mönge Han zamanından itibaren kullanılan nakdî bir başka vergi de kaynaklarda geçmektedir. Devletin vergi kaynaklarında sıkıntıya düştüğü zamanlarda tahsil edilen bu vergi, normal *kupçur* vergisinden farklı olarak köylüden alınan özel bir vergi idi. Özellikle hayvan sürü sayısının vergilendirilmesi esasına dayanan bu vergiyi tespit ve tahsil için devletin divan memurları görevlendiriliyordu. Binek hayvanları ile koşum sığırlarının dâhil edilmediği bu sayım vergisi, serbest otlayan koyun, sığır, at, katır ve eşekler üzerinden belirli miktarlarda tahsil ediliyordu. Memurlar ayrıca yaptıkları bu sayımlarda kendi emeklerini de ücretlendirme hakkına sahiptiler. Şehirlinin de tâbi olduğu bu verginin çoğunlukla köylü ahaliden alındığı bilinmektedir (Hinz 1945: 776-777).

İlhanlılardaki hayvan sayım vergisi olan *şumāre-i kupçur*, Altın Ordu'daki hayvan sayısına göre alınan bir çeşit vergi yükümlülüğü olan *kara sanı* ile aynı içeriğe sahiptir. Altın Ordu'nun iktisadî durumu ile ilgili temel kaynaklardan olan tarhanlık yarlıklarında *kupçur* teriminin geçmemesi, ve Altın Ordu'nun devamında kurulan hanlıklarda *kupçur* terimine rastlanmaması dikkat çekicidir.

Türk-Moğol vergi sisteminde içerik olarak en fazla değişikliğe uğrayan vergi *kupçur* olmuştur. Türk-Cengiz İmparatorluğu döneminden itibaren hayvanlardan alınan vergiler devletin ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu. Özellikle bu devirde Moğolların en büyük gelir kaynaklarından biri *kupçur* vergisi idi. Başlangıçta Moğollarda göçebe vergi sisteminin temelini oluşturan *kupçur*, genel,

kapsayıcı bir terim olarak bazı hizmetleri içeren bir yükümlülük iken, daha sonraki devirlerde hem göçebeden hem de yerleşik nüfustan alınan düzenli bir baş vergisi olmuş, bazı bölgelerde sürü sahiplerinden alınan otlak ve hayvan vergisi işlevini görmüştür. *Kupçur*'un en yaygın kullanım alanı, özellikle hayvan sürülerinden alınan hisse olmuştur. *Kupçur*, bu zengin kullanımı ile kaynaklarda kimi zaman başka vergilerle de eş anlamlı olmuş ve kullanılmıştır. Uygur devletinde de hayvanlardan özellikle ulak atları için vergi bedeli olarak tayin edilen *kupçur* vergisine 15. yüzyıldan sonraki tarihî kaynaklarda rastlanmamıştır.

Orta ve Ön Asya dışında Anadolu'da, Osmanlı devrinde de *kupçur* vergisinin izlerini tespit etmek mümkündür. Anadolu'da koyunlardan *kupçur* alma usûlünün Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar yaşamış olduğu, Niğde Camî-i Kebirî, çarşı tarafı kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. Bu kitabe, son Karaman emirleri Pir Ahmet Han ve Kasım hanlarının emriyle 1469-1470'de yazılmıştır. Moğol *kupçur* usûlüne dair bilinen en son belge bu yazıttır (Togan 1931: 20-21; Hinz 1945: 782).

Bununla birlikte 14. yüzyılda Anadolu'da yazılmış Aşık Paşa'nın *Garibnāme*'sinde *kupçur* "sayım vergisi" anlamında *kapçur* şeklindeki imlâsıyla geçmektedir: *Geh yasama, gāh* ***kapçur****, geh tagar, koşuna koşmuş eli her dem sagar*" (TTS I 2246). Kelimenin Arap harfli imlâsı *kupçur* şeklinde okumaya imkân vermekle birlikte, Tarama Sözlüğü'nde kelime muhtemelen, Anadolu ağızlarında kelimenin bugün yaşayan şekli *kapçur* esas alınarak *kapçur* şeklinde yazılmıştır. Ayrıca terim, 15. yüzyılda yazılmış *Tārīḫ-i ʿAl-i Selçuḳ*'da *Müslümanlardan ḫaraç, kalan ve kapçur alırlardı* ibaresinde geçmektedir. Burada dikkati çeken bir başka nokta da *kalan* ile *kapçur*'un bir arada geçmesidir. Tarama sözlüğünde madde başı olarak geçmeyen *kalan*, Anadolu sahasında başka yerde tespit edilememiştir. Reşidüddin'in *Tārīḫ-i Mübārek-i Ġazan* adlı eserinde de *kapçur* ile *kalan* bir arada geçmektedir. *Kapçur* şekli için bkz. C. Schönig (2000: 99); RSl. II 430 *qapču:r* 'eine Mischung aus Eisen und Stahl, aus der Waffen gefertigt werden', RKW 167b *xapčur* 'Zange, Klemme', Çağ. Seng. 265v *qapčur*.

Kupçur vergisinin modern Türk dili alanındaki izlerini Anadolu ağızlarında, *kapçur* (~ *kapcur*) "hayvan vergisi; davar vergisi" (DSVIII, 2632) şeklinde tespit edebiliyoruz. Ayrıca bu kelimenin *kamçor* "hayvan vergisi" (DS VIII, 2615) biçimi de vardır. Muhtemelen Anadolu sahasına İlhanlılar vasıtasıyla geçmiş olan bu terim diğer çağdaş Türk dili alanlarında tanıklandırılamamıştır.

2.1.19 sala ḫarcı "köy vergisi"

< Tü (?) *sala* "köy" +Ar. *ḫarc* "masraf, harcama, gider; toprak vergisi" (Mutçalı 1995: 220) + *ı*.

Altın Ordu sahasında AOYarlık $II_{24, 25, 31}$'de "köy" anlamında birkaç kez geçen *sala* kelimesi, Kırım ve Kazan yarlıklarında da tespit edilmiştir. AOYarlık VI(16)'da kelime: ***sala ḫarcı, yer ḫablesi, tütün sanı dep almasunlar*** "köy vergisi, toprak tapusu (ücreti), *tütün* (vergisi) sayısı deyip almasınlar" (Özyetgin 1996: 131) şeklinde Ar. "vergi" anlamındaki *ḫarc* ile bir arada "toprak vergisi, köy vergisi"'ne karşılık olarak geçmektedir.

Kelimenin kökeni ile ilgili tartışmalar vardır. "Köy" anlamında yarlıklarda geçen *sala*'nın Rusçaki *selo* "köy, köylü" (Şçerbinin: 824) ile aynı kelime olduğu ve bu kelimenin de Türkçeye Rusçadan geçtiği belirtilmektedir. Abdullah Battal bu görüşün aksine Türkçedeki *sala* kelimesinin *sal-* "kurmak, tesis etmek" (ED824b) fiilinden teşkil edilmiş bir isim olduğunu söylemektedir (Taymas 1926: 90-91).

"Köy" anlamındaki *sala* kelimesi, Tarihî Türk dili alanında yarlıklar dışında, Karahanlı dönemi satırarası Kur'an Tercümesinde (TİEM 73) *sala* "kent, şehir, yerleşim yeri" (220v/2=018/077) (Kök 2004: 545); Harezm-Altın Ordu sahası edebî eserlerinden Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'inde de tespit edilmiştir: *sala* "wioska, wieś sioło" (Zajączkowski 1961: 152). Diğer kaynaklarda geçmeyen bu kelime bugün çağdaş Türk dili alanında Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar ve Karayim Türkçelerinde ve Kırım ağzında yaşamaktadır: Tat. *sala* "büyük köy" (TatTSl. 1997: 264); Kar. *sala* "Gerevnya, selo; poselok, predmeste" (KarayRPSl. 462). Kelime özellikle Kırım'da yer isimlerinin hemen yanında kullanılmıştır: *Ulusala, Salaçık*. Anadolu'daki *upsala* yer isminde de bu *sala* kelimesi aranabilir. *Sala* kelimesinin anlamı Anadolu ağızlarında *sala* (I) "Sırayla ekimde köyce ekime ayrılan yer"; (II) "evlerin önündeki balkon gibi üstü açık çıkmalar" (DS X, 3521) olarak tespit edilmiştir.

Tarihî Türk dili alanında kelimenin sadece Karahanlı, Altın Ordu ve Harezm sahasında tespit edilmiş olması dikkat çekicidir. Rusça *selo* kelimesi ile birleştirilen *sala*'nın bu şekliyle Karahanlı dönemi Kur'an Tercümesinde ve *Hüsrev ü Şirin*'de geçmesi, Rusça alıntı bir kelime olma ihtimalini zayıflatmakta ve Taymas'ın da belirttiği gibi kelimenin Türkçe *sal-* fiilinden türemiş bir isim olduğunu akla getirmektedir. Altın Ordu devrinde, Ruslar hanlığa tâbi bir knezlik olarak varlıklarını sürdürmüşler ve özellikle iktisadî anlamda Altın Ordu'nun büyük etkisinde kalarak birçok Türkçe terimi kendi dillerine almışlardır. Altın Ordu devleti ile Rus beyliği arasında bu devir için alıntılamanın yönü genellikle Türkçeden Rusçaya olmuştur.

Altın Ordu dışında *sala ḫarcı* şeklindeki kullanım tespit edilememiştir.

2.1.20 ḫarc ~ ḫarāc ~ ḫarācāt

< Ar. *ḫarc* "masraf, harcama, gider; toprak vergisi" (Mutçalı 1995: 220)

Altın Ordu'da vergi terimi karşılığında *ḫarc* ~ *ḫarāc* ve *ḫarācāt* terimleri de yarlıklarda kullanılıyor. *ḫarc* ~ *ḫarāc* terimi, tarhanlık yarlıklarında *kap ḫarcı, tütün ḫarcı, sala ḫarcı, äkin ḫarcı* "ekin vergisi" gibi çeşitli vergi isimleri ile bir arada geçmektedir. Özellikle Kırım ve Kazan sahasına ait yarlıklarda sıkça geçen bu terim, Hacı Girey Han yarlığında *satsa ve alsa ḫarc ḫarācāt tamga tartnak almasunlar* "satsa ve alsa vergi, gümrük ve kantar vergisi almasınlar!"(AOYarlık III_{21}); 1467 tarihli Mengli Girey Han yarlığında *tamga tartnak ḫarc ve ḫarācāt tilämäsünlär* "gümrük ve kantar vergisi, vergi ve harç istemesinler!" (AOYarlık IV_7); 1523 tarihli Sahip Girey Han yarlığında da *koluş koltka bāc ve ḫarc ḫarācāt dep tilämäsünlär* "koluş koltka, gümrük vergisi ve vergi, haraç istemesinler!" (AOYarlık VI_{14}) şeklinde *ḫarc* ve *ḫarācāt* terimleri, özellikle *tamga* ve *tartnak*, yani gümrük ve kantar vergileri ile bir arada geçmektedir. Bunun yanında 1397 tarihli Temir Kutluk yarlığında vergi isimleri sıralandıktan sonra *ḫarāc almasunlar* "vergi almasınlar!" ibaresi geçmektedir (AOYarlık II_{38}).

2.1.21 salıg/k

< *sal-ıg* (ED824b).

Eski Uygur ve Altın Ordu devri başta olmak üzere tarihî Türk sahasında tanıklanabilen *salıg*, Türk iktisadî sistemi içinde yer alan vergi terimlerinden biridir. Türkçe *sal-* "to move (something), to put into motion" (ED 824b) fiilinden *-ıg* ile türetilmiş isim olan *salıg*'ın tarihî ve Modern Türk dili alanındaki kullanım sahası oldukça geniştir (ED826a).

Yan anlamları bakımından zengin olan *sal-* fiilinden türetilen çok sayıdaki iktisadî terim ve vergi adı Türk dilinin söz varlığı içinde mevcuttur. *sal-* fiili tarihî Türk dilinin tüm alanlarında tespit edilebilmektedir:

Eski Türkçe Uygur *sal-* "sallamak, atmak, fırlatmak (ED 824b); **Karahanlı** MK *sal-* "atmak; bir şeyle işaret etmek; göndermek, götürmek; toplamak, toplu hâle getirmek" (DLT II, 24). Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvan*'ında *salıg* terimi geçmemekle birlikte, kelimenin kök şekli olan sal- fiilinin anlamları içinde "vergi" kavramıyla ilgili "toplamak, toplu hâle getirmek" yer almaktadır. KB *sal-* "atmak, bırakmak" (Arat 1979: 380-381); **Harezm** ME *sal-* "bırakmak" (Yüce 1988: 171), NF. *sal-*

"brosat', pokidat', ostavlyat', otpravlyat', progonyat', vıpuskat'" (Fazılov II: 244), KE. *sal-* "salmak, atmak, bırakmak" (Ata 1997: 86v 17); **Altın Ordu** HŞ. *sal-* "rzucac, porzucac, rozstawiac (stol), pokrywac (do stolu)" (Zajączkowski 1961: 152), MN. *sal-* "brosat', pokidat', ostavlyat', otpravlyat', progonyat', vıpuskat'" (Fazılov II: 244), AOYarlık. *sal-* "koymak" (Özyetgin 1996: 231). Altın Ordu sahasındaki tarhanlık yarlıklarında *müsemmā salıg sal-* ~ *salıg müsemmā sal-* ibaresinde *sal-* fiilinin özellikle "vergi koymak" "anlamında teknik terim olarak kullanılışı dikkati çekmektedir; **Memlûk** Kİ. *sal-* "koyuvermek, irsal etmek" (Caferoğlu 1931: 85), TZ. *sal-* "salmak, atmak, bırakmak" (Atalay 1945: 232), KK. *sal-* "atmak, bırakmak, salmak" (Toparlı 1988: 185), GT. *sal-* "salmak, bırakmak, göndermek" (Karamanlıoğlu1989: 352), İM. *sal-*"bırakmak, salmak" (Toparlı 1992, 587); **Çağatay** *sal-* "lancer; troubler; battre, en parlant du coeur; fonder; imposer; perdre; laisser tomber; pendre" (PdC. 340); Seng. (232v24) *sal-* "to throw, to agitate, to make the heart palpitate" (ED 824b). **Osmanlı-Anadolu** *sal-* "1. göndermek, sevketmek; 2. bırakmak, salıvermek, terketmek, başıboş bırakmak; 3. atmak, havale etmek; 4. ta'lik etmek, tehir etmek; 5. yaymak, sermek, saçmak; 6. vergi tarhetmek; 7. sallamak; 8. koymak, bırakmak, atmak, ilka etmek; 9. defetmek, sürmek, uzaklaştırmak, terketmek; 10. kaldırmak, refetmek; 11. uzatmak; 12. atılmak, saldırmak, hücum etmek" (TTS V, 3277-3287), ayrıca bundan *salın-* "vergi tarh olunmak" (TTSV, 3273) da vardır. Osmanlı sahasında geniş bir anlam alanı ile tespit edilen *sal-* fiilinin anlamları arasında, Altın Ordu sahasında kelimeye teknik terim özelliği kazandıran "vergi koymak" da geçmektedir.

Modern Türk dili alanında *sal-* fiili, "koymak, yerleştirmek, bırakmak" şeklinde temel anlamlar başta olmak üzere çok sayıdaki yan anlamla birlikte yaşamaktadır.

Salıg/k, eski Uygur belgelerinde "vergi" dışında iki farklı anlamla tespit edilmiştir (Erdal 1991-I: 200). Uygurca İnsadi-Sūtra'da *salık* "işaret, iz" (BT III 629, 631) anlamında geçiyor. Bir başka Uygur belgesinde *salık* "topuz, silâh" anlamıyla, bir çeşit silâh karşılığında kullanılan *bilik* kelimesi ile birlikte hendiadyoin olarak geçmektedir (BT VII, D15).

Bu ikisi dışında *salıg/k*, eski Uygur sivil belgelerinde (USp. 14, 25) ve Altın Ordu sahasında genel karakterde bir çeşit vergi olarak geçmektedir.

Salıg/k kelimesinin "vergi" anlamı Uygur sahasında aşağıdaki belgelerle tanıklanabilmektedir:

(1) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut tütün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg* ***salık*** *nägüm-ä katılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız* (boş bırakılmış tarla), *basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: TI M220, USp. 14, Clark 86, Yamada Mi20, JW-Li 4.15]

(2) *...inçü kılık-ı bilä inçü borluk-çı käzigtä barça barzun* ***salık*** *bergü bolmış üçün nom kulı çatın bay tämür bu üçägü [salıkı]-nı buyan kar-a-ka berz-ün* "inçü (tımar) nizamı ile inçü bağcı sırasıyla hepsi varsın. *Salık* (vergisi) verecek olduğu için Nom Kulı, Çatın Bay Temür bu üçü *salık* (vergi)lerini Buyan Kara'ya versin" [UygSB. VII_{5-11}: USp. 25, Clark 103, JW-Li 4.4]

(1: UygSB. III)'teki cümlelerde *salık*'ın, muhtevaları açık olmamakla birlikte topraktan alınan *kavlalık*, sürülmüş tarlalardan alınan *ür*, pamuk tarlalarından alınan *käpäz* vergileri ile bir arada geçmesi, onun toprak ve araziyle ilgili bir vergi olabileceğini, dolayısıyla muhatap olduğu kesimin de çiftçi, tarımcı olduğunu akla getirmektedir. (2: UygSB. VII)'deki *salık*'ın bugünkü TTü.'deki vergi kelimesinin asıl şekli olan *bergü* ile bir arada geçmesi ilgi çekicidir. Bu belgede *salık*'ı, Osmanlıda bir çeşit tımara karşılık gelen, *inçü* arazisinde çalışanların, *inçü* sahibine vermekle yükümlü oldukları para, mal ve hizmetlerin genel adı olarak değerlendirmek mümkündür. Uygur vergi sistemi üzerine çalışmış Tixonov, *salık*'ı sadece devlet vergisi karşılığında değil, hem çalışarak hem de ayniyatle verilen, toprak sahipleri için ödenen, yerine getirilen yükümlülükler olarak değerlendirmiştir (1958: 64).

A. Caferoğlu, Uygur sahasına ait hukukî ve malî terimleri incelediği çalışmasında *salıg/k*'a üzüm bağı vergisi anlamını vermiştir. Altın Ordu'da bu verginin kişi başına alındığını söyleyen Caferoğlu, bu terimin ilk Uygurlarda tespit edilmiş olmasını, 12-14. yüzyıllarda Uygurlar arasında üzüm yetiştiriciliğinin ve şarap üreticiliğinin büyük önem taşımasına ve çokça yapılmasına bağlamıştır (Caferoğlu 1934: 41-42). Ancak *salıg*'ın yine Uygur sivil belgelerine dayalı olarak üzüm bağı dışında arazilerden, sürülmüş tarlalardan da alınmış olması, muhtemelen *salıg*'ın "genel vergi" anlamında kullanılmış olabileceğine de işaret etmektedir.

Tarihî Türk sahasında *salık* vergisi Uygur dışında Altın Ordu devletinde tespit edilebilmektedir. Uygur ile Altın Ordu sahasında iktisadî alanda, özellikle vergi adlarında ortak pek çok terim geçmektedir. Bu nedenle *salık* vergisinin Uygur dışında en iyi tanıklanabildiği saha Altın Ordu'dur.

AOYarlık I'in 8. satırındaki *bu kündin ilgärü Sütkölgä salıg müsemmā salmasunlar* ile 12. satırındaki *bulay tädürgäç ärsä tümän salıgın ḳısmetin salganlar* (Berezin 1851: 13; Grigor'yev 1844: 338; Özyetgin 2000a: 172-173) ibarelerinde *salıg* geçmektedir. A.P. Grigor'yev, burada geçen *salıg* teriminin bir çeşit toprak vergisi olduğunu ifade etmiştir (1981: 130). Toktamış yarlığındaki

tümän salıgı ibaresinden *salıg*'ın, muhtemelen tümenden alınan genel vergi karşılığında kullanıldığını ya da arazi, yer için alınan bir çeşit genel vergiye karşılık olabileceğini söylemek mümkündür.

Diğer yarlıklarda *salıg* şu şekilde geçmektedir: AOYarlık II'de 37.-38. satırlarda *tabanlıg, ḳısmet, kubur yasagı, kalan, müsemmā salıg, borç ḫaraç almasunlar* "tabanlıg, kısmet, kubur yasağı, kalan, *belirli salıg,* borç haraç almasınlar";

AOYarlık III'te 37-38. satırlarda *...bu kündin ilgärü yasak alban almasunlar, müsemmā salıg salmasunlar, almasunlar* "bugünden sonra yasak alban almasınlar, *belirli salıg* vergisi koymasınlar, almasınlar",

AOYarlık VI'da 13. satırda *yasak kalan salıg müsemmā salmasunlar* "yasak, kalan, *belirli salıg* vergisi koymasınlar",

AOYarlık VII'de 8. satırda *satıg alıg kılsalar tamga, tartnak tilämäsünlär, almasunlar salıg müsemmā salmasunlar* "alışveriş yapsalar tamga ve tartnak istemesinler, almasınlar, belirli salıg vergisi koymasınlar" (Berezin 1851:19). Ayrıca yine Altın Ordu sahasında AOYarlık VIII, IX, X'da *salıg* vergisi tespit edilmiştir (Usmanov 1979: 32-38).

Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında, yarlık sahibinin muaf tutulduğu vergi ve yükümlülükler arasında yer alan *salıg*'ın, AOYarlık I dışında, *salıg müsemmā* veya *müsemmā salıg* şeklinde geçtiği görülür. *Müsemmā* < Ar. "isimlendirilmiş, isimli" (Mutçalı 1995: 409) anlamındadır. Mirkasım Usmanov, *salıg müsemmā* ibaresindeki *müsemmā*'nın "isimli, adlandırılan" şeklinde çevrilmesine karşı çıkarak, bu kelimenin temel anlamıyla ilgili, nitelik ve nicelik bakımından tasvir eden olmayıp, bağımsız bir kavram ve terim olduğunu söylemektedir. O, *salıg müsemmā*'nın özel bir fermanla belirli amaçlar için toplanan, amaçlı bir vergi olabileceği fikrini öne sürmektedir. *Müsemmā*'yı, muhtemelen durumdan duruma değişen, yani her durumda farklı olarak adlandırılan yedek vergilerin adı olarak değerlendirmektedir (Usmanov 1979: 243). Altın Ordu yarlıklarında çoğunlukla *salıg müsemmā* veya *müsemmā salıg* olarak geçen *müsemmā*'nın teknik terim değerinin olabileceği fikri bizce de kabul edilebilir.

Altın Ordu'daki *müsemmā salıg ~ salıg müsemmā*'yı, İslâmî kamu hukukunda, örfî vergiler arasında değerlendirilen *ʿavārıżat* ile karşılaştırmak mümkündür. Dolayısıyla Altın Ordu'da halktan istenen ve yarlıklarda sıralanan yükümlülüklerin hemen ardından gelen *salıg müsemmā*'nın, pek çok yükümlülüğü ve vergi tahsilini içeren kapsayıcı, genel bir terim olduğunu düşünebiliriz. Nitekim *salıg*'ın köktaşı ve *sal-*'dan başka bir türev olan *salgun* Osmanlı sahasında *ʿavārıżat*'a karşılık

olarak, mecburî hâllerde tahsil edilen bir vergi olmuştur. Osmanlıda *ʿavārıżat* karşılığında halk arasında *salgun* terimi kullanılmıştır.

Altın Ordu sahasında *salıg* muhtemelen hem vergi hem de çeşitli hizmet ve yükümlülükleri kapsayan genel bir malî terim işlevini görmüştür. Bu durum Türk-Moğol vergi sisteminde yer alan *kupçur, alban, kalan* gibi terimler için de söz konusu olmuştur. Başlangıçta çeşitli hizmet ve yükümlülükleri kapsayan genel terimler iken, daha sonra özel bir anlama geçerek vergi olarak kullanılmışlardır. Altın Ordu'nun sosyal yapısı üzerinde çalışan Berezin, *yasak* ile *salıg* arasında ilişki kurmuş, ayrıca *salıg* ve *kalan* arasında da içerik bakımından ortaklık olduğunu söyleyerek bunların birbiri yerine kullanıldığı belirtmiştir (1850: 17). *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Moğolca sözlük kısmında *yasak ~ casak* kelimesi Türkçe *salıg* ile açıklanmıştır: *casak* "ç. salıq "nalog" (Poppe 1938: 203). Burada dikkati çeken bir nokta da *yasak* ile *salıg* arasında kurulan eşleştirmedir.

Türk-Moğol sosyal düzeni içinde *yasak* geleneksel bir kanun olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Altın Ordu ve devamındaki dönemlerde *yasak* malî bir yükümlülük olarak yarlıklarda geçmeye başlamıştır. Uygur hukuk belgelerinde *yasak*'a dair bilgiler çok genel niteliktedir. Bu bilgilerden verginin karakteristik özelliklerini çıkartmak güçtür. Muhtevası açık olmamakla birlikte, *yasak*'ı, bir çeşit devlet vergisi olarak tanımlayabiliriz. Berezin (1850), yarlıklarda da genel vergi sıfatıyla geçen *yasak*'ın, Altın Ordu'nun yerli nüfusundan değil, fethedilen halklardan alınmış olduğunu düşünmekte ve bununla birlikte *yasak*'ın miktarının yetiştirilen ürünün onda biri olarak alındığını söylemektedir (Tixonov 1958: 63). Özellikle vergi uygulamalarında, farklı coğrafyalardaki Türk devletlerinde, aynı muhtevaya sahip farklı terimlerin kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Tarihî sahada kurulan *salıg ~ yasak* ilişkisini Modern Türk dili alanında, Başkurt Türkçesindeki durum desteklemektedir. Başkurt Türkçesi sözlüğünde "vergi" anlamındaki *halık* (< *salık*) kelimesi *yahak* (< *yasak*) ile karşılanmıştır (BTHzd.II: 569).

Osmanlı-Anadolu sahasında ise *salıg* "vergi" anlamı ile geçmezken, diğer yan anlamlarla metinlerde vardır: *salık* "(II) Ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibaret eski savaş aleti, çomak, şeşper, gürz"; *salık* (III) "haber" (TTS V, 3266-3263). Bununla birlikte *salıg*'la köktaş olan kelimeler "vergi" anlamında kaynaklarda bulunmaktadır: *salgun* (*salgın, salkı*) "salma yoluyla alınan vergi, keyfi vergi" (TTS V 3265); *salgın sal-* "gelişigüzel vergi tarhetmek" (TTS V3264).

Osmanlı iktisat tarihinin kaynak belgeleri olan kanunnamelerde de *salıg*'la köktaş *salgın ~ salgun* geçmektedir. Osmanlı malî sistemi içinde *salgun* bir çeşit *ʿavārıż* vergisi olarak kullanılmıştır. *ʿAvārıż*, bir savaş veya seferberlik durumunda hem Müslüman hem de Hristiyan halkın gerek bedenen gerekse mal ve nakdî

yönden devlete sağladıkları bir çeşit katkı olarak tanımlanabilir. *ʿAvārıż* vergisinin Osmanlılardan önce Selçuklularda kullanılıp kullanılmadığına dair bir bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Bununla birlikte bazı muafnamelerden *ʿavārıż*'ın, Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren alınan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlıda 1453'ten önceki devirlerde *ʿavārıż* vergisinin alındığına dair bir kayıt olmamakla birlikte, I. Murat'a ait 1366 tarihli bir vakfiyede *ʿavārıż-ı dīvāniye*'nin vergiler arasında geçmesi, bu yükümlülüğün Osmanlının kuruluş yıllarından itibaren vergi sistemi içinde yer aldığına işaret etmektedir (Akdağ 1995a: 412). Osmanlıda halk arasında bilinen adıyla *salgun* önceleri olağanüstü durumlarda alınırken, sonradan daimî olarak toplanan bir vergi olmuştur. *Salgun*'un getirdiği yükümlülükler arasında donanmaya kürekçi vermek, kürek yapmak, ot, saman, zahire vermek, köprü, yol ve kale onarımında çalışmak gibi hizmetler yer alıyordu. Osmanlı devletinde 16. yüzyıldan itibaren *salgun* vergisi sadece para olarak alınmaya başlamıştır (Türkay 1972: 19). Kanunnamelerde özellikle padişah hizmetinde bulunan bazı meslek gruplarının *salgun* vergisinden muaf tutulduğu dikkati çeker.

Osmanlı kanunnamelerinde *salgun ~ salgın* vergisi şu şekilde tespit edilmiştir:

Bozok Kanunnamesi'nde (Tarihsiz): 56. *Timāra mutaṣarrıf olmayan sipāhī-zādelär ki defterdä sipāhī-zāde kaydolunmuş ola saḥīḥ sipāhī-zāde ḳānūn-ı ḳadīm-i Zü'l-ḳādiriye üzärä resm-i ġanem ve salgun vermäzlär* "Tımarın sahibi olmayan sipahi çocukları, ki defterde sipahi oğlu olarak kaydolunmuştur, şüphesiz sipahi oğlu eski Zülkadriye kanunu üzere koyun vergisini ve *salgun* vergisini vermezler" (Barkan 1943: 129);

Kanunname-i Liva-i Trabzon (1583): 14. *Ve beylerbeyi veya sancāḳ beyi içün arpa ve otluk ve saman ve odun ve sāyir salgun vāḳiʿ oldukda zeʿāmetlärcä asla salgun salınmayup serbest olmayanlardan ṭalep oluna* "Ve beylerbeyi veya sancak beyi için arpa ve otluk ve saman ve odun vesayir salgun kondukta zeametlerce asla *salgun* salınmayıp serbest olanlardan istensin"(Barkan 1943: 61);

Kanunname-i Canbazan-ı Vilâyet-i Rumeli (1543): 6. *Mādām ki ḫidmet-i pādişāhī edā edälär ulakdan*[1] *ve cerāḫordan*[2] *ve doġancıdan*[3] *ve sekbāndan*[4] *ve arpa ve saman ve otluk salgunından ve nüzül tahılından ve ḫisār yapmasından ve kürekçidän ve ʿazebdän ve bi'l- cümle ʿavārıż-ı dīvaniye ve tekālif-i ʿörfīyeden muʿāf ve müsellem olalar* "Madem ki padişahın hizmetini yerine getirirler, ulakdan,

[1] Postacı, haberci.
[2] Ordu hizmetinde kullanılan Hristiyan esir, ücretle toplanan asker.
[3] Avcı.
[4] Köpek besleyicisi.

cerahordan ve doğancıdan ve sekbandan arpa, saman, otluk *salgun*undan ve konak yeri yemeği, tahılından ve hisar yapımından, kürekçiden ve bekârdan ve bütün avarız-ı divaniye'den ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olalar" (Barkan 1943: 247);

Niğbolu Vilâyeti Kanunnamesi: 20. *Ve sipāhī veyahūd subaşı veya sancāḳ voyvodası köyüne varsa güçlü atına yäm ve otluk ve koyun ve tavuk ve äkmäk ṭalep äyläyüp ävdän ävä salgun salmaya* "ve sipahi veyahut sancak reisi köyüne varsa, güçlü atına yem ve otluk ve koyun ve tavuk ve ekmek isteyip evden eve *salgun* salmasın" (Akgündüz 1991: 416).

Bunlar dışında *salgun*, 1519 tarihli Gerger-Kâhta Vilâyeti, Liva-i Maraş, Kars-ı Maraş Sancağı ve Celâl-zade Kanunnamelerinde de tespit edilmiştir[5].

Osmanlı kanunnamelerinde yine *ʿavārıżat*a dahil bir çeşit örfî ve divanî vergi olan *kara salgun* terimi de geçmektedir:

Defter-i Yasaha-i Liva-i Ruha (Urfa) (1518): 7. *ve kara salgun deyü külliyen livā-i meẕkūrenin reʿāyāsınuŋ zirāʿatından ellidä bir alınur imiş, bu ḫuṣūṣlar daḫi muḳarrer kılındı* "*kara salgın* diye bütün zikredilen sancağın reayasının ziraatinden ellide bir alınırmış, bu hususlar dahi karara bağlandı" (Barkan: 155). Ayrıca *kara salgun* Yavuz Sultan devri kanunnamelerinden Ergani Sancağı, Ebu Tahir Nahiyesi ve Siverek Sancağı Kanunnamelerinde de vardır.[6] Bu kanunnamelerden *kara salgun*'un ahaliden genellikle para olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

Tarihî Türk sahasında bu şekilde tespit edilen *salıg/k* ve onunla köktaş diğer terimlerin izlerini bugün Modern Türk dili alanında görmekteyiz. Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında "vergi" anlamında geçen kelime, özellikle Kıpçak grubu Türkçelerinde yaşamaktadır.

Kırgız Türkçesinde *salık* "1.vergi, haraç; 2. Kırgızların kendileriyle birlikte yaylağa almayıp, oradan dönünceye kadar bıraktıkları keçe ev ve ev eşyasının bir kısmı; yogaşları ve şenlikleri tertip eylemek için manapar tarafından ahaliye koyulan olağanüstü vergiler" (Yudahin: 632) anlamında geçmektedir. Burada *salıg* vergisinin eski devirlerdeki işleyişine benzer bir uygulama ile hâlâ kullanılıyor olması ilgi çekicidir. Ayrıca Kırgız Türkçesinde *salıkçı* "para yatıran" (Yudahin II: 632) şekli de geçmektedir. Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde ise *salıg* "vergi" karşılığında kullanılmaktadır: Kzk. *salık* "vergi" (KzkTSl. 234), KKlp. *salık* "nalog; podat', dan'" (KKlpRSl. 561). Başkurt Türkçesinde *halık* (< *salıg*) "ŏske tŏşken avırlık, bele; 2. (dial.) halım, yahak" (BTHzd II, 569) kelimesinde *salıg*'ın vergi

[5] Bkz. Akgündüz, A., *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. III, (1991), 364; C. VII (1994), 173, 181, 227.
[6] Bkz. A. Akgündüz, a.g.e., C.III, İstanbul, 1991, s. 253, 263, 276, 283.

anlamı yaşamaktadır. Burada dikkati çeken bir başka husus da daha önce de belirtildiği gibi *salıg*'a karşılık olarak yine bir başka eski vergi olan *yasak* > *yahak* teriminin kullanılmasıdır.

Tatar Türkçesinde *salıg* geçmemekle birlikte köktaşı *salım* "oblojenie, nalog; podat', obrok, dan'" (TatRSl. 466) aynı anlamla yaşamaktadır. *Tatar Tiliniŋ Anlatmalı Süzligi*'nde *salım* için "devletke halık yaki hucalık öyışmaları tüli tŏrgan mecburi cıyım, nalog" (TTASl. II, 626) tanımı verilmiştir. Başkurt Türkçesinde de *halım* "birer öyöşmanan, halıktan h.b. alıv ösön hökümet tarafınan bildelengen tülem aksa yeki başka neme; yahak" (BTHzd.II: 569) geçmektedir.

Güney-doğu grubunda, Tarançi ağzında *selik* "die Abgabe, die Steuer" (RSl. IV 359) "vergi" anlamında tespit edilmiştir. YUyg. *selik* "nalog, podat', dan', *selik sal-* "oblagat' nalogom" (UygRSl. 532). Ayrıca *selik* kelimesi yeni Uygur Türkçesinde "devlete karşı zorunlu yapılması gereken hizmet, işler" anlamıyla da kullanılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, *salık*'ın tarihî sahadaki devlete karşı olan belirli yükümlülükleri kapsayan genel bir terime ad oluşu ve bunun bugünkü modern sahada da tespit edilmesidir.

Özbek Türkçesinde de kelimenin vergi anlamı yaşamaktadır: *salik* (I) "1. Ma'lum tartibda ahalidan davlat faydasiga toplanadigan, pul, mablağ; nalog; 2. birar haracatin kaplaş, yardam körsatiş yeki başka birar maksadda öz ara kelişip köpçilikka saçilgan tolav, yiğim; 3. Alik-salikdagi bitimga muvafik, kuyav tamandan kelin tamanga berilişi lazim bolgan pul va narsalar" (ÖTİL II: 66).

Oğuz grubu Türkçelerinde, Anadolu ağızlarında *salık* (I) "hayvan satımında çobana alıcının verdiği armağan, para, çoban hakkı" (DS X, 3524) anlamıyla eski "vergi" kavramının izlerini taşımaktadır. Bunun yanında Anadolu ağızlarında aynı kökten *salma* "köy bütçesi için köylerden toplanan vergi" (DS X, 3528), *salgı* (*salgın*, *salgu* (II), *salkı* (III)) "vergi" (DS X 3524); *salma* (XI) "köy bütçesi için köylülerden alınan vergi" (DS X 3528); *salman* (IV) "gazel okuyarak para toplamak" (DS X, 3529) gibi vergi terimleri yaşamaktadır. Ayrıca vergi tahsildarı olarak *salgıncı* "tahsildar" (DS X 3524) da vardır. Yine Oğuz grubunda Türkmen Türkçesinde *salıg ile köktaş* "vergi" anlamında *salgıt* "podat', nalog; ust. kalım, vıkup" (TrkmRSl. 560) geçmektedir. Türkmen Türkçesinde *salgıt* "vergi" dışında, anlam genişlemesi ile "başlık, fidye" anlamını da kazanmıştır. Kelimenin bu anlamı Özbek Türkçesinde de vardır.

Salıg'ın "vergi" dışında, tarihî sahada geçen diğer yan anlamları Modern Türk dili alanında da yaşamaktadır. Örneğin Kıpçak grubundan Kumuk Türkçesinde *salık* (dial.) "opuşennıy, obvislıy" (KumRSl. 277) "sarkık, düşük" anlamında geçmektedir. Oğuz grubunda Türkiye Türkçesinde *salık* "olmuş veya olacak bir olay, bir olgu ile ilgili verilen bilgi, haber, *salık ver-* 1. esk. haber vermek; 2. iyi

uygun olduğunu söylemek, tavsiye etmek" (TüSl. II 1896); Azerbaycan Türkçesinde ise *salıg* "haber, bildirme" (AzTSl. 1012) anlamında vardır.

Salıg vergisi, kaynaklara dayalı olarak tarihî Türk sahasında Uygur ve Altın Ordu sahalarında tespit edilebilmiştir. Öncelikle her iki sahada da *salıg* vergisinin nitelik ve nicelik bakımından taşıdığı özellikleri kesin olarak belirlemek güçtür. Bununla birlikte, mevcut belgelere dayanarak *salıg*'ın toprak rejimine ait genel vergi olarak kullanıldığı söylenebilir. Yine Uygur sahasında toprak sahiplerine karşı birtakım yükümlülüklerin ve hizmetlerin *salıg* terimi ile karşılandığı görülmüştür. Altın Ordu'da ise *salıg*'ın toprak vergisi olarak kullanımı yanında, bugün izlerini gördüğümüz işlevi daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Yarlıklarda geçen *salıg müsemmā* terimi, *salıg*'ın Altın Ordu'da belirli zamanlarda toplanan veya istenen bir vergi yükü olduğunu göstermektedir. Özellikle Osmanlı sahasında *salıg* ile köktaş *salgun*'un olağanüstü durumlarda halktan istenen hizmet, mal ve para verme yükümlülüğü olan *ʿavārıżat* karşılığındaki kullanımı, Altın Ordu'daki *salıg müsemmā* vergisinin içeriğini teyit etmektedir. Yine bugün Modern Türk dili alanında *salıg*'ın genel "vergi" terimine karşılık olması yanında, "belirli zamanlarda, belirli ihtiyaçların karşılanması için toplanan" bir vergi olarak da yaşaması *salıg*'ın tarihî sahadaki içeriğini ve işlevini desteklemektedir.

2.1.22 säkin

< säkin ?

Kelimeyi köken olarak açıklamak şimdilik mümkün gözükmüyor. Kelime tek veri durumundadır. DTSl'de kelimeye "vid podati" anlamı verilmiştir (494). Uygur sahası içinde USp. 77 numaralı belgede (UygSB. XXV) tanıklanabilen kelimeye Radloff tarafından herhangi bir anlam verilmemiştir. Metin içinde geçtiği yerden bir çeşit vergi yükümlülüğü olarak değerlendirebileceğimiz *säkin*'in içeriği tam olarak anlaşılamıyor. Bununla birlikte, manastıra ait özel arazilerden toprak vergisi *kalan* yerine alınan özel bir vergi niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz:

> *...kalan-lıg yer-tä kuv(r)ag-ka berṣ-ä bermiş yer-kä kalan kodup s(a)ŋ(i)gik yerni kalan-ın tuṭmaḍın säkin berip kuv(r)ag-ka yak-a-sız berip yorır ...kalan-lıg yer-ni m-ä biz-kä äksiṭmäḍin s(a)ŋigik yer-ni tarıp säkin bermäḍin küçämiş yolın-ta...* "*kalanlı* yerden cemaate verse, verdiği yere *kalan* (vergisi) koyup manastıra ait yerin *kalan*ını ödemeden *säkin* (vergisi) verip cemaate kirasız verip geçerli... *kalan* vergisine tâbi yeri de bize küçültmeden manastıra ait yeri ekip *säkin* (vergisi) vermeden zorladığımız hakkında..." [UygSB. XXV$_{7\text{-}10,\ 12\text{-}13}$: T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16] .

Kalan vergisine tâbi olmayan cemaatlere *kalan*'a tâbi yerler verilmesinden ve verilen yerlere *kalan* vergisinin konulmasından ve bundan duyulan şikâyetten bahseden bu belgede, *kalan*'a tâbi olmayan manastır ahalisinin durumu dikkati çekmektedir. Uygur devletinde arazilerden alınan ana vergilerden olan *kalan*'ın manastıra ait arazilerden tahsil edilmediği, bu özel arazilerin *säkin* vergisi ile yükümlü tutulduğu anlaşılmaktadır. UygSB. XXVII'de, Buddhist manastıra verilen vergi muafiyet belgesinde, muaf tutulan vergiler arasında *säkin*'in geçmediği görülür. Buradan da birçok vergi yükünden muaf olan manastır ve manastır ahalisinin bu özel *säkin* vergisini ödemekle yükümlü olduğu sonucuna varılabilir.

Uygur sivil belgeleri üzerine toplu bir yayın yapan Li Jingwei, *säkin* vergisini "belirli bir çalışma karşılığında ödenen para; bağışlanan para" olarak anlamlandırmıştır (1994:376).

Uygur sahası dışında tarihî ve modern Türk sahasında bu terimin izi bulunamamıştır.

2.1.23 tabanlıg

< *taban+lıg* "bağlı". *taban* "taban, ayak tabanı" (ED 441b) kelimesinden *+lıg* sıfat yapım eki ile türetilmiş olan kelime, tarihî Türk dili alanında MK'da *tabanlıg* "tabanlı" (DLT I, 449) anlamıyla geçmektedir. Altın Ordu sahasında AOYarlık II'de ***tabanlıg*** *ḳısmet kubur yasagı kalan müsemmā salık borç ḫarc almasunlar*" ve "*tarḫanlık tabanlıg yol ḥaḳḳı karavulluk tilämäsünlär*" (Özyetgin 1996:107) ibarelerinde iki yerde geçen *tabanlıg* terimi diğer tarhanlık yarlıklarında tespit edilememiştir. Her iki yarlıktan *tabanlıg*'ın anlamı tam olarak anlaşılamamakla birlikte, özellikle Temir Kutluk yarlığında, ikinci ibaredeki kullanımdan *tabanlıg*'ın bir çeşit toprakla ilgili ücret, haraç olduğunu düşünmek mümkündür. *Tabanlıg*'ın, yarlıklarda daha sık yer alan *yol ḥaḳḳı* (~ *yolluk*) ile bir arada geçmesi, bu terimin halktan alınan bir çeşit ayak bastı parası veya geçit ücreti olabileceğine de işaret etmektedir. Bununla birlikte Toktamış Han yarlığında 9. satırda *sütkölgä tabanlıg kişilärıŋ* ibaresinden *tabanlıg* kelimesinin yine temel anlamıyla ilgili olarak soyut bir anlam kazandığı ve "bağlı, tâbi" anlamında kullanıldığı dikkati çeker (Özyetgin 2000a: 178-179). Altın Ordu yarlıklarında *tabanlıg* kelimesinin farklı kullanımlarla geçmesi, kelimenin bu saha için geçerli doğru anlamını, vergi terminolojisi içinde bir terim değerinin olup olmadığını belirlemede güçlük yaratmaktadır.

Kaynaklarda geçmeyen *tabanlıg*, Osmanlı sahasındaki *resm-i zemīn* ile karşılaştırılabilir. Bu vergi, Osmanlı terminolojisinde *dönüm resmi, basma akçası, boyunduruk ḥaḳḳı, agalık ḥaḳḳı* ve *kulluk ḥaḳḳı* gibi isimlerle de geçer. Buradaki *basma akçası* ile *tabanlıg* arasında bir paralellik kurmak mümkündür. *Dönüm resmi* diğer adıyla *basma akçası*, Osmanlıdaki en önemli toprak vergilerinden biri olan çift resminin en küçük kesiminden biri olup, daha çok toprağa bağlı bir raiyyet vergisi olarak değerlendirilir. Toprakla uğraşan, ziraat yapan hem şehirli hem de köylünün ödemekle yükümlü olduğu bu verginin tâbi olduğu arazi, ancak sipahinin tapuya vermediği, çiftlik statüsü dışındaki topraklardır (İnalcık 1993a: 47). Tımar sahibi olan sipahi, istediği zaman tımarı içindeki köylünün ekip biçtiği araziyi ölçebilir ve arazi bu ölçmede tam veya yarım çiftlikten fazla geldiğinde fazlası için reayadan dönüm resmi alırdı (Çağatay 1947: 504). ,

Kelime modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

2.1.24 tamga

< Tü. *tamga* "marka, işaret, nişan (hayvanlar için)", ED 504b *tamga* "brand or mark of ownership placed on horses, cattle, and other livestock"; TMEN II 933 *tamgā* "Brandmal; Siegel; Zoll (genauer: die Abgabe, die ein Kaufmann zu entrichten hat, der in eine bestimmte Stadt seine Ware importieren und dort verkaufen will); später; nichtkoranische Steuer (allgemein), vor allem Umsatzsteuer".

Tarihî Türk sahasında *tamga*'nın asıl anlamı ve kullanımı, bir boyun mülkiyet nişanı olarak özellikle hayvanlarına vurdukları çeşitli işaretlerdi. İlk olarak hayvanlara vurulan işaret karşılığında geçen *tamga*, daha sonraları mühür, nişan karşılığında kullanılmıştır. Özellikle yarlıklarda hanın özel işareti olarak vurulan çeşitli *tamga*'lar Altın Ordu'da ve diğer Türk devletlerinde kullanılmıştır. Geç Uygur sivil belgelerinde, ayrıca Altın Ordu yarlık ve bitiklerinde *tamga* "kişisel mühür, damga" olarak kullanılmıştır. Türk yazışma geleneği içinde teknik terim özelliğine sahip *tamga* tarihî ve çağdaş Türk dili alanında bu anlamıyla korunmuştur.

Tarihî Türk dili alanında *tamga* "damga, nişan, mühür" olarak Eski Türkçe döneminde Maniheist ve Budhist çevre metinlerinde geçmektedir: Man. *üç tamgalarıg bütürdi* "üç tamgayı, mühürü tamamladı" (TT III 144), Bud. *et'öz közedgü tamga tutmış kergek* "kişi muhafaza etmek için mühür (tamga) tutmak gerek" (TTV 8, 53) (ED 505b-505a); Karahanlı MK *tamga* "damga, hakanın ve başkalarının damgası" (DLT I, 424), KB *tamga* "damga, mühür" (Arat 1979: 420); Harezm ME *tamga* "damga" (Yüce 1988: 182); KE *tamga* "damga, mühür" (Ata 1997-II: 593), Kıpçak CC *tamχa* "Siegel" (Grønbech 1942: 233), TZ *tamga* "damga" (Atalay 1945: 250), İMüh. *tamga* "mühür ve nişan" (Taymas 1997: 68), Çağatay *tamga* "sign or mark" Seng.161v13 (ED), Osmanlı *tamga* "damga, nişan, alamet" (TTS V, 3710), *damga* id.

Tamga, özellikle Altın Ordu başta olmak üzere İlhanlılarda ve Çağataylılarda "gümrük vergisi" anlamında kullanılmıştır. Ancak *tamga* "vergi" anlamıyla Uygur sivil belgelerinde geçmemektedir. Sınırlarda ve gümrüklerde özellikle ticaretle uğraşanların mallarından alınan bu vergi, Osmanlıda da örfî bir vergi olarak mevcuttu. Osmanlı kaynaklarında "damgacı, damgalı kile, damgalı urgan, damga zabit eri, damga-yı agnam..." gibi terimler geçmektedir (Halaçoğlu 1993: 455).

Altın Ordu sahasında *tamga*'nın "bir çeşit ticarî vergi, gümrük vergisi" anlamında kullanıldığı dikkati çeker. *Tamga*, Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında (1-4: AOYarlık II, III, IV, VII) özellikle tarhan olan kişinin muaf tutulduğu vergiler arasında her zaman *tartnak* terimi ile bir arada geçer:

(1) *barur kälür-i-dä kirür çıkar-ı-da kırım-da kefe-dä kayu-ma törlüg ärs-ä alur-ı-da s(a)t(a)r-ı-da* ***t(a)mg-a*** *t(a)rtn(a)k alm(a)s-un* "Gelip gittiklerinde, girip çıktıklarında Kırım'da, Kefe'de her ne türlü olursa olsun aldıklarında sattıklarında *tamga* (*gümrük*), kantar vergisi almasınlar!" [AOYarlık II_{38-41}]

(2) *nä kim satsa alsa tavar kara ılkı ḳul karavaş satsa vä alsa ḫarc ḫarācāt* ***tamga*** *tartnak almasunlar basa tuz arabaları aşlık öz arabaları kırımga käfägä barsa arabalarından* ***tamga*** *tartnak almasunlar ...bu ḥakīm yaḥyādın* ***tamga*** *tartnak ḫarc ḫarācāt tilämäsünlär almasunlar* "Her ne satsa alsa, mal, hayvan sürüsü, köle, cariye satsa ve alsa vergi, *tamga* (gümrük) ve kantar vergileri almasınlar. Sonra tuz arabaları, kendi erzak arabaları Kırım'a, Kefe'ye gitse arabalarından *tamga* (gümrük), kantar vergisi almasınlar... Bu Ḥakīm Yahya'dan *tamga* (gümrük) ve kantar vergilerini istemesinler, almasınlar!" [AOYarlık $III_{20-22, 43-44}$]

(3) *kuruda bāzergān kılsa deryāda kämi birlä yörisä alurıda kim kim ärsä* ***tamga*** *tartnak ḫarc ve ḫarācāt tilämäsünlär almasunlar*, "Karada tacirlik yapsa, denizde gemi ile yürüse, aldığında (alışverişte) her kim olursa olsun *tamga* (gümrük), kantar, harç haracat (vergi) istemesinler, almasınlar..." [AOYarlık IV_{6-7}]

(4) *satıg alıg kılsalar* ***tamga*** *tartnak tilämäsünlär almasunlar* "ticaret yapsalar *tamga* (gümrük) ve kantar vergisi almasınlar" [AOYarlık VII]

Yukarıda geçen ibarelerden *tamga*'nın bir çeşit alım-satım vergisi olması yanında, yabancı tüccarlar için ticaret sahalarına, pazarlara giriş çıkışta, hatta deniz yoluyla belirli noktalardan geçişte alınan bir çeşit geçit vergisi, gümrük vergisi niteliğini de taşıdığı anlaşılmaktadır.

Tarihî Türk sahasında, malî sistem içinde mevcut olan *tamga*, Çağatay sahasında da "vergi" anlamıyla kullanılmıştır: Çağ. *tamga* "Abgaben, Zollgebühren, die von Kaufleuten, Reisenden erhoben werden" (RSl. III, 1003); Çağ. *tamga* "espèce de péage, dont l'acquittement est attesté par une marque" (PdC 217). *Baburnāme* tercümesinde *tamga* "vergi" anlamında geçmektedir: "Kâbil'in bütün geliri tamga resmindedir. *tamga* resmi, Kâbil'in valiliği (darugalığı)... ve eşik ihtiyarlığı tamamen onun elindeydi" (Arat 1987-II: 172); "Daha önce, kâfir Sengâ'ya muzaffer olursam, *tamga*yı Müslümanlara bağışlamaya karar vermiştim. Tövbe esnasında... *tamga*yı bağışlama vaadini (*tamga* bahşişi) hatırlattılar... Elimizde bulunan vilâyetlerde Müslümanların *tamga*sı bağışlandı. Münşileri çağırıp, vâki olan bu iki büyük vak'anın (yani Babur'un tövbesi ve içki yasağı ile *tamga*nın bağışlanması) bildirilmesi için fermanlar yazılmasını emrettim" (Arat 1987-II:353-356). R.R. Arat, Babur'un bu Farsça olan fermanından *tamga* ile ilgili şu kısımları vermektedir: "Bu fetihlere teşekkür ve has tövbenin kabulüne tasadduk olmak üzere, padişahın cömertlik denizi harekete gelerek... Evvelki padişahların almakta bir an bile gecikmedikleri, hadden ve hesaptan aşırı vergilerini (*tamga*)... Müslümanlardan kaldırdı ve hiçbir şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limandan vergi (*tamga*) alınmaması...hususunda... ferman çıktı" (Arat 1987-II: 651) Bu kayıtlar *tamga*'nın Doğu Türk sahasındaki kullanımını ve işlevini göstermesi bakımından son derece önemli ve aydınlatıcıdır. Özellikle Babur'un fermanında, *tamga*'nın geçerli olduğu şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limanlar verginin içeriği ve kullanım alanı ile ilgili açık bilgi verilmekte ve Altın Ordu yarlıklarından tespit edilebilenlerle uygunlaşmaktadır.

İlhanlı sahası üzerine çalışan I.P. Petruşevskiy *tamga*'yı "vergi" anlamında ilk Moğolların kullandığı söyleyerek, bu vergiyi her türlü ticaretten, şehir esnafından alınan ve İslâm hukukundaki *ẕekāt* ile yer değiştiren bir vergi olarak değerlendirmiştir. Özellikle İlhanlı sahasında 13. yüzyıl ve sonrasındaki kaynaklarda ve dokümanlarda *ẕekāt* terimi geçmemektedir. *Tamga*'nın ne kadar ödendiği ve meblağı konusu tam olarak bilinmiyor. Ancak tarihçi Reşidüddin'den elde edilen bilgilere göre İlhanlılarda *tamga* vergisi her ticarî maldan %10 olarak alınmaktaydı. Gazan Han'ın bu oranı, özellikle bu vergi için bazı bölgelerde yarıya indirdiği ve bazı bölgelerde de bir dönem için tamamiyle iptal ettirdiği bilinmektedir (Petruşevskiy 1968: 532).

W. Barthold, İlhanlılar döneminde kullanılan *tamga* teriminin Farsların *bāc* terimi ile eşit olduğunu ve İslâmın ilk dönemlerinde de kullanıldığını ifade eder. Ticaret ve sanayi kurumlarından, iç ve dış ticaretten alınan tüm vergiler bu devirde *tamga* olarak adlandırılmıştı. Barthold ayrıca, Reşidüddin'in de eserinde bahsettiği *şehir tamgası* ve *şehir tamgacıları* terimlerine işaret ederek, *tamga*'nın sadece bir

çeşit gümrük, transit vergisi olmayıp, şehirlerden de alınan bir vergi türü olduğunu belirtmiştir (1931: 153).

İlhanılar döneminde özellikle vezir Nasıreddin Tûsî'nin verdiği bilgilere göre çok eskilerde hakanlar halkın ihtiyacı olan şeyleri ucuza alıp sonra onlara pahalıya satmayı uygun görmedikleri gibi, karada ve denizde kılâvuzluk hizmeti karşılığında yolculardan bir ücret ve tüccardan da gümrük vergisi almamışlardır. Ancak daha sonraları tüccarların geçirdiği eşyadan bir hisse almışlar ve bu hisseye *tamga* adını vermişlerdir (Atan 1990: 33). Fuat Köprülü, Nasıreddin Tûsî'nin risalesinde belirttiği bu vergiyi, İlhanlılar döneminde kervan yollarında güvenliğin sağlanması karşılığında alınan vergi (koruma vergisi) şeklinde anlamak gerektiğini, gümrük vergisinin esasen hükümdarlar tarafından çok eskiden beri alınmakta olan bir vergi olduğunu ifade etmiştir (Atan 1990: 33-34).

Selçuklular döneminde gümrük vergisi olarak *tamga, bāc, meks, öşür* gibi terimler kullanılıyordu. Türk-Moğol devletlerinde *tamga*, gümrük vergisi anlamında geçerken Büyük Selçuklu İmparatorluğunda daha çok ticaret ve sanayi alanından alınan vergilerden idi. Kirman Selçuklularında ise *tamga*, gümrüklerde deniz yolu ile gelen eşya üzerinden alınan liman, yani gümrük vergisine ek olarak alınan bir vergi niteliğindeydi (Karamürsel 1989: 191).

Büyük Selçuklularda "gümrük vergisi" için Farsça *bāc* terimi geçmektedir (Atan 1990: 112-113). *Bāc* terimi AOYarlık VI_{14}'da ise *bāc ve ḫarc ḳarācāt dip tilemesünler* örneğinde "genel vergi" anlamında geçmektedir. Burada *bāc* kelimesi *ḫarc ḳarācāt* ile bir arada, muhtemelen eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Benzer bir kullanım Osmanlı sahasında da *bāc u ḫarāc* şeklinde görülmektedir. *Bāc* vergisi Samanîlerden itibaren yolların muhafazasına harcanmak üzere alınan vergi olarak geçmiş, ayrıca Selcuklular döneminde de tahsil edilmiştir. İlhanlılar döneminde *bāc*, yollardaki düzenin sağlaması için alınan bir çeşit yol vergisiydi. Bu devirde sınırlarda insan ve hayvan başına belirli bir miktar *selamet akçası* alınmakta ve bu vergiyi alan görevliye de *bācdār* adı verilmekte idi (Köprülü 1942: 189).

Osmanlı devletinde *bāc*, Tü. *tamga* ile *bāc-ı tamga*'da da "vergi" karşılığında genel bir teknik terim olarak kullanılmış. Kısaca "damga vergisi" demek olan *bāc-ı tamga*, şehirlerde, pazarlarda alınıp satılan her çeşit eşya ve maldan alınan vergi idi. Osmanlıda *tamga-i siyāh* "kara tamga" olarak da adlandırılan bu vergi yanında, bir çeşit transit vergisi olan, yabancı yerlerden ülkeye gelen mallardan alınan gümrük vergisi de vardı. Bunun için kullanılan terim *bāc-ı buzurg*'du. Tüccar, *bāc-ı buzurg*'a tâbi mallarını pazarda satarken ayrıca *bāc-ı tamga* vergisini ödemekle de yükümlüydü. Burada Osmanlıdaki *bāc* teriminin özel bir vergiden çok, sadece kanunnamelerde geçtiği gibi "vergi, resim" kavramını karşılayan teknik bir terim olarak kullanıldığı görülür. Fatih Kanunnamesi'nde *bāc*, özellikle şehirlere has bir

alım satım vergisi olarak da kullanılmıştır. Bu kanunnamede köylerden ve şehirlerdeki mülklerden *bāc* alınmadığı, sadece pazarlarda, çarşılarda satılan mallardan alındığı ifade edilmiş, bunun yanında alım satımlarda alınacak, ödenecek *bāc* miktarlarının, ne şekilde tahsil edileceği konusu belirtilmiştir (Köprülü 1942: 189). Ayrıca yine yabancı ülkelerden gelen mallar için alınan *bāc* miktarı da %20 olarak tespit edilmiştir. Osmanlı vergi sistemi içinde *bāc*, hem belirli bir şehir vergisi (ihtisāb rüsūmu) hem de teknik terim olarak "vergi" karşılığında kullanılmıştır (Köprülü 1942: 190).

Tamga vergisini toplayan *tamgaçı* "Zolleinnehmer; Steuereinheber" (TMEN II, 934), *tamga*'nın "vergi" olarak kullanıldığı tüm alanlarda tespit edilmektedir. Özellikle Altın Ordu yarlıklarınının (1-3: AOYarlık II, III, IV) *inscriptio* kısmında, diğer sivil ve askerî memuriyetler arasında ön sıralarda *tamgaçılar* da bulunmaktaydı:

(1) *Tämir kutlug söz-üm oŋ kol sol kol-nıŋ oglan-lar-ı-ga tümän ed(i)gü başlıg miŋ yüz on beg-lär-i-gä içki känt-lär-i-niŋ ḳāżī müftī-lär-i-ga meşāyiḫ ṣūfī-läri-i-ga dīvān bitigçi-läri-i-gä* ***tamgaçı*** *tartnakçı-lar-ı-ga...* "(Ben) Temir Kutluk sözüm, sağ kol ve sol kolun prenslerine, tümen beyi Edigü önderliğinde bin, yüz, on beylerine, içteki kentlerin kadı ve müftülerine, şeyhler ve sofularına, divan kâtiplerine, *gümrükçü ve kantar memurlarına*" [AOYarlık II_{1-8}]

(2) *aḥmed ḫoca ḥācīkä başlıg* ***tamgaçı*** *tartnakçılarıŋa basa kırk yeti yerniŋ Täŋri Bärdi başlıg tamgaçı tartnakçılarıŋa* "Ahmed Hoca Hacike önderliğindeki *gümrükçü ve kantar memurlarına*, sonra Kırk yiti yerinin Teŋri Birdi önderliğindeki tamgaçı ve tartnakçılarına..." [AOYarlık III_{11-12}]

(3) *içki käntlärinin daruga begläriŋä müftī müderrisläriŋä ḳāżī muḫtesipläriŋä meşāyiḫ sūfīläriŋä cezā ʿāmilläriŋä bökävül çäriläriŋä* ***tamgaçı*** *tartnakçılarıŋa...* "İçteki kentlerin vali (daruga) beylerine, müftü ve müderrislerine, kadı ve belediye memurlarına, şeyhler ve sufilere, ceza memurlarına, ordu muhafız askerlerine, *gümrükçü ve kantar memurlarına*" [AOYarlık IV_{2-3}].

Modern Türk dili alanında *tamga* çeşitli anlamlarıyla yaşamaktadır: TTü. *damga* "1. Bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç; 2. Bu araçla basılan nişan, işaret; 3. mec. Bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum; 4. mec. Bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin iz, işaret, nitelik", damga vergisi "kişiler veya kuruluşlar arası hukukî işlemlerin geçerliliğini belgeleyen kâğıtlardan alınan vergi" (TüSl. 524), AzTü. *damğa* "At ve diğer hayvanların derisi üzerine kızgın demirle vurulan işaret; mühür; damga basmaya

yarayan alet; mec. lekeleyici, aşağılayıcı, alçaltıcı söz, lakap" (AzTüSl. I, 228-229), Trkm. *tağma* "kleymo, tamga, tavro; znak, primeta, metka, pometka" (TrkmRSl. 612); Özb. *tamğa* "narsa mal, maxsulat va ş.k.ni acratiş, hisabga aliş yeki ularniŋ kimga tegişliligini kursetiş uçun kuyiladigan, basiladigan belgi; kadimda maxbuslarniŋ tanasiga basiladigan belgi; mühr" (ÖTİL II: 115), YUyg. *tamga* "tamga, tavro, kleymo; otpeçatok, znak; peçat', ştamp, ştempel'" (UygRSl. 285); Tat. *tamga* "sızıp, kisĭp, çigĭp, kirtlep yaki kŏydĭrĭp tŏşĭrĭlgen sızıklardan tŏrgan şartlı bilgĭ; imza rŏlĭnde yŏri tŏrgan hem bĭrer şexĭs, ıru, kabileniĭkĭ dip tanılgan şartlı bilgĭ; bilgĭlĭ bĭr predmetnıŋ tamga bulıp yŏrtĭle tŏrgan surethĭ; xalık tĭlĭne kirgen yamahat, atama h.b.ş. turında; bilgĭ" (TTASzl. III: 29), Başk. *tamğa* "bĭrey ırıv yeki aranıŋ tanıtmahı bulğan şartlı bilde; kişĭniŋ üz şehĭsĭŋ döröslev ösŏn isĭm, familiya urınına kuyılğan bilde; bĭr nemenĭ başkahınan ayırıv ösŏn kuyılğan bilgĭ; nimeniŋdĭr şartlı bildehĭ" (BaşkTHzl. II: 307), Kırg. *tamga* "atın sağrına yakmak suretiyle vurulan damga; işaret, harf" (Yudahin II: 704), Kzk. *tanba* "damga" (KzkTSl. 263), KKlp. *tamga* "tamga, tavro, kleymo, opoznavatel'nıy znak" (KKlpRSl. 617), Nog. *tamga* "tamga, tavro, kleymo, znak, metka, pometka, opoznavatel'nıy znak; tamga" (NogRSl. 331), KBalk. *tamğa* "pyatno; kleymo, tavro, tamga" (KbalkRSl. 601), Kum. *tamga* ~ *damga* "pyatno, pyatnışko, klyaksa; kleymo, tavro" (KumRSl. 124), Karay *tamga* "kleymo, tavro; gerb; dan', poşlina" (KarayRPSl. 509-510), *tımga* "(H) otpeçatok; plomba; poşlina; tamojnya" (KarayRPSl. 557).

Kelimenin tarihî sahadaki temel anlamı olan "atları damgalamak", "damga, mühür" bugün Türk lehçelerinde korunurken, kelimenin anlam genişlemesiyle mecazî anlamlar da kazandığı görülmektedir. "Vergi" anlamının izini sadece Karayim Türkçesinde tespit edebiliyoruz. Ayrıca Türkiye Türkçesinde içerik bakımından farklı olmakla birlikte *damga* vergisi kullanılmaktadır.

2.1.25 tartnak

< *tart-ın-ak* "kantar vergisi". Tü. *tartın-* "çekmek" (ED535b) fiilinden isim yapım eki *-ak* ile kurulmuştur: *tartın-ak* > *tartnak*, orta hecedeki vurgusuz dar ünlünün düşmesiyle.

Tarihî sahada, Altın Ordu dışında *tartnak* Memlûk-Kıpçak sahasında Kİ'teki *twrtanak* "zekat vergisi" (Caferoğlu 1931: 108) ve BM *twrtanak* "jałmużna, dziesięcina, podatek" (Zajączkowski 1958: 53) ile karşılaştırılabilir. Başka yerde tanıklanamayan kelimenin Kİ'nin her iki nüshasında da imlâsı طُرْطَنَقْ (V21a1, D28b6) *twrtanak* şeklindedir. Ar. karşılığı الزكاة olarak verilen kelime "zekât

karşılığı bir vergi" anlamında geçmektedir. *Tartnak* ~ *tartanak* için muhtemelen yanlış harekeleme yapıldığı düşünülebilir. Kelime Modern Türk dili alanından da tespit edilememiştir.

G. Doerfer aynı kökten türetilmiş *tartuk* "hediye, ihsan" (TMEN II, 854; Tenişev 1997: 349) ile *tartnak*'ı karşılaştırmıştır. Tarihî Türk dili alanında *tartuk* "hediye, ihsan, armağan, takdim" anlamlarında geçmektedir: Çağ. *tartıg* "présent offert à un supérieur" (PdC. 197), TZ *tartık* "armağan" (Atalay 1945: 252), Osm. *tartuk* ~ *dartuk* "pişkeş, armağan, takdime" (TTS II, 1018). Kelime aynı anlamla Modern Türk dili alanından da tanıklanmaktadır: Tat. Başk. *tartu*, Kzk. *tartu*, Kırg. *tartu*, Özb. *tartık*, Uyg. *tartuk*.

Tartuk kelimesi Rusçaya "vergi" anlamında geçmiştir: *tortak* "Art Abgabe". Ayrıca Vasmer'in Rusçanın Etimolojik Sözlüğünde (s. 1195) Türk-Tatar kökenli *tartnak* "Art Steuer" da geçmektedir (TMEN II, 854). Özellikle Altın Ordu Hanlığı döneminde Rusçaya geçen çok sayıdaki iktisadî terimden ikisi olan *tortak* ve *tartnak*'ın "vergi" anlamında tespit edilmiş olması, her iki kelimenin de Altın Ordu döneminde Rusçaya geçtiğini ve alındıkları anlamla korunduklarını göstermektedir.

Altın Ordu yarlıklarında (1-4: AOYarlık II, III, IV, VII) *tartnak*'ın kelime anlamı "kantar" olup, tüccardan alınan "kantar, tartı vergisi" olarak yarlıklarda her zaman *tamga* ile bir arada bir çeşit ticarî "vergi" olarak geçer:

(1) *barur kälür-i-dä kirür çıkar-ı-da kırım-da kefe-dä kayu-ma törlüg ers-ä alur-ı-da s(a)t(a)r-ı-da t(a)mg-a* ***t(a)rtn(a)k*** *alm(a)s-un* "Gelip gittiklerinde, girip çıktıklarında Kırım'da, Kefe'de her ne türlü olursa olsun aldıklarında sattıklarında *gümrük, kantar* vergisi" [AOYarlık II_{38-41}]

(2) *nä kim satsa alsa tavar kara ılkı ḳul karavaş satsa ve alsa ḫarc ḫarācāt tamga* ***tartnak*** *almasunlar basa tuz arabaları aşlık öz arabaları ḳırımga kfegä barsa arabalarından tamga* ***tartnak*** *almasunlar...bu ḫakīm yaḥyādın tamga* ***tartnak*** *ḫarc ḫarācāt tilämäsünlär almasunlar* "Her ne satsa alsa, mal, hayvan sürüsü, köle, cariye satsa ve alsa vergi, gümrük ve kantar vergileri almasınlar! Sonra tuz arabaları, kendi erzak arabaları Kırım'a, Kefe'ye gitse arabalarından gümrük, kantar vergisi almasınlar!... Bu Hakim Yahya'dan gümrük ve kantar vergilerini istemesinler, almasınlar!" [AOYarlık $III_{20-22,\ 43-44}$]

(3) *kuruda bāzergān kılsa deryāda kämi birlä yörisä alurıda kim kim ärsä tamga* ***tartnak*** *ḫarc ve ḫarācāt tilämäsünlär almasunlar* "Karada tacirlik yapsa, denizde gemi ile yürüse, aldığında her kim olursa olsun

gümrük, kantar, harç haracat (vergi) istemesinler, almasınlar..." [AOYarlık IV_{6-7}]

(4) *satıg alıg kılsalar tamga* ***tartnak*** *tilämäsünlär almasunlar* "ticaret yapsalar gümrük ve kantar vergisi almasınlar!" [AOYarlık VII]

Yarlıklarda geçen her iki vergi de birbirini tamamlayıcı ticarî vergilerdir Altın Ordu'daki *tartnak* vergisini, Osmanlı sahasında transit vergisinin alınmadığı durumlarda, yani Osmanlıya gelen ve orada satılan veya tüketilen bir üründen ihtisap resmi olarak alınan ve "kantar ücreti" demek olan *rüsūmāt-ı ḳadime-i belediye* (Karamürsel 1989: 193) ile karşılaştırmak mümkündüsr.

Tarihî sahada Altın Ordu dışında "vergi" anlamıyla tespit edilemeyen kelime çağdaş Türk dili alanında da tespit edilememiştir. Altın Ordu yarlıklarında *tartnak* vergisini toplayan *tartnakçı* memuriyetinin *tamgaçı* ile birlikte (bkz. 2.1.25 **tamga, tamgaçı**), belirli meslek gruplarının kendi hiyerarşik düzenlerine göre sıralandığı *inscriptio* kısmında devletin askerî, idarî ve ilmî mensupları arasında ön sıralarda geçmesi, bu iki memuriyetin Altın Ordu'da önemli bir mevkî olduğuna da işaret etmektedir:

(1) *Tämir kutlug söz-üm oŋ kol sol kol-nıŋ oglan-lar-ı-ga tümän ed(i)gü başlıg miŋ yüz on beg-lär-i-gä içki känt-lär-i-niŋ ḳāżī müftī-lär-i-ga meşāyiḫ ṣūfī-läri-i-ga dīvān bitigçi-läri-i-gä tamgaçı* ***tartnakçı****-lar-ı-ga...* "(Ben) Temir Kutluk sözüm, sağ kol ve sol kolun prenslerine, tümen beyi Edigü önderliğinde bin, yüz, on beylerine, içteki kentlerin kadı ve müftülerine, şeyhler ve sofularına, divan kâtiplerine, *gümrükçü ve kantar memurlarına*" [AOYarlık II_{1-8}]

(2) *aḥmed ḫoca ḥācīkä başlıg tamgaçı* ***tartnakçı****larıŋa basa kırk yeti yerniŋ Täŋri Bärdi başlıg tamgaçı* ***tartnakçı****larıŋa* "Ahmed Hoca Hacike önderliğindeki *gümrükçü ve kantar memurlarına*, sonra Kırk yiti yerinin Teŋri Birdi önderliğindeki tamgaçı ve tartnakçılarına..." [AOYarlık III_{11-12}]

(3) *içki käntlärinin daruga begläriŋä müftī müderrisläriŋä ḳāżī muḥtesipläriŋä meşāyiḫ sūfīläriŋä cezā ʿāmilläriŋä bökävül çärilläriŋä tamgaçı* ***tartnakçı****larıŋa...* "İçteki kentlerin vali (daruga) beylerine, müftü ve müderrislerine, kadı ve belediye memurlarına, şeyhler ve sufilere, ceza memurlarına, ordu muhafız askerlerine, *gümrükçü ve kantar memurlarına*" [AOYarlık IV_{2-3}].

2.1.26 täşig

< Tü. *täş-ig* "vergi (?)" Kelime Tü. *täş-* fiilinden *-g* ile *basıg, salıg* gibi isim türetmesi olmalıdır.

Täşig, Uygur sivil belgeleri içinde Budhist manastırlar için vergi muafiyeti sağlayan bir belgede diğer vergi terimleri ile birlikte geçmektedir:

> *...murutluk aryadan-ta turguçı säli-lär-kä balık arka-sıntın şazın-tın kuvrag-tın basıg* ***täşig*** *tütün koynı tütün udı başlap kayu y(ä)mä iş küç tägürmädin borluk-ıŋa ögän käsgüçi-lär suvçı kirmädin asgu üz-üm ışıg tirgük y(ä)mä almazun...* "Murutluk Manastırında yaşayan Selilere şehir çevresinden, cemaatten *basıg, täşig, tütün* (vergisi) koyunu, *tütün* öküzü başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (iş, hizmet yükümlülüğü) konmadan, bağına su kesicileri, sucular (su amirleri) girmeden asma üzümlerini, bağ (ve) direk(lerini) dahi almasınlar" [UygSB. XXVII_{42-47}: T III M 205 (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263].

Tek bir belgede vergi adları ile bir arada geçen bu verginin içeriği tam olarak anlaşılamıyor. USp.'de (296) kelimeye "nazvanie podati" anlamı verilmiş, bir çeşit vergi olarak değerlendirilmiştir. Ahmet Caferoğlu Uygur maliye terimlerini incelediği çalışmasında *täsik* (*täşig*) vergisine yer vermiş, ancak kelimenin kökeninin ve kullanım alanının belli olmadığını ifade etmiştir (1934: 42). Yukarıda verilen belgeyi (UygSB. XXVII) inceleyen P. Zieme, *täşig* (~ *täsig*) için yaptığı açıklamada Clauson'un ED'de kelimeyi *teşük* "delik" (ED563b) ile eşleştirip, sivil belgelerde vergi terimleri içinde geçtiği, ancak gerçek anlamının açık olmadığı şeklindeki izahına atıf yaparak, kelimenin "delik" anlamındaki *teşük* ile ilişkisini ispatlamanın güç olduğunu söylemiştir (1981: 253). Kelime "vergi" anlamıyla sadece Uygur sahasında tespit edilebilmiştir.

2.1.27 tintsuy

< Çin. *tian zu* (Çin. *tian shui* (*t'ien shui*) toprak vergisi". DTSl. 561b *tintsuy* "arendnaya plata za zemlyu" (Zieme 1981: 250). Ayrıca bkz. Schurmann (1956: 362-364), Hiranaka (1973: 53-82).

Çince kökenli bu vergi terimi mevcut Uygur sivil belgelerinde bir yerde tespit edilmiştir:

> *saŋigik borluk-ı yer-lär-i birlä biziŋ kut idilätü y(a)rl(ı)k(a)p näçäkätägi el iş-siz bert-siz b///-siz* ***tintsuy****-sız kılturu baş-ta biz-iŋ kutın-ta basa el-kä uluş-ka buyan berz-ün... bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa kap bert böz yer-lär-iŋä* ***tintsuy****-lar-ın tsangçı agıçı-lar almazun* "manastıra ait üzüm bağları ve arazileri ile Majesteleri, (hükümdar)ımız lûtfedip sahip kılarak ne zamana kadar ili *işsiz,*

bertsiz (vergisiz), /// *tintsuysuz* yaparak başta Majestelerinden başlayarak sonra devlete, millete sevap versin... Bu Murutluk Manastırının bağlarına *kap bert* (vergilerini), pamuk tarlalarından *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar (vergi tahsildarları) almasınlar!" [UygSB. XXVII$_{12\text{-}16,\ 38\text{-}40}$: T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

Belgede *tintsuy* vergisi *böz yerleri*ne, yani "pamuk tarlaları"na gelmektedir. Uygurlarda genellikle toprak, arazi vergisi" anlamında çok daha yaygın olarak kullanılan ve devletin ana vergilerinden olan *kalan*'ın bu belgede geçmediği, bunun yerine aynı içerikteki "toprak vergisi" olarak Çin menşeli *tintsui* < Çin. *tian shui* "Bodensteuer (arazi vergisi)" teriminin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bir çeşit vergi muafnamesi olan bu belgenin özellikle Buddhist manastıra ve onun arazilerine verilmesi sebebiyle, manastıra ait topraklara sadece *tintsuy* vergisinin konulduğunu, devlet vergisi olarak *kalan*'ın alınmadığını düşünebiliriz. Nitekim, Uygurlar devrinde de birçok imtiyaza sahip olan manastırların vergi yükü, diğer sıradan halkınkinden farklı olmuştur. Bu fark, manastıra verilen belgede geçen arazi ve bağlarla ilgili vergiler ile diğer sivil belgelerde geçen toprakla ilgili vergiler karşılaştırıldığında daha açık görülmektedir.

Peter Zieme, E. Haenisch'e (1940:11) dayanarak Çengiz Han zamanında kabul edilen nüfus başına alınan vergi ve arazi vergisinin (tintsuy vergisinin), 1229 yılında Ögedey tarafından Çinliler için yeni fethedilen Ho-pei bölgesinde ve halk için Ye-lü Ch'u-ts'ai ve Mahmud Harezm tarafından yönetilen Tarım bölgesinde rağbet kazandığını söylemektedir (1981: 250). Li Jingwei ise *tintsuy* vergisinin Yüan Sülale tarihi ile han ailesine ait hatıralarda geçen kayıtlara göre 1279 yılında Uygurlardan bu "tarla, toprak vergisi"nin alınmasının emredildiğine işaret etmektedir (1994: 376).

Modern sahada kelimenin izine rastlanmamıştır.

2.1.28 tütün

< Tü. *tüt-ün* "duman" (ED457b, TMEN II 953). Bkz. Özyetgin (2000: 93-103).

Türk vergi sistemi içinde, eski Uygur devrinden itibaren yazılı kaynaklarda tespit edilebilen ve bir çeşit hane veya mesken başına alınan *tütün* vergisi, özellikle Altın Ordu ve Osmanlı sahasında aynı terim ve muhtevadaki kullanımıyla dikkati çeken Türkçe vergi adlarından biridir.

Türkçe vergi terimi olarak *tütün* kelimesinin temel anlamı "duman"dır (ED457b, TMEN II 953). Türkçe *tüt-* "tütmek" fiilinden *-(ü)n* FİY eki ile kurulmuş *tütün*

(ERDAL I, 302), tarihî ve çağdaş Türk dili alanında çeşitli anlamlarıyla bulunmaktadır.

Eski Uygur sahasında özellikle Buddhist ve Maniheist Türk çevresine ait metinlerde kelime temel anlamıyla geçmektedir: (Man.) *tamgakında kara* ***tütün*** *taşıkar* "boğazından kara duman çıkar" (M II$_{11,\ 20}$); (Bud.) *ol tütsügnüŋ* ***tütüni*** *turum ara kök kalık içintä yadılıp* "ol tütsünün dumanı derhâl gök içinde yayılıp"(Suv 424$_{12}$).

İslâmî çevreye ait Türk dili alanında *tütün* temel anlamıyla tanıklanabilmektedir: Karahanlı: MK. *tütün* "duman" (DLT I 400); KB *tütün* "duman" (Arat 1979: 483); Harezm-Kıpçak: KE *tütün* "duman" (Ata 1997: 662); NF. *tütün* "duman" (Ata 1998: 443); HŞ *tütün* "dym, westchnienie' (Semantycznie = per dûd)" (Zajączkowski 1961: 191); Kıpçak-Kuman: CC. *tütün* "Rauch" (Grønbech: 261); Memlûk-Kıpçak: Kİ *tütün* ~ *dütün* "duman" (Caferoğlu 1931: 110, 37), Hou. *tütün* "dım" (Kurışjanov 1970: 207), TZ. *tütün* "duman" (Atalay 1945: 267); BM *tütün* "dym" (Zajączkowski 1958: 53); İMüh. *tütün* "duman" (Taymas 1988: 79); GT *tütün* "duman" (Karamanlıoğlu 1989: 382), İM *tütün* "duman" (Toparlı 1992: 611); Çağatay: PdC *tütün* "fumée" (223), ŞSül. *tütün* "duman, dûd, duhan, tütsü, buhar, buğ" (114); Eski Anadolu: Marzb. *dütün* "tütün" (Korkmaz 1973: 338), Süheyl. *tütün* "duman" (Dilçin 1991: 516); *dütün* ~ *tütün* "duman" (TTS II 1357-1360) ve bundan *dütünlük* ~ *tütünlük* "baca" (TTS II 1360).

Uygur sivil belgelerinde (1-6: UygSB. IX, XI, XII, III, V, XXVII) ise tütün kelimesi "vergi" anlamında sıkça geçmektedir:

(1) *on böz kan-ka bertim bir ton* ***tüṭün****-kä bertim* "on pamuklu kumaşı hana verdim, bir elbise *tütün* (vergisi) için verdim" [UygSB. IX$_{6\text{-}8}$: TI D176 (M207), USp. 31, Clark 129, JW-Li 5.3]

(2) *yan-a* ***tüṭün*** *böz tep yarım böz berdim* "Yine *tütün* (vergisi için) pamuklu kumaş deyip yarım pamuklu kumaş verdim" [UygSB. XI$_{6\text{-}7}$: TI, USp. 33, Clark 130, JW-Li 4.2]

(3) *yana* ***tüṭün*** *bermiş-tä bir böz elçi-kä ber böz berti(m)* "Yine *tütün* (vergisini) verdiğimde, bir pamuklu kumaş Elçi'ye bir pamuklu kumaş olarak verdim" [UygSB. XII$_{11\text{-}12}$: TI, USp.38, Clark 131, JW-Li 4.1]

(4) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavuṭ* ***tüṭün*** *kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık*

(vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(5) *... bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka kalan kavut* ***tütün*** *kabın nägü m-ä alban biz tilämäz-biz* "Bu günden sonra bu Altun Kara'dan *kalan, kavut, tütün, kabın* hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz" [UygSB. V_{11-13}: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

(6) *...murutluk aryadan-ta turguçı säli-lär-kä balık arka-sıntın şazın-tın kuvrag-tın basıg täşig* ***tütün*** *koynı* ***tütün*** *udı başlap kayu y(ä)mä iş küç tägürmädin borluk-ıŋa ögän käsgüçi-lär suvçı kirmädin asgu üzüm ışıg tirgük y(ä)mä almazun...* "Murutluk Manastırında yaşayan Selilere, şehir çevresinden, cemaatten *basıg, täşig, tütün* (vergisi) koyunu, *tütün* öküzü başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (iş mükellefiyeti) konmadan, bağına su kesicileri, sucular (su amirleri) girmeden asma üzümlerini, bağ (ve) direk(lerini) dahi almasınlar!" [UygSB. ΛXVII$_{42-47}$: T III M 205 (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

Uygur harfli metinlerde *tütün*'ün bir çeşit hane vergisi olarak her evden alınan ve yaygın kullanılan bir vergi türünün adı olduğu anlaşılmaktadır. *Tütün* kelimesinin "vergi" anlamını duman → baca → hane, ev → hane vergisi yoluyla kazandığı düşünülebilir. Temel anlamı "duman" ile ilgili anlam genişlemesine uğramış olan *tütün* kelimesi, "hane, mesken" anlamını kazandıktan sonra teknik bir terim olarak, ev veya baca başına alınan bir çeşit vergi karşılığında kullanılmış olmalıdır. Yazılı belgelere göre, Uygurlarda *tütün* vergisinin, para olarak ödendiği gibi kumaş, giyim eşyası gibi çeşitli eşyalarla ödendiği de bilinmektedir (Caferoğlu 1934: 42-43). Yukarıda verilen (1-2-3: UygSB. IX, XI, XII) numaralı örnekler *tütün*'ün bir tür pamuklu kumaş olan *böz* "bez" olarak ödendiğini gösteren cümlelerdir. (6: UygSB. XXVII) numaralı belgede *tütün koynı* "tütün (hane) koyunu" ve *tütün udı* "tütün (hane) öküzü" ibareleri geçmektedir. Burada *tütün* kelimesi "hane" anlamındadır. Buradan hane başına alınan *tütün* vergisinin koyun ve öküz olarak ödendiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Uygur sahası dışında bu kullanıma rastlanmamıştır. Uygur sahası belgelerine dayalı olarak Türklerde pamuk konusu üzerinde çalışmış olan S.C. Raschmann, USp. 88'de geçen bu *tütün koynı* ibaresinde *koyn*'u müstakil bir "koyun vergisi" olarak değerlendiriyor. Bu görüşünü desteklemek amacıyla, özellikle Uygur sivil belgelerinde geçen ve *böz* "pamuklu kumaş" ile ödendiği görülen: *koynka turmışka bir böz* "Koyun vergisi için Turmış'a bir pamuklu kumaş" (Text-Nr. 1b), *koynka bir böz* "koyun vergisi için bir pamuklu kumaş" (Texte-Nr. 69, 70a) gibi ifadeleri vermektedir (1995: 75).

Tixonov, *tütün* vergisinin ev başına toplanan bir vergi olduğunu belirtmiş, bu verginin Uygur devletinin Kıtaylara tâbi olduğu devirlerde kullanıldığını ifade etmiştir. Tixonov'a göre, muhtemelen *tütün*, "vergi" anlamını bu devirde Kıtayların tesiriyle kazanmış olmalıdır. Tixonov, "bacadan tüten duman" üzerinden vergi alma geleneğinin çok eskilere dayandığını söyleyerek, Kıtayların özellikle fethettikleri bölgelerde hiçbir düzeni değiştirmeden, şehir ve köylerdeki her hane üzerinden bir dinar toplamakla yetindiklerini belirtmektedir (1958: 65-66). Özellikle *tütün* vergisinin geç dönem Uygur belgelerinde geçmesi, bu verginin Uygurların Kıtayların tâbiyeti altındaki dönemlerden kalma bir uygulaması olduğunu söyletebilir. Bununla birlikte kökleri eskiye dayanan bu verginin menşei ve Kıtaylarla olan ilişkisi meselesi, eski Türk çağı devletlerinde vergi düzeninin niteliği ve kaynağı ortaya konuncaya kadar halledilmiş sayılmaz.

Özkan İzgi, Uygur devrinde *tütün* vergisinin muhtemelen evde yaşayan kişilerin sayısına göre alındığını söylemektedir. Özellikle Moğollar, Çin'i hâkimiyetleri altına aldıkları dönemlerde, Çinlilerden kişi başına vergi alma usûlünü uygulamaya çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Konargöçer Türkler ve Moğollar arasında bu vergi kişi başına alınırken, yerleşik hayattaki Çinliler ve Karahıtaylardan *tütün* vergisinin ev başına alındığı görülmüştür. İzgi, 12. yüzyılda görülen ev başına vergi alma usûlünün muhtemelen Karahıtayların tesiriyle 14. yüzyıla, Hokand Hanlığı devrine kadar geldiğini ve kullanıldığını belirtmiştir (İzgi 1987: 112).

Uygur sivil belgeleri dışında *tütün*, Altın Ordu sahasında da tespit edilebilmektedir. *Tütün* vergisi Altın Ordu sahasında:

(1) *kara sanı* ***tütün*** *ḫarcı tep ḫazir anbār kurut ᶜameli tep tilämäsünlär*, "Hayvan sayısı, mesken vergisi deyip, anbar tahmin ücreti, kurut işi deyip istemesinler" [AOYarlık IV_{10}]

(2) *sala ḫarcı yer ḫablesi* ***tütün*** *sanı däp almasunlar*, "Köy vergisi, toprak tapusu, mesken vergisi deyip almasınlar" [AOYarlık VI_{16}]

şeklindeki emir/yarlık cümlelerinde *tütün sanı, tütün ḫarcı* olarak geçmekte ve "mesken vergisi" anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca AOYarlık VIII, IX, X, XI, numaralı tarhanlık yarlıklarında da *tütün* "hane vergisi" anlamıyla geçmektedir.

(1: AOYarlık IV)'teki geçen *tütün ḫarcı*, yine Altın Ordu yarlıklarında geçen *sala ḫarcı* "köy vergisi", *kap ḫarcı* "ölçü vergisi" ile benzer teşkilde olup, "vergi" anlamındaki *ḫarc* (<Ar. *ḫarc* "masraf, harcama, gider; toprak vergisi" (Mutçalı 1995: 220) kelimesiyle bir arada kullanılmıştır. Ayrıca yarlıklarda geçen *tütün sanı* "tütün (baca) sayısı" ibaresinden bu verginin Altın Ordu sahasında ev, baca sayısına göre alınmış olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yarlıklarda *tütün* vergisinin ne şekilde ödendiği, ayrıca bu verginin yerleşik halktan mı yoksa konargöçer topluluklardan mı alındığı meselesi açık değildir. Altın Ordu sahasında *tütün* vergisinin kullanımı ve içeriği ile ilgili bilgiler tarhanlık yarlıklarına dayanmaktadır. Malî ve idarî teşkilât bakımından Altın Ordu devleti ile büyük benzerlikleri olan İlhanlı devletinde *tütün* vergisi tespit edilememiştir.

Tarihî Türk sahasında Uygur ve Altın Ordu devletlerinde kullanılan *tütün* vergisi, Osmanlı sahasında da aynı terimle geçmektedir. Osmanlı sahasında, kanunnamelerde geçen *resm-i duḫān, duḫāniye, resm-i dūd ve kışlak resmi* adlarıyla da bilinen *tütün* (~ *dütün*) vergisinin içerik ve kullanımında bazı farklılıklar vardır.

Osmanlı devletinde toprak düzeni içinde önemli bir yeri olan tımar sisteminde reayadan alınan vergiler, devletin önemli gelir kaynaklarındandı. Osmanlıda tımar usûlü içinde toprağı işleyen köylünün vermekle yükümlü olduğu vergiler vardı. Bunların başında *çift vergisi* gelmekteydi. *ḳulluḳ akçası* ve *raʿiyyet resmi* gibi adlarla da geçen bu vergi toprağı ekip biçen, işleyen köylünün tımar sahibi olan sipahiye toprak için ödediği bedeldir. Osmanlı devleti vergi sistemi içinde çift vergisi, topraktan alınan bir vergi olması yanında, şahıs veya hane başına alınan vergi kategorisinde de değerlendirilmiştir.

Osmanlı malî teşkilâtında çift vergi sistemi içinde değerlendirilen *tütün*, bir sipahinin arazisine belirli bir zaman için gelip yerleşen, ancak, ziraat yapmayan yabancı kişilerin ödediği vergidir. Osmanlı kanunnamelerine göre bu vergi, dışarıdan gelip bir araziye yerleşen, arazinin yerleşik reayasının verdiği vergileri ödemeyen yabancı reayanın evli olanlarından alınırdı. *Tütün*, yabancı reaya için evlilik ve bekârlık durumuna göre tayin edilen bir vergi idi. Başlangıçta bekârlardan alınmayan bu verginin 1540'tan sonra Doğu Anadolu Sancaklarında bekârları da kapsadığı bilinmektedir (İnalcık 1993: 48).

Osmanlı sahasında *tütün* (~ *dütün*) vergisi kanunnamelerde şu şekilde geçmektedir: Kanunî dönemine ait Niğbolu Vilâyeti Kanunnamesi: *ẕikr olan timārın ve sancagın raʿiyeti bir ḳaryedān kalkup bir āḫar sipāhīnin timārına varsa ol timārına varan sipāhī teftīş äyläyä, kangı köydändir maʿlūm edindiktän soŋra ol sipāhīyä ve köyliyä ḫaber göndärä gälüp ol raʿiyyeti alalar ve yāḫūd yakın yer isä bir ādemī ilä göndärä ve illā muḳayyed olmayup maḥżā* **dütün** *rusūmuna ve yāḫūd zirāʿat eylädügi aşana ṭama' eylärsä mūcib-i ʿazl ola* "adı geçen tımarın ve sancağın raiyeti bir köyden kalkıp başka bir sipahinin tımarına gelse, o tımarina gittiği sipahi teftiş eder, hangi köyden olduğunu öğrendikten sonra o sipahiye ve köylüye gelip o raiyeti alsınlar diye haber gönderir veya yakın yer ise bir adam ile gönderir ve illa bağlı olmayıp sadece *dütün* vergisine veya ziraat ettiğine, yemeğine razı olursa azl sebebi olur" (Barkan 1943: 268).

1716 tarihli Mora Vilâyeti Kanunnamesi'nde *tütün* vergisi geçer: *resm-i ʿarūs ve cürm ve cināyet ve ev ṭapusı ve ev yeri ṭapusı ve ḫāricdän gälüp kışlar olsa* ***tütün*** *resmi ve deştbānī bu cümlesinä bād-i hevā derlär* "arus vergisi (gerdek vergisi) ve cürm ve cinayet (tımara verilmiş topraklarda işlenen suçlardan dolayı alınan vergi) ve ev tapusu ve ev yeri tapusu ve dışardan gelip kışlarlar ise *tütün* vergisi ve deştbânî (izinsiz arazilere, tımarlara giren hayvanlar için ödenen bedel), bu tümüne bād-ı hava (kazanç vergisi) derler" (Barkan 1943: 332)

Osmanlı kanunnamelerinde *tütün* terimi yanında *tütüncäk* terimi de vardır. *Tütüncäk*, *tütün*'den *+cäk* (Erdal 1991 I: 44-47) küçültme ekiyle türetilmiş bir isim teşkilidir. Kelime bu şekliyle Osmanlı dışında tarihî ve çağdaş Türk dili alanında tanıklanamamıştır:

1518 tarihli Defter-i Yasaha-i Liva-i Ergani'de *tütün*le aynı anlama gelen *tütüncek* terimi geçmektedir: *ve girü her ḫānedän* ***tütünçäk*** *diyü altışar tängä daḫi alınır imiş ki on iki Oṣmanlı akçası olur* "ve yine her evden *tütünçäk* diye altışar liraya kadar alınırmış ki (bu da) 12 Osmanlı akçesi olur"; *ve tütünçäk diyü girü her ḫāneden bir şāhrūkī daḫi alınır imiş ki altı Oṣmanī akçası olur* "ve *tütünçäk* diye yine her evden bir şahrukî dahi alınırmış ki bu 6 Osmanlı akçesi olur" (Barkan 1943: 149-150).

Bunun yanında Osmanlıda *tütün* vergisi Arapça ve Farsça karşılıklar, *duḫān* ve *dūd* terimleriyle de karşılanmıştır. Osmanlı kanunnamelerinde *tütün* yerine *resm-i duḫān* (< Ar. *duḫān* "duman, tütsü, buhar, buğu; tütün" (Mutçalı 1995: 262) da kullanılmıştır. 1528 tarihli Kanun-ı Liva-i Aydın'da: *āḫar sancaḳdan gälüp bir timārda yurt idinüp kışlar olsa* ***resm-i duḫān*** *üç akça alınur, ve kışladugı timārda bağdan ve bağçedän ve yaḫūd bir miḳdār yer zirāʿat idüp toprak sipāhīsinä 'öşür ve resm-i zemīn virür olsa anlarun gibiden resm-i duḫān alınmaz* "başka sancaktan gelip bir tımarda yurt edinip kışlarsa *duhan vergisi* (*tütün* vergisi) 3 akçe alınır ve kışladığı tımarda bağdan ve bahçeden veya bir miktar arazi ziraat edip, işleyip toprak sipahisine öşür ve zemin vergisi (dönüm vergisi) verirse, onlar gibisinden *tütün vergisi* alınmaz" (Barkan 1943: 12).

1570 tarihli Gürcistan Kanunnamesi'nde: *ve ḫāricden bir kimäsnä gälüp sipāhī topragında kışlasa müzevvec olsa* ***resm-i duḫān*** *altı akça alına ve yer zirāʿat idärsä resm-i zemīn virüp resm-i duḫān virmäyä ve kışlakçı olan kimäsnälär üç yıl resm-i duḫān virüp üç yıldan ziyāde olursa sipāhīsinä onsäkizär akça resm-i bennāk virä* "ve dışardan bir kimse gelip sipahi toprağında kışlasa, evli olsa *duhan vergisi* (*tütün*) olarak 6 akçe alınır ve yer, toprak ziraat ederse zemin vergisi (dönüm vergisi) verip duhan resmi vermez ve kışlakçı olan kimseler 3 yıl *duhan vergisi*

verip, 3 yıldan daha fazla olursa sipahisine onsekizer akça *bennāk* vergisi (evli raiyyetten alınan vergi) verir" (Barkan 1943: 198).

Yine *tütün* yerine kullanılan *resm-i dūd* (< Fa. *dūd* "smoke, vapour, breath, anguish, sadness" (Steingass 1975: 541-42) da kaynaklarda geçer. 1540 tarihli Erzurum Vilâyeti Kanunu'nda: *bir kimäsnä sipāhīsinin timārında kışlasa, ävli olsa resm-i kışlak altı akça alına, ve mücerred olup tütünü olsa* ***resm-i dūd*** *üç akça alına, ve kışlayan kimäsnä dahi kışladıgı yerdä zirā*ᶜ*at idär olsa resm-i zemīn virüp resm-i kışlak virmäyä, ve kışlakçı olan kimäsnä dahi üç yıla däk resm-i kışlak virüp üç yıldan ziyāde olursa resm-i bennāk alına* "bir kimse sipahinin tımarında kışlasa, evli olsa kışlak vergisi 6 akçe alınır ve bekâr olup *tütünü* (: evi, hanesi) olsa *dûd* vergisi (*tütün* vergisi) 3 akçe alınır ve kışlayan kimse dahi kışladığı yerde ziraat ederse, zemin vergisi (dönüm vergisi) verip, kışlak vergisi vermez ve kışlakçı olan kimse dahi üç yıla dek kışlak vergisi verip, üç yıldan fazla olursa *bennāk* vergisi alınır" (Barkan 1943: 67). Yukarıda geçen metinde *mücerred olup tütünü olsa* ibaresinde geçen *tütün*'ün "hane, ev" anlamında kullanılmış olması da Osmanlı sahasında bu verginin "hane, mesken vergisi" olduğunu açıkça göstermektedir.

Halil İnalcık, *tütün* vergisinin tipik bir Osmanlı raiyyet vergisi olarak, sadece tımar sistemi içinde yer aldığını, bu verginin reayanın defterli ve dışardan (yabancı) oluşuna bağlı olarak tahsil edildiğini ifade etmiş, *tütün*'ü şahsa bağlı vergiler arasında değerlendirmiştir (İnalcık 1993: 48). Osmanlı'da *tütün* vergisi ödeyenler, bulundukları yerlerde üç yıldan fazla kalmaları hâlinde, *tütün* yerine *bennāk* vergisini ödemekle yükümlü tutulurlardı (İnalcık 1993: 48).

Osmanlı devletinde *tütün* vergisi daha çok yörük, yüzdeci, yağcı, kürekçi, Tatar ve Türkmen ahalisi gibi yerleşik olarak bir yerde oturmayan, bir yerden bir yere gezen ve evli olan, yani müstakil bir ev tüttüren kimselerden alınmıştır (Çağatay 1947: 505).

Osmanlı devletinde *tütün* vergisinin miktarı, bölgeden bölgeye değişen oranlarda olmuştur. Neşet Çağatay, Osmanlıda *tütün* (~ *duhân*) vergisinin 3 akçadan 60 akçaya kadar değişen oranlarda alındığını kaydetmiş, ayrıca şehirlerde oturanlardan bu verginin alınmadığını söylemiştir (1947: 506).

Orta Türk çağında, Altın Ordu, Osmanlı ve Türkistan sahalarında *tütün*'ün 1. duman; 2. hane, mesken; 3. mesken vergisi, hane vergisi karşılığı ile ortak kullanıma sahip olduğunu yukarıdaki kayıtlar açıkça göstermektedir. Modern Türk dili alanına bakıldığında da aynı ortaklığı görmek mümkündür.

Güney-batı (Oğuz) sahasında *tütün* kelimesi bütün Oğuz lehçelerinde tespit edilmiştir: TTü. *tütün* "1) patlıcangillerden birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki (nicotiana tabacum); 2) Bu bitkinin kurutulup, kıyılarak sigara biçiminde veya

pipoyla içilen yaprağı; 3) hlk. duman" (TüSl. II: 2269), Anad. ağ. *dütün* "tütün" (DS IV 1640), *tütün* "duman" (DS X: 4015-16). AzTü. *tütün* "yarpaglarında nikotin olan guşüzümü ailesinden ot-bitki; hemin bitkinin papirus çekmek, iylemek veya çeynemek üçün işledilen gurudulmuş ve hırda doğranmış veya ovulmuş yarpagları; tütsü" (ADİL IV: 220); Trkm. *tütün* "tabak" (TrkmRSl. 651). Oğuz grubu lehçelerinde *tütün*, kelimenin temel anlamı olan "duman" ile ilişkili "bir çeşit bitkiye ve bu bitkiden elde edilen ürüne ad olan bir yan anlam kazanmıştır. Bununla birlikte ağızlarda kelimenin temel anlamı olan "duman" yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde *tütün* kelimesi "mesken" karşılığında kullanılmamakla beraber, *baca tütmek* "(aile için) yaşaması sürüp gitmek" (TüSl. 189) deyiminde izini sürdürmektedir.

Çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinde ise, *tütün* kelimesi temel anlamı "duman" yanında, "hane, mesken" anlamı ile de yaşamaktadır. Tatar Türkçesinin İzahlı Sözlüğü'nde *tütün*'ün bir teknik terim olarak tanımı yapılmıştır: *tŏtin nalogı (salımı)* "bŏrıngı Rusta, kavkaz artı hem Pol'şada hucalık başınnan tüline turgan salım" (TTASl. III 1981: 269). Aynı sözlük, Sovyet dönemi öncesinde *tütün*'ün "ilikki zamanda avıldagı yörtlarnıŋ hucalıklarnıŋ sanın kürsetkende eytilgen" (id.) tanımını yaparak kelimenin bir yerleşim birimindeki, "avıl"daki hanelerin sayısını göstermek için kullanıldığını söylemiş, kelimenin hem tarihî bir teknik terim olarak vergi hem de hane karşılıklarını tespit etmiştir. Bugün Tatar ve Başkurt Türkçelerinde kelime esasen "duman" anlamıyla kullanım alanına sahiptir: Tat. *tŏtin* "dım, dımovoy" (TatRSl. 577), ayrıca; Başk. *tŏtŏn* "dım, dımovoy" (BaşkRSl. 542). *Tütün* kelimesi Kazak ve Kırgız Türklerinde bugün de hem "duman" hem de "hane" karşılığı ile yaşamaktadır. Konargöçer hayat tarzını nisbeten günümüzde de sürdüren Kazak ve Kırgız Türklerinde kelimenin hâlâ "hane, oba, keçe ev" karşılığında kullanılıyor olması önemlidir: Kırg. *tütün* "duman; hane, oba; keçe ev, *ak tütün*: 1) zengin ev, 2) zengin adam; *kara tütün*: 1) fakir ev, 2) fakir adam" (Yudahin 1988 II: 775-776); Kzk. *tütin* "tütün; ateşin dumanı; kendi başına bir ev sahibi olmak" (KzkTSl. 283). Kazak Türkleri bugün de aile vergisi için *tütin salıgı* "aile vergisi" (KzkTSl. 283) terimini sürdürmektedirler. Kafkas-Kıpçak çevresi Türklüğünün önemli bir parçası olan Karaçay-Malkarlarda da *tütün* kelimesi, temel anlamı yanında "ev, hane, aile" karşılığı ile tespit edilmiştir: KBlk. *tütün* "dım, dımnıy; tabak, kuvero; (redko) par; dom, sem'ya" (KBlkRSl. 675). Kelime diğer Kıpçak lehçe sözlüklerinde temel anlamıyla geçmektedir: KKlp. *tütin* "dım" (KKlpRSl. 665); Nog. *tütin* (I) "dım, dımovoy", *tütin* (II) "tabak" (NogRSl. 373); Kum. *tütün* "dım, dımovoy" (KumRSl. 328), Karay. (K) *tütün* "dım; kuritel'nıy tabak" (KarayRPSl. 555).

Türkistan sahasında bugün Uygur Türklerinde *tütün* hâlâ temel anlamı yanında hane sayımında kullanılan bir kelime olarak eski devirlerin hatırasını yaşatmaktadır: *tütün* "dım; dvor (sçetnoe slovo dlya domov)" (UygRSl. 329). Kelime Özbek Türklerinde ise "duman" karşılığı ile kullanılmaktadır: *tütün* "birär närsä yengändä havaga acralib çikadigän mäydä zärrälärdän ibarät gazsiman maddälär mäcmui" (ÖTİL II 234).

Orta çağ Türk dünyasında Türkistan'dan, Deşt-i Kıpçak'a ve Anadolu'ya uzanan farklı coğrafyalarda, temelde Türk unsuru etrafında, farklı siyasî, sosyal ve kültürel muhitlerde şekillenen Türk devletlerinde malî bir terim olarak *tütün* vergisi kullanılmıştır. Uygur, Altın Ordu ve Osmanlı sahasında ortak bir terim altında birleşen *tütün*, temelde aynı muhtevaya sahip olmakla birlikte, kullanım alanı olarak çeşitlenen bir yapıyı da ortaya koymaktadır. Özellikle Osmanlı sahasındaki kullanımında bu durum kendini gösterir.

Osmanlı devletinde özellikle malî teşkilât üzerinde İlhanlıların önemli etkisi olduğu bilinmektedir (Togan 1931: 15, 18; Uzunçarşılı 1978: 67-68). Türk-Moğol geleneği etrafında şekillenen İlhanlılarda *tütün* vergisinin geçmemesi, Osmanlı sahasına bu terimin Altın Ordu yoluyla geçmiş olabileceğini düşündürtebilir. Bununla birlikte, Altın Ordu ile Osmanlı sahaları arasındaki siyasî, sosyal ve kültürel etkileşimin boyutları, en azından iktisadî bakımdan etkileşimin, Altın Ordu'dan Osmanlı'ya mı yoksa Osmanlı'dan Altın Ordu'ya doğru mu yoğunlaştığı meselesi bugün için etraflı olarak araştırılmaya muhtaç konulardan birisidir. Her iki sahada da *tütün* vergisini, karşılıklı ödünçlemeden çok, iki devletin bünyesinde mevcut olan ortak bir hayat tarzının, konargöçerliğin beraberinde getirdiği ortak bir terim, kullanım olarak değerlendirmek mümkündür.

Orta çağ Türk devletlerinin iktisadî yapıları ve bu alanlardaki uygulamaları, 20. yüzyıl başlarında modern Türklük dünyasında ortadan kalkmış, yeni bir yapılanma süreci başlamıştır. Dolayısıyla yukarıda sınırlarını çizdiğimiz üç ayrı coğrafyada bugün *tütün* kelimesinin "hane vergisi" anlamı sistemin ortadan kalkmasıyla tabiî olarak kaybolurken, bu verginin kaynaklandığı "hane, mesken" anlamı Modern Türk dili alanında hayatını sürdürmeye devam etmiştir.

2.1.29 umdu ('WMDW)

< *um-du* "covetousness, desire" (ED157a). *um-* "ummak, dilemek" fiilinden *-dU* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş isim (Erdal I, 332-333). M. Erdal USp. 14 numaralı belgede vergi terimleri arasında geçen *umdu*'nun izahının şimdilik zor olduğunu belirtir. Karahanlı devri metinlerinde kelime geçmektedir: MK *umdu* "istek, dilek, tamah" (DLT I, 125), KB *umdu* "dilek, istek, tamah" (Arat 1979: 494-495). Ayrıca *+çı* ile isim *umduçı*, MK *umduçı* "dilenci" (DLT I, 125), KB *umduçı* "dilenci, tamahkâr" (Arat 1979: 495), İMüh. *umduçu* "tamahkâr" (Battal 1997: 80). Uygur sivil belgelerinde vergi terimleri arasında geçen *umdu* ile "istek, dilek" anlamındaki *umdu* aynı kelime olmalıdır. Ancak her iki anlam arasındaki ilgi, kelimenin "vergi" anlamının ve içeriğinin tanıklanacağı başka belgenin elde olmaması sebebiyle bizce açık değildir:

> *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut* ***tütün*** *kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

2.1.30 urub

< Ar. *rubʿ* "dörtte bir; hacim ölçüsü" (Mutçalı 1995: 306)

Uygur sahasında özellikle vergi terimleri içinde tek Arapça kelime *urub*'dur. Uygur sivil belgelerinde geçen bu kelimeyi Arat bir çeşit vergi olarak tanımlamıştır:

> *bag-larımız-nı ädläp yarısı boltı az berür* ***urub****umuz köp boltı biz ak-a ini-[läri]-miz birlä bolup bu yıl-ta .../gan urub-nı bütkärdimiz* "bağlarımızı işleyip ortağı oldu. Az verdiğimiz *urub* (vergimiz) çok oldu...Biz büyük (ve) küçük kardeşlerimiz ile birleşip bu yılda ...an *urub*u (vergiyi) tam olarak/sonuna kadar ödedik" [UygSB. VI_{54-61}: T I M221, USp. 22, Clark 97, JW-Li 4.12; Arat 1937: 6-7].

Başka belgede tanıklanamayan bu vergi terimi *urub*'un Zenker Sözlüğünde (I, 118) < Ar. *rub'* "un quart"'dan bozulma olduğu söylenmiştir. Arat yukarıdaki belgede geçen kelimenin Ar. *rubʿ* olması gerektiğini söyleyerek tımarcılardan alınan ve ilk önce "dörttebir" olan bu verginin, bu belgedeki gibi bağlardan alınmış ve vergi manasında kullanılmış olduğunu belirtmiştir (Arat 1937: 11-12). Osmanlı sahasında kumaş ve tekstil ürünleri için ölçü birimi olarak *rubʿ* geçer: 1 rubʿ = 8.5 sm.'dir (İnalcık 1996: 281).

2.1.31 yasak

< Mo. *yasa-k* "Gezetz Çiŋgis Chans: gesetzliche Ordnung; Gebot (Erlaß (eines Herrschers); Befehl (in einer speziellen Angelegenheit); gesetzliche Strafe, im

Normfall: Hinrichtung; Kriegszug (zur Wiederherstellung der, gesetzlichen Ordnung); (gesetzlich oder durch Erlaß vorgeschriebener) Tribut, Dienstleistung (insbesondere als eine Art Kriegsdienst bzx. ersatzweise Kriegssteuer); Aufstellung einer Phalanx; Berichtigung eines Irrtums, Aufklärung eines Zweifels" (TMEN IV, 1789)

G. Doerfer, *yasak* terimini "Cengiz'in yasası; kanunî düzen; hükümdarın emri; emir (özel meselelerde); kanunî ceza (normal durumlarda); asmak; bir çeşit savaş hareketi; vergi; hizmette bulunma" olarak tanımlamıştır (TMEN IV 1789). G. Doerfer, kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçmiş olduğu görüşündedir: Mo. *casak* (*jasaq*) → Tü. *yasak*, Orta Mo. j- → Tü. y-.

Kelime, *yasa-* "yapmak, düzenlemek, tanzim etmek" (ED974a) fiilinden *-g* ile yapılmış isimdir. Clauson, *yasa-* fiilinin 13-14. yüzyıla kadar olan Türkçe metinlerde geçmediğini kaydetmektedir. Çağatay sahasında Senglâh'ta *yasak* (331v17) ve *yasaklıg* (331v26) vardır.

Osmanlı sahasında *yasak* ile köktaş *yasama* "salma vergisi", Aşık Paşa'nın 14. yüzyılda yazdığı Ġaripnāme'sinde "*Gāh yasama gāh kapçur geh tagar, koşuna koşmuş ili her dem sagar*"(TTS VI, 4365) dizelerinde *kapçur* (düzelt- *kupçur*) ve *tagar* vergileri ile bir arada geçmektedir. Ayrıca Tarama Sözlüğü'nde *yasak* kelimesi vardır: *yasa* (*yasak* ~ *yasag*) "1. Kanun, ferman, kaide, töre, emir; 2. Memnu, memnuiyet (yasak); 3. Tertibat, tabiye; 4. Ödev olarak verilen iş" (TTS VI, 4361-62).

Modern Türk dili alanında kelimenin "vergi" anlamı yaşamaktadır: Kıpçak grubu lehçelerinden Karayim Türkçesinde *yasak* "podat', nalog" (KarayRPSl. 237); Tat. *yasak* "podat', dan'" (TatRSl. 717); Nog. *yasak* "podat', dan', obrok, yasak" (NogRSl. 470); Kum. *yasak* "dan', obrok, podat'" (KumRSl. 397), Karaç.Blk. *casak* "dan', podat', nalog; kontributsiya" (KBalkRSl. 234). Anadolu ağızlarında ise yine *yasak* kelimesinin kök şekli *yasamak* (IV) "vergilendirmek, salma salmak" (DS XI, 4191) anlamında geçmektedir.

Tarihî Türk dili alanında Uygur sivil belgelerinde vergi terimi olarak *yasak*, *yasak tut-* (1: UygSB. VI) ve *yasak tir-* (2: UygSB. XXIII) şeklinde geçmiştir:

(1) *...biz burun-kı bu [kan]-lar çakın-tın bärü ak-a ini-lär-imiz birlä bag-nı ädläp özgä alban* ***yasak*** *tu*ṭ*mayın...* "biz evvelki bu hanlar çağından beri büyük, küçük kardeşlerimiz ile bağı işleyip başka *alban yasak* (vergileri) ödemeden..." [UygSB. VI_{46-50}: TI M221, USp. 22, Clark 97, Arat 1937: 101-112, JW-Li 4.12]

(2) *taça-dan söz-üm: sänin tayınçak-ka kupçır tarıg-ın-ta bu şämız tayışma-ka üç küri tarıg bergil: kan* ***yasak*** *tirär-män* "Taçadan sözüm Tayınçak'a, senin *kupçır* (için) darından bu Şamız Tayışma'ya üç *küri* darı ver. Han (için) *yasak* (vergisini) topluyorum" [UygSB. XXIII_{1-2}: T II Çigtim (1), USp. 69, Clark 101, JW-Li 6.3]

Vergi anlamıyla mevcut iki belgede tanıklanabilen *yasak*'ın içerik ve kullanımıyla ilgili bilgiler yetersizdir. Toklug Temür'e ait (1: UygSB.VI)'da *alban yasak tut-* "vergi kesmek" ibaresinde geçen *yasak* genel vergi olarak değerlendirilebilir. *Yasak*'ın diğer Türk sahalarındaki kullanımını destekleyen (2: UygSB. XXIII)'te *yasak*'ın han için toplanan, devlete ait özel bir vergi olduğu düşünülebilir. Bu belgede ayrıca *yasak, kupçur* ile bir arada geçmiştir.

Yasak teriminin özellikle "vergi" anlamında malî terim olarak kullanılışı, İlhanlı sahasında çok nadirdir. Bununla birlikte İlhanlı hükümdarı Ebu Said devrine (1316-35) ait Ankara Kale kapısında bulunan dört satırlık Farsça bir kitabede *kupçur* vergisi yanında *yasak*'la köktaş *yasama* terimi de vergi adı olarak geçmektedir (Hinz 1945: 772). Z. Velidî Togan bu *yasama*'yı köylü ve göçebelerden, *kalan* ve *kupçur*dan başka düzenli olarak tahsil edilen vergiler için teknik bir terim olarak değerlendirmiştir. Kitabeyi yayınlayan Hinz de başlangıçta kelimeyi böyle değerlendirmiş, ancak terimin anlamını ve kullanımını destekleyecek başka örneğin olmaması sebebiyle kelimeyi metinde *yāsā-i mā* şeklinde okuduğunu ifade etmiştir (Hinz 1945: 774, 11dn). Bununla beraber Togan'ın haklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Togan'ın terim ile ilgili açıklamalarını yukarıda örneği verilen Osmanlı sahasındaki *yasama* "salma vergisi" (TTS VI, 4365) desteklemektedir.

Türk vergi sistemi içinde *yasak* Altın Ordu devletinde kullanılmıştır. Altın Ordu'nun iç teşkilât yapısı üzerinde çalışan Berezin (1850), yarlıklarda genel bir vergi sıfatıyla geçen *yasak*'ın, Altın Ordu'nun yerli nüfusundan değil, fethedilen halklardan alınmış olduğunu düşünmekte, bununla birlikte yasağın miktarının yetiştirilen ürünün onda biri olarak alındığını söylemektedir (Tixonov 1958: 63).

Kelime Altın Ordu'nun iktisadî yapısıyla ilgili zengin bilgiler sunan tarhanlık yarlıklarında geçmektedir:

(3) *...ävlärinä küç birlä konak tüşün kondurmasunlar* ***yasak*** *kalan süsün ʿulūfe tep tilämäsünlär...* "...evlerine zorla misafir olarak konaklatmasınlar, *yasak* (ve) *kalan*, erzak, hayvan yemi deyip istemesinler..." [AOYarlık IV_{8-9}]

(4) *...bu me*ẕ*kūr kim-ärsälärni Täŋri Taʿala rızası ve takı muḥammed resūʾllāh şefāʾati üçün tarḫan kıldım min-baʿd bu müşarūʾn-ileyhlarga yollarında ve izlärindä seferlärindä ḫuẓūrlarında olturganlarında ve turganlarında kişiläriŋä ve ḳaralarıŋa yükläriŋä çarvalarına ferdän mineʾl- āfāt ve vechun mineʾl-vücūh daḫl ü taʿrīż kılmasunlar* ***yasak*** *kalan salıg müsemmā salmasunlar...* "bu zikredilen kimseleri Tanrı Ta'ala'nın rızası ve dahi Allah'ın elçisi

Muhammed'in şefaati için tarhan yaptım. Bundan sonra bu daha önce söylenmiş olan (kişilere) yollarında ve izlerinde, seferlerinde, huzurlarında, oturdukları ve durdukları yerlerde, adamlarına ve hayvanlarına, yüklerine, yük hayvanlarına afetlerden bir afet, türlerden bir tür müdahale etmesinler. *Yasak*, *kalan* ve belirli *salıg* vergilerini koymasınlar..." [AOYarlık VI_{9-13}]

(5) *...t(a)b(a)nlıg, kısm(e)t,* ***kobur y(a)s(a)gı*** *kalan müs(e)mma s(a)lık borç har(a)ç alm(a)s-un-lar...* "*...tabanlıg, kısmet, kobur yasağı*, kalan, *belirli salık, borç haraç* almasınlar..." [AOYarlık II_{37-38}]

(6) *...Täŋri bärdi başlıg tamgaçı tartnakçılarıŋa ḫazīrnıŋ anbārçılarıŋa yaftaçı* ***yasakçı****larıŋa müsemmā kalançılarıŋa bökevül çärilärinä totkavul kabakçı karavullarıŋa* ***yortkan yasagı*** *tep çagdavul karavul tep çalgı ḫakḳı tep kara sanı* ***kaldı yasagı*** *tep kara konagı tep ḫuccet bahāne kılıp nä ärsä tilämäsünlär almasunlar...; ...engürli maḫmūd oglı ḫekīm yaḫyāga soyurgal bolup tarḫan bolsun tädimiz kayda tilärsä barsun, kayda tilärsä yörüsün bu kündän ilgärü* ***yasak*** *alban almasunlar...* "Teŋri Birdi önderliğindeki gümrükçü ve kantar memurlarına, hazine anbarcılarına, vergi tellalı ve *yasakçı*lara (vergi memurlarına), kalancılar, ordu muhafız askerlerine, hudut ve yol muhafızlarına, öncü nöbetçilerin *yortkan* (?) *yasağı* deyip artçı askerler, nöbetçi deyip, tırpan hakkı deyip hayvan sayısı, *kaldı* (?) *yasağı* deyip hayvan ahırı deyip resmî izin belgesini bahane edip, bir şey istemesinler, almasınlar..." [AOYarlık $III_{13-18,\ 35-38}$]

Altın Ordu'nun en temel vergi yükümlülüklerinin başında tarhanlık yarlıklarında sıkça geçen *kalan* ve *yasak* gelmekteydi. Yarlıklarında *kalan* vergisiyle bir arada sıkça geçen *yasak*, Moğol döneminde genellikle "yasa" anlamında kullanılmıştır. Türk-Moğol sosyal düzeni içinde *yasak*'ı geleneksel bir kanun olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Altın Ordu ve devamındaki dönemlerde *yasak* malî bir yükümlülük olarak yarlıklarda geçmeye başlamıştır. Schurmann, Moğol döneminde *alba(n) kupçurı* vergi sistemi ile Türk devrindeki *kalan yasak* veya *yasak kalan* sistemini karşılaştırmakta ve benzer bir yapı olarak ifade etmektedir (Schurmann 1956: 350).

(1: UygSB.VI)'da *özgä alban yasak tutmayın* ibaresiyle (6: AOYarlık III)'teki *yasak alban almasunlar* ibaresi paralel kullanımdadır. Her iki belgede de terimler genel vergi anlamındadır.

Altın Ordu vergi sisteminde *yasak*, konargöçerlerden, *kalan* ise yerleşiklerden alınan bir vergi olarak değerlendirilmiş, buna karşılık İlhanlılarda *yasak* yerine

göçebelerden *kupçur*, yerleşiklerden ise Altın Ordu'daki gibi *kalan* vergisi alınmıştır (Smith 1970: 48). Fars kaynaklarında *yasak* çok nadir geçmiş, bunun yerine *kupçur* kullanılmıştır. Altın Ordu dışında Timurlular devletinde, Şahruh'un verdiği 1422 tarihli bir soyurgal yarlıkta *yasaklık* terimi "vergi" anlamında geçmektedir: *...lu yıldan başlap nä kim n(i)ş(a)nlını Ot-böri hangkaga şart kılsun kimärsä māl tilämäsün yasakluk salmasun...* (Deny 1957: 255).

Altın Ordu'da malî bir terim olarak geçen *yasak* yanında *yasak* vergisini toplayan idarî bir memuriyet olarak *yasakçı* terimi de AOYarlık III'te geçmektedir.

Altın Ordu'nun *yasak* vergisi sistem olarak Ruslara geçmiştir, kavram Rusçada *poşlina* ile karşılanmaktadır. Kasım Hanlığı döneminde 1483'te Ruslardan alınan bir vergi olarak *yasak*, tarihî kaynaklarda vardır. Daha sonraları Ruslar bu vergiyi tâbiyetleri altına aldıkları halklardan almışlardır (Vernadskiy 1953: 332).

Altın Ordu yarlıklarındaki *yasak*'ın kullanımına bakıldığında, *kalan* ile birlikte geçtiği yerlerde genel bir vergi iken, *kubur yasagı, yortkan yasagı* gibi kullanımlarda "vergi, haraç" karşılığında genel teknik terim olarak görülür. (5: AOYarlık II)'te "*yortkan yasagı tip..., kaldı yasagı tip..*" (Özyetgin 1996: 113) şeklinde geçen *kubur yasagı, yortkan yasagı, kaldı yasagı* gibi ibarelerden *yasak*'ı birkaç çeşit vergiyi kapsayan genel bir vergi, haraç olarak değerlendirmek mümkündür.

Kubur ~ kobur yasagı ibaresinde geçen *kobur* Mo. kökenlidir "Röhre, Etui" < Mo. *qobūr* "Röhre", (KbW. 896) *qobogur* "avec une cavite, avec un enfoncement", *kobogo ~ koboya* "chéneau, auge, seau d'un puits" (TMEN I, 268). Kelime Moğolcadan Türkçeye geçmiştir. Çağatay sahasında *ko/ubur* "vase, soucoupe, étui" (PdC. 422), ŞSul. 241 *ko/ubur* "oyuk, mahal, nesib, kâse, kap, çank gibi şeyler" anlamlarında geçmektedir. Eski Anadolu sahasında *kubur* "ok çantası, sadak" (TTS IV 2709). Anadolu ağızlarında ise *kubur* (I) "dolma tabanca, çakmaklı tabanca; tabanca kılıfı; enli bir çeşit kuşak, silahlık (DS VIII, 2988) anlamındadır. Uygur sivil belgelerinde geçen *kap* vergisi ile Altın Ordu yarlıklarında *kubur yasagı* şeklinde geçen ibareyi, yine yarlıklarda bir çeşit ölçü vergisi olarak değerlendirilebilecek *kap ḫarcı* terimiyle muhteva olarak karşılaştırmak mümkündür.

Bunun dışında *kaldı yasagı* ve *yortkan yasagı* terimlerinin muhtevası açık değildir. Ancak *yortkan*, *yort-* "to trot, amble" (ED959a) fiilinden *-gan* ile türetilmiş bir teşkil olmalıdır. Tarhanlık yarlıklarında *yortkan* ile köktaş *yortar* terimi "binici" anlamında geçmektedir: *yortar işlençi yolavçılarga* "binici (AOYarlık II_8). Ayrıca aynı kökten *yortagul ~ yortavul* "süvarî alayı" askerî terim olarak orta dönem Türk metinlerinde vardır. Buna göre yarlıklarda geçen *yortkan yasagı* ibaresini "süvari vergisi" gibi anlamlandırmak mümkün olabilir.

2.1.32 yer ḫablesi "tapu senedi".

< *yer* + *ḫable* < (Ar.) *ḳabāle* "kontrat, sözleşme; kefalet, kefillik, garanti, sorumluluk" (Mutçalı 1995: 685) + *si*

Altın Ordu sahasında özellikle Türkçe terminoloji arasında dikkati çeken Arapça *ḳabāle* kelimesinin muhtemelen bozulmuş bir biçimi olan *ḫable* terimi, *yer ḫablesi* ibaresinde toprak için bir çeşit senet veya tapu karşılığında alınan ücret anlamında kullanılmıştır. Altın Ordu yarlıklarında vergi yükümlülükleriyle bir arada, bu terim AOYarlık VI_{16}'da geçmektedir: *sala ḫarcı, **yer ḫablesi**, tütün sanı dep almasunlar* "köy vergisi, toprak tapusu (ücreti), tütün (vergisi) sayısı deyip almasınlar".

Yer ḫablesi'nin hem köken hem de içerik bakımından ilgili olduğu bir başka terim olarak "toprak tapusu" anlamındaki *şerʿī ḳabala* (< ḳabāle) da yarlıklarda geçmektedir: AOYarlık II_{24-28}: *ındırçı salas-ı bilä meşhūr bolgan salas-ı-dın **şerʿī ḳabala** yosun-ı-ça yer suv-l(a)r-ı bilä muḥ(a)m(m)edniŋ oglan-lar-ı ilki ḥācī muḥ(a)m(m)ed ve maḥmūd-nı āẓād t(a)rḫ(a)n bolsun* "harman köyü ile meşhur olan köylerinden şer'an verilen tapu senedi nizamına göre toprak ve suları ile Muhammed'in oğulları; büyüğü Hacı Muhammed ve Mahmud hür tarhan olsun" ibaresinde geçen *şerʿī ḳabala*, iltizam sistemindeki *kabāle* ile aynıdır. İlhanlı sahasında da *kabāle* terimi köylünün bağlı olduğu belirli toprak parçasını gösteren bir belge olarak geçer. Bu terim Rusçaya da Altın Ordu aracılığıyla geçmiştir. Rusçada *kabala* "serfdom, slavery" anlamındadır (Schurmann 1967: 27).

Altın Ordu'daki *şerʿī ḳabala* ve *yer ḫablesi* terimleri, Osmanlı devletindeki *ḫarac-ı muvaẓẓaf* içinde geçen ve topraktan alınan vergiler arasına giren tapu vergisi (*resm-i tapu)* ile karşılaştırılabilir. Osmanlıda raiyyet çiftlikleri, *tapu resmi* (tapu harcı) karşılığında doğrudan doğruya çiftçi bir ailenin reisi üzerine yazılır ve bu aile sürekli olarak verilen bu çiftliği ekip biçer ve toprağın çift vergisini ve elde ettiği ürününün öşürünü toprak sahibine verirdi (Akdağ 1995b: 88).

Osmanlıda tapu vergisi bir çeşit peşin kira (*icāre-i muʿaccele*) demek olup toptan alınan bir vergidir. Bu mirî araziyi ziraat, bina vb. şeyler yapmak üzere kullanma karşılığında verilen ücrettir. Sipahinin izni ile tapu vergisinin ödenmesi karşılığında alınan yerler artık çiftçinin kendi malı olur ve tasarrufu kendisinden oğullarına intikal edebilirdi. Bu verginin miktarı toprağın durumuna, verimli olup olmamasına göre takdir edilir ve değişen oranlarda ödenirdi (Kazıcı 1977: 68-69). Devlet, tapu resmi ödenmiş olan toprakları, sadece köylünün toprağı 3 yıl boş bırakması durumunda başka birine bu toprağı tapuya vermek için alabilirdi (Akdağ 1995b: 194).

Osmanlı devletinde tımar sistemi arazi tasarrufunda önemli rol oynamıştır. Osmanlıdaki tımar usûlü, belirli bir arazinin veya arazi haklarının belirli kişilere

verilmesinden çok, arazi üzerinden temin edilen vergilerin havalesi esasına dayanan bir usûldür (İnalcık 1993b: 27). Tımar sistemine içerik olarak bakıldığında havale edilen vergilerin, sadece toprağa bağlı vergiler olmayıp, reayadan alınan baş vergileri, gümrük vergileri, *muḳaṭaʿa* şeklinde iltizama çıkarılan bazı gelirleri de kapsadığı görülür. Tımar sahibi vergileri düzenli bir şekilde toplama işini tanzim ederdi. Tımar sahibinin reayadan alacağı vergi miktarları da belirli kanunlar çerçevesinde tespit edilmiş olup, icmal defterlerinde yazılı olan miktarların dışında vergi talep edilmesi yasaktı. Osmanlı devleti, geniş toprakları içinde çeşitli yerlerde bulunan gelir kaynaklarından havale yoluyla, malî kaynak aktarımını gerek idarî ve askerî memurların maaşlarına, gerekse devletin diğer masraf ve ödemelerine, ihtiyaç olan yerlere yapabiliyordu (İnalcık 1993b: 27).

Osmanlıda mukataalar, çeşitli zeamet ve tımarlar çoğunlukla iltizama, yani toprağın idaresinin arazi sahibi adına bir başkasına veriliyor ve toprak sahibi elde edilen vergileri mültezimlerden alıyordu. Osmanlı malî sisteminin ayrılmaz bir parçası olan *iltizām* Arapça *ḳabāle* ve *zamān* terimleri ile karşılanıyordu. Mültezimlere verilen yetkilere karşılık bir çeşit garanti belgesi niteliğindeki bu iki terimden *ḳabāle*'nin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. İltizam sisteminde mültezimlerle kendi yetkilerinin sınırlarını tayin eden, ve reayaya karşı haksızlıkları önleyen bir anlaşma niteliğindeki *ḳabāle*, sistemdeki suiistimalleri önlemeye yönelik tedbirlerdendi (İnalcık 1993b: 28-29).

Altın Ordu'daki arazi rejimi içinde iltizam usûlünün, tımar sisteminin olup olmadığı konusu, kaynaklardaki bilgilerin azlığı nedeniyle tam olarak aydınlatılamamıştır. Altın Ordu ile Memlûk devleti arasındaki ilişkileri inceleyen Poliak da, Altın Ordu'da toprak ilişkilerinin henüz yeterli derecede araştırılmamış olduğunu belirtmiş, çalışmasında Altın Ordu'nun Memlûk devletinin sosyal ve kültürel hayatındaki önemli etkileri üzerinde durmuştur. Poliak, Memlûk devletinde büyüklüğü askerî rütbe ile değişen hayat boyu tımar usûlünün Altın Ordu ile büyük benzerlikler taşıdığını, hatta bütünüyle tımar sahiplerinin toprakların işlenmesine göz kulak olma zorunluluğu, hizmet süreleri boyunca tımarların mahalli yöneticilere verilmesi, işlenen toprakların sultan ile toprak ağaları arasında bölüştürülmesi gibi konularda bazı usûllerin Altın Ordu'dan alındığını ifade etmiştir (1935: 238-241).

2.2 İş ve hizmet yükümlülükleri

Genel Türk vergi düzeni içinde nakdî ve aynî olarak ödenen vergiler yanında, özellikle belirli durumlarda devletin halkı sorumlu tuttuğu bedenen çalışıp hizmet ederek veya yine halkın elde ettiği ürününü, malını, evini, hayvanını devletin veya

devlet erkânının yararına sunarak yerine getirdiği birtakım iş ve hizmet yükümlülükleri vardı. Genel vergi terminolojisi içinde değerlendirilmesi gereken bu tür yükümlülüklere ad olan terimler, inceleme alanımız içinde özellikle Altın Ordu dönemine ait yarlıklarda daha yaygın bir şekilde geçmektedir.

2.2.1 **çärig** "askerlik yükümlülüğü, askerlik hizmeti"

< *çär+ig* "Hilfsheer; später: Miliz, Heer allgemein; auch; Truppenges- tellung" (TMEN III, 1079; VEWT105a, *çärig* "soldat, militaire; armée" (Ligeti 1966:151).

Clauson, *çärig* kelimesinin orijinal anlamının "savaş sırasında saf olmak, sıra olmak" olduğunu belirterek, kelimenin sonradan "ordu, askerî kıta" anlamında kullanıldığını söyler (ED428b). Reşit Rahmeti Arat, *çärig* kelimesini MK'da geçen *çär* "savaşta karşılıklı duran saflar" (DLT I, 323) ile ilgilendirerek, *çär+i-g* yoluyla türetilmiş bir kelime olduğunu belirtmiştir (Arat 1987: 597). Tenişev ise kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak KB'de geçen *çärgüçi* "kurtarıcı" (Arat 1979: 128) ile tanıklanan **çär-* fiilinden *-ig* ile yapılmış bir isim olduğunu söylemekte, ayrıca DLT'te geçen *çärkäş-* ~ *çärgäş-* fiillerini de bununla ilgilendirmektedir (Tenişev 1997: 572-573).

Eski Türkçe devrinde İhe-Hüşötü yazıtında (9) *süŋüş bolsar* ***çärig*** *ätär ärti* cümlesinde *çärig* "troop (asker), ordu" anlamında geçmektedir. Kelime, Uygur devri metinlerinde *sü* ile çift söz teşkil ederek de vardır: *aḍınlarnıŋ süsin* ***çärigin*** *tıdmak särgürmäk kılurmän* (U II 69,5) (ED429a). Sivil Uygur belgelerinde bir metinde *çärig* tespit edilmiştir:

> *koy(ı)n yıl yetinç ay y(e)g(i)rmikä öŋtün* ***çärig****-tin at algalı kälgüçi* "Koyun yılı, yedinci ay(ın) yirmisinde ileri ordudan at almak için gelen..." [UygSB. XV_{1-3}: USp. 53, Clark 105, JW-Li 4.10(a)]

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanında *çärig* ~ *çärik* ~ *çäri* "asker; ordu" şekli tanıklanabilmektedir: Karahanlı MK *çärig* "asker, asker dizisi, ordu" (DLT I, 123), KB *çärig* "asker, ordu" (Arat 1979: 128); Harezm ME *çärig* "asker ordu" (Yüce 1988: 111), NF *çärig* "asker, ordu" (Ata 1998: 101), KE *çärig* "asker, ordu" (Ata 1997-II: 158); Kıpçak HŞ *çärig* "wojsko" (Zajączkowski 1961: 42), CC *çäri* ~ *çäyri* "Heer" (Grønbech 1942: 74), Memlûk-Kıpçak Kİ *çäri* ~ *çärik* "asker" (Caferoğlu 1931: 28), Hou. *çäri* "Heer", *bäg çäri* "Eigenname" (71), BM *çäri* "wojsko" (Zajączkowski 1958: 17); Çağ. *çärig, çäri* "troupes" (PdC 284), Babur. *çärig* (Arat 1987: 597); Osm. *çäri* ~ *çärü* "asker, savaş" (TTS II, 861-864). Çağdaş: Tat. *çirü* "rat', voysko; staya" (TatRSl. 637), Kırg. *çerüü* "asker (nefer), ordu, sefer (harbe gidiş)" (Yudahin I: 262), Karay *çeriv* "armiya, otryad; bor'ba, voyna" (KarayRPSl. 627), Kzk. *şerüv* id., Alt. *çerü* id., Yak. *seri* id.

Çärig, Türkçeden Moğolcaya "ordu, asker" anlamında geçmiştir: Mo. *çärig* "Kriegsheer" (KWb. 427). 1369 tarihli Uygur alfabesiyle yazılmış Moğolca vergi muafiyet (tarhanlık) belgesinde Uygur ve Altın Ordu sahasında da geçen bazı vergi adları ve yükümlülükleri arasında *çerig* hizmeti de vardır: *beş balgasun aça negijü irebesü tendeki ter-e köl ün gajar usun tur alban yasag* ***(çer)ig*** *tagar amasar kismad salıg buu abtugai küçü avg-a buu kürgetügei...* (Franke 1975: 64).

Altın Ordu'da, hana ve devlete karşı olan vergi yükümlülüklerinden biri de askerlik hizmeti karşılığında kullanılan *çärig*'tir. *Çärig* bir çeşit askerlik yükümlülüğüdür: AOYarlık III_{39}'te "*çärig öf* (?) *tip raḥmet itmesünler*" ibaresinde geçen *çärig* terimi ile AOYarlık VII'de geçen *çärig*'i asıl kelime anlamı olan "asker" yanında, zorunlu hâllerde istenen "askerlik hizmeti" olarak değerlendirebiliriz. Her iki tarhanlık yarlığında da muaf olunan vergi yükümlülüklerinin sıralandığı yerde geçen *çärig* hizmetinden yarlık sahibinin muaf tutulduğu ve bu hizmetin o kişiden istenmemesi belirtilmiştir. Moğol dönemi Fars kaynaklarında sıkça geçen bu terim "askerî hizmet" karşılığında İlhanlı sahasında da kullanılmıştır (Schurmann 1956: 336, 377, 380-381).

2.2.2 **iş küç** "İş ve hizmet yükümlülüğü"

< *iş* "work, labour; something done a deed" (ED254a) + *küç* "strength" (ED693a).

En eski Tarihî Türk metinlerden itibaren *iş küç* çift söz gibi bir arada kullanılmıştır. Köktürk metinlerinde *işig küçüg ber-* "to give one's service to (someone Dat.) (hizmet etmek)" (KT D8, 9, 10; BK D14, T 52, Ongin 5, 6) anlamında geçmektedir. Aynı şekilde Uygur sahasında da kelime *iş küç* şeklinde vardır: TT I, 64 *täwlig kürlüg buryuq bar işingin küçüngin ardatu*; *yäçä işig küçüg bergil tedim* (MÇ 17)(DTSl. 214) vb.

"Hizmet" anlamındaki *iş küç*, Uygur sivil belgelerinde "bir çeşit vergi yükümlülüğü karşılığında verilen çeşitli hizmet"lerin genel adı olarak (1-2: UygSB. XXVII, XLI)'de *iş küç tägürt-, iş-kä küç-kä tart-, iş küç işlät-* ibarelerinde geçmektedir:

(1) *yer-lär-iŋä borluk-lar-ıŋa al[ban] başlap nägü y(ä)mä* ***iş küç*** *tägürtmägü üz-ä ulam y(a)rl(ı)g bertürü y(a)rl(ı)k(a)yuk ärmiş... murut-luk aryadan-ta · turguçı · şilavanti-lar-nıŋ kiçig-lär-i säli-lär-i kuvrag-tın el-tin bodun-tın* ***iş-kä küç-kä*** *tartmagu kılturu y(a)rl(ı)k(a)d(ı)m(ı)z ...yulug berim kuanpo-sı künçit käpäz bor çobra başlap ert bert almadın* ***iş küç*** *işlätmäz-ün* "arazilerine bağlarına, *alban* başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (hizmet yükümlülüğü) konulmaması hakkında ulam yarlıg (devir-teslim (intikal) fermanı)

verilmesini buyurmuşlar imiş... Murutluk manastırında yaşayan Şilavantilerin küçükleri, Selileri cemaatinden, ilden-halktan (gelecek) *hizmet* yükümlülüğünün (*iş küç*) yaptırılmamasını sağladık (buyurduk)... *yulug berim* (satış vergisi) kuanposu (kumaş), susam, pamuk, şarap, giysi (?) başta olmak üzere *ert bert* (vergi) almadan *iş küç* (iş, hizmet yükümlülüğü) koymasınlar!" [UygSB. XXVII$_{7\text{-}10,\ 21\text{-}23,\ 40\text{-}42}$, (T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(2) *ligui tutuŋ-qa quvrag-tan igil-tän nägü m-ä* ***iş küç*** *sıkış ämgäk tägürmädin asırayu turzun anın bu tuta turgu bitig bertürtümüz* "Ligui Tutuŋ'a cemaatten, dünyevî şeylerden her ne *iş küç* (hizmet yükümlülüğü), sıkıntı, zahmet çektirmeden koruyarak dursun. Onun için bu (elde) tutulan senedi verdirdik" [UygSB. XLI$_{14\text{-}16}$, TIII M205c (U5319) (Zieme 1980: 254-255)]

Her iki belgede de *iş küç* hem verginin, hem de vergi yükümlülüklerinin genel adıdır. (1) numaralı belgede *alban* vergisi başta olmak üzere her türlü vergi ve yükümlülüklerden muafiyet belirtiliyor. Ayrıca *iş küç* yükümlülüğünün içine aynı belgede *yulug berim kuanpo-sı, künçit, käpäz, bor, çobra* gibi *ert bert* (vergi)'in girdiği görülmektedir. İkinci belgede de *iş küç* yine bir çeşit vergi yükümlülüğü olan "hizmet yükümlülüğü" anlamında teknik bir terim değerindedir. *İş küç* terimi mevcut diğer sivil belgelerde tespit edilememiştir.

İlhanlılar devrinde *iş küç* ibaresindeki Tü. *küç* kelimesi, Fa. *kār* ile "hizmet" anlamında hükümdara karşı olan yükümlülükler için kullanılmıştı. Özellikle İlhanlılarda *kalan*'ın "hizmet yükümlülüğü" karşılığındaki kullanımında *küç* ve *kār* kelimeleri de metinlerde geçmiştir (Petruşevskiy 1968: 531).

İş ve *küç* kelimeleri hem tarihî hem de modern sahada tek başlarına vardır. Ancak *iş küç* ikilemesi tarihî sahada Çağayatay Türkçesinde *iş küç* "kār u bār" (Seng.106v2) (ED 254b), modern sahada da TTü. *iş güç* "yapacak belli bir şey, görev, meşguliyet"(TüSl. 1116) dışında tespit edilememiştir.

2.2.3 ḳısmet

< Ar. ḳısmet "bölme, ayırma, dağıtma" (Mutçalı 1995: 705).

Ḳısmet terimi Moğol dönemindeki Fars kaynaklarında "nüfus, iskân arasındaki vergilerin bölünmesi, dağılımı" anlamında yer almıştır. Ayrıca *ḳısmet*, yönetimin

masraflarını karşılayan ücret, vergi olarak da değerlendirilmiştir (Schurmann 1956: 356).

Altın Ordu sahasında *ḳısmet* terimi iki yarlıkta vergi adı olarak diğer vergi terimleriyle bir arada tespit edilmiştir:

(1) *...t(a)b(a)n-lıg* ***ḳısm(e)t*** *kubur y(a)s(a)g-ı, kalan müs(e)mmā s(a)lık borç ḫaraç almasunlar* "...tabanlık, *kısmet*, kubur yasağı, kalan müsemma salık borç-haraç almasınlar" [AOYarlık II$_{37\text{-}38}$]

(2) *...tümen salıgın* ***ḳısmet****in salgan-lar zaḥmet yunçug tägürgän-lär* "Tümen salığını, kısmetini koyanlar, zahmet ve eziyet çektirenler" [AOYarlık I$_{12}$]

Bu vergi adına Osmanlı sahasında da rastlanmaktadır. Osmanlı vergi sistemi içinde *resm-i ḳısmet*, mirası vereseler arasında paylaştırma ücreti olarak bilinmektedir. Özellikle kadı'nın kendi kısmetini daha fazla almak için miras mallarına değerinden fazla pay biçmesi sebebiyle, halk arasında bu işleme ve vergiye karşı tepkiler olmuş ve Kanûnî devrinde *ḳısmet* vergisinin oranı binde 25'ten binde 15'e çekilmiştir (Akdağ 1995b: 312-313). Ayrıca Pakalın, Osmanlı sahasında *ḳısmet-i askerî* olarak geçen terimi "Yeniçerilerle askerî mensuplarından ölenlerin terekeleriyle huccet vesair evrakının tanzimi münasebetiyle kazaskerlerle onlar tarafından emr-i âli ile gönderilen memurlar vasıtasıyla tahsil olunan paralar hakkında kullanılan bir tabir" olarak tanımlamıştır (Pakalın II: 274).

2.2.4 konak tüşün ~ tüşül

konak < *kon-uk* ~ *kon-ak* (ED637b2); *tüşün* < *tüş-ün*; *tüşül* < *tüş-ül* "lodging, inn" (ED565b).

Eski Uygur sahasından itibaren tarihî Türk dili alanında tanıklanabilen *konak* "misafir, konuk" ile "yerleşilen yer, konaklama yeri" olmak üzere birbiriyle ilgili iki anlamda kullanılmıştır (ED637b2). Kelimenin tarihî sahada *konak* ve *konuk* şeklindeki imlâları bir arada geçmektedir. Her iki kelime de Türkçe *kon-* "yerleşmek" fiilinden türemiş isimlerdir. G. Doerfer, Türkçe *konuk* kelimesinin Moğolcaya geçtiğini ve aynı kelimenin *konak* şekliyle Türkçeye yeniden girdiğini söylemektedir (TMEN III 1539).

Tarihî Türk dili alanında: Uyg. *konak* "duraklama yeri" (ED 637b), Karahanlı MK *konuk* "konuk, misafir; ruh" (DLT I, 45); KB *konuk* "konuk" (Arat 1979: 270); Harezm ME *konak* "ev, konak", *konuk* "konuk, misafir" (Yüce 1988: 147), KE *konak* (2) "misafir; konuk evi, ev", *konuk* "konuk, misafir; yemek, şölen" (Ata 1997-II: 370-371), NF *konuk* "konuk, misafir" (Ata 1998: 254); Kıpçak HŞ *konak*

"gość, nocleg, postój w drodze" (Zajączkowski 1961: 139-140), CC *konaklık* "Nachtquartier", *konakla-* "beherbergen" (Grønbech 1942: 199), Kİ *konuk* "misafir" (Caferoğlu 1931: 78), Hou *konak* "misafir, konuk" (93), TZ *konak ~ konuk* "konuk, misafir" (Atalay 1945: 204), KK *konak* "misafir" (Toparlı 1999: 116); Çağatay *konag ~ konak* "mihmān" Seng 291r.17 (ED).

Çağdaş Türk dili alanında da tespit edilen *konuk* ve *konak* kelimeleri bir arada "misafir ve konaklayacak yer" anlamında geçmektedir. RSl. II 536 *konak* (Bar. Kir. Schor, Çağ. Otü.) "Gast, Besuch", Tat. Başk. *kunak*, Kırg. *konok*, Kzk. *konak*, TTü. *konak*, Özb. *konak*.

Kelimenin bir çeşit vergi yükümlülüğü, hizmet yükümlülüğü olarak kullanımı Altın Ordu sahasına aittir. Altın Ordu'da *ʿavārıżat* yükümlülüklerinden olan ***konak*** ve ***konak tüşün ~ tüşül*** yarlıklarda çift söz olarak geçmektedir. Tarhanlık yarlıklarından (1: AOYarlık II)'de *konak tüşül*; (2-3: AOYarlık IV, VII)'de *konak tüşün*; (4: AOYarlık III)'te *konak tüşür-*; (5-6: AOYarlık V, VI)'da ise *konak kondur-* ibaresinde bu ikilemeler benzer kalıp ifadeler içinde, yarlıkta hanın emir ve yasaklarını içeren *dispositio* kısmında yer alır:

(1) ***konak tüşül*** *tüşürm(ä)s-ün-l(ä)r süsün ʿulūfe til(ä)m(ä)sün-l(ä)r* "(evlerine zorla) konuk indirmesinler, yiyecek-içecek (erzak), at azığı istemesinler" [AOYarlık II_{43-44}]

(2) *övläriŋä küç birlä* ***konak tüşün*** *kondurmasunlar yasak kalan süsün ʿulūfe tep tilämäsünlär* "evlerine zorla konuk olarak konaklatmasınlar. Yasak ve kalan, erzak, hayvan yemi deyip istemesinler" [AOYarlık IV_{8-9}]

(3) *övläriŋä küç birlä* ***konak tüşün*** *kondurmasunlar* "evlerine konuk konaklatmasınlar" [AOYarlık VII]

(4) *övläriŋä küç birlä* ***konak*** *tüşürüp kondurmasunlar tavar karasıdın ʿulūfe süsün tep almasunlar* "Evlerine zorla konuk (yolcu) indirip konaklatmasınlar. Malından, hayvanından yem, erzak deyip almasınlar" [AOYarlık III_{18-19}]

(5) *bularka küç birlä* ***konak*** *kondurmasunlar*" "bunlara zorla konuk konaklatmasınlar" [AOYarlık V_8]

(6) *öyläriŋä küç bilä älçi* ***konak*** *kondurmasunlar* "evlerine zorla, elçi konuk konaklatmasınlar" [AOYarlık VI_{15}].

Altın Ordu'da özellikle devletin elçisi, askeri veya ulakçısı için gerek yiyecek-içecek, gerekse erzak, binek hayvanı ve konaklama yeri temini gibi hizmetler halkın yapmakla yükümlü olduğu işler arasındaydı. Bu yükümlülüklerden muafiyet sadece hanın bizzat verdiği tarhanlık yarlığı ile sağlanabiliyordu.

Tarhanlık yarlıklarında *konak* ile aynı anlamda, hendiadyoin olarak *tüşün ~ tüşül* "konaklama yeri" de geçmektedir. *tüşün* (ED565b, VEWT 507b, Erdal I, 302), Tü. *tüş-* "inmek; bir yere yerleşmek" fiilinden *-n* ile yapılmış isimdir. Tarihî sahada Altın Ordu tarhanlık yarlıkları dışında KB'de *tüşün* "konak, durak" (Arat 1979: 482) ve Çağatay sahasında *tüşün* "das Absteigequartier" (RSl. III 1590) olarak tanıklanabilen kelime başka kaynakta tespit edilememiştir. Kelime çağdaş Türk dili alanında Anadolu ağızlarında *düşün etmek* "Yolculukta geceyi geçirmek için mola vermek" (DS. IV, 1640) ibaresinde önemli bir tanık olarak yaşamaktadır. Aynı anlamda köktaşı olan *tüşül* ise yarlıklar dışında tanıklanamamıştır. Radloff, sözlüğünde *tüşül*'ün Temir-Kutluk yarlığında geçtiği yeri de vererek, Çağatay sahasında kelimenin varlığına işaret etmiştir: *tüşün* "(Çağ.) "das Anhalten, das Absteigen" (RSl. III, 1590). *Tüşül* de, *tüş-* fiilinden, *-n* ile aynı fonksiyona sahip *-l* ile türetilmiş bir isimdir. Kelimedeki *-l* ekiyle ilgili olarak, İ. Vásáry, bu şeklin Moğolca ve Türkçede ortak olarak mevcut olduğunu, ancak *osal, tükel, ınal, tüşül* gibi örnekler dışında bu ekin Türkçede Moğolcaya nazaran daha seyrek görüldüğünü söylemektedir. Özellikle 13-15. yüzyıllar arasında Moğolcadan Türkçeye giren ödünçlemelerin sayısının oldukça çok olduğunu belirten Vásáry, sadece Altın Ordu sahasında tespit edilebilen *tüşül*'deki *-l* ekinin Moğolca ödünçleme olduğunu ifade eder (1995: 484-485).

Tarihî sahada *konak tüşün ~ tüşül* yükümlülüğüne benzer bir hizmet İlhanlı sahasında geçmektedir. İlhanlı devletinde de görevli ulakların, askerlerin konaklatılması yükümlülüğü vardı. Moğolca *konalga* (Ar. *nüzul*) terimi ile karşılanan bu hizmette, bölge halkı kendi evlerinde, yolcuları, askerî mensupları, emir ve memurları yanlarındaki maiyetleriyle birlikte konaklatmak ve yedirip içirmek, ayrıca ulakçıya binek atı temin etmekle yükümlü tutuluyordu (Petruşevskiy 1968: 535). *Konalga* "Nachtlager" ← Batı Orta Mo. *konalga* id (TMEN I, 292). Türkçeden Moğolcaya geçen *kona- ~ kono-* fiilinden, Mo. *-lga* ile türetilmiş bir isim olan kelime, bu şekliyle Moğolcadan Türkçeye geçmiştir: PdC 438 *konalga* "frais de séjour, indemnité"; Osm. *konalga* "konak yeri, yolculuk sırasında yolcuların kondukları yer" (TTS IV 2630). Anadolu ağızlarında *konalga* (~ *konalka, konarga*) "Göçebe ve yolcuların yolculuk ya da göç sırasında kondukları sulu, otlu yerler, konak yeri" (DS VIII, 2916). Kelime çağdaş Türk dilinde, Başk. *kunalga*, Kırg. *konaga*, Yeni Uyg. *konalgu* olarak yaşamaktadır.

2.2.5 koluş ~ koltka ~ kolka

< *kol-uş , kolt-ka, kol-ka* "istek, talep; vergi adı", bkz. *kol-* (ED616b), *kolt-* .

ED'de *koluş* ve *koltka* terimleri yer almamaktadır. *Koluş kolka* ile köktaş ve anlamdaş olan ve metinlerde ikileme olarak geçen *koltka* ise Uygur metinlerinde geçen *koltguçı* kelimesiyle ilgili olmalıdır. *Koltguçı* muhtemelen *kolt-* fiilinden, fiil köklerine gelen isim yapım eki *-guçı* ile oluşmuştur. *Koltka* da aynı şekilde *kolt-* 'dan *-ka* ile yapılmış isimdir. Kelimenin bir diğer müştakı KB'de *koltgu* "istek, muhtaçlık" (Arat 1979: 269) şeklinde geçer. (bkz. Özyetgin 1996: 192-193).

Tarihî Türk dili alanında *koluş ~ kolka ~ koltga*, bir Uygur sivil belgesinde sadece *koluş*, Altın Ordu sahasında ise üç tarhanlık yarlığında, (2: AOYarlık III)'te *koluş kolka*, (3-4: AOYarlık IV, VI)'da *koluş koltka* şeklinde tanıklanabilmektedir:

Uygur

(1) *Küskü yıl çahşap(u)t ay altı yaŋı-ka el buk-a elçi-kä* ***koluş*** *birlä bergü bir at at-nı altın säkiz bakır berip tokuz üç kişikä tuts-un* "Fare yılı, on ikinci ayın altısında İl Buka Elçi'ye *koluş* (vergisi için) verilecek bir atı, Altın sekiz bakır verip dokuz üç (?) kişi için alsın" [UygSB. XLII_{1-6}: T II D68, USp. 80].

Altın Ordu

(2) *"...bu yarlıgnı tuta turgan ḫekīm yaḥyaga soyurgal bolup tarḫan bolsun tedimiz kayda tilärsä barsun, kayda tilärsä yörüsün bu kündin ilgärü yasak alban almasunlar, müsemmā salıg salmasunlar almasunlar* ***koluş kolka*** *tilämäsünlär* "Hekim Yahya'ya ihsan olarak tarhan olsun dedik. Nereye isterse gitsin, nereye isterse yürüsün. Bu günden sonra (ondan) *yasak alban* (vergi) almasınlar, müsemma salıg vergisi koymasınlar, almasınlar, *koluş kolka* (vergisi) istemesinler" [AOYarlık III_{34-39}]

(3) *...ävlärinä küç birlä konak tüşün kondurmasunlar yasak kalan süsün ʿulūfe tip tilämäsünlär tavar karaların ulag ilmäk tutmasunlar* ***koluşı koltkası*** *tep nä ärsälärin tartıp almasunlar* "...evlerinde zorla konuk konaklatmasınlar. Yasak, kalan (vergisi), erzak, hayvan yemi deyip istemesinler, mallarını, hayvanlarını ulak ve binek atı olarak tutmasınlar, *koluş koltka* (için) deyip eşyalarını çekip almasınlar" [AOYarlık IV_{8-10}]

(4) *...****koluş koltka*** *bāc ve ḫarc ḳarācāt dep tilämäsünlär, māl ve ilmäklärinä ak ve āb zemīnlärinä dest-i teṭāvul kılmasunlar "koluş, koltka*, gümrük vergisi ve (diğer) vergi ve haraçlar deyip istemesinler. Mal ve binek hayvanlarına, toprak ve sularına el uzatmasınlar" [AOYarlık VI_{13-15}]

DTSl.'de Uygur sahasında geçen *koluş* (USp. 80_3) "Nazvanie podati" (455) olarak tanımlanmıştır. Bir atın, bedeli tahsildarlar tarafından tayin edilen altın bakır para karşılığında alındığı (1: UygSB. XLII) numaralı belgeden *koluş*'un Uygur sahasındaki kullanım alanını ve içeriğini belirlemek güçtür. Bununla birlikte daha önce izah edilen *kupçur* vergisinde olduğu gibi, *kupçur* vergisi için verilecek veya kiralanacak olan atın bedelinin belirli bir paraya karşılık olmak üzere aynî olarak (at ile) ödenmesi durumu (1: UygSB. XLII)'de de karşımıza çıkmaktadır. Buna göre içerik ve ödeme şekli olarak *koluş* ve *kupçur* terimleri arasında paralellik kurmak mümkündür. Bu belgede adı geçen kişinin devletin elçisine *koluş* karşılığında at vermesi, *koluş*'u devlete karşı olan yükümlülükler arasında değerlendirmemize imkân vermektedir. *Koluş*'un mevcut Uygur belgeleri içinde sadece birinde tespit edilmesi, bu vergi teriminin çok yaygın olmadığını ve muhtemelen bu yükümlülüğün başka terimlerle karşılandığını göstermektedir.

A. Caferoğlu, *koluş* teriminin Uygur Türklerinde vergi adı olarak kullanıldığını söylemiştir. Uygurların at vererek ödedikleri bu verginin muhtevası ve Altın Ordu'daki kullanımı konusunda kaynaklarda fazla bilgi bulunmadığını belirten Caferoğlu, *koluş*'u, 6-10. yüzyıllarda kuzey batı Avrupayı ellerinde tutan Hazar Türklerinden kalma bir vergi olarak değerlendirmiş, ayrıca Hazarların köklü ve faal ticaret geleneklerini göz önüne alarak bu verginin de ticaretle ilgili olabileceğini vurgulamıştır (1934: 40).

Kelimenin tarihî Türk dili alanında Uygur sahası dışında "vergi" anlamının tanıklandığı diğer saha Altın Ordu'dur. Altın Ordu yarlıklarında, tarhanların muaf tutuldukları devlete karşı olan vergi ve iş yükümlülüklerinden *koluş*, özellikle (3: AOYarlık IV)'te Uygur sahasında olduğu gibi devletin *ulag* ve binek atı ihtiyacının karşılanması için halktan talep ettiği, halka yüklenen konaklama yeri, erzak, hayvan yemi ve *ulag* atı temini gibi yükümlülükler arasında yer alır. Bu yarlıkta, yarlık sahibinin bu yükümlülüklerden muaf tutulduğu söylenerek hiçbir malının ve hayvanının alınmaması ve muhtemelen sahip olduğu bu mal ve hayvanlar üzerinden yukarıda verilen yükümlülüklerin genel bir adı olarak *koluş koltka*'nın istenmemesi vurgulanmıştır. Bu belgede *koluş koltka*'nın belirli şartlar altında, olağanüstü durumlarda devletin elçilerinin, memurlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere halktan talep edilen zorunlu bir vergi yükümlülüğü olduğu düşünülebilir. Bu terim içeriği ile Osmanlı sahasındaki *ʿavārıżāt* ile karşılaştırılabilir. Bunun yanında Altın Ordu'da *koluş koltka* teriminin içeriği ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Altın Ordu sahası uzmanlarından M. Usmanov, yarlıklarda birkaç yerde tespit edilen *koluş koltka*'ya, "hediye, talep" anlamını vermiştir (1979: 235). H. Ortekin ise, Bahadır Girey Han yarlığında geçen ifadelere dayanarak *koltka*'nın bir çeşit giyim, eşya olarak alınan bir vergi olduğunu belirtir. M. Usmanov, Altın Ordu hanlarından Canıbek Girey Han'ın Or hisarını tamir etmek için Rus çarına yazdığı mektubunda

"Or hisarımızını yaŋıdan yaptırmak tiläymiz, bir serhad hisarımızdır, onun için siz kardaşımızdan ***koltka*** *tiläymiz, ulug hazineden üstün başka* ***koltkası*** *yok dimäy yibärgäysiz"* ibarelerinde geçen *koltka*'nın "para" karşılığında kullanıldığını söylemiştir (Ortekin 1934: 108).

Koluş koltka ~ kolka'nın tarihî sahalarda tanıklanan "vergi, yükümlülük" anlamının izlerini modern Türk dili alanında da görmek mümkündür. *Koluş koltka* kelimelerinin kök şekli *kol-* "istemek" fiili modern Türk dili alanında yaşamaktadır. Bunun yanında Uygur sivil belgelerinde ve yarlıklarda geçen terim, Karayim Türkçesinde *koltka, koltxa* (H., T) "pros'ba; molitva, molenie (rica, dilek; dua niyaz)" (KarayRPSl. 331); Kırgız Türkçesinde *kolko* "1. şiryani ehber (aort); 2. hediyeye karşı verilen hediye" (Yudahin II, 480); Kzk. *kolka* "1. şahdamar; 2. arzu, istek, kolka saldı "bir şeyi arzu etti, istedi" (KzkTSl. 170-171) yaşamaktadır. *Koltka* ve *kolka* burada kelimenin kök anlamıyla ilişkili olarak "istek, hediye" anlamına gelmekte, tarihî metinlerdeki anlam ile örtüşmektedir. Kelimenin 'vergi' anlamında da belirli bir talep, istek söz konusudur. Kelime temel anlamıyla ilgili olarak anlam genişlemesiyle "vergi" anlamını kazanmış olmalıdır.

2.2.6 süsün ~ şüsün

< Mo. *šūsūn ~ sūsun* "Reiseproviant, insbesondere für Staatskuriere (Seyahat erzağı, özellikle devlet kuryelerine, devlet hizmetlilerine verilen erzak)" (TMEN I 238), *süsünçi* < Mo. *şūşünçi ~ sūsünçi* "derjenige, der das Amt hat, für den Proviant zu sorgen" (TMEN I, 239), Modern Mo. *sigüsün, şi'üsün* "sap, Juice; food (usually meat) for offerings, food for traveling officials, whole sheep cooked and served to honored guests" (LEESING: 704).

Altın Ordu'da *ʿavārıżat* yükümlülükleri arasında, ulaklara ve seyahat eden devlet görevlilerine ve hayvanlarına erzak temini ile ilgili yükümlülük olarak geçen *süsün ~ şüsün* "Seyahat erzağı, özellikle devlet kuryelerine, devlet hizmetlilerine verilen erzak" (TMEN I 238) anlamındadır. Kelime yarlıklarda *ʿulūfe* ile bir arada, çift söz olarak yer alır:

(1) *konak tüşül tüşürm(ä)s-ün-l(ä)r* ***süsün*** *ʿulūfe til(ä)m(ä)sün-l(ä)r* "(evlerine zorla) konuk indirmesinler, yiyecek-içecek (erzak), at azığı istemesinler" [AOYarlık II_{43-44}]

(2) *ävläriŋä küç birlä konak tüşün kondurmasunlar yasak kalan* ***süsün*** *ʿulūfe tep tilämäsünlär* "evlerinde zorla konuk konaklatmasınlar. Yasak ve kalan, erzak, hayvan yemi deyip istemesinler" [AOYarlık VII]

(3) *ulag ilmäk tutmasun* ***süsün*** *ʿulūfe yemäsünlär* "(atlarını) ulak ve binek (atı) yapmasınlar, erzak ve hayvan yemi yemesinler" [AOYarlık IV_{8-9}]

(4) *ävläriŋä küç birlä konak tüşürüp kondurmasunlar tavar karasıdın ʿulūfe* ***süsün*** *tep almasunlar* "Evlerine zorla konuk (yolcu) indirip konaklatmasınlar. Malından, hayvanından yem, erzak deyip almasınlar" [AOYarlık III_{18-19}]

(5) ***süsün*** *ʿulūfe tilämäsünlär* "erzak, yem istemesinler" [AOYarlık VI_{16}]

(6) *bu kündin ilgärü sütköl-gä salıg müsemmā salmasun-lar ulag* ***şüsün*** *tilämäsün-lär anbār ḥaḳḳı ikin ḫar[cı] tilämäsün-lär* "Bu günden sonra Sütköl'e *belirli salıg* koymasınlar! Posta bineği (at), erzak istemesinler! Ambar hakkı, ekin haracı istemesinler!" [AOYarlık I_8]

Yarlıklarda ayrıca hitap edilen kişilerin ünvanlarıyla, rütbe sıralarına göre çeşitli memuriyetlerin sıralandığı inscriptio kısmında *süsünçi* "erzakçı, erzak memuru" memuriyeti (1: AOYarlık II)'de geçmektedir: *bökävül totkkavul-lar-ga yamçı* ***süsünçi****-lär kuşçı barsçı-lar-ga* "ordu muhafızları ve hudut, yol muhafızlarına, postacı ve erzakçılar, kuş ve arslan bakıcılarına".

I. Vásáry, Altın Ordu yarlıklarında geçen *süsün ~ şüsün* kelimesinin ve kullanımının Moğol yarlıklarındaki kullanımla aynı olduğunu kaydetmektedir. Moğol *yam* (posta) teşkilâtına ait teknik bir terim olan *šūsūn ~ sūsun > süsün*, devletin seyahat eden resmî memurlarına posta merkezlerinin verdiği zorunlu hizmet olarak şekillenmiştir. Vásáry *süsün*'ün yiyecek, içecek, bazen erzak (atlar için) olduğunu ve bu ihtiyaçların halktan düzenli vergiler olarak alındığını belirtir (1995: 55-56). Ayrıca Vásáry, Türklerce teknik bir terim olarak alıntılanmış olan bu kelimenin, Orta Türkçe metinlerinde geçen eş yazımlı şekli سوسون *susun ~ süsün* "içki, içecek" ile karıştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Kelime HŞ. *süsün ~ susun* "napój, wino" (Zajączkowski 1961: 50), CC *susun* "Getränk", Çağ. *susun ~ süsün* "petit lait; partie liquide qui s'accumule contre les parois du vase renfermant le lait de chamelle" (PdC. 356). ME *susun* "Tü. *bat*: the thick juice of pressed dates", Fa. آهار : "starch for glazing" (Poppe ME-II: 328) şeklinde geçmektedir. Kelime modern Türk dili alanında da tespit edilebilmektedir: Karay *suwsun* "napitok, napój, wino" (KarayRPSl. 482), KBalk. *suusun*, Nog. *suwsın*, Kzk. *susun*, Kırg. *suusun*, Tat. *susın*, Başk. *hıvhın*. Vásáry, çağdaş lehçelerde kelimenin anlamının hep "su" ile ilgili gözüktüğünü, ve *su* kelimesine bir isimden fiil yapım eki olan *-sun*'un ilâvesiyle oluştuğunu söylemektedir. Eski Türkçe devrinde tanıklanamayan ve en son Kıpçak ve Çağatay sahasında tespit edilen ek muhtemelen Moğol menşeli olmalıdır (1995: 51-53).

Ayrıca çağdaş sahada bugün kelime Hks. *sūzin* "sukrovitsa" (HksRSl. 204), Tuv. *sūüzün* "pitatel'nost', kaloriynost' (pişçi); lakomstvo" (TuvRSl. 394) şeklinde geçer. Ayr. bkz. RSl. IV, 783 *süsün* (Kir., Çağ.) "der Durst; Alles, womit man den Durst löschen kann, der Trunk; die Buttermilch" olarak yaşamaktadır.

2.2.7 ulag/k

< *ula-g* "postpferd, Relaispferd" (TMEN II 521; RSl I, 1679, VEWT 512b).

Tü. *ula-* (ED126b) fiilinden *-g* ile yapılmış isim olan *ulag* (Erdal I, 212), tarihî ve çağdaş Türk dili alanında "posta ulağı, posta atı" anlamında teknik bir terim olarak geçer (ED 136a *ulağ2*; TMEN II 521). Kelime muhtemelen *ulag at ~ at ulag* üzerinden ellipsi yoluyla bu anlamı yüklenmiştir. *Ulag* terimi Türkçeden Farsçaya, Arapçaya, Tibetçeye, Çinceye, Moğolcaya, Balkan dillerine, Macar, Mordva, Çeremiş, Ostyak dillerine de girmiş, yaygın olarak kullanılmıştır (TMEN II 521).

Tarihî Türk dili alanında *ulag* şu şekilde geçmektedir: MK *ulag* "ulak, beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at" (DLT I, 122), KE *ulaglıg* "habercisi olan" (Ata 1997-II: 666); Çağ. *ulag* "travail sans salaire; cheval; courrier; petit bateau; quand il chassait, il n'avait pas de chevaux, mais il se livrait à cet exercice en se faisant porter sur les bras d'une personne très-grande" (PdC. 74); Mem. Kıpç. Kİ *ulak* "posta ulağı" (Caferoğlu 1931: 111); Osmanlı sahasında *ulak* "1. Parça; 2. Eskiden bir yerden bir yere posta veya haber götüren; 3. at" (TTS VI 3931-3934).

Ulag'ın tarihî sahada gerek Uygur gerekse Altın Ordu belgelerinde "ulak atı" verilerek ödenen bir çeşit vergi yükümlülüğü olduğu dikkati çeker.

Uygur sivil belgelerinde *ulag* şu şekilde geçer:

(1) *bir şıg ür bir böz mäkiliŋ kurç-a-nıŋ* ***ulag****-ka berdim on beş böz kültür-täy* ***ulag*** *tärikä berdim* "bir *şıg* darı, bir pamuklu kumaş Mekil'in, Kurça'nın ulağına verdim. On beş pamuklu kumaş Kültürtey'in ulağ(ına) ücret karşılığı verdim" [UygSB. IX_{9-13}: TI D176 (M207), USp. 31, Clark 129, JW-Li 5.3]

(2) *yan-a başçı-nıŋ* ***ulag****ı-ka bir böz berdim* "Yine Başçının ulağına bir pamuklu kumaş verdim" [UygSB. XII_{14-15}: TI, USp. 38, Clark 131, JW-Li 4.1]

(3) *yunt yılı kupçır kümüş-kä alı[p].....koçu-ka barır-ka kälir-kä yavt.....bahşı-ka bir at* ***ulag*** *altım m(ä)n äsän bitidim* "At yılı(na ait) *kupçır* gümüşünü alıp ....Koçu'ya gidip gelmesi (için)..... Bahşı'ya bir *ulag* atı aldım, ben Esen yazdım" [UygSB. XIII_2: TI, USp. 39, Clark 134, JW-Li 6.12]

(4) *...bir at* ***ulag*** *berip eki kün berip üç bakır kümüş kupçır-ka tutz-un* "...bir atı *ulag* (ulak atı olarak) verip iki gün (için) verip üç bakır gümüş *kupçır* yerine geçsin" [UygSB. XV_{8-11}: USp. 53, Clark 105, JW-Li 4.10(a)]

(5) *...Ambı-ka bargu eki at-ta baçag-(a)-tag yos-ınta bolmış t(ä)rs bir at* ***ulag*** *berip üç bakır kümüş kupçır-ka tutz-un* " Ambı'ya gidecek iki attan Baçagatag nizamına aykırı olarak bir *ulag* at(ı) verip üç bakır gümüş kupçır yerine geçsin" [UygSB. XVI_{4-9}: USp. 53, Clark 106, JW-Li 4.10(b)]

(6) *...altı at* ***ulag****-ka baçag-a-tag yos-ınta bolmış t(ä)rs bir at eki kün berip üç bakır kümüş kupçır-ka tutz-un* "...altı *ulag* at(ı) (için) Baçagatag nizamına aykırı olarak bir at(ı) iki gün (için) verip üç bakır gümüş kupçır yerine geçsin" [UygSB. XVII_{7-11}: USp. 53, Clark 107, JW-Li 4.10 (c)]

(7) *...bir at* ***ulag*** *baçag-a tag yos-ınta bolmış t(ä)rs berip bir yarım bakır kümüş kupçır-ıŋa tutz-un* "şehirde binek bir *ulag* at(ı) için Baçaga-tag nizamına aykırı olarak verip bir buçuk bakır gümüş *kupçırı* yerine geçsin" [UygSB. XVIII_{5-11}: USp. 53, Clark 108, JW-Li 4.10 (d)]

(8) *yunt yıl altınç ay on yaŋı-ka m(a)ŋa kar(a)nguç-ka usun-ka bargu äşäk ulag kärgäk bolup* "at yılı altıncı ayın onunda bana Karanguç'a Usun'a gitmek için *ulag* eşeği lazım olup" [TM235 (U5265), USp. 3, Clark 24, Yamada RH13, JW-Li 3.19]

Bu belgelerden Uygurlarda *ulag* için at verildiği gibi, UygSB.IX ve XII'de bu yükümlülüğün *ulag*'a *ür* ve *böz* "darı ve pamuklu kumaş" da verilerek yerine getirildiği de görülür. Ayrıca (8) numaralı belgede *ulag*'ın genellikle at olmakla birlikte eşek de olduğu anlaşılmaktadır.

Altın Ordu'da *ulag* yükümlülüğünü tanıklayan belgeler tarhanlık yarlıklarıdır. Kelime (9: AOyarlık I) hariç diğerlerinde (10-13: AOyarlık II, III, IV, V) *ulag tut-* ~ *ulag ilmek tut-* şeklinde geçer:

(9) *bu kündin ilgärü sütköl-gä salıg müsemmā salmasun-lar* ***ulag*** *şüsün tilämäsün-lär anbār ḫaḳḳı ikin ḫar[cı] tilämäsün-lär* "Bu günden sonra Sütköl'e belirli salıg koymasınlar! *Posta bineği* (at), erzak istemesinler! Ambar hakkı, ekin haracı istemesinler!" [AOYarlık I_8]

(10) *t(a)v(a)r k(a)r(a)-l(a)rın* ***ul(a)k*** *tutm(a)s-un konak tüşül tüşürm(ä)s-ün-l(ä)r süsün ʿulūfe til(ä)m(ä)sün-l(ä)r* "mallarını, hayvanlarını (atlarını) *posta bineği* yapmasınlar, (evlerine zorla) konuk indirmesinler, yiyecek-içecek (erzak), at azığı istemesinler" [AOYarlık II_{42-44}]

(11) *ävläriŋä küç birlä konak tüşürüp kondurmasunlar tavar karasıdın ʿulūfe süsün tep almasunlar atların kölüklärin* ***ulag*** *ilmäk tutmasunlar* "Evlerine zorla konuk (yolcu) indirip konaklatmasınlar. Malından, hayvanından yem, erzak deyip almasınlar. Atlarını, yük hayvanlarını *ulag* tutmasunlar (posta bineği)" [AOYarlık III_{18-20}]

(12) *ävläriŋä küç birlä konak tüşün kondurmasunlar yasak kalan süsün ʿulūfe tep tilämäsünlär tavar karaların* ***ulag*** *ilmäk tutmasunlar* "evlerinde zorla konuk konaklatmasınlar. *Yasak ve kalan*, erzak, hayvan yemi deyip istemesinler. Mallarını, hayvanlarını (atlarını) *ulag* ve binek atı olarak tutmasınlar" [AOYarlık IV_{8-9}]

(13) *bularka küç birle konak kondurmasunlar tarḫan elçi* ***ulag*** *ilmäk tutmasunlar* "bunlara zorla konuk konaklatmasınlar. Tarhan, elçi *ulag* binek atı tutmasınlar" [AOYarlık V_8]

Altın Ordu'da *ulag* teşkilâtında posta yapan, haber ulaştıran kişinin, durduğu her yerde hanın emriyle, istediği kişinin evinden, hayvanından, erzağından istediği gibi yararlanma ve alma hakkı vardı. Halk, *ulag* olan bu kişilerin her türlü isteklerini karşılamak ve yapmakla yükümlüydü. Daha sonraki dönemlerde Altın Ordu'daki *ulag* sistemi, Selçuklulardaki *berîd* teşkilâtı gibi, Moğollardan geçme sistemli *yam* teşkilâtı ile düzene konulmuş ve halk üzerindeki bu konudaki yükümlülüklerin oranı büyük ölçüde azaltılmıştır. Burada, tarhanlık yarlıklarından, özellikle *ulag* hizmetinden halkın yükümlü tutulduğu, evinden, hayvanından ve erzağından yararlandırma ve verme işinin Altın Ordu'da uzun bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. 1523 tarihli Sahip Girey Han'ın tarhanlık yarlığında bu yükümlülüklerden yarlık sahibini muaf tutan ibarelerin geçtiği görülür (AOYarlık VI). I.P. Petruşevskiy hem İlhanlı devrinde hem de Moğollardan önceki halifelik zamanında "halkın posta servisinin devamı için binek atı sağlama zorunluluğu" olan Tü. *ulag*'ın varlığına işaret ederek, Reşideddin'in verdiği bilgiler doğrultusunda Moğollar devrinde bu yükümlülüğün halk için ağır ve ezici bir yük olduğunu belirtmektedir (Petruşevskiy 1968: 536).

Çağdaş Türk dili alanında *ulag* kelimesi yaşamaktadır: TTü. *ulak* "haberci, haber veren kimse" (TüSl. 2279), Anad. Ağ. *ulak* "postacı, haberci" (DS XI, 4032), AzTü. *ulağ* "yük ve binek hayvanı" (AzTSl.II, 1165), Trkm. *ulağ* "verxovoe ili v'yuçnoe jivotnoe; transport" (TrkmRSl. 659); Tat. *ŏlau* "podvoda" (TatRSl. 410), Kırg. *uloo ~ ılloo* "umumî bir mükellefiyet olmak üzere yolculara verilen binek veya yük hayvanı, makkâre", *ılooçu* "umumî bir mükellefiyet olmak üzere yolculara verilen hayvana refakat eden adam" (Yudahin I: 352), Kzk. *lau* "vazifeyle veya misafir olarak bulunan bir kimseyi gideceği yere götürmek üzere tahsis edilen vasıta" (KzkTSl. 190), KKlp. *lau* "podvoda" (KKlpRSl. 436), Doğu Türk. *ulag* "beast of burden, sumpter, animal, load; inoculated, inoculated tree" (Jarring 1964: 322), Tuv. *ulag* "perekladnoy, *ulag atı* "pereladnaya loşad'" (TuvRSl. 438); Hks. *ulag* "podvoda" (HksRSl. 248).

Ulag'ın Altın Ordu ve Uygur sahasındaki yükümlülük işlevini modern sahada, en iyi Kırgız Türkçesinde tespit edebiliyoruz. Yine Kazak Türkçesinde de bu yükümlülüğün izlerini görmek mümkündür. Diğer lehçelerde ulaşım için kullanılan, daha çok "at arabası" ve "yük, binek hayvanı" anlamları geçmektedir. Türkiye Türkçesinde kelimenin tarihî sahadaki "haber, posta" anlamı korunmuştur.

Altın Ordu yarlıklarında *ulag* ile bir arada çift söz (hend.) olarak geçen *ilmäk* "posta hayvanı, binek atı" kelimesi *il-* "to catch (something, with the hand, a hook, a noose; to hang" (ED 125b) fiilinden FİYE *-mäk* ile isim teşkilidir. Kök fiilin temel anlamı "bir şeye koşulmak, iliştirilmek, asılmak" ile *ilmäk*'in "binek at" anlamı arasında ilişki vardır. *Ulag* ile aynı anlamdaki kelimenin tarihî sahada yarlıklar dışında bu anlamıyla geçmediği görülür: Osm. *ilmäk* "iğreti düğüm, ilmik" (TTS III, 2064). Türkiye Türkçesinde kelime *ilmek* "1. hafif bir düğüm yaparak bağlamak; 2. halı dokurken düğümleri bağlamak; 3. değmek, dokunmak" (TüSl. 1073) anlamında yaşamaktadır. Anad. Ağ. *ilme* (II) "Tarla sürerken sabana takılan taş, kaya vb." (DS VII, 2531), *ilmek* (VI) "insanı oyalayacak, bağlayacak iş" (DS VII, 2532), Kırg. *ilmek* "çengel, kanca" (Yudahin I: 368), Tat. *ilmek* "baunıŋ, jipiŋ h.b.ş. öçlarınnan tartıp tıgızlarlık, kısarlık itip beylengen bir ölişi; birer eybirge, sapka birkitilgen, kulga kiyarlik itip yasalgan bau; bantlap beylengen töyin; yömık yaki yarımyömık kekre revişindegi eylenme xereket hem şul xereket neticesinde kilip çıkkan yomık yaki yarımyomık sızık; kiyimde, sedef, zapönka h.b.ş. bilen töymeleü öçin uyıp, kisip yasalgan tişik; kiyimni elip kuyarga yardem ite törgan, kiyimge tigilgen ilgiç" (TTASzl.III, 571).

2.2.8 ʿulūfe

< *ʿulūfe*, ayr. krş. Ar. *ʿalef* "hayvan yemi" (Mutçalı 1995: 589). Kelime Farsçada da geçmektedir: *ʿalufe* "provender for a horse; stipend, salary, pension, soldier's pay, subsistence-money, rations, daily pay" (STEINGAS, 864).

ʿUlūfe Altın Ordu yarlıklarında hanın asker, elçi ve memurlarının atları için yem sağlama yükümlülüğü olarak her zaman *süsün* ile bir arada geçer:

(1) *konak tüşül tüşürm(ä)s-ün-l(ä)r süsün* ***ʿulūfe*** *til(ä)m(ä)sün-l(ä)r* "(evlerine zorla) konuk indirmesinler, yiyecek-içecek (erzak), at azığı istemesinler" [AOYarlık II_{43-44}]

(2) *ävläriŋä küç birlä konak tüşün kondurmasunlar yasak kalan süsün* ***ʿulūfe*** *tep tilämäsünlär* "evlerinde zorla konuk konaklatmasınlar. *Yasak ve kalan*, erzak, hayvan yemi deyip istemesinler" [AOYarlık IV_{8-9}]

(3) *ulag ilmäk tutmasun süsün* ***ʿulūfe*** *yemäsünlär* "(atlarını) ulak ve binek (atı) yapmasınlar, erzak ve hayvan yemi yemesinler" [AOYarlık VII]

(4) *ävläriŋä küç birlä konak tüşürüp kondurmasunlar tavar karasıdın* ***ʿulūfe*** *süsün tep almasunlar* "Evlerine zorla konuk (yolcu) indirip konaklatmasınlar. Malından, hayvanından yem, erzak deyip almasınlar" [AOYarlık III_{18-19}]

(5) *süsün* ***ʿulūfe*** *tilämäsünlär* "erzak, yem istemesinler" [AOYarlık VI_{16}]

Altın Ordu sahasında sıkça geçen bu terim İlhanlı sahasında da kullanılmıştır. İlhanlı devletinde kaynaklarda *ʿalafa ve ʿulūfa* olarak geçen kelime, belirli bölgelerdeki askerî erkân ve ordu için çeşitli erzakların ve onların hayvanları için saman, ot gibi hayvan yemlerinin toplanmasını ifade eder. Fars kaynaklarına dayalı olarak İlhanlı sahasınında bu verginin tohum, hububat, saman, koyun (koyun derisi), kümes hayvanları, şarap ve bazen de para şeklinde alındığı anlaşılmaktadır (Petruşevskiy 1968: 533). Aynı terim Osmanlı sahasında da vardır. Bu terim ilk olarak sipahî askerlerin hayvanı için verilen *yulaf,* yani yem parası manasını ifade ederken, Osmanlı devletinde sonradan yeniçerilerin maaşları için kullanılmıştır (Pakalın 1983: 548). Yulaf'ın da bundan bozulma bir biçim olduğu anlaşılmaktadır.

2.3 Aynî vergiler

Aynî vergiler üretilen, alınıp satılan mallardan aynı mal cinsine göre alınan vergilerdir. Bu çalışmamızda özellikle Uygur sivil belgelerinde bir ürün veya madde adı olarak vergi terimlerinin sıralandığı yerde geçen ve satın veya ödünç almada, kiralamadaki ödemelerde kullanılan, aynı mal cinsinden ödenen vergiler bu gruba girmektedir. Aynı terimler ilgili metinlerde temel anlamlarıyla da kullanılırken, bir "vergi ödemesi" şeklinde aynî vergi terimi olarak da geçebilmektedir.

2.3.1 kap

< *ka:b* "a lether bag, water-skin, sack; vessel, container" ED 578b *ka:b*, TMEN III 1364. (ayr. bkz.Yamada 1971: 494-495).

Uygur belgelerinde *kap, tämbin* (~ *tänbin*) gibi sıvılar için kullanılan bir ölçü birimi olup, *tämbin*'den daha geniş, daha kapsayıcı bir ölçü birimidir. Uygur belgelerinde

kap kelimesinin kullanım sıklığı, *tämbin*'e göre daha fazladır. (1-3: USp. 4, UygSB. XLIV, SJ M/7) numaralı belgelerde bir *kap*'ın aşağı yukarı 30 *tämbin* olduğu geçmektedir (Yamada 1971: 494):

(1) *kuda bıdın-ka otuz tämbin bir* ***kap*** *bor ındu-ka bir* ***kap*** *bor idi kurtk-a bir* ***kap*** *bor* "Kuda Bıdın'a otuz *tembin*, bir *kap* şarap Indu'ya bir *kap* şarap, İdi Kurt'a bir *kap* şarap" [T I M228, USp. 4, Clark 122, JW-Li 5.6]

(2) *küz y(a)ŋı-ta otuzar tämbin süçüg-ni bir* ***kap*** *berürmän bermätin käçür-sär-män el yaŋınç-a asıgı bilä köni berürmän* "güz gününde otuzar *tembin* şarabı bir *kap* vereceğim. Vermeden (zamanı) geçirirsem il kanunlarınca faizi ile doğruca vereceğim" [UygSB. XLIV_{4-8}: TM 234 (U5262), USp. 10, Clark 12, Yamada Lo14, JW-Li 3.9, Sait-Yusup 64 (1-14)]

(3) *küz yaŋıda otuz tämbin bir* ***kab*** *süçüg köni bürür-män* "güz gününde otuz *tembin* bir *kap* şarabı eksiksiz veririm" [SJ M/7, Inv. 1952 g., 4177, Clark 21]

Diğer sivil Uygur belgelerinde (4-8: USp. 1, 65, UygSB. XXXIV, XXIV, Ot.Ry. 2733) *kap* sıvılar için, özellikle *bor* ~ *süçüg* "şarap" için ölçü birimi olarak kullanılmıştır:

(4) *maŋa miŋ t(ä)mür-kä tüş-kä bor kärgäk bolup turı bahşı-tın yarım* ***kap*** *bor altım küz y(a)ŋıda bir* ***kap*** *süçüg köni berür-män berm(ä)tin* "bana Miŋ Temür'e faiziyle şarap gerek olup Turı bahşı'dan yarım *kap* şarap aldım. Güz gününde bir kap şarab(ı) doğruca veririm" [TID 176 (M230), USp. 1, Clark 9, Yamada Lo30, JW-Li 3.18]

(5) *eki koy(ı)n eki* ***kap*** *bor t(ä)m-bin* ***kabı*** *bir koy(ı)n berip onunç käzig-kä tutz-un yan-a bir* ***kap*** *bor m-ä birip üçünç käzig-kä tutz-un* "iki koyun, iki *kap* şarap *tembin* kabı, bir koyun verip onuncu sırada tutsun. Yine bir *kap* şarap da verip üçüncü sırada tutsun (hesaba alsın)" [T II D148a, USp. 65, Clark 113, JW-Li 5.9]

(6) *bu tapış almış bermiş-kä ävtin iltmiş tav[ar] (?) ötügi eki* ***kap*** *yavlak bor* "Bu güvence alıp verdiğine evden gönderdiği mal, listesi iki *kap* sert şarap..." [UygSB. XXXIV_{9-10}: Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW-Li 5.11]

(7) *elçi-kä altı otuz-ka tägim käz-ig aş-ka bir* ***kap*** *bor-nı beküş buka borluk-ı berz-ün* "Elçiye (ayın) yirmi altısı sırasıyla yemek için bir *kap* şarabı Biküş Buka(nın) bağı versin" [UygSB. XXIV_{2-4}: T II D238a, USp. 75, Clark 114; JW-Li 4.6]

(8) ***kap*** *yarılsar kölük bertinser* "*kap* parçalansa yük hayvanı yaralansa" [Ot.Ry. 2733, Yamada Lo03, Clark 17]

Sıvı maddeler için hacim ölçüsü olarak teknik terim değerinde olan ve *bor* ile bir arada geçen *kap*, muhtemelen şarap alım-satımında kullanılan bir ölçü birimi olup, bundan alınan haraç, vergidir (Yamada 1971: 494). Uygur sahasında *kap*'ın vergi anlamı şu belgede tanıklanabilmektedir:

(9) *bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa* ***kap*** *bert böz yer-lär-iŋä tintsuy-lar-ın tsaŋçı agıçı-lar almazun* "Bu Murutluk Manastırının bağından *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar (vergi tahsildarları) almasınlar!" [**UygSB. XXVII**$_{38-40}$: T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

Murutluk manastırına verilen (9: UygSB. XXVII) numaralı bu belgede, manastıra ait bağlardan *kap bert* "kap vergisi"'nin alınmaması isteniyor. Burada *kap*'ın hemen arkasından gelen *bert* terimi "vergi" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. Uygur sahasındaki aynî vergilerden biri olarak değerlendirebileceğimiz *kap*'ın şarap dışındaki ödeme şekilleri konusunda belgelerde yeterli bilgi yer almamaktadır. D.İ. Tixonov da *kap*'ın özellikle Murutluk manastırına verilen muafiyet belgesinde (UygSB.XXVII) tam olarak vergi adı şeklinde geçtiğini belirterek, muhtemelen bu verginin bağ sahiplerinden şarap, şıra olarak alındığını, yani tarımcı nüfustan toplanan, aynî karakterde bir vergi olduğunu söylemiştir (1958: 71).

Uygur sahasında *kap*'ın vergi terimi olarak benzer işleyişteki kullanımını Altın Ordu sahasında da tespit edebiliyoruz:

(1) *kefegä barsa arabalarındın tamga tartnak almasunlar kabakçılık tep karakolluk tep tilämäsünlär heft-yek ʿamel-dārımız täp* ***kap ẖarcı*** *täp pulkuz haḳḳı täp tilämäsünlär almasunlar* "Kefe'ye gitse arabalarından gümrük, kantar vergisi almasınlar, öncülük deyip nöbetçilik deyip istemesinler. Yedidebir tahsildarımız deyip *kap harcı* (vergisi) deyip, *pulkuz* (?) hakkı deyip istemesinler, almasınlar!" [AOYarlık III$_{23-25}$]

Uygur sivil belgelerindeki *kap bert* kullanımına paralel Altın Ordu'da (1: AOYarlık III) *kap ẖarcı* dikkati çekiyor. Altın Ordu sahasında tek bir belgede tanıklanabilen bu vergi adından *kap*'ın sıvı mı yoksa katı ürünler için mi kullanılan bir ölçü birimi olduğu konusu tam olarak belli olmamakla birlikte, kelimeyi sıvı ürünler için yedide bir oranında tahsil edilen bir vergi olarak değerlendirmek mümkündür.

Uygur ve Altın Ordu dışında kelimenin "vergi" anlamına rastlanmamıştır. Bununla birlikte hem tarihî hem de çağdaş Türk dili alanında *kap* kelimesi yaşamaktadır. Tarihî: MK. *kap* "kap, tulum, çuval, dağarcık, zarf, anası karnında çocuğun bulunduğu torba" (DLT I, 195); ME *kap* "çanak, kap; kabuk" (Yüce 1988: 134), KE *kap* "kap, zar, çanak" (Ata 1997-II: 295), NF *kap* "kabuk" (Ata 1998: 199); İMüh. *kap* "kılıf, kın; ağacın kabuğu" (Taymas 1997: 37); Kİ *kap* "kabuk" (Caferoğlu 1931: 67), Hou. *kap* "sack" (86); ŞSül. *kap* "zarf, galaf, mahfaza, cil-i lufafe, çanak, ayak, ceval" (211), PdC 390, *kab* "vase, sacoche qu'on suspend aux flancs d'un mulet"; Çağdaş: Tat. *kap* (I) "gadette kalın kegazden çıptadan yasalgan zur kapçık; futlyar, tışça; tire", *kap* (II) "tartma (şırpı, knopka h.b. salu ŏçin) (TTASzl. II, 44); Başk. *kap* "niz̆ir halırğa yetişlep işlengen havıt, kumta; yükenen huğılğan z̆ur tŏk; z̆ur kindir̆ tŏk; mal karınındağı yaralğının kŏbŏ; (dial.) kepren; (dial.) tuyğa kiltir̆ilgen bülek, küstenes" (BaşkTHzl. 631); Kırg. *kap* (III) "yanlarında iki tane kulağı olan geniş çuval; kutu, zar, kın" (Yudahin II: 400); Kzk. *kap* "geniş çuval" (KzkTSl. 161); KKlp. *kap* "meşok (bir kap buyday); kobura, futlyar, nojnı, pereplet" (KKlpRSl. 373); Nog. *kap* "sumka; meşok vmestimost'yu v tsentner" (NogRSl. 145); KBlk. *kab* "çexol, futlyar, kojux; pokrov; obraz, liçina, ramki, predel"(KBlkRSl. 368); Kum. *kap* "meşok" (KumRSl. 188); Karay. *kap* (K.)"korka; rubişçe, grubaya odejda; meşok" (KarayRPSl. 362); Alt. *kap* "suma kojanaya, şirokiy meşok s uşkami po bokam; çexol dlya ruj'ya, topora" (OyrRSl. 72); Trkm. *gap* "tara, meşok; posuda, sosud; korobka, paçka; futlyar" (TrkmRSl. 152-153); TTü. *kap* "içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne; kap kacak; türlü şeylerin taşıması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık; kapak, cilt; kabın içindeki yemek, çeşit" (TüSl. 1192); YUyg. *kap* "meşok; futlyar; korobka; oboloçka" (UygRSl. 572).

2.3.2 kavut ~ kavıt

< *kag-ut* (ED 610a *kağut*), TMEN III 1413 *kavut* "zerriebene Erbsen, mit Zucker und Kardamom gekocht"; RSl. II, 469 *kavıt* (Osm.) "Decoct, ein Tränkchen, eine Art Suppe aus Gerstenkörnern". Krş. MK *talkan* "kavut, kavrulmuş, döğülmüş arpa" (DLT I, 440).

Uygur sivil belgelerinde *kavut ~ kavıt*, Uygur sahasındaki temel vergilerle bir arada bir çeşit aynî (?) vergi olarak 3 sivil belgede (1-3: UygSB. I, V, III) geçmektedir:

(1) *...bu borluk-nıŋ nägü kim kalanı* ***kavıṭu*** *bolsar män t(ä)miçi bilür-män* "bu bağın her ne *kalanı kavıtı* olsa ben Temiçi sorumlu olacağım..." [UygSB. I$_{7-9}$: TM232, D176 (U5272), USp. 2, Yamada RH04, Clark 30, JW-Li 2.2]

(2) *...bu kün-tin soŋ bu altun kar-a-ka kalan* ***kavuṭ*** *tüṭün kabın nägü m-ä alban biz tilämäz-biz...* "Bu günden sonra bu Altun Kara'dan *kalan,*

kavut, tütün, kabın hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz" [UygSB. V_{11-13}: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

(3) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan* ***kavuṭ*** *tüṭün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Uygur sahasındaki her üç belgede de temel vergilerden olan *kalan* ve *tütün* vergileri ile bir arada geçen *kavut ~ kavıt*'ın vergi yükümlülüğünde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Eldeki belgelerden muhtevası daha belirgin olan ve bağlardan, ekili arazilerden tahsil edilen *kalan* vergisi gibi *kavut* da muhtemelen toprak ve topraktan elde edilen ürünlerden alınan bir vergi olmalıdır.

P. Zieme, (2-3: UygSB. V, III) numaralı belgelerde vergiler arasında geçen *kavud ~ kavut*'un anlamını tespit etmenin güç olduğunu belirtmiş, Kâşgarlı Mahmut'ta geçen *qavut* (ya da *qayut*) ile ilişkilendirerek *kavut*'un "darının kaynatılıp kurutulmasından ve döğülerek yağ ve şekerle karıştırılmasından yapılan bir yiyecek" olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. Bunun yanında P. Zieme, *kavut*'un "vergi" anlamının kelimenin kök şekli *qav-* "sıkıştırmak, basmak" ya da "toplamak" anlamı ile ilişkili olarak "toplayan" ya da "ödeme" anlamındaki isim şekli olarak da kabul edilebileceğini belirtmiştir (1980: 219-220).

MK'da *kagut* "kavut, darıdan yapılan bir yemek" (DLT I, 406) dışında kelime Memlûk-Kıpçak sahasında Kİ *kavut* "(Kıpç.) kavrulmuş buğday" (Caferoğlu 1931, 73), TZ *kavut* "kavut" (Atalay 1945, 188), BM *kavut* "zboże pieczone" (Zajączkowski 1958, 39); Çağ. ŞSül. 224 *kavut* "leblebi, kavrulmuş olan arpa ve buğday", Seng. 279r 24 (Rumî) *kawut* "wheat and pulses made into flour and eaten" (ED 610a), Osm. *kavut* "kavrulmuş hububat unu" (TTS IV, 2363). Anad. ağ. *kavut* "kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununun şeker ya da tatlı yemişler karışımı, helva; kavrulduktan sonra öğütülen tahıl unu; kurutulmuş armuttan çekilerek elde edilen un; ince bulgur; kavrulmuş buğday; bulgar kepeği" (DS VIII, 2694) şeklinde tespit edilebilmektedir.

Kelimenin tarihî sahada geçen temel anlamına dayanarak Uygur belgelerinde özellikle *kalan, tütün* gibi temel vergiler arasında *kavut*'u aynî vergilerden saymak mümkün. Uygur belgelerinde ayniyat karşılığında ödenen bazı tarım, giyim ve gıda malzemelerinin birer vergi terimi olarak kullanıldıkları görülmüştür.

Tarihî Türk dili alanında Uygur dışında *kavut*'un "vergi" anlamına veya bu anlamla ilgili herhangi bir yükümlülüğe rastlanmamıştır. Ayrıca kelime Anadolu sahası dışında modern Türk lehçelerinde tanıklanamamıştır.

2.3.3 käpäz

< Hotan-Sak. *kapāysä* "baumwolle"< Skr. *karpāsa* (Yamada 1993-II: 260), ED692b *kebe:z.*

Kelime tarihî Türk dili alanında geçmektedir. MK dışında kelime anlam değişmesine uğramıştır. MK *käbäz* "pamuk" (DLT I, 293); CC *käpäs* "Mütze" (Grønbech, 138) *käbäs* "börk, kalpak ve başa geçirilen sair şeyler" (Caferoğlu 1931, 43), Hou. *käbäş* "hohe Mütze (95); Osm. *käpäz* "kuşların başında perçem tarzındaki tüy" (TS IV, 2440).

Uygurların en önemli tarım ürünlerinden biri olan *käpäz*, borç ve ödünç alma belgelerinde sıkça geçmektedir. Pamuk ekimi ile ilgili arazi kiralamaları için düzenlenen belgelerde, gerek borç veya ödünç alınan ürün olarak, gerekse ekim yapılacak arazinin kira bedeli olarak aynî ödemelerde *käpäz*in sıkça kullanıldığı görülür (bkz. Zieme 1980: 202).

Tarihî Türk dili alanında Uygur sivil belgelerinde tanıklanabilen *käpäz* (1-4: UygSB. I, XVI, XXXIV, USp. 70)'de temel anlamıyla geçmektedir:

(1) *bay t(ä)mür-kä* ***käpäz*** *tarıgu yer kärgäk bolup t(ä)miçi-niŋ bu suv-takı uṭuru borlukın on t(ä)ng* ***käpäz*** *yak-a-ka tuttum bu bu on t(ä)ng* ***käpäz****-ni küz ya[ŋ]ıda başı taşı birlä berür-m(ä)n* "Bay Temür'e pamuk ekmek için yer gerek olup Temiçi'nin bu sudaki karşı bağını on *teng* pamuk karşılığına kiraladım. Bu on *teng* pamuğu güz gününde tamamiyle vereceğim" [UygSB. I_{2-7}: TM232 D176 (U5272), USp. 2, Clark 30, Yamada RH04, JW-Li 2.2; Sayit-Yusup 2000: 36 (3-4)]

(2) ***käpäz*** *algalı barguçı yigänçük-kä turmış-ka ambı-ka bargu eki at-ta* "pamuk almak için giden Yigençük-e, Turmış'a, Ambı-'ya gidecek iki attan..." [UygSB. XVI_{3-5}: USp. 53, Clark 106, JW-Li 4.10(b)]

(3) *koçu b[öz]-in alıp kumar togrıl beş-balık-ta berimin-kä bermiş yana bi[r] y(e)g(i)rmi täng* ***käpäz*** *bu ok berim-kä bergü iltyük ärti..yana yüz täng käpäz alımçı-sı k(ä)lti* "...Koçu pamuklu kumaşını alıp Kumar Togrıl Beş Balık'taki *berim*ine vermiş. Yine on bir *teng* pamuk bunu da *berim*e vermek için gönderdik idi... Yine yüz *teng* pamuk alımçısı geldi" [UygSB. $XXXIV_{12-14,\ 15-16}$: Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW-Li 5.11]

(4) *maŋa üsin-ä-kä* ***käpäz*** *kärgäk bolup saurıy-a-şiri-tin tört täng {.}* ***käpäz*** *tüş-kä altım küz yaŋı-ta yeti täng* ***käpäz*** *köni berürmän* "bana Üsine'ye pamuk gerek olup Saurıya-şırı'dan dört *teng* pamuk faiziyle aldım. Güz gününde yedi *teng* pamuk doğruca vereceğim" [TII D43 (U5263), USp. 70, Yamada Lo29]

(1: UygSB.I)'de *käpäz* "pamuk" ekmek için kiralanan arazinin kira bedelinin aynî olarak on *teng käpäz*le ödeneceği kararlaştırılmıştır. Borç alma ile ilgili bir belge olan (4: USp. 70)'te *käpäz*'in belirli bir faizle borç alındığı ve faiziyle birlikte *käpäz* olarak ödeneceği karara bağlanmıştır. (3: UygSB.XXXIV)'te ise *käpäz, berim* vergisine karşılık yapılan aynî bir ödemedir.

Käpäz'in Uygur sahasında bir çeşit vergi yükümlülüğü olarak kullanılışını şu iki belge (5-6: UygSB. III, XXVII) tanıklamaktadır:

(5) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavuṭ tüṭün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür* ***käpäz*** *kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg, ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(6) *bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa kap bert böz yer-lär-iŋä tintsuy-lar-ın tsangçı agıçı-lar almazun 'şwlw yulug berim kuanpo-sı künçit* ***käpäz*** *bor çobra başlap ert bert almadın iş küç işlätmäz-ün* "Bu Murutluk Manastırının bağından *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar (vergi tahsildarları) almasınlar! 'şwlw (?) *yulug berim* (satış vergisi) kuanposu (kumaş), susam, pamuk, şarap, giysi başta olmak üzere *ert bert* (vergi) almadan *iş küç* (iş mükellefiyeti) koymasınlar!" [UygSB. XXVII_{38-42}: (T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(5: UygSB.III)'te bir bağa konulan vergilerin sıralandığı kısım içinde *tarıg, ür* gibi aynî vergiler arasında *käpäz* de geçmektedir. Burada *käpäz*'i kısaca pamuk ekilen arazilerden aynî olarak alınan bir vergi olarak değerlendirebiliriz. (6: UygSB.XXVII)'de de *kuanpo, künçit, bor, çobra* gibi aynî vergi ödemeleri içinde geçen *käpäz* ve diğer vergiler *ert bert* terimi, yükümlülüğü altında birleştirilmiştir.

Modern Türk dili alanında kelimenin vergi anlamı tespit edilememiştir: Kırg. *kebez* "pamuk, pamuk ağacı; *kebez bayla-* "bir tutam pamuk bağlamak (güvey akrabasının nişandan sonra, kız akrabasına götürdükleri hayvanların en iyisine

böylece bir tutam pamuk bağlanıyordu" (Yudahin II, 428); YUyg. *kevez* "xlopok" (UygRSl. 670); Anad. ağ. *kepez* (II) "boncuk, para ve tüy takılmış renkli tülbentlerle yapılan gelin başlığı, tepelik; tavuk ve kuşların ibiği ya da başındaki uzun tüyler, sorguç; koyunların başlarındaki kabarık tüyler" (DS VIII, 2747).

2.3.4 kurut

< Tü. *kuru-t* "bir çeşit kurutulmuş peynir" (ED648a-b; Tenişev-Leksika 1997: 451-452). Mo. *kurut* "vısuşennıy tvorog" (Şçerbak 1997: 143).

Uygur sivil belgelerinden USp. 14 ve 21 numaralı belgelerde Radloff tarafından *kurut* olarak okunan kelime, saha araştırmacıları tarafından *kavut ~ kavıt* olarak düzeltilmiştir (ERDAL I, 309). Gerçekten de her iki metnin orijinaline bakıldığında K'VWD/T ~ K'VYT şeklinde transliterasyonu yapılabilen kelimenin *kavut ~ kavıt* şeklinde okunabileceği açıktır.

Bununla birlikte *kurut* Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında geçmektedir. Önemli bir besin malzemesi olan *kurut*'tan da Altın Ordu'da vergi karşılığında belirli bir hisse alındığı anlaşılmaktadır.

Uygur sivil belgelerinde Radloff okumasına dayanarak *kavut*'u *kurut* olarak değerlendiren Tixonov, bu vergiyle ilgili olarak *kurut*'un "kımız, süt, çerviş, peynir, süzme yoğurt, lor peyniri" anlamlarına geldiğinden hareketle *kurut*'un vergi karakterinin belirlenebileceğini söylemektedir. Bu vergi muhtemelen kımız veya peynir ile ödeniyordu. Tixonov özellikle göçebe yaşayan ve savaşçı bir toplum olan Moğollara seferleri sırasında erzak olarak kuru yoğurdun, peynirin daha dayanıklı bir ürün olması sebebiyle daha çok gerektiğini belirtmektedir. Bir çeşit hayvancılık ürünü olan *kurut*, özellikle uzun seferler yapan, savaşlara giden askerler için, uzun ömürlü ve dayanıklı bir erzak idi. Dolayısıyla devletin bu besin kaynağına ihtiyacı vardı. Bundan dolayı da vergi kapsamına giren *kurut* ayniyatla ödenen bir vergi olduğu için muhtemelen hayvan yetiştiricilerinden alınmaktaydı (1958: 69-70).

Uygur sahasında tespit edilemeyen *kurut*, aynî vergilerden biri olarak Altın Ordu tarhanlık yarlıklarında, vergi yükümlülükleri arasında geçmektedir:

(1) *...kayda takı bolsa ikin yetkin kılsa ḫaẓīr anbār tep* ***kurut*** *anbārı tep nä ärsä tilämäsünlär almasunlar...* "nerede dahi olsa ekini yetiştirse hazir anbarı deyip, kurut anbarı deyip bir şey istemesinler, almasınlar" [AOYarlık III_{39-41}]

ibaresinden *kurut*'un saklandığı anbarlardan alınan ücretlerden (gerek para gerekse aynî (kurut) olarak) yarlık sahibinin muaf tutulduğu anlaşılmaktadır.

(2) *...kara sanı, tütün ḫarcı täp ḫaẓīr anbār,* ***kurut*** *ʿameli tep tilämäsünlär almasunlar...* "hayvan sayısı, tütün (mesken vergisi)

deyip hazir anbar, kurut işi deyip istemesinler, almasınlar" [AOYarlık IV_{10}]

Altın Ordu'da *kurut ʿameli ve kurut anbārı* şeklinde geçen terimler, orduya ve devletin gerekli gördüğü yerlere yiyecek-içecek, erzak teminini sağlayan ve halktan beklenen bir tür yükümlülük olarak değerlendirilebilir. Altın Ordu'da yam ve ulak teşkilâtı içinde postacı ve diğer devlet hizmetlilerinin yiyecek, erzak ve at gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili halktan beklenen yükümlülükler arasında, muhtemelen o dönem için geçerli ve dayanıklı erzaklardan biri olan *kurut*'un temin edilmesi büyük önem taşıyordu. *Kurut* alınıp satılmasından ve dolayısıyla yaygın kullanımından ötürü vergi kapsamına giren bir ürün olarak kabul edilebilir.

Kurut, tarihî ve çağdaş Türk dili alanında tanıklanabilmektedir. Tü. *kurı-* "kurumak" fiilinden *-t* ile teşkil edilen (ED 648a-b) *kurut*, Moğolca ve Rusçaya da geçmiştir: Mo. *xuruud* "a variety of Mongolian cheese" (LEESING: 991); Rus. *kurt, krut* "ein trockener, scharf gesalzener Käse" (TMEN III, 1472). G. Doerfer kelimeye *qurūt* "säuerlicher Käse aus getrockneter und kondensierter Milch" anlamını vermiştir (TMEN III, 1472).

Kâşgarlı Mahmut'un *Divanu Lugati't-Türk*'ünde *kurut* "keş çökelek; yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri; kurut; kuru yoğurt" (DLT I 357), KB'de *kurut* "peynir" (Arat 1979: 293) anlamındadır. Memlûk-Kıpçak sahasında Kİ *kurut* "bir nevi peynir" (Caferoğlu 1931: 83); TZ *kurut* "kurutulmuş yoğurt" (Atalay 1945: 212); Hou. *kurut* "geronnene und getrocknete milch" (90); BM *kurut* "rodzaj sera" (Zajączkowski 1958: 42); İMüh. *kurut* "keş, (sıkılmış ve kurutulmuş yoğurt)" (Taymas 1997, 48). Çağatay sahasında PdC 428 *kurut* "petit lait coagulé; sorte de fromage dur"; ŞSül. 235 *kurut* "süt kurusu, bir nevi peynir". Osm. *kurut* "kaynatılıp suyu alınan ayran kurusu, yoğurt kurusu, keş" (TTS IV, 2749); Anad. ağ. *kurut* I. "kurutulmuş süzme yoğurt; çökelek"; *kurut* II. "meyve kurusu" (DS VIII, 3012).

Modern Türk dili alanında *kurut* yaygın yaşamaktadır: Tat. *kŏrt* (II) "içigen sŏtne ekrin yangan utta özak, kızıl tŏske kirgençi kaynatudan alıngan aşamlık, kızıl irimçik" (TTASl. II, 161); Başk. *kŏrŏt* "irkitten kaynatıp yahalğan hŏt azığı (aşka katıv h.b. ösön kullanıla" (BaskTHzl. I, 681); Kırg. *kurut* "suyu sıkılmış ve kurutulmuş kesmikten yapılan kürecikler, kurut" (Yudahin II, 526), Kzk. *qurt* "sütten yapılan kurutulmuş sert peynir" (KzkTSl. 182), KKlp. *kurt* "vid tvoroga" (KKlpRSl. 413), Nog. *qurt* "solenıy tvorog" (NogRSl. 189); Tuv. *kurut* "vid suşenogo tvoroga, izgotovlyaemogo iz pribukta boja posle peregonki" (TuvRSl-Tenişev, 266); Alt. *kurut* "sır" (OyrRSl. 96); Hks. *xurut* "suşenıy sır, prigotovlennıy iz kislogo moloka" (HksRSl. 293); Trkm. *gurt* "suxoy moloçnıy produkt v vide nebol'şıx şarikov" (TrkmRSl. 213); YUyg. *kurt* ~ *kurut* "suşenaya suz'ma" (UygRSl. 614); Özb. *kurt, kurut*, Az.Tü. *kurut*.

Tarihî ve modern Türk dili alanında temel anlamıyla geçen *kurut*'un vergi yükümlülüğü anlamı tarihî alanda sadece Altın Ordu'da tespit edilebilmiştir. Modern sahada kelimenin bu anlamdaki izine rastlanmamıştır.

2.3.5 pulkuz (pwlqwz) ḥaḳḳı

Altın Ordu yarlıklarında özellikle ziraî ürünlerin isimleri çok az sayıda yer almaktadır. Bunlardan Hacı Girey Han tarhanlık yarlığında (AOYarlık III) geçen *pulkuz ḥaḳḳı* terimini Malov, bir yazım yanlışı olarak değerlendirmiş ve kelimenin aslında *pulgur* (~ *bulgur*) "bulgur" olması gerektiğini söylemiştir (Malov 1953: 192).

Pulkuz kelimesi bir yerde, AOYarlık III_{25}'te geçmektedir: *kefegä barsa arabalarındın tamga tartnak almasunlar kabakçılık tep karakolluk tep tilämäsünlär heft-yek ʿamel-dārımız tep kap ḫarcı twp* ***pulkuz ḥaḳḳı*** *tep tilämäsünlär almasunlar* "Kefe'ye gitse arabalarından gümrük, kantar vergisi almasınlar, öncülük deyip nöbetçilik deyip istemesinler. Yedidebir tahsildarımız deyip kap harcı (vergisi) deyip, *pulkuz* (?) hakkı deyip istemesinler, almasınlar!". Diğer yarlıklarda bu kelimeye rastlanmaması, kelimenin hem anlam hem de yazım bakımından doğru tespitini güçleştirmektedir.

2.3.6 tarıg

< *tarı-g* "crop, cultivation, agriculture, cultivated land, grain, millet" (ED537b-538a, Erdal I, 206).

Tarihî ve Modern Türk dili alanında *tarıg* çeşitli anlamlarıyla yer almaktadır. Özellikle Uygur sivil belgelerinde kelimenin tüm anlamlarını bir arada bulmak mümkündür. Peter Zieme "Rispenhirse (salkım darı, darı çeşidi)" anlamını verdiği *tarıg*'ın Uygur sahasındaki kullanım alanlarını şu şekilde belirlemiştir:" 1. Bir aile arşivinde düğün ve cenaze masraflarından bahsedilirken *tarıg*'ın (tür olarak bir darı çeşidi olduğu anlaşılıyor) fiyatından bahsediliyor: *bir [şı]g tarıg-nı eki yarım sıtır-ka altım* "bir salkım darıyı ikibuçuk sikkeye aldım" (Malov 1927: 389); 2. Kiralama belgelerinde *tarıg* "salkım darı" anlamında başka tahıl çeşitleri ile bir arada geçiyor; 3. Vergi listeleri ve benzeri metinlerde de *tarıg*'ın bahsedilen özel anlamı kabul edilebilir. TM 103b (U5302) (bkz. Ot.Ry. 2783 ve Or. 8212 (139) krş.) numaralı Berlin fragmanı, teslim eden kişinin isminden sonra ürünlerin miktarının verildiği bir listeyi içeriyor. Çoğunlukla bu belgeler *tarıg*'ı kapsamaktadır; 4. *tarıg* "darı" olarak USp. 69, 99 ve 121'deki vergi çeşitlerinin listesinde de görülür; 5. *tarıg*, S.E. Malov'un yayınladığı bir kira sözleşmesinde kira nesnesi olarak ortaya konulmuştur

(Malov 1927: 389); 6. Yayımlanmamış TM 16(U5253) Berlin metninde *tarıg* üzerine yapılan bir sözleşme geçmektedir (Zieme 1980: 200-201).

Uygur sivil belgelerinde *tarıg*'ın geçtiği yerlerdeki kullanım ve içeriğini şu şekilde tasnif edebiliriz:

a) "darı" anlamında:

(1) *maŋa tämür buk-a-ka* ***tarıg*** *tarıgu yer kärgäk bolup k(a)yımtu-nıŋ çangın-takı el[çi] birläki-i täng ụlüş-lüg yerin eki şıg yak-a-ka tuṭtum* "...bana Temür Buka'ya darı ekmek için yer gerek olup Kayımtu'nun Çangın'daki elçi ile birlikte eşit hisseli yerini iki *şıg* (darıya) kiraladım" [UygSB. II_{2-6}: TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7, Sayit-Yusup 37 (3-5)]

(2) *maŋa elçi-kä* ***tarıg*** *tarıgu yer kärgäk bolup kayımṭu-nıŋ yol togan-takı yarım äŋiz yer-iṇ anuk-ın [t]uṭtum* "bana Elçi'ye darı ekmek için yer gerek olup Kayımtu'nun Yol Togan'daki yarım boş tarlasını (benim tarafımdan) hazırlanmak üzere tuttum" [UygSB. VIII_{2-4}: TM211, D135, (U5273), USp. 28, Clark 28, Yamada RH07, JW-Li 2.1, Zieme 1980: 227, Sayit-Yusup 39(3-7)]

(3) *yarım şıg* ***tarıg*** *eki [küri] ür yak-a bergü-kä...* "yarım *şıg* darı, iki *küri* darı kira karşılığı vermeye..." [UygSB. XXII_{5-6}: T II M11a (U5268), USp. 66, Clark 27; Yamada RH06; JW-Li 2.3; Zieme 1980: 225-226, Sayit-Yusup 38(3-6)]

(4) *ögrüs täm(i)rkä {tüş-kä}* ***tarıg*** *kärg(ä)k bolup badrun-tın eki kü[ri tarı]g aldım* "Ögrüs Temir'e darı gerek olup Badrun'dan iki *küri* darı aldım" [SJ M/7, Inv. 1952 g., 4177, Yamada Lo23, Clark 21]

(5) *tögüz-teki* ***tarıg*** *tarımak-ka yer-ni altmış aka-ka abam-ka on eki sıtır çu yak-a-sın ilig-tä alıp bertimiz* [T II Nr.3, USp. 87, Clark 32, Yamada RH03, JW-Li 2.14]

(6) *taça-dan söz-üm: sänin tayınçak-ka kupçır* ***tarıg***-*ıŋ -ta bu şämız tayışma-ka üç küri tarıg bergil: kan yasak tirär-män... üç küri* ***tarıg***-*ka çuv berdi: bergil* "Taçadan sözüm Tayınçak'a, senin *kupçır* (için) darından bu Şamız Tayışma'ya üç *küri* darı ver. Han (için) *yasak* (vergisini) topluyorum... Üç *küri* darı'ya karşılık (olarak) senet verdi, ver (sen öde!)" [UygSB. XXIII_{1-4}: T II Çigtim (1), USp. 69, Clark 101, JW-Li 6.3]

Yukarıda verilen belgelerde *tarıg* "darı" anlamında geçerken, özellikle ekim amacıyla kiralanan arazilerin kira bedeli ayniyatta *tarıg* olarak ödenmektedir. Uygurlarda gerek vergi gerekse kira ve borç ödemelerinde, özellikle aynî ödemelerde *tarıg* önemli bir tarım ürünü olarak yer almaktadır. *Tarıg*'ın kira bedeli olarak alınması yanında (6: UygSB. XXIII)'te *kupçur* vergisinin aynî ödemedeki karşılığı olarak kullanımı da dikkati çekmektedir.

b) "ekin, ekili arazi" anlamında:

(7) *çıgay kalan-çı bodun-lar-ka oz-a-tın bärü çirtin-niŋ* ***tarıg***[*-ka] tägi yer-in bodun tarınıp yer baş-ın-ka kalan tuṭup...* "yoksul *kalançı* (*kalan* vergisine tâbi) halklara eskiden beri Çirtin'in ekili arazisi kadar yerini halk ekip yer başına *kalan* (vergisi) ödeyip.." [UygSB. XXV_{5-7} : T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16]

c) "vergi" anlamında:

(8) *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavuṭ tüṭün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä kaṭılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), ***tarıg***, *ür, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız.." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Tarıg, Uygurlardaki aynî ödeme karşılığı olarak vergi anlamında diğer *ür, käpäz* gibi aynî vergiler arasında geçmektedir.

Tarıg, birden çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıg* ses grubunun uğradığı değişmelere bağlı olarak genellikle "darı" anlamı ile tarihî ve modern sahada vardır: MK *tarıg* "ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire" (DLT I, 19); KB *tarıg* "ekin, tohum" (Arat 1979: 426); KE *tarıg/k* "dar, buğday, ekin, tane, tohum" (Ata 1997-II: 599); NF *tarıg* "buğday, zahire" (Ata 1998: 405); Çağ. *tarıg* "angoisse; millet; champ." (PdC. 198); Kıpçak CC *tarı* "Hirse" (Grønbech 1942: 236); Kİ *tarı* "darı" (Caferoğlu 1931: 99), TZ *tarı* "darı" (Atalay 1945: 252); Hou. *tarı* "darı" (82); BM *taru* "proso" (Zajączkowski 1958: 50), İM *tarıg* "bir cins beyaz büyük darı" (Toparlı 1992: 601); Osm. *taru* "darı" (TTS V, 3764). Çağdaş: TTü. *darı* "buğdaygillerden, tohumları gereğinde buğday yerine besin olarak kullanılan, kuraklığa dayanıklı bitki, akdarı (panicum); (bazı bölgelerde) mısır" (TüSl. 530), Anad. ağ. *darı* "mısır, mısır tanesi; darıya benzeyen, akdarı da denilen bir çeşit tahıl; mısıra benzeyen tohumundan un yapılan bir bitki" (DS IV, 1370); AzTü. *darı* "Türklerin eskiden beri bildikleri ufak taneli bir tahıl; mısıra benzeyen, tohumundan un yapılan bir bitki" (AzTSl. I, 234); Trkm. *darı* "proso" (TrkmRSl. 247); YUyg. *terik* "proso, pşeno" (UygRSl. 343), Kıpçak Tat. *tarı* "proso" (TatRSl. 520); Başk.

tarı "proso" (BaşkRSl. 511), Kırg. *taruu* "darı yarması" (Yudahin II: 714); Kzk. *tarı* "darı" (KzkTSl. 266), KKlp. *tarı* "proso" (KKlpRSl. 625); Nog. *tarı* "proso" (NogRSl. 338); KBalk. *tarı* "proso" (KBalkRSl. 607); Karay (K) *tarı* "proso" (KarayRPSl. 516).

2.3.7 ür ~ üyür ~ yür

< *ür ~ üyür ~ yür* "Kolbenhirse (oder: eine andere Hirseart), Yamada II: 298 *üür, ür, üyür* "Hirse, Panicum miliaceum" (Zieme 1980: 201-202), ED 275b-276a *üyür* "some kind of small seed, millet".

Uygur sahasında kelime metinlerde geçmektedir. Kelimenin imlâsı Uygur yazısıyla *üyür ~ uyur ~ yür ~ ür* şeklindedir. MK'da kelime *ügür* "darı (Oğuzlardan başkalarınca)" (DLT I, 54), *yügür* "darı" (DLT III, 9), KB *yür* "bir darı cinsi" (Arat 1979: 562) şeklindedir.

Uygur sivil belgelerinde "darı" anlamıyla *ür ~ üyür ~ yür* şu şekilde geçer:

(1) *on böz kan-ka bertim bir ton tütün-kä bertim bir şıg* ***ür*** *bir böz mäkiliŋ kurç-a-nıŋ ulag-ka berdim* "On pamuklu kumaş hana verdim. Bir elbise *tütün* (vergisi)'ne verdim. Bir *şıg* darı, bir pamuklu kumaş Mekil'in, Kurça'nın ulağına verdim" [UygSB. IX $_{6-11}$: TI D176 (M207), USp. 31, Clark 129, JW-Li 5.3]

(2) *barça toyın-ka eki tavar kaçuk-ka yarım küp bor yumşak-ka eki şıg* ***ür*** *bir kar-a ton kıtay buk-a-ka üç tavar munç-a näs-ä-lär-ni sän berip bitig-lärim algıl tep kodup bardım* " Barça Toyın'a iki ipek kumaş, Kaçuk'a yarım küp şarap, Yumşak'a iki *şıg* darı, bir kara elbise, Kıtay Buka'ya üç ipekli kumaş, bu kadar şeyleri sen verip senetlerim(i) al deyip bırakıp gittim" [UygSB. X_{10-14}: TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19, JW-Li 2.18, Sayit-Yusup 110 (9-19)]

(3) *ı[t] yı[l].....inäçi...[üç küri]* ***üyür*** *kada äşürük üç küri yar ogıl eki küri* ***üyür*** *birlä säkiz küri* ***üyür****-ni äsän togrıl başlap sarıg bay(a)n-lar-ka berz-ün* "köpek yılı...ineçi...üç *küri* (ölçek) darıyı Kada Eşürük üç *küri* Yar Ogıl'a, iki *küri* darı ile birlikte sekiz *küri* darı'yı Esen Togrıl başta olmak üzere Sarıg Bayan'lara versin!" [3KR 29b, USp. 123, Clark 112, JW-Li 4.9]

(4) *yarım şıg tarıg eki [küri]* ***ür*** *yak-a bergü-kä* ... "yarım *şıg* darı, iki *küri* darı kira karşılığı vermeye ..." [UygSB. XXII_{5-6}: T II M11a (U5268), USp. 66, Clark 27; Yamada RH06; JW-Li 2.3; Zieme 1980: 225-226, Sayit-Yusup 38(3-6)]

(5) *maŋa mısır-ka* ***yür*** *tarıgu yer kärg[äk bolu]p..* "bana Mısır'a darı ekmek için yer gerek olup..." [UygSB. XL_{2-3}: TM 81 (U5277), Yamada RH11, Zieme 1980:235-236, Sayit-Yusup 43(3-11)].

Bunun dışında *ür ~ üyür ~ ür* "darı" anlamında: Yamada Lo19 (Ot.Ry.2734, Clark 20); USp. 120 (Yamada Mi08, 3Kr32b, Clark 84), Yamada RH08, TII D204 (U5269); Yamada RH11 TM81 (U5277), Yamada RH14 SJ O/73 (I.O), Inv.1952g.4154, Clark 25; Yamada Lo20 TM106 (U5256); Yamada Lo21 TM83 (U5254); Yamada Mi15 3KR.37a, USp. 117 numaralı belgelerde de geçmektedir.

Ür ~ yür~ üyür, Uygur sivil belgelerinde kullanılan ölçü birimlerinden olan *şıg* ve *küri* ile değerlendirilerek aynî ödemelerde *tarıg* gibi kullanılan tarım ürünlerinden biridir. Uygur sahasında bir belgede kelime aynî vergi olarak, bir vergi listesinde tespit edilmiştir:

> *...bu borluk uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün başlap bu turı-ta nägüm-ä kalan kavut tütün kabın kodgu umdu borluk äŋiz tarıg ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık nägüm-ä katılmaz-biz...* "...Bu bağ uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün, kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg,* ***ür****, käpäz, kavlalık anız (boş bırakılmış tarla), basıg, salık* (vergilerinin) hiçbirine karışmayız..." [UygSB. III_{10-15}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

Elde edilen ürünlerden alınan bir çeşit öşür bedeli olarak düşünebileceğimiz bu tür vergiler, *tarıg*'ta, *käpäz*'de olduğu gibi *ür ~ üyür*'de de aynî olarak ödenmektedir.

2.4 Vergi mükellefleri

2.4.1 alımçı

< *alımçı* < *al-ım+çı*. UWb. 93 *alımçı* "Gläubiger, Kreditgeber; Lebewesen, denen man das Leben schuldet".

Uygur sivil belgelerinde *alım berim* terimleri yanında *alım birimi* ödemekle yükümlü *alımçı, birimçi* terimleri de geçmektedir. ED 146b'de *alımçı* "creditor, with some implication of activity in the collection of dept" olarak geçer. RSl. I 385 *alımçı* "(Tel) Eintreiber der Schulden"; MK *alımçı* "alıcı, alacaklı" (DLT I, 75). Kelime Modern Türk dili alanında TTü. *alımcı* "(hlk.) başkasının hesabına alacak toplayan veya kabul eden kimse" (TüSl. 82). TTü.'deki karşılık ile kelimenin Uygur belgelerinde geçen şekilleri arasında anlam ve kullanım bakımından dikkat çekici bir ilişki vardır. Kelime diğer modern Türk dili alanında tespit edilememiştir. *alımçı* için ayr.bkz. (Caferoğlu 1934: 26-27).

Bir çeşit vergi mükellefi olan *alımçı, alım birim*'de olduğu gibi *alımçı berimçi ~ berimçi alımçı* şeklinde çift söz olarak da kullanılmıştır:

(1) ***alımçım*** *berimçim kim kim m-ä bolup çam çarım kılsar-lar* "*alımçım berimçim* her kim olup itiraz etseler" [UygSB. XXXVI$_{11-12}$: SJ M/6, Inv.1952g. 4176, Clark 57; Yamada Sa29, Sayit-Yusup 29 (1-29)]

(2) *biz-n[ıŋ o]n-lugumuz yüz-lügümüz* ***alımçımız*** *berim-çimiz akamız inimiz kim kim m-ä bolup çam çarım kılmazun-lar* "Bizim onluğumuz yüzlüğümüz, *alımcımız* birimcimiz büyük (ve) küçük kardeşimiz hiç kimse itiraz etmesinler" [UygSB. XXI$_{12-15}$: USp. 57, Clark 51, Yamada Sa26, JW-Li 1.6, Sayit-Yusup 26(1-26)]

(3) *kumar togrıl beş-balık-tın k(ä)l-miş-tä berim arttı tep kälip yana yüz täng käpäz* ***alımçı****-sı k(ä)lti* "Kumar Togrıl Beş Balık'tan geldiğinde *berim* arttı deyip gelip yine yüz *teng* pamuk *alımçısı* geldi" [UygSB. XXXIV$_{14-16}$: Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW-Li 5.11]

2.4.2 berimçi

< *berimçi* < *berim+çi* "Gläubiger, Kreditgeber" (Yamada II: 249). ED 366b *bérimçi* "deptor".

Uygur sivil belgelerinde vergi mükellefi olarak ***berimçi*** geçmektedir. Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünde *berimçi* "borçlu" (DLT I, 75) geçmektedir. A. Caferoğlu'nun çalışmasında vergi mükellefleri arasında "medyun" anlamını verdiği *berimçi* terimi yer alır. A. Caferoğlu USp.'de sözlük kısmında Malov'un *berimçi* için verilen "kreditor" (1925: 268) anlamının yanlış olduğunu vurgulayarak, W. Radloff'un kelimenin geçtiği belgede terime "klient, müvekkil ve müşteri" manalarını vermiştir. Kelime diğer Uygur metinlerinde *ötegçi* ile çift söz olarak *ötegçi berimçi* "ödeyici medyun" şeklinde kullanılmaktadır. Buna göre Caferoğlu kelimenin "borçlu" anlamının tamamen teyit edildiğini söylemiştir (Caferoğlu 1934: 27)

Uygur sivil belgelerinde:

(1) *alımçım* ***berimçim*** *kim kim m-ä bolup çam çarım kılsar-lar* "alımçım *berimçim* her kim olup itiraz etseler" [UygSB. XXXVI1$_{11-12}$: SJ M/6, Inv.1952g. 4176, Clark 57; Yamada Sa29, Sayit-Yusup 29 (1-29)].

(2) *biz-n[ıŋ o]n-lugumuz yüz-lügümüz alımçımız* ***berim-çim****iz akamız inimiz kim kim m-ä bolup çam çarım kılmazun-lar* "Bizim onluğumuz yüzlüğümüz, alımçımız *berimçim*iz büyük (ve) küçük kardeşimiz, hiç kimse itiraz etmesinler" [UygSB. XXI$_{12-15}$: USp. 57, Clark 51, Yamada Sa26, JW-Li 1.6, Sayit-Yusup 26(1-26)].

2.4.3 borlukçı

< *borluk+çı* "wine grower, vine cultivator" ED366a *borlukçı*. Uygur sivil belgelerinde vergi mükelleflerinden biri olarak *borlukçı* terimi (1-3: UygSB. VII, III, V) numaralı belgelerde geçmektedir:

(1) *... bu tuş-ta* ***[borlu]kçı****-lar tilär bolup kal[ın] [kö]p iş bolmış üçün inçü kılık-ı bilä inçü* ***borluk-çı*** *käzigtä barça barzun salık bergü bolmış üçün nom kulı çatın bay tämür bu üçägü [salıkı]-nı buyan kar-a-ka berz-ün* "bu zamanda bağcılar ister olup (pek) çok iş olduğu için inçü (tımar) nizamı ile inçü bağcı sırasıyla hepsi varsın. *Salık* (vergisi) verecek olduğu için Nom Kulı, Çatın Bay Temür bu üçü *salık* (vergi)lerini Buyan Kara'ya versin" [UygSB. VII$_{2-11}$: USp. 25, Clark 103, JW-Li 4.4]

(2) *ınal koç-tın yüz eki yarım bag-lıg böz alıp biz-ni birlä kalançı turı-nı* ***borluk-çı*** *berip biz-niŋ burun bergüçi kar-a toyın atl(ı)g kalan-çımız-nı yanturup altımız* "Inal Koç'tan yüz iki buçuk bohçalı (bağlı) pamuklu kumaş alıp bizim ile birlikte (olan) *kalançı* Turı'yı bağcı (olarak) verip, bizim önceki vergici Kara Toyın adlı kalancımızı geri döndürüp aldık" [UygSB. III$_{7-10}$: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(3) *turur kalan-ın el öntün yada üzüp budaşiri-ka* ***borluk-çı*** *bertimiz tep tamg-a-larımız-nı basıp bertimiz* "mevcut kalanını devletten önce ortaya çıkararak ödeyip borlukçı (bağcı) Budaşiri'ya verdik deyip damgalarımızı basıp verdik" [UygSB.V: T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

N. Yamada *borlukçı*'ya "Weingärtner" anlamını vermiştir (1993-II: 252). Kelime Uygur sahasında sivil belgeler dışında *Kalyānamkara ve Pāpamkara*'da da geçmektedir: *kan* ***borlukçısı*** LXXII.5, *ol* ***borlukçı*** *är* LXXIV.7, ***borlukçı*** *ärkä* LXXIX.2 (Hamilton 1998: 178).

2.4.4 İnçü bagçı (~ inçü borlukçı)

< *inçü* "tımar" (bkz. TMEN II 670, ED173a)+ *bag* (< Fa. "bağ")+çı.

İnçü, İlhanlı sahasında arazi rejimi içinde kullanılan, bir çeşit tımar karşılığı toprak anlamında geçmiştir. İslâm arazi hukukunda, devlete ait mirî arazinin sadece senelik vergisini veya elde edilen hasılatın öşür bedelini bir hizmet karşılığında herhangi bir şahsa vermek olan *ikta* usûlü, Müslüman Türk devletlerinde uygulanan bir arazi rejimi olarak karşımıza çıkar. *İkta* ile bir arazi veya eyalet bütün varidat ve geliriyle beraber bir kumandana veya valiye bırakılırdı. İkta sahibi vali ve

kumandan bu iktaya karşılık hazineye belirli bir vergi vermekle yükümlü olurdu (Uzunçarşılı 1988: 17-18). İlhanlılarda da ikta malikâne tarzında olup, babadan oğula geçen irsî özelliğe sahipti. Bu sistem içinde aile malikâneleriyle, mirî arazilere ait yerlere *inçü*, hükümdara ait yerlere de *ḫas inçü* adı verilirdi. Bu arazilerin tüm hasılatları ve vergileri *inçü* sahibine ait olurdu. İlhanlı hâkimiyeti altında Anadolu'da geliri İlhanlı hazinesine ait olmak üzere çeşitli bölgelerde *inçü*'ler temin edildiği bilinmektedir (Uzunçarşılı 1988: 235-236).

İnçü kelimesi Uygur metinlerinde "tımar" anlamında geçmektedir: *inçü* "nasledstvennıy" (DTSl. 210). Kelime Osmanlı sahasında *inçü* "esir, kul" (TTS III: 2082) anlamında da vardır. Clauson kelimenin kökeninin problemli olduğunu belirterek, muhtemelen Moğol döneminde Uygur belgelerine girdiğini söylemiş, ayrıca kelimeyi Moğolcadaki *ince* "a maid-servant given to a bride at her marriage", Çincedeki aynı anlama gelen *ying* ile karşılaştırmıştır (ED173a-b), (ayr. bkz. Caferoğlu 1934: 22). R.R. Arat USp. 22 (bkz. UygSB.VI) numaralı belgeyi incelediği çalışmasında *inçü bagçı*'nın "tımarcı" anlamında olduğunu ve bu *inçü bagçı*ların bahçelerinden aldıkları verimin bir kısmını devlete vermekle başka vatandaşlar üzerine olan vergilerden muaf tutulduklarını belirtmiştir. Radloff USp.22'de geçen *bagçı* (*inçü bagçı*) sözünün başka metinlerdeki *borlukçı* yerine kullanıldığını düşünmüştür. R. R. Arat bu düşünceye karşı çıkarak, Uygurlardaki *borluk*'un hangi anlamda kullanıldığının henüz açık bir şekilde bilinmediğini ifade etmiştir (1937: 8-9).

UygSB.VII'de *inçü borlukçı* şeklinde geçen terimin yine Uygur belgelerinde geçen eş kullanım şekli *inçü bagçı*'dır:

> *...kıtay... baş-lıg elçi-lär birlä kalan käsip* ***inçü bag-çı****-lar-ka kalan käsmişi yok, ... elçi kälip kalan tüşüp* ***inçü bag-çı****-ka katılmatı*
> "...kıtay.. önderliğindeki elçiler ile (bize) *kalan* (vergisi) kesip *inçü bağcı*larına *kalan* (vergisi) kestiği yok, ...elçi gelip *kalan* (vergisi) koyup inçü bağcıya karışmadı..." [UygSB.VI: TI M221, USp. 22, Clark 97, Arat 1937: 101-112, JW-Li 4.12]

2.4.5 kalançı

< *kalan*+*çı*. bkz. **2.1.13 kalan**

Eski Türk vergi terminolojisi içinde vergi mükelleflerinden biri olan *kalançı* terimini R. R. Arat, eski Türk hukuk belgeleri üzerine yaptığı çalışmasında, devlete genel mahiyette belirli bir vergi veren zümre olarak değerlendirmiştir (1964: 34).

Uygur sahasında *kalan* vergisini ödemekle yükümlü kişilerin *kalançı* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca *kalançı* terimi muhtemelen aynı içerikle Altın

Ordu'da da kullanılmıştır. Bir vergi mükellefi olarak *kalançı* üç (1-3: UygSB. III, XXXV, XXV) Uygur sivil belgesinde, bir Altın Ordu yarlığında (4: AOYarlık III) tanıklanabilmiştir:

Uygur

(1) *el bodun-ka yol öŋdünin-tä yuŋl(a)k-lık böz kärgäk bolup ınal koç-tın yüz eki yarım bag-lıg böz alıp biz-ni birlä* ***kalançı*** *turı-nı borluk-çı berip biz-niŋ burun bergüçi kar-a toyın atl(ı)g* ***kalan-çımız-nı*** *yanṭurup altımız* "il halkına seyahat öncesinde kullanmak için pamuklu kumaş gerek olup Inal Koç'tan yüz iki buçuk bohçalı (bağlı) pamuklu kumaş alıp bizim ile birlikte *kalançı* Turı'yı bağcı (olarak) verip, bizim önceki vergici Kara Toyın adlı *kalançı*mızı geri döndürüp aldık" [UygSB. III_{6-10}: (TM 220 (U5245); USp. 14, Yamada Mi20; Clark 86, JW-Li 4.15]

(2) ***kalan-çımız*** *täg///p barıp yorur* "kalançımız ...varıp yürürlükte olan" [UygSB. XXXV_3: SJ Kr. IV/699 (Inv. 1952g. 3446), Clark 37, Yamada Sa09, Sayit-Yusup 9 (1-9)]

(3) *çıgay* ***kalan-çı*** *bodun-lar-ka oz-a-tın bärü çirtin-niŋ tarıg[-ka] tägi yer-in bodun tarınıp yer baş-ın-ka kalan tuṭup...* "yoksul *kalançı* halklara eskiden beri Çirtin'in ekili arazisi kadar yerini halk ekip yer başına *kalan* (vergisi) ödeyip..." [UygSB. XXV_{5-7}: T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16]

Altın Ordu

(4) *kırk yiti yerniŋ Tengri birdi başlıg tamgaçı tartnakçılarıŋa ḫazīrnıŋ anbārçılarıŋa yaftaçı yasakçılarıŋa müsemmā kalançılarıŋa bökevül çerileriŋe...*, "Kırkyeti yer'in Tengri Birdi başta gümrükçü ve kantar memurlarına, anbarcılarına, vergi tellâlı ve vergi memurlarına, belirli toprak vergicilerine, ordu muhafız askerlerine..." [AOYarlık III_{12-15}]

(3: UygSB.XXV)'te, *kalan* vergisini bizzat toprağı işleyerek ödemek zorunda olan kişiler *kalançı* olarak adlandırılmıştır.

Ayrıca Modern Türk dili alanında da kelimeyi tespit etmek mümkündür: Oyr. *kalançı* "sborşik podatey" (OyrRSl. 69). Bkz. RSl. 230 *kalançı* "(Tel.) der Steuereinnehmer, Tributsammler".

2.5 Vergi toplayıcıları

2.5.1 tsaŋçı agıçı

< Çin. *ts'ang* "granary, treasury" (ED555b *tsaŋ*) + Tü. *çı* "haznedar", *agı* "silk brocade" (ED78a) + *çı*; *ağıçı* "treasurer" (ED80a). Uyg. *agıçı* "Schatzmeister (eines

Herrschers); Steuereinnehmer" (UWb. 63), Bud. KP 7,7 *ol ödün agıçı ulugı kanka ince ötünti* "bu sırada hazinecibaşı hana şunları söyledi": *ağıçı uluğı* "the chief treasurer" (ED 80a), Kelime Uygur sivil belgelerinde de "haznedar" anlamında geçmektedir (USp. 88_{40}, 115_{19}). Ayrıca MK *agıçı* "ipekli kumaşları muhafaza eden kimse, haznedar" (DLT I, 89), KB *agıçı* "hazinedar" (Arat 1979: 9). TMEN 491 *agaçı* "Kanzler bei den Seldschuken" ←? Tü. *agıçı* "Schatzkämmere, speziell auch, Hofklei-derwart".

Uygur sivil belgelerinde kelime bir yerde Çinceden ödünçleme *tsaŋçı* ile *tsaŋçı agıçı* şeklinde "hazinedar, vergi tahsildarı" anlamında çift söz olarak geçmektedir:

(1) *bu murut-luk aryadan-nıŋ borluk-ıŋa kap bert böz yir-lär-iŋä tintsuy-lar-ın* ***tsaŋçı agıçı****-lar almazun 'şwlw yulug berim kuanpo-sı künçit käpäz bor çobra başlap ert bert almadın iş küç işlätmäz-ün* "Bu Murutluk manastırının bağından *kap* vergisi, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) hazinedarlar (vergi tahsildarları) almasınlar! 'şwlw (?) *yulug berim* (satış vergisi) kuanposu (kumaş), susam, pamuk, şarap, giysi başta olmak üzere *ert bert* (vergi) almadan *iş küç* (iş mükellefiyeti) koymasınlar!" [UygSB. XXVII_{38-42}: (T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

(2) *koço balık* ***agıçı****-ka bir kümüş yastuk berip agır kın-ka tägz-ünlär* "Koço şehrindeki haznedara bir gümüş yastık verip ağır cezaya çarpılsınlar" [3Kr 35, USp. 115, Clark 63, JW-Li 6.8]

A. Caferoğlu, Uygur hukuk ve maliye terimlerini işlediği çalışmasında *agıçı* terimini tarihî sahada geçtiği yerlere göre toplanan vergileri teslim eden ya da halktan vergileri doğrudan toplayan devlet haznedarı olarak değerlendirmiştir (1934: 21).

2.5.2 **taruga**

< Mo. *daruga* "Gouverneur, im Auftrage des Herrschers seiner Tätigkeit obliegender Bezirks-oder Stadtkommandant" (TMEN 193). Kelime Tü. *baskak* ile eş anlamlı olup her iki kelimenin de kök şekli olan *daru-* ve *bas-* "baskı yapmak, zorlamak" olarak aynı anlama gelmektedir (Schurmann 1956: 343). Daha geniş bilgi için bkz. (Cleaves 1953: 237-59, Vásáry 1976: 187-197, Manz 1985: 59-69).

Daruga, Moğol idarî teşkilâtı içinde karşılaşılaşılan en yaygın memuriyet olup, bölgeye hâkim olan vali, diğer bir isimle sivil ve askerî işlerle yükümlü kişilere verilen unvandır. Tarihî sahada kelimenin kulanım alanı ve muhtevası çeşitlilik göstermektedir. Darugalar, askerî vali ve vergi tahsildarı olarak nüfus sayımından, verel ordunun askere çağrılmasından, Yam (posta) istasyonlarının kurulmasından,

vergilerin toplanmasından ve saraya bu vergilerin gönderilmesinden sorumludurlar (Manz 1985: 59). Darugalar 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Çin'den Kırım'a uzanan geniş bir coğrafya içinde mevcuttu.

Uygur devrinde üç sivil belgede tespit edilebilen *taruga* (1: UygSB. VI) dışında "genel vali" anlamında kullanılmıştır. (1) numaralı belgede, *taruga*'nın tımar bağcılarına kalan vergisi kesmek üzere gelen bir vergi tahsildarı olduğu anlaşılmaktadır. (2) ve (3) numaralı belgelerde de *Lükçüŋ* "Lükçüŋ şehri" ve *balık* "şehir" kelimelerinden hemen sonra gelen *taruga*'nın "şehir valisi" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Uygur

(1) *[elçi] igädäy kan çakın-ta toklug atlıg* ***tarug-a*** *kälip inçü bag-çı-lar-ka kalan käsmişi yok* " Elçi İgedey Han çağında Toklug adlı *daruga* (vergi tahsildarı) gelip inçü bağcılara *kalan* (vergisi) kestiği yok" [UygSB. VI_{23-25}: T I M221, USp. 22, Clark 97, JW-Li 4.12; Arat 1937: 6-7]

(2) *Miŋ bägi-kä bir yastuk lükçü<n>g* ***targu'****-ıŋa yarım yastuk berip agır kın t(ä)gir-män* "Bin Beyine bir yastık, Lükçüŋ darugasına yarım yatık verip ağır cezaya çarptırıldım" (3Kr. 37b, USp. 116, Yamada Mi03)

(3) *balık* ***taruga****-larıŋa ädär-kä yaraşu at berip çinsto ayag-ka tägimlig-kä bir-kä eki berip agır kın-ka tägir-biz* "şehir haznedararına binek için at verip Saygıdeğer Çinsto'ya bir'e iki verip ağır cezaya çarptırıldık" [SJ O/70 (O.7), Inv. 1952g. 4153, Yamada Ad01]

Altın Ordu

(1) *Kırım tümenini bilgen iminek başlıg* ***daruga*** *begleriŋe, basa kırk yerinniŋ şah merdān başlıg* ***daruga*** *begleriŋe* " Kırım tümenini idare eden İminek önderliğindeki daruga beylerine, sonra Kıryer'in Şah Merdan önderliğindeki daruga beylerine" [AOYarlık III_{7-8}]

(2) *Meŋgli Girey sözüm içki kentleriniŋ* ***daruga*** *begleriŋe..* "Mengli Girey Sözüm, İçteki kentlerin daruga beylerine" [AOYarlık IV_{1-2}]

Altın Ordu sahasında kelime idarî bir görev, unvan "vali" olarak kullanılmıştır (bkz. Vásáry 1976: 187-197).

3. Bölüm Metinler: Uygur Sivil Belgeleri

UygSB. I Bay Temür'ün arazi kiralama belgesi

[TM232 D176 (U5272), USp. 2, Clark 30, Yamada RH04, JW-Li 2.2, Sayit-Yusup 2000: 36 (3-4)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'/yqw yyl 'ykyndy 'w/ y'nkyk '
ta[k]ıgu yıl ekinṭi <ay> o[n] yaŋık-a

(2) m'nk' p'y tmwrk' k'p'z t'ryqw
maŋa bay t(ä)mür-kä käpäz tarıgu

(3) yyr k'rk'k pwlwp tmycy nynk
yer kärgäk bolup t(ä)miçi-niŋ

(4) pw swv t'qy 'wdwrw pwrlwqyn 'wn
bu suv-takı uṭuru borlukın on

(5) tnk k'p'z y'q ' q' twdtwm pw
t(ä)ng käpäz yak-a-ka tuṭtum bu

(6) pw 'wn tnk k'p'z ny kwyz y'//yd'
bu on t(ä)ng käpäz-ni küz ya[ŋ]ıda

(7) b'sy t'sy pyrl' pyrwr mn p/
başı taşı birlä birür-m(ä)n b[u]

(8) pwrlwq nynk n'kw kym q'l'ny q'vydy
borluk-nıŋ nägü kim *kalanı kavıṭı*

(9) pwls'r mn tmycy pylwr m'n p'y
bolsar m(ä)n t(ä)miçi bilür-män bay

(10) tmwr pylm'z t'nwq nwm qwly
t(ä)mür bilmäz tanuk nom kulı

(11) t'nwq pwl't pw nys'n m'n tmycy
tanuk bulat bu nişan män t(ä)miçi-

(12) nynk 'wl m'n tmycy 'wyk
-niŋ ol män t(ä)miçi ök

(13) pytydym
bitidim

Çeviri

(1) Tavuk yılı, ikinci <ayın> onuncu gününde, (2) bana; Bay Temür'e pamuk ekmek için (3) yer gerek olup Temiçi'nin (4) bu suyun karşısındaki bağını on (5) *teng* pamuk karşılığına kiraladım. Bu (6) on *täng* pamuğu güz gününde (7) başıyla ucuyla (tamamiyle) vereceğim. Bu (8) bağın her ne *kalanı*, *kavıtı* (9) olsa ben Temiçi sorumlu olacağım. Bay (10) Temür sorumlu değil. Tanık Nom Kulı, (11) tanık Bulat. Bu nişan ben Temiçi- (12) nindir. Ben Temiçi de (13) yazdım.

UygSB. II Temür Buka'nın arazi kiralama belgesi

[TM237 (U5271), USp. 11, Clark 26, Yamada RH05, JW-Li 2.7, Sayit-Yusup 37 (3-5)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) pycyn yyl 'r'm ''y 'yky
biçin yıl ạram ay eki

(2) y'nky q' m'nk' t'mwr pwq ' q'
yaŋı-ka maŋa Tämür Buk-a-ka

(3) t'ryq t'ryqw yyr k'rk'k pwlwp
tarıg tarıgu yer kärgäk bolup

(4) qyymtw nynk c'nkyn t'ky 'yl//
k(a)yımtu-nıŋ çangın-takı el[çi]

(5) pyrl' ky y t'nk 'wlws lwk yyryn
birläki-i täng ụlüş-lüg yerin

(6) 'yky syq y'q ' q' twdtwm pw
eki şıg yak-a-ka tuṭtum bu

(7) yyr k' 'nkyz twdz' pyrym
yer-kä äŋiz tuṭş-a *berim*

(8) 'lym k'lz' m'n t'mwr pwq ' pylwr
ạlım kälş-ä män tämür buk-a bilür

(9) m'n q'yymtw pylm'z ywlwq pyrym
män kayımtu bilmäz *yulug berim*

(10) k'lz' 'wl 'rq ' lyq pwlwr tnwq
kälş-ä ol ạrk-a-lıg bolur t(a)nuk

(11) mysyr t'nwq s'nk' pw nys'n
mısır, tanuk sängä bu nişan

(12) m'n twmwr pwq ' nynk 'wl m//
män tụmür buk-a-nıŋ ol m[än]

(13) q'yymtw twmwr pwq ' q'
kayımtu, tụmür buk-a-ka

(14) ''yydyp pytydym
ayıṭıp bitidim

Çeviri

(1) Maymun yılı, birinci ay(ın), iki(nci) (2) gününde bana; Temür Buka'ya (3) darı ekmek için yer gerek olup (4) Kayımtu'nun, Çangın'daki, elçi (5) ile birlikte, eşit hisseli yerini (6) iki *şıg* (darıya) kiraladım. Bu (7) yeri anız (boş tarla) tutsam *berim* (8) *alım* (vergisi) gelse, ben Temür Buka (9) sorumluyum, Kayımtu sorumlu değil. *Yulug berim* (satış vergisi) (10) gelse o üstlenecek. Tanık (11) Mısır, tanık Senge. Bu nişan (12) ben Tümür Buka'nındır. Ben (13) Kayımtu Tümür Buka'ya (14) sorup yazdım.

UygSB. III Bağ idaresinin devir-teslim sözleşmesi

[TI M220, USp. 14, Clark 86, Yamada Mi20, JW-Li 4.15, Sayit-Yusup111 (9-20)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'vysq'n yyl 'ykynty ''y 'yky 'wdwz q' pyz
tavışgan yıl ekinti ay eki oṭuz-ka biz

(2) p'k pwq ' p'y pwq ' ywrwnk qypc'q 'yl pwq '
bäg buk-a bay buk-a yụrüŋ kıpçak el buk-a

(3) m'ld' qyd'n yn ' ywrwnk twym'n kwyk tmwr
malda Kıdan y(a)n-a yụrüŋ tümän kök t(ä)mür

(4) ''s'n tmwr m'nkkw tmwr twrmys 'wdmys tynmys
'äsän t(ä)mür mäŋgü t(ä)mür turmış uṭmış tınmış

(5) qwl qy ' 'wmyncy 'ysyky twyl'k ''pys p'sl'p
kul k(a)y-a umınçı isigi töläk abış başlap

(6) 'yl pwdwn q' 'wl 'wynkdwnyn t' ywnkl'q lyq pwz
el bodun-ka ol öŋdünin-tä yuŋlak-lık böz

(7) k'rk'k pwlwp 'yn'l qwc tyn ywz 'yky yrym p'q lyq
kärgäk bolup ınal koç-tın yṵz eki y(a)rım bag-lıg

(8) pwz ''lyp pyz ny pyl' q'l'n cy twry ny pwrlwq cy
böz alıp biz-ni bilä *kalançı* turı-nı *borluk-çı*

(9) pyryp pyz nynk pwrwn pyrkwcy qr ' twyyn ''tlq
berip biz-niŋ burun bergüçi k(a)r-a toyın atl(ı)g

(10) q'l'n cymyz ny y'ndwrwp ''ltymyz pw pwrlwq
*kalan-çı*mız-nı yanṭurup altımız bu borluk

(11) 'wcq̈wr twry nynk 'wycwn ''mty pw kwyn
uçkur turı-nıŋ üçün amtı bu kün

(12) p'sl'p pw twry t' n'kwm ' q'l'n q'vwd twydwn
başlap bu turı-ta nägüm-ä *kalan kavuṭ tṵṭün*

(13) qpyn qwdqw 'wmdw pwrlwq 'nkyz tryq
k(a)bın kodgu umdu borluk äŋiz t(a)rıg

(14) 'wyr k'p'z q'vl'lyq 'nkyz p'syq s'lyq
ür käpäz kavlalık äŋiz basıg salık

(15) n'kwm ' q'dylm'z pyz s'lm'z pyz typ pw
nägüm-ä kaṭılmaz-biz salmaz-biz tep bu

(16) pwd'syry p'qsy q' t'pswrwp pyrtymyz
budaşiri bahşı-ka tapşurup bertimiz

(17) pw 'ys k' t'nwq 'ys pwq ' t'nwq 'r ' pwq '
bu iş-kä tanuk iş buk-a tanuk a̤r-a buk-a

(18) tnwq mysyr tnwq k'rsyn pw nys'n pyz
t(a)nuk mısır t(a)nuk kärsin bu nişan biz

(19) pytyk t'ky c' ''tlq 'yl pwdwn nynk 'wl
bitig-täki-çä atl(ı)g el bodun-nıŋ ol

(20) m'n p'c'q twrmys pytk'cy 'yl k' pwdwn q'
män baçak turmış bitkäçi el-kä bodun-ka

(21) 'wyc q'd' 'ynck' ''yydyp pytydym
üç kaṭa inçkä ayıṭıp bitidim

(22) pw nys'n tnwq m'n 'ys pwq ' nynk'wl
bu nişan t(a)nuk män iş buk-a-nıŋ'ol

(23) pw nys'n tnwq m'n 'r ' pwq ' nynk'wl
bu nişan t(a)nuk män a̤r-a buk-a-nıŋ'ol

(24) pw nys'n tnwq ysyr nynk'wl
bu nişan t(a)nuk mısır-nıŋ'ol

(25) pw nys'n tanwq k'rsyn nynk'wl
bu nişan tanuk kärsin-niŋ'ol

(26) 'yl k' ''syqy p'r 'wycwn pwrlwq 'yk's y
el-kä asıgı bar üçün borluk igäs-i

(27) twry ny pwrlwq cy pyryp qr ' twyyn ny
turı-nı *borluk-çı* berip k(a)r-a toyın-nı

(28) y'ndwrwp ''ltymyz
yanṭurup altımız

Çeviri

(1) Tavşan yılı, ikinci ay(ın) yirmi ikisinde, biz (2) Beg Buka, Bay Buka, Yürüŋ, Kıpçak, İl Buka (3) Malda, Kıdan ve yine Yürüŋ, Tümen, Kök Temür (4) Esen Temür, Meŋgü Temür, Turmış, Udmış, Tınmış (5) Kul Kaya, Umınçı, İsigi, Tölek, Abış başta olmak üzere (6) il halkına önceden kullanmak için pamuklu kumaş (7) gerek olup Inal Koç'tan yüz iki buçuk bohçalı (bağlı) (8) pamuklu kumaş alıp bizim ile birlikte (olan) *kalançı* Turı'yı *borlukçı* (bağcı) (olarak) (9) verip, bizim önceki vergici Kara Toyın adlı (10) *kalançı*mızı geri döndürüp aldık. Bu bağ (11) uzman Turı'nın (olduğu) için, şimdi bu gün(den) (12) başlayarak bu Turı'nın her ne *kalan, kavut, tütün,* (13) *kabın, kodgu, umdu, borluk anız* (boş bağ), *tarıg,* (14) *ür, käpäz, kavlalık anız* (boş tarla), *basıg, salık* (15) (vergilerinin) hiçbirine karışmayız deyip bu (16) Budaşiri bahşı'ya teslim edip verdik. (17) Bu işe tanık İş Buka, tanık Ara Buka (18) tanık Mısır, tanık Kersin. Bu nişan biz

(19) senetteki gibi adlı il halkındır. (20) Ben Baçak Turmış kâtip, ile-halka (21) üç kez dikkatli olarak sorup yazdım. (22) Bu nişan, tanık ben Ara Buka'nındır. (24) Bu nişan, tanık Mısır'ındır. (25) Bu nişan, tanık Kersin'indir. (26) Devlete faydası olduğu için bağ sahibi (27) Turı'yı *borlukçı* (bağcı) verip Kara Toyın'ı (28) geri döndürüp aldık.

UygSB. IV Kayımtu'nun bağ kiralama belgesi

[TM78 (U5278), USp. 19, Clark 31, Yamada Mi22, JW-Li 2.8, Zieme 1980: 231-232, Sayit-Yusup 113 (9-22)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ywnt yyl 'ykyndy s'kyz
yunt yıl ekinṭi <ay> säkiz

(2) 'wdwz m'nk' qyymtw q'
oṭuz-<ka> maŋa k(a)yımtu-ka

(3) 'dl'p yykw pwrlwq k'rk'k
ädläp yegü borluk kärgäk

(4) pwlwp mysyr-nynk swkw t'ky
bolup mısır-nıŋ sọkü-täki

(5) pwrlwq syn ''ldym pw pwrlwq
borluk-sın aldım bu borluk-

(6) q' 'nkyz twdz ' pyrym ''lym
-ka äŋiz tuṭs-a *berim alım*

(7) k'lz ' m'n mysyr pylwrm'n qyymdw
kälṣ-ä män mısır bilür-män k(a)yımṭu

(8) pylm'z t'nwq p'k pwq ' t'nwq
bilmäz tanuk bäg buk-a tanuk

(9) 'ylcy pw nys'n m'n mysyr qy ''
elçi bu nişan män mısır k(a)y-a<nıŋ>

(10) 'wl m'n qyymdw
ol män k(a)yımṭu

(11) mysyr q' ''yydyp
mısır-ka ayıṭıp

(12) pytydym
bitidim

Çeviri

(1) At yılı, ikinci (ayın) yirmi (2) sekiz(inde) bana; Kayımtu'ya (3) işleyip geçinmek için bağ gerek (4) olup Mısır'ın Sökü'deki (5) bağını aldım. Bu bağı (6) anız (boş tarla) tutsam, *berim alım* (7) gelse ben Mısır sorumluyum, Kayımtu (8) sorumlu değil. Tanık Bek Buka, tanık (9) Elçi. Bu nişan, ben Mısır Kaya'(nın-) (10) dır. Ben Kayımtu (11) Mısır'a sorup (12) yazdım.

UygSB. V İnçü borlukçıların idaresiyle ilgili belge

[T I D200 (M223), USp. 21, Clark 102, JW-Li 4.13]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) / /yn yyl 'wnwnc ''y pys ykrmyk'
[ko]y(ı)n yıl onunç ay beş y(e)g(i)rmikä

(2) / / / / /yy q'r ' mynk q'r ' 'yk'kw 'rk ywq
/ / / / /yi kar-a miŋ kar-a ekägü ärk yok

(3) 'wrlwq 'yncw-l'r tyn 'yncw pwrlwq q'
urluk inçü-lär-tin inçü borluk-ka

(4) 'dl'kw cy pyr 'rk lyk kysy pyrz wn
ädlägü-çi bir ärk-lig kişi berz-ün

(5) tymys 'wycwn pyz twrmys t'mwr twyk'l
temiş üçün biz turmış tämür tükäl

(6) q'r ' k'r'y kwyc t'mwr p'slyq p'k
kar-a käräy küç tämür başlıg bäg-

(7) l'r pw ''ltwn q'r ' q'rw 'rk twdwp
-lär bu altun kar-a karu ärk tuṭup

(8) twrwr q'l'n yn 'yl 'wynkdwn y'd'
turur *kalan*-ın el öŋṭün yada

(9) 'wyswp pwd'syry q' pwrlwq-cy
üzüp budaşiri-ka borluk-çı

(10) pyrtymyz typ t'mq ' l'rymyz ny
bertimiz tep tamg-a-larımız-nı

(11) p'syp pyrtymyz pw kwyn tyn swnk
basıp bertimiz bu kün-tin soŋ

(12) pw ''ltwn q'r ' q' q'l'n q'vwd twydwn
bu altun kar-a-ka *kalan kavut tütün*

(13) q'pyn n'kw m ' ''lp'n pyz tyl'm'z pyz
kabın nägü m-ä *alban* biz tilämäz-biz

Çeviri

(1) Koyun yılı, onuncu ay(ın) on beşinde (2) ...i Kara, Miŋ Kara ikimiz, güçsüzüz. (3) Aile (hassa) inçülerinden (timarlarından) inçü bağını (4) işleyecek bir güçlü kişi versin (5) dediği için biz Turmış, Temür Tükel (6) Kara Kerey, Küç Temür önderliğindeki bey- (7) ler, bu Altun Kara'ya karşı güç kullanıp (8) mevcut *kalan*ını devletten önce ortaya çıkararak (9) kesip *borlukçı* (bağcı) Budaşiri'ya (10) verdik deyip damgalarımızı (11) basıp verdik. Bu günden sonra (12) bu Altun Kara'dan *kalan, kavut, tütün* (13) *kabın* hiçbir *alban* (vergi) biz istemeyiz.

UygSB. VI İnçü bağcıların Toklug Temür'den vergi muafiyeti istemeleriyle ilgili belge

[T I M221, USp. 22, Clark 97, JW-Li 4.12; Arat 1937: 6-7]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ...ykrmync ''y ''ltı y'nky..
[bir] y(e)g(i)rminç ay altı yanı[ka]

(2) ...'ylcy k'...
...elçi kä[lip]....

(3) .....

(4) ..... 'yncw p'q cy.....
[*kalan* käsip] inçü bag-çı [larka]

(5) //l'n k'smysy ywq y'n /.
[*ka*]*lan* käsmişi yok yan[a]

(6) ...../z 'ydwq qwt twyk ' t/.....
..../z ıduk kut tük-ä t/.....

(7) 'ylmys t'r q'n s/....
.../ilmiş tar-kan, s/....

(8) .....

(9) .....k.....
[*kalan*] k[äsip inçü bag-]

(10) cy l'r q' k'l'n k'smysy yw/
-çı-lar-ka *kalan* käsmişi yo[k]

(11) /s'n pwq ' q'n c'qyn t'
[ä]sän buk-a kan çagın-ta

(12) .....k /d// qwt qyd'y 'w/...
[künçü]k [ı]d[uk] kut qıtay u/...

(13) p's lyq 'ylcy l'r pyrl'
baş-lıg elçi-lär birlä

(14) q'l'n k'syp 'yncw p'q.....
kalan käsip inçü bag[çı-lar]

(15) q' q'l'n k'smysy ywq y'n ' pw
-ka *kalan* käsmişi yok yan-a bu

(16) .....z ' 'wyk qwdwqw p'dwr 'yrk'nwr
[kan ü]z-ä ök kudugu batur irkänür

(17) 'rk'y 'ylcy l'r pyrl' q'l'n
irkäy elçi-lär birlä *kalan*

(18) k'syp 'yncw p'q cy-q' q'l'n
käsip inçü bag-çı-ka *kalan*

(19) k'smysy ywq y'n '
käsmişi yok yan-a

(20) .....q'n c'qyn t' ypqw p'k q'l'n
[kibäk] kan çakın-ta y(a)bgu bäg *kalan*

(21) k'syp 'yncy p'q cy l'r q'
käsip inçü bag-çı-lar-ka

(22) q'l'n k'smysy ywq y'n '
kalan käsmişi yok yan-a

(23) . . . . 'yk'd'y q'n c'qyn t' twqlwq ''tlyq
[elçi] igädäy kan çakın-ta toklug atlıg

(24) t'rwq ' k'lyp 'yncy p'q cy l'r q'
tarug-a kälip inçü bag-çı-lar-ka

(25) q'l'n k'smysy ywq y'n '
kalan käsmişi yok yan-a

(26) . . . . . .q'n c'qyn t'
[tarmaşirin] kan çakın-ta

(27) kwyncwk 'ydwq qwt twypcwk
künçük ıduk kut tüpçük

(28) p'dwr ny p's l'p k'lyp q'l'n
batur-nı baş-lap kälip *kalan*

(29) k'syp q'l'n k'syp 'yncw p'q
käsip *kalan* käsip inçü bag-

(30) cy l'r q' q'l'n k'smysy ywq y'n '
-çı-lar-ka *kalan* käsmişi yok yan-a

(31) . . . . . q'n c'qyn t' t'ryqcy p'k pwlwp
[çinkiş] kan çakın-ta tarıgçı bäg bolup

(32) k'lyp q'l'n k'syp 'yncw p'q cy
kälip *kalan* käsip inçü bag-çı

(33) q' q'l'n k'smysy ywq y'n '
-ka *kalan* käsmişi yok yan-a

(34) /yswn t'mwr q'n c'qyn t' qwlwn q'r '
[y]isün tämür kan çakın-ta kulun kar-a

(35) q'l'n k'syp 'yncw p'qcy l'r q'
kalan käsip inçü bagçı-lar-ka

(36) q'l'n k'smysy ywq
kalan käsmişi yok

(37) ...q'n c'qyn t' tydyq 'ylcy k'lyp
... kan çakın-ta tıdıg elçi kälip

(38) q'l'n twysyp 'yncw p'q cy-q'
kalan tüşüp inçü bag-çı-ka

(39) q'dylm'dy y'n '
katılmatı yan-a

(40) . . ./q q'n c'qyn t' qwp' c'qyr c'
. . . /k kan çakın-ta kuba çakır-ça

(41) pyrl' s'y pwq ' c'qwdw
birlä say buk-a çakutu

(42) t'mwk' p's lyq 'ylcy l'r pyrl'
tämükä baş-lıg elçi-lär birlä

(43) q'l'n k'syp 'yncw p'qcy q'
kalan käsip inçü bagçı-ka

(44) q'l'n k'smysy ywq y'n '
kalan käsmişi yok yan-a

(44a) 'mdy
ämti

(45) . . . . . .z twqlwq t'mwr k' p'q cy l'r nynk
[kanımı]z toklug tämür-kä bag-çı-lar-nıŋ

(46) 'wydwk/ pyz pwrwn qy pw
ötüg[i] biz burun-kı bu

(47) . . . -l'r c'qyn tyn p'rw ''q ' 'yny
[kan]-lar çakın-tın bärü ak-a ini-

(48) l'rymys pyrl' p'q ny 'dl'p
-lär-imiz birlä bag-nı ädläp

(49) 'wyzk' ''lp'n y's'q
özgä *alban yasak*

(50) twdm'yyn
tutmayın

(51) . . . l'r ymyz q' kwyc pyryp ywrydymyz
[kan]-lar-ımız-ka küç berip yorıdımız

(52) 'rty 'mty t'qy pwls'r
ärti ämti takı bolsar

(53) . . .ymyz twqlwq t'mwr nynk
[kan]ımız toklug tämür-niŋ

(54) . . .synd' y'm' p'q l'rymyz ny
. . .sında yämä bag-larımız-nı

(55) 'dl'p y'rysy pwlty
ädläp yarısı boltı

(56) ''z pyrwr 'wrwpwmwz
az berür *urub*umuz

(57) kwyp pwlty ''nynk
köp boltı anıŋ

(58) t'k 'wyk p'q l'r
täg ök baglar-

(59) nynk kwpy q'lty pyz ''q ' 'yny
nıŋ köpi kaltı biz ak-a ini-

(60) . . . .-myz pyrl' pwlwp pw yyl t'
-[läri]-miz birlä bolup bu yıl-ta

(61) . . ./q'n 'wrwp ny pwdk'rdymyz
. . ./gan *urub*-nı bütkärdimiz

(62) . .ty pyr kysy 'yky ''lp'n
[är]ti bir kişi eki *alban*

(63) /wdz un tys'r p'ql'r
[t]uṭz-un tesär baglar

(64) . . . .myz nynk 'wl
[kanı]mız-nıŋ ol

(65) ''lp'n pyz nynk 'wl
alban biz-niŋ ol

(66) . . ./q y'rlyq pwlz wn
. . ./k yarlıg bolz-un

Çeviri

(1) ...on birinci ay(ın) altı(ncı) gününde (2) ...elçi gelip... (3) ..... (4) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcılara (5) *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (6) ...../z Iduk Kut, Tük-ä T/..... (7)..../İlmiş Tar-kan, s/.... (8) ..... (9) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağ- (10) -cılara *kalan* (vergisi) kestiği yok. (11) Esen Buka han çağında (12) Künçük Iduk Kut, Kıtay.... (13) önderliğindeki elçiler ile (14) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcılar- (15) -a *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine bu (16) han çağında Kudugu Batur, İrkenür (17) İrkey elçiler ile *kalan* (vergisi) (18) kesip inçü bağcıya kalan (vergisi) (19) kestiği yok. Yine (20) Kibek Han çağında Yabgu Beg *kalan* (vergisi) (21) kesip inçü bağcılara (22) *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (23) Elçi İgedey Han çağında Toklug adlı (24) *daruga* (vergi tahsildarı) gelip inçü bağcılara (25) *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (26) Tarmaşirin Han çağında (27) Künçük, Iduk Kut, Tüpçük (28) Baturı başta olmak üzere gelip *kalan* (vergisi) (29) kesip {*kalan* kesip} inçü bağ- (30) -cılara *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (31) Çinkiş Han çağında Tarıgçı bey olup (32) gelip *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcı- (33) ya *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (34) Yisün Temür Han çağında Kulun Kara (35) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcılara (36) *kalan* (vergisi) kestiği yok. (37) ...Han çağında Tıdıg Elçi gelip (38) *kalan* (vergisi) koyup inçü bağcıya (39) karışmadı. Yine (40) ...Han çağında Kuba Çakırça (41) ile Say Buka, Çakutu (42) Temüke önderliğindeki elçiler ile (43) *kalan* (vergisi) kesip inçü bağcıya (44) *kalan* (vergisi) kestiği yok. Yine (44a) şimdi (45) hanımız Toklug Temür'e bağcıların (46) maruzatı, biz önceki bu (47) hanlar çağından beri büyük, küçük kardeş- (48) -lerimiz ile bağı işleyip (49) başka *alban yasak* (vergileri) (50) ödemeden (51) hanlarımıza hizmet edip yaşadık (52) idi ve şimdi ise (53) hanımız Toklug Temür'ün (54)...sında da bağlarımızı (55) işleyip ortağı oldu. (56) Az verdiğimiz *urub* (vergimiz) (57) çok oldu. Bunun (58) gibi bağlar- (59) -ın çoğu kaldı. Biz büyük (ve) küçük kardeş- (60) -lerimiz ile birleşip bu yılda (61) ...an *urub*u (vergiyi) ödedik (62) idi. Bir kişi iki *alban* (vergi) (63) versin denilse bağlar (64) hanımızındır. (65) *Alban* (vergisi) bizimdir. (66) (Hanımızın) buyruğu olsun.

UygSB. VII İnçü borlukçuların salık vergisini ödemesiyle ilgili talimat belgesi

[USp. 25, Clark 103, JW-Li 4.4]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) 'yt yyl s'kyzync ''y
ıt yıl säkizinç ay

(2) //y ykrmyk' pw tws t'
[ik]i y(e)g(i)rmikä bu tuş-ta

(3) ////qcy l'r tyl'r pwlwp q'l//
[borlu]kçı-lar tilär bolup kal[ın]

(4) //p 'ys pwlmys 'wycwn
[kö]p iş bolmış üçün

(5) 'yncw qylyq y pyl' 'yncw
inçü kılık-ı bilä inçü

(6) pwrlwq cy k'zykd' p'rc'
borluk-çı käzigṭä barça

(7) p'rzwn s'lyq pyrkw pwlmys
barzun *salık* bergü bolmış

(8) 'wycwn nwm qwly c'dyn
üçün nom kulı çaṭın

(9) p'y t'mwr pw 'wyc'kw
bay tämür bu üçägü

(10) .....ny pwy'n q'r ' q'
[*salık*ı]-nı buyan kar-a-ka

(11) pyrz wn
berz-ün

Çeviri

(1) Köpek yılı, sekizinci ay(ın) (2) on ikisinde, bu zamanda (3) bağcılar ister olup (pek) çok (4) iş olduğu için (5) inçü nizamı ile inçü (6) bağcı, sırasıyla hepsi (7) varsın. *Salık* (vergisi) verecek olduğu (8) için Nom Kulı, Çatın, (9) Bay Temür, bu üçü (10) *salık* (vergi)lerini Buyan Kara'ya (11) versin.

UygSB. VIII Elçi'nin arazi kiralama belgesi

[TM211, D135, (U5273), USp. 28, Clark 28, Yamada RH07, JW-Li 2.1, Zieme 1980: 227, Sayit-Yusup 39 (3-7)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'qyqw yyl 'ykyndy ''y s'kyz ykrmyk'
takıgu yıl ekinṭi ay säkiz y(e)g(i)rmikä

(2) m'nk' 'ylcy k' t'ryq t'ryqw yyr k'rk'k
maŋa elçi-kä tarıg tarıgu yer kärgäk

(3) pwlwp q'yymdw nynk ywl twq'n t'qy y'rym
bolup kayımṭu-nıŋ yol togan-takı yarım

(4) 'nkyz yyr yn ''nwq yn /wdtwm pw yyr k'
äŋiz yer-in anuk-ın [t]uṭtum bu yer-kä

(5) n'c' 'wrwq p'ds'r 'yk'kw t'nk 'wyndwrwp
näçä urug baṭsar ekägü täng üntürüp

(6) t'ryr pyz pwlmys twys yn t'nk 'wyl'swr
tarır-biz bolmış tüş-in täng üläşür-

(7) pyz pw yyr k' pyrym ''lym k'ls'r 'yk'kw
-biz bu yer-kä *berim alım* kälsär ekägü

(8) t'nk pylwr pyz pw swyz k' t'nwq q'y '
täng bilür-biz bu söz-kä tanuk kay-a

(9) p'qsy t'nwq cysym pw nys'n mn 'ylcy
bahşı tanuk çisim bu nişan m(ä)n elçi-

(10) nynk 'wl mn mysyr syl' ''yydyp pydydym
-niŋ'ol m(ä)n mısır şila ayıṭıp biṭidim

Çeviri

(1) Tavuk yılı, ikinci ay(ın) on sekizinde (2) bana Elçi'ye darı ekmek için yer gerek (3) olup Kayımtu'nun Yol Togan'daki yarım (4) boş yerini (tarlasını) (benim tarafımdan) hazırlanmak üzere kiraladım. Bu yere (5) ne kadar tohum ekilse, ikimiz birlikte eşit büyütüp (6) eker-biçeriz. Olmuş ürünü eşit paylaşır- (7) -ız. Bu yere *berim alım* gelse ikimiz (8) eşit sorumluyuz. Bu söze tanık Kaya

(9) Bahşı, tanık Çisim. Bu nişan ben Elçi- (10) -nindir. Ben Mısır Şila sorup yazdım.

UygSB. IX Orsulay'ın kumaş ile yaptığı aynî ödemelerin listesi
[TI D176 (M207), USp. 31, Clark 129, JW-Li 5.3]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) 'yt yyl 'wnwnc
ıt yıl onunç

(2) ''y nynk tyn pyrw
ay-nıŋ-tın bärü

(3) m'n 'wrswl'y nynk
män orsulay-nıŋ

(4) pyrmys pwyz nynk
bermiş böz-niŋ

(5) s'ny pyr twn psl'p
sanı bir ton b(a)şlap

(6) twqwz pyrdym 'wn
tokuz berdim on

(7) pwyz q'n q' pyrdym pyr
böz kan-ka berdim bir

(8) twn twydwn k' pyrdym
ton *tüṭün*-kä berdim

(9) pyr syq 'wyr pyr pwyz
bir şıg ür bir böz

(10) m'kylynk qwrc ' nynk
mäkiliŋ kurç-a-nıŋ

(11) 'wl'q q' pyrdym 'wn
ulag-ka berdim on

(12) pys pwyz kwyldwr t'y
beş böz külṭür-täy

(13) 'wl'q t'ryk' pyrdym
ulag tärikä berdim

(14) bys / / / k' t'rwq ' qwyn
beş [böz]-kä tarug-a koy(ı)n

(15) ''lyp pyrdym pyr yyl
alıp berdim bir yıl

(16) y'rym ywrwq pwyz
yarım yoruk böz

(17) t'rwq ' pyrdym pyrdym
tarug-a berdim berdim

(18) 'yky 'wrm'k 'yky twn
eki örmäk eki ton

(19) twrw ywz 'wn pwyz
turu yu̱z on böz

(20) pwlwr pw pwyz t' m'n
bolur bu böz-tä män

(21) nwm qwly 'wycwn pyr
nom kulı üçün bir

(22) pwyz pyrdym ....tyr
böz berdim ...tir

(23) pyr twrw ywz 'wn
bir turu yu̱z on

(24) pys pwyz pwlwr pw
beş böz bolur bu

(25) pwyz t' 'wdwz pwyz
böz-tä o̱tuz böz

(26) pyrdym
berdim

Çeviri

(1) Köpek yılı, onuncu (2) ayından beri (3) ben Orsulay'ın (4) verdiği pamuklu kumaşın (5) sayısı: bir elbise başta olmak üzere (6) dokuz (tane)

verdim. On (7) pamuklu kumaş hana verdim. Bir (8) elbise *tütün* (vergisi)'ne verdim. (9) Bir *şıg* darı, bir pamuklu kumaş (10) Mekil'in, Kurça'nın (11) ulağına verdim. On (12) beş pamuklu kumaş Kültürtey'in (13) ulağ(ına) ücret karşılığı verdim. (14) Beş pamuklu kumaş için Daruga'ya koyun (15) alıp verdim. Bir yıl (16) yarım güzel (?) pamuklu kumaş (17) Daruga'ya verdim {verdim}. (18) İki dokuma elbise, iki elbise, (19) tamamı yüz on pamuklu kumaş (20) olur. Bu pamuklu kumaştan ben (21) Nom Kulı için bir (22) pamuklu kumaş verdim....tir (23) Tamamı yüz on (24) beş pamuklu kumaş olur. Bu (25) pamuklu kumaştan otuz pamuklu kumaş (26) verdim.

UygSB. X Taşık'ın borcuna karşılık Turı'ya arazini ipotek verme belgesi

[TM205 D135 (U5246), USp. 32, Clark 74, Yamada Mi19, JW-Li 2.18, Sayit-Yusup 110 (9-19)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) qwyn yyl 'r'm ''y 'wn y'nkyq ' m'n t'syq twry q'
koy(ı)n yıl ạram ay on yanık-a män taşık turı-ka

(2) pytyk pyrwr m'n m'n q'l'n-q' y'dp pyrym 'lym
bitig berür-män män *kalan*-ka yad(a)p *berim ạlım*

(3) t'lym pwlwp ''lym cy l'rym m ' t'lym pwlwp
tälim bolup *alım-çı*-larım m-ä tälim bolup

(4) twrqw t'k pwlm'yyn q'cyp y'syp p'rmys
turgu täg bolmayın kaçıp yaşıp barmış

(5) 'wycwn y'n ' twry pyrl' ky m'nk' t'k'r 'wyc
üçün yan-a turı birlä-ki manạ tägär üç

(6) 'r kwym'r pwrlwqwm ny twry q' m'nynk pyrym
är kömär borlukum-nı turı-ka mänin *berim-*

(7) l'rym ny s'n 'wyswp s'n 'lyp q'lyr mw s'n tys'r mn
lärim-ni sän üzüp sän alıp kalır-mu sän tesär-m(ä)n

(8) ywq 'rs'r 'wysk' kysy k' qwd'r m'n tys'r
yok ärsär özgä kişi-kä kodar-män tesär-

(9) m'n twry pyrymynk ny m'n pyrwr m'n pwrlwq q'
-män turı *berim*iŋ-ni män berür-män borluk-ka

(10) 'wysk' kysy kwykwrm'z m'n tymys 'wycwn p'rc'
özgä kişi kügürmäz-män temiş üçün barça

(11) twyyn q' 'yky t'v'r q'ncwq k' y'rym kwyp pwr
toyın-ka eki tavar kançuk-ka yarım küp bor

(12) ywms'q q' 'yky syq 'wyr pyr qr ' twn qyd'y
yumşak-ka eki şıg ür bir k(a)r-a ton kıtay

(13) pwq ' q' 'wyc t'v'r mwnc ' n'z ' l'r ny s'n pyryp
buk-a-ka üç tavar munç-a näş-ä-lär-ni sän berip

(14) pytyk l'rym 'lqyl typ qwdwp p'rdym pw n'z '
bitig-lärim ạlgıl tep kodup bardım bu näş-ä-

(15) l'r ny twry pyryp pyrymym ny twry 'wyss'r pw
lär-ni turı berip *berim*im-ni turı üzsär bu

(16) pwrlwq twry q' twyl'c pwlswn y'n ' pw n'z ' l'r ny
borluk turı-ka töläç bolsun yan-a bu näş-ä-lär-ni

(17) m'n t'syq y'nyp k'lyp twry q' twyl'p pyrsr
män taşık yanıp kälip turı-ka töläp bers(ä)r-

(18) m'n m'n twry pwrlwq ny y'ndwrwp pyrwr m'n m'n
-män män turı borluk-nı yanṭurup berür-män män

(19) t'syq 'wyc yyl q' tky y'nyp k'lyp pw n'z ' l'r
taşık üç yıl-ka t(ä)gi yanıp kälip bu näş-ä-lär-

(20) ny twry q' pyrm's'r m'n pwrlwq twry q' twqrw
-ni turı-ka bermäsär-män borluk turı-ka togru

(21) twyl'c pwlswn tn/q k'rsyn tnwq 'wykrwnc pwq-'
töläç bolsun t(a)n[u]k kärsin t(a)nuk ögrünç buk-a

(22) pw nys'n m'n t'syq nynk 'wl m'n p'c'q twrmys
bu nişan män taşık-nıŋ ol män baçak turmış

(23) t'syq ''p'm q' ''yydyp pytydym
taşık apam-ka ayıtıp bitidim

Çeviri

(1) Koyun yılı, birinci ay(ın) on(uncu) gününde ben Taşık, Turı'ya (2) senet vereceğim. Ben *kalan* (vergisine) gücüm yetmeyip *berim alım* (borç) (3) çok olup *alımçı*larım (alacaklılarım) da çok olup (4) duracak (yaşayacak) gibi olmadığımdan kaçıp saklanıp gitmiş (olduğum) (5) için yine Turı ile, ki bana ait üç (6) erkeğin çalışacağı bağımı Turı'ya, benim *berim*-(7) -lerimi sen ödeyip sen alır mısın desem, (8) yoksa başka kişiye bırakacağım de- (9) -sem, Turı, *berim*ini ben veririm bağa (10) başka kişi girdirmem dediği için, Barça (11) Toyın'a iki ipek kumaş, Kançuk'a yarım küp şarap (12) Yumşak'a iki *şıg* darı, bir kara elbise, Kıtay (13) Buka'ya üç ipek kumaş, bu kadar şeyleri sen verip (14) senetlerimi al deyip bırakıp gittim. Bu şey-(15) -leri Turı verip *berim*imi Turı ödese, bu (16) bağ Turı'ya bedava (bedelsiz) olsun. Yine bu şeyleri (17) ben Taşık, dönüp gelip Turı'ya ödeyip versem, (18) ben Turı, bağı geri vereceğim. Ben (19) Taşık üç yıla kadar dönüp gelip bu şeyleri (20) Turı'ya vermezsem, bağ Turı'ya doğruca (21) bedava (bedelsiz) olsun. Tanık Kersin, tanık Ögrünç Buka. (22) Bu nişan ben Taşık'ındır. Ben Baçak Turmış, (23) Taşık Apam'a sorup yazdım.

UygSB. XI Aynî ödemeleri gösteren hesap listesi

[TI, USp. 33, Clark 130, JW-Li 4.2]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) pyr yykyrmync ''y
bir yegirminç ay

(2) t'mwr pwq ' q' pyr . . . . . .
tämür buk-a-ka bir . . . . . .

(3) pyrmys q'l'n y'rym pwyz
bermiş *kalan* yarım böz

(4) pyr q'n / / ''t pyrdym y'n '
bir kan-[ka] at berdim yan-a

(5) pyr q'n q' pyrwr pwyz qylyp
bir kan-ka berür böz kılıp

(6) pyr pwyz pyrdym y'n ' twydwn
bir böz berdim yan-a *tütün*

(7) pwyz typ y'rym pwyz pyrdym
böz tep yarım böz berdim

(8) y'n ' q'n q' pyrwr y'ryms
yan-a kan-ka berür yarım

(9) pwyz typ pyr y'rym
böz tep bir yarım

(10) pwyz pyrdym pyr yykyrmync
böz berdim bir yegirminç

(11) ''y s'kyz kwyn y'n '
ay säkiz kün yan-a

(12) ''y nynk s'kyz yykyrmy k'
ay-nıŋ säkiz yegirmi-kä

(13) pyr q'n / / pyrwr pwyz typ
bir kan-[ka] berür böz tep

(14) pyr pwyz pyrdym y'n '
bir böz berdim yan-a

(15) 'ylcy k' pyr pwyz pyrdym
elçi-kä bir böz berdim

Çeviri

(1) On birinci ay (2) Temür Buka'ya bir... (3) verdiği *kalan* (vergisi) bir (adet) yarım pamuklu kumaş, (4) hana ...at (olarak) verdim. Yine (5) bir (adet) hana verilecek pamuklu kumaş hazırlayıp (6) bir pamuklu kumaş verdim. Yine *tütün* (vergisi için) (7) pamuklu kumaş deyip yarım pamuklu kumaş verdim. (8) Yine hana verilecek yarım (9) pamuklu kumaş deyip bir (adet) yarım (10) pamuklu kumaş verdim. On birinci (11) ay(ın), sekiz(inci) günü(nde), yine (12) ayın on sekizinde (13) bir (adet) hana verilecek pamuklu kumaş deyip (14) bir pamuklu kumaş verdim. Yine (15) elçiye bir pamuklu kumaş verdim.

UygSB. XII Vergi ödemelerini gösteren hesap belgesi
[TI, USp. 38, Clark 131, JW-Li 4.1]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) yyl'n yyl qy q'l'n-q'
yılan yıl-kı *kalan*-ka

(2) 'ylcy k' pyrmys ym t'mwr
elçi-kä bermiş-im tämür

(3) pwq ' q' pyr pwyz y'n ' p'/
buk-a-ka bir böz yan-a bä[g]

(4) t'mwr pwq ' q' pyr pwyz
tämür buk-a-ka bir böz

(5) pyrdym y'n ' t'mwr q' pyr
berdim yan-a tämür-kä bir

(6) pwyz pyrdym y'n ' p'y pwq '
böz berdim yan-a bay buk-a

(7) pwr q' y'rym pwyz pyrdym
bor-ka yarım böz berdim

(8) s'mys k' twn q' kwykw-k'
sämiz-kä ton-ka kökü-kä

(9) pyr pwyz pyrdym y'n ' q'y '
bir böz berdim yan-a kay-a

(10) p'qsy q' pyr pwyz pyrdym
bahşı-ka bir böz berdim

(11) y'n ' twydwn pyrmys t' pyr
yan-a *tütün* bermiş-tä bir

(12) pwyz 'ylcy k' pyr pwyz pyrdy/
böz elçi-kä bir böz berdi[m]

(13) y'n ' pwr q' typ pyr pwyz mysyr
yan-a bor-ka tep bir böz mısır-

(14) tyn ''lyp pyrdym y'n ' p'scy
-tın alıp berdim yan-a başçı-

(15) nynk 'wl'qy q' pyr pwyz pyrdym
-nıŋ ulagı-ka bir böz berdim

(16) y'n-' q'n lyq typ y'rym pwyz
yan-a kan-lıg tep yarım böz

(17) pyrdym y'n ' pwrwld'y q' pyr
berdim yan-a burultay-ka bir

(18) pwyz p'twq q' pyr pwyz
böz batuk-ka bir böz

Çeviri

(1) Yılan yılına ait *kalan* (vergisi) için (2) elçiye verdiğim: Temür (3) Buka'ya bir pamuklu kumaş, yine Beg (4) Temür Buka'ya bir pamuklu kumaş (5) verdim. Yine Temür'e bir (6) pamuklu kumaş verdim. Yine Bay Buka (7) Bor'a yarım pamuklu kumaş verdim. (8) Semiz'e, Ton'a, Kökü'ye (9) bir pamuklu kumaş verdim. Yine Kara (10) Bahşı'ya bir pamuklu kumaş verdim. (11) Yine *tütün* (vergisini) verdiğimde bir (12) pamuklu kumaş, elçiye bir pamuklu kumaş verdim. (13) Yine Bor için deyip bir pamuklu kumaş Mısır- (14) -dan alıp verdim. Yine Başçı- (15) -nın ulağına bir pamuklu kumaş verdim. (16) Yine han için deyip yarım pamuklu kumaş (17) verdim. Yine Burultay'a bir (18) pamuklu kumaş, Batuk'a bir pamuklu kumaş.

UygSB. XIII At karşılığında yapılan ödeme belgesi
[TI, USp. 39, Clark 134, JW-Li 6.12]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) pyr ''t pyr.....
bir at ber[dim]

(2) ywnt yyly qwpcyr kwymws k' ''ly/..... qwcw q' p'ryr q' k'lyr k'
y'vt.....p'qsy q' pyr ''t 'wl'q ''ltym mn ''s'n pytydym
yunt yılı *kupçır* kümüş-kä alı[p].....koçu-ka barır-ka kälir-kä
yavt.....bahşı-ka bir at *ulag* altım m(ä)n äsän bitidim

(3) t'qyqw yyl ykrmync ''y yyty y'nkyq/ ''nkwrwn 'ylcy k' y'r q'
p'rqw 'wn ''t t'nkync' t'mwr y'stwq y pyr ''t pyr twm

(4) takıgu yıl bir y(e)g(i)rminç ay yeti yaŋık[a] angürün elçi-kä yar-ka bargu on at t(ä)ŋinçä tämür yastuk-ı bir at ber-tüm.

Çeviri

(1) ...bir at verdim.... (2) At yılı(na ait) *kupçır* gümüşünü alıp ....Koçu'ya gidip gelmesi (için)... Bahşı'ya bir *ulak* atı aldım, ben Esen yazdım. (3) Tavuk yılı, onbirinci ay(ın) yedi(nci) gününde elçi Angürün'e Yar'a gitmek için on at dengince, demür yastuk ve bir at verdim.

UygSB. XIV Kedire'nin Sambukdu Tutuŋ'a oğlunu rehin verme belgesi

[Kle.-Rob. 5, USp. 51, Clark 67, Yamada Pl 02, JW-Li 1.7, Sayit-Yusup 84 (6-2)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ////////////////////z 'wtwz k' m'nk' k'dyr' k' ywnkl'q lyq

////////////////[säki]z otuz-ka maŋa kädirä-kä yuŋlak-lık

(2) //zwm t' twqmys pwlmys ''tlyq twyyn 'wqwlwm ny · y'k'n q'y '

[ö]züm-tä tugmış bolmış atlıg toyın ogulum-nı · yägän kay-a

(3) ///////(.)ws ynk' s'mpwqdw twtwnk q' · y'rym y'stwq kwymws k' twtwq

///////(.)ws ynk' sambukdu tutuŋ-ka · yarım yastuk kümüş-kä tutug

(4) //////pw twtwq kwymws wk ///wq pyrmys kwyn /// m'n k'dyr' pys

//////bu tutug kümüş-üg [tut]ug bermiş kün [üzä] män kädirä beş

(5) ///// styr y'rm'q kwymws s'n'p ''ltym · m'n s'mpwqdw twtwnk twyk'l pyrtym · pw

///// s(ı)tır yarmak kümüş sanap altım män sambukdu tutuŋ tükäl bertim bu

(6) ///mys-q' · s'mpwqdw twtwnk ''rklyk pwlz wn m'n s'mpwqdw twtwnk pyrtk'

[bol]mış-ka · sambukdu tutuŋ ärklig bolz-un män sambukdu tutuŋ *bert*kä

(7) //ts'r pwlmys q' twn 'twk ''d'q p's pyrm'z m'n 'v t'k ywqwn 'ys

[tu]tsar bolmış-ka ton ätük adak baş bermäz män äv täg yogun iş

(8) //l'ts'r m'n 'yl nynk twtwq ynkync' pyrwrm'n q'lmys twrwsy ynky

[iş]lätsär-män el-niŋ tutug y(a)ŋınça berürmän kalmış turusı y(a)ŋı

(9) /////wq ynkync' pwlz wn t'nwq ''qpyr' t'nwq q't'qw pw t'mq' m'n k'dyr' nynk 'wl

[tut]ug y(a)ŋınça bolz-un tanuk akbıra tanuk katakı bu tamga män kädirä-niŋ'ol

(10) ///// yyl 'ykynty ''y s'kyz 'wtwz q' m'n k'dyr' s'mpwqdw twtwnk q'

//// / yıl ekinti ay säkiz otuz-ka män kädirä sambukdu tutuŋ-ka

(11) ///// pyrmys pwlmys ''tlq 'wqwlwm nynk pys 'wtwz styr kwymws ny twyk'l ''ltym t'nwq

[tutug] bermiş bolmış atl(ı)g ogulum-nıŋ beş otuz s(ı)tır kümüş-ni tükäl altım tanuk

(12) //////m'n q'rymdw twtwnk k'dyr' k' ''yytyp pytydym pw tmq' m'n k'dyr' nynk 'wl

////// män karımdu tutuŋ kädirä-kä ayıtıp bitidim bu t(a)mga män kädirä-niŋ ol

Çeviri

(1) .....yirmi sekizinde bana Kedire'ye kullanmak için (2) kendimden doğmuş Bolmış adlı rahip oğlumu Yegen Kaya (3) .... Sambukdu Tutuŋ'a yarım yastuk gümüşe rehin (4) ....bu rehin gümüşü, rehin verdiği gün ile ben Kedire beş (5)...*sıtır* sikke gümüş sayıp aldım. Ben Sambukdu Tutuŋ eksiksiz verdim. Bu (6) Bolmış'a Sambukdu Tutuŋ sahip olsun. Ben Sambukdu Tutuŋ *bert* (vergisine) (7) tâbi olursam, Bolmış'a elbise, ayakkabı, üst baş vermem, ev(deki) gibi ağır iş (8) yaptırsam devletin rehin usûlünce veririm. Kalan(ın) tamamı yeni (9) rehin usûlünce olsun. Tanık Akbıra, tanık Katakı. Bu tamga ben Kedire'nindir. (10) ... yılı, ikinci ay(ın) yirmi sekizinde ben Kedire, Sambukdu Tutuŋ'a (11) rehin verdiğim Bolmış adlı oğlumun yirmi beş *sıtır* gümüşünü eksiksiz aldım. Tanık (12) ...ben Karımdu Tutuŋ Kedire'ye sorup yazdım. Bu tamga ben Kedire'nindir.

UygSB. XV Ulak atı verilmesiyle ilgili belge
[USp. 53, Clark 105, JW-Li 4.10(a)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) qwyn yyl yytync ''y
koy(ı)n yıl yetinç ay

(2) ykrmyk' 'wynktwn c'ryk
y(e)g(i)rmikä öŋtün çärig-

(3) tyn ''t ''lq'ly k'lkwcy
-tin at algalı kälgüçi

(4) ''d'm twqryl q' sws'nk
adam togrıl-qa susaŋ

(5) q' p'lyq t' mwynkw
-ka balık-ta müngü

(6) 'yky ''t t' p'c'q t'q
eki at-ta baçak-(a)-tag

(7) yws ynt' pwlmys trz
yos-ınta bolmış t(ä)rṣ

(8) pyr ''t 'wl'q pyryp 'yky
bir at ulag berip eki

(9) kwyn pyryp 'wyc p'qyr
kün berip üç bakır

(10) kwymws qwpcyr-q'
kümüş *kupçır*-ka

(11) twtz wn
tutz-un

Çeviri

(1) Koyun yılı, yedinci ay(ın) (2) yirmisinde ileri (doğudaki) ordu- (3) -dan at almak için gelen (4) Adam Togrıl'a (ve) Susaŋ- (5) -a şehirde binilecek (6) iki attan Baçakatag (?) (7) nizamına aykırı olarak (8) bir atı ulak (atı olarak) verip iki (9) gün (için) verip üç bakır (10)gümüş *kupçır*'ı (11) yerine geçsin.

UygSB. XVI Ulak atı verilmesiyle ilgili belge
[USp. 53, Clark 106, JW-Li 4.10(b)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) qwyn yyl s'kyz ync ''y yyty ynky//
koy(ı)n yıl säkiz-inç ay yeti y(a)ŋı[-ka]

(2) twqsyn t'qy yyty 'yly p'r
toksın-takı yeti eli bar

(3) k'p'z 'lq'ly p'rqwcy yyk'ncwk
käpäz algalı barguçı yigänçük-

(4) k' twrmys q' ''mpy
-kä turmış-ka ambı-

(5) q' p'rqw 'yky ''t t'
-ka bargu eki at-ta

(6) p'c'q t'q yws ynt'
baçag-(a)-tag yos-ınta

(7) pwlmys trz pyr ''t 'wl'q
bolmış t(ä)rs bir at ulag

(8) pyryp 'wyc p'qyr kwymws
berip üç bakır kümüş

(9) qwpcyr q' twtz un
kupçır-ka tutz-un

Çeviri

(1) Koyun yılı, sekizinci ay(ın) yedi(nci) gününde (2) Toksın'daki yedi ili var (?) (3) pamuk almak için giden Yigençük- (4)e, Turmış'a, Ambı- (5)'ya gidecek iki attan (6) Baçagatag nizamına (7) aykırı olarak bir ulak at(ı) (8) verip üç bakır gümüş (9) *kupçır* yerine geçsin.

UygSB. XVII Ulak atı verilmesiyle ilgili belge
[USp. 53, Clark 107, JW-Li 4.10 (c)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) q'c'n kwyk' nynk
kaçan kökä-niŋ

(2) qwyn yyl 'wnwnc ''y pyr
koy(ı)n yıl onunç ay bir

(3) ykrmyk' pyr syqtwqly
y(e)g(i)rmikä bir sıktuglı

(4) k'lkwcy qwrl' 'ylcy q'n
kälgüçi kurla elçi kan

(5) 'ylcy swqdw 'ylcy
elçi soḳtu elçi

(6) 'wl'q q' p'lyq t' mwynkw
ulag-ka balık-ta müngü

(7) ''lty ''t 'wl'q q' p'c'q '
altı at ulag-ka baçag-a-

(8) t'q yws ynt' pwlmys
-tag yos-ınta bolmış

(9) trz pyr ''t 'yky kwyn
t(ä)rs bir at eki kün

(10) pyryp 'wc p'qyr kwymws
berip üç bakır kümüş

(11) qwpcyr q' twtz wn
kupçır-ka tutz-un

Çeviri

(1) Kaçan Köke'nin (2) koyun yılı, onuncu ay(ın) on bir- (3) -inde bir sıktuglı (?) (4) gelen sırasıyla elçi Kan, (5) elçi Soktu, elçi (6) Ulak'a şehirde binilecek (7) altı ulak at, Ulak'a Baçaga-(8) -tag nizamına aykırı (9) olarak bir at(ı) iki gün (için) (10) verip üç bakır gümüş (11) *kupçır* yerine geçsin.

UygSB. XVIII Ulak atı verilmesiyle ilgili belge
[USp. 53, Clark 108, JW-Li 4.10 (d)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) qwrwmcy 'wqwl nwnk
korumçı ogul-nuŋ

(2) qwyn yyl pyr ykrmync ''y
koy(ı)n yıl bir y(e)g(i)rminç ay

(3) pyr 'wtwz q' pwr cy
bir otuz-ka bor-çı

(4) s'lq'r q' pwr t'ryqly
salgar-ka bor tarıg(a)lı

(5) p'lyq t' mwynkw pyr
balık-ta müngü bir

(6) ''t 'wl'q p'c'q ' t'q
at ulag baçag-a tag

(7) yws ynt' pwlmys trz
yos-ınta bolmış t(ä)rs

(8) pyryp pyr y'rym
berip bir yarım

(9) p'qyr kwymws qwpcyr
bakır kümüş *kupçır*-

(10) ynk' twtz wn
-ıŋa tutz-un

Çeviri

(1) Korumçı Ogul'un. (2) Koyun yılı, on birinci ay(ın) (3) yirmi birinde şarapçı Salgar'a (4) şarap üretmek için (5) şehirde binilecek bir (6) ulak atı Baçaga-tag (7) nizamına aykırı olarak (8) verip bir buçuk (9) bakır gümüş *kupçırı* (10) yerine geçsin.

UygSB. XIX Kupçır vergisine karşılık alınan atlarla ilgili kayıt belgesi
[USp. 54, Clark 132, JW-Li 4.7]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) cwp' yyqmys ''ty pys p'qyr
çoba yıgmış atı beş bakır

(2) q / / /y twqryl ''ty pys p'qyr
k/ / /ı togrıl atı beş bakır

(3) qyr c'c'k ''ty pys p'qyr
kır çäçäk atı beş bakır

(4) y'qmys t'n ''ty pys p'qyr
yagmış tan atı beş bakır

(5) y'k'ncwk ''ty pys p'qyr
yägänçük atı beş bakır

(6) t'myr ''s'q ''ty pys p'qyr
tämir asag atı beş bakır

(7) 'yrcwk ''ty pys p'qyr
irçük atı beş bakır

(8) 'yq p'k ''ty pys p'qyr
ıg bäg atı beş bakır

(9) pyryp çwv ''lz wn
berip çuv alz-un

(10) qwpcyr q'
kupçır-ka

Çeviri

(1) Çoba Yıgmış, atı (için) beş bakır (2) .... Togrıl, atı (için) beş bakır (3) Kır Çiçek, atı (için) beş bakır (4) Yagmış Tan, atı (için) beş bakır (5) Yegençük, atı (için) beş bakır (6) Temir Asag, atı (için) beş bakır (7) İrçük, atı (için) beş bakır (8) Ig beg, atı (için) beş bakır (9) verip senet (fatura) alsın (10) *kupçır* için.

UygSB. XX Aile beyannamesi
[TM111 (U598) Zieme 1982: 263-267]

Yazı çevrimli metin

(1) .... [al]tı k[işi ärür]
(2) [m(ä)n] yöläk beş al[tmış yaşar] ·
(3) [k]işim arıg-a otuz yaşar ·
(4) [q]ızım b[aq]şal üç y(i)g(i)rmi yaşar ·
(5) ... oglum [qut]lug sı[ŋgur] on yaş[ar]
(6) ....än oglum buyan sıŋgur [sä]kiz yaş[ar]
(7) ....n o[glu]m barak sıŋgur beş yaşar ·
(8) [munça] kişi-lär-im-niŋ barı çın · munça yaş-lıg ärür-i çın · bu
(9) [kişi]-lär-im-ni yolug-a · çärig ekägü bilir bu sözlär çın äzük
(10) [bo]lup ayıg ünsär 'älig yeti kamçı yip maŋa tägir yastuk
(11) -tın kurug kalır-m(ä)n.
(12) t[on]guz yıl beşinç ay yeti yaŋıka · m(ä)n bägi
(13) ayıtıp bitidim
(14) bu tamga m(ä)n yöläk-niŋ'ol
(15) [bä]g kulı y..u. çärig yolug-a [b]irlä ekägü bitig berür-biz · bu
(16) [yöläk]-niŋ bitig-täki atl(ı)g-ça kişi-lär-i-niŋ barı çın
(17) [mu]nça yaş-[lıg] ärür-i çın · biz bilir-biz · bu yastuk-nı alıp uyur
(18) [tarır yir]in tarıp *kalan* tutup kayu-ka köçüp barmatın turur
(19) [qoço so]lanmış-ta bar ärti · bu sözlär-im(i)z çın · äzük bolup
(20) [ayıg ün]sär äligär yeti qamçı yer bu yöläk-kä tägmiş
(21) ...ok ävim(i)ztin.
(22) [toŋuz] yıl beşinç ay yeti yaŋıka · m(ä)n bägi yöläk-kä ayıtıp
(23) [biti]dim ·
(24) bu tamga m(ä)n yolug-a-nıŋ'ol ·
(25) bu tamga m(ä)n çärig-niŋ'ol ·

Çeviri

(1) ....altı kişidir. (2) Ben Yölek 55 yaşındayım. (3) Eşim Arıga 30 yaşında. (4) Kızım Bakşal on üç yaşında. (5) ....Oğlum Kutlug Sıŋgur on yaşında. (6) ....en oğlum Buyan Sıŋgur sekiz yaşında. (7) ....n oğlum Barak Sıŋgur beş yaşında. (8) Bunca kişilerimin hepsi gerçek. Bu kadar yaşta oldukları gerçek. Bu (9) kişilerimi Yoluga (ve) Çerig her ikisi bilir. Bu sözler gerçek, yanlış (10) olup hile olsa elli yedi kamçı yeyip bana ait yastuk-(11) tan mahrum kalırım. (12) Domuz yılı, beşinci ay(ın) yedi(nci) gününde, ben Begi (13) sorup yazdım. (14) Bu tamga ben Yölek'indir. (15) Beg kulu....Çerig (ve) Yoluga ile her ikimiz senet veririz. Bu (16)Yölek'in, senetteki adları geçen kadar kişilerinin hepsi gerçek. (17) Bu kadar yaşta oldukları gerçek. Biz biliriz. Bu yastuk'ı (parayı) alıp dürüstçe (18) ekilecek yerini işleyip (ekip) *kalan* (vergisine) tâbi olup hiçbir yere göçüp gitmeden durur. (19) Koço Solanmış'ta var idi. Bu sözlerimiz gerçek. Yanlış olup (20) hile olsa elli yedişer kamçı yer. Bu Yölek'e ait (21).... evimizden. (22) Domuz yılı, beşinci ay(ın) yedi(nci) gününde, ben Begi, Yölek'e sorup (23) yazdım. (24) Bu tamga ben Yoluga'nındır. (25) Bu tamga ben Çerig'indir.

UygSB. XXI Kutlug Temür'ün Muberek Koç adlı oğlunu Seŋektez'e satma belgesi

[USp. 57, Clark 51, Yamada Sa26, JW-Li 1.6, Sayit-Yusup 26 (1-26)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ///////////l 'wycwnc ''y twyrt y'nky
/////////[yı]l üçünç ay tört yaŋı-

(2) /////// qwt///t'mwr 'r twqmys
[-ka]/////kut[lug] tämür är tugmış

(3) twqd'mys 'wl'r q' ywnkl'q lyq y'rm'q
tokṭamış olar-ka yuŋlak-lık yarmak

(4) kwymws k'rk'k pwlwp s'nk'kd'z ''q ' tyn
kümüş kärgäk bolup säŋäkṭäz ak-a-tın

(5) ''ltmys ''ltwn ''lyp mwp'r'k qwc ''dlyq
altmış altun alıp mubärak koç aṭlıg

(6) 'wqlwm ny m'n ''d'sy qwtlwq t'mwr ''q '
oglum-nı män aṭası kutlug tämür ak-a-

(7) sy 'r twqmys ''q ' sy twqd'mys 'wyc'kw pyrl'
-sı är tugmış ak-a-sı tokṭamış üçägü birlä

(8) pw/// //qwrw twmlydw s'dtym m'n pw
bo[lup to]guru tomlıṭu saṭtım män bu

(9) 'wqwl q' mynk yyl twym'n kwyn k' t'ky
ogul-ka miŋ yıl tümän kün-kä tägi

(10) s'nk'kd'z ''q ' 'rklyk pwlswn
säŋäkṭäz ak-a ärklig bolẓun

(11) t'pl's'r 'wysy twdswn t'pl'm's'r
taplasar özi tuṭẓun taplamasar

(12) ''dyn kysy k' 'wytkwrw s'dswn pyz
adın kişi-kä ötkürü saṭẓun biz-

(13) n///n lwqwmwz ywz lwkwmwz ''lymcymyz
-n[iŋ o]n-lugumuz yuz-lügümüz *alımçı*mız

(14) pyrym cymyz ''q'myz 'ynymyz kym kym
*berim-çi*miz akamız inimiz kim kim

(15) m ' pwlwp c'm c'rym qylmaswn l'r
m-ä bolup çam çarım kılmaẓun-lar

(16) ''p'm pyrwk c'ml's'r l'r pw kysy
apam birök çamlasar-lar bu kişi

(17) t'nkync' 'yky kysyny pyryp swyzl'ry
tängingä eki kişini berip sözläri

(18) yw////wn l'r t'nwq swm ' t'nwq
yo[rımaz]un-lar tanuk som-a tanuk

(19) q'r'qwn'z t'nwq qypc'q pw nys'n pyz nynk
karagunaz tanuk kıpçak bu nişan biz-niŋ

(20) 'wl m'n ''syq pwlmys 'wl'r
ol män asıg bolmış olar-

(21) q' 'ynck' ''yytyp pytydym pw pytyk
-ka inçkä ayıtıp bitidim bu bitig

(22) '(. . .) nynk p'ky ''d'r nynk t'kr'syn
a(. . .)- nıŋ bägi adar-nıŋ tägräsin-

(23) t' pydydym
-tä bitidim

(24) pw nys'n m'n t'nwq swm ' nynk 'wl
bu nişan män tanuk som-a-nıŋ'ol

(25) pw nys'n m'n t'nwq q'r'qwn'z nynk 'wl
bu nişan män tanuk karagunaz-nıŋ'ol

(26) pw nys'n m'n t'nwq qypc'q nynk 'wl
bu nişan män tanuk kıpçak-nıŋ'ol

Çeviri

(1) ...yıl üçüncü ay(ın) dörd(üncü) gün- (2) ünde...Kutlug Temür, Er Togmış (3) Toktamış, onlara kullanılacak sikke (4) gümüş gerek olup Seŋektez akadan (5) altmış altın alıp Muberek Koç adlı (6) oğlumu ben babası Kutlug Temür, ağabeyi (7) Er Togmış, ağabeyi Toktamış üçümüz birlikte (8) olup doğruca, tamamen sattım. Bu (9) oğula bin yıl onbin güne kadar (10) Seŋektez ağabey sahip olsun. (11) İsterse kendisi tutsun, istemezse (12) başka kişiye doğrudan satsın. Biz- (13) -im onluğumuz, yüzlüğümüz, *alımcı*mız (14) *berimci*miz büyük (ve) küçük kardeşimiz hiç kimse (15) itiraz etmesinler. (16) Eğer itiraz ederseler bu kişi (17) dengince iki kişiyi verip sözleri (18) geçerli olmasın. Tanık Soma, tanık (19) Karagunaz, tanık Kıpçak. Bu nişan, bizim- (20) dir. Ben Asıg Bolmış, onlar- (21) -a iyice sorup yazdım. Bu senet (22) a...-nın begi Adar'nın çevresin- (23) -de (:huzurunda) yazdım. (24) Bu nişan, ben tanık Soma'nındır. (25) Bu nişan, ben tanık Karagunaz'ındır. (26) Bu nişan, ben tanık Kıpçak'ındır.

UygSB. XXII Tınsıtu'nun arazi kiralama belgesi

[T II M11a (U5268), USp. 66, Clark 27, Yamada RH06, JW-Li 2.3, Zieme 1980: 225-226, Sayit-Yusup 38 (3-6)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) pycyn yyl /r'm ''y 'yky / / / / / / /
biçin yıl [a]ram ay eki [yaŋı-ka]

(2) m'nk' tynsydw q' yyr k/ / / / / / / / / /
maŋa tınsıtu-ka yer k[ärgäk bolup]

(3) cyk'z t'ky t'ryq n'd'k / / / / /
çikäz-täki tarıg nätäg / / / / /

(4) kwyl ny y'z lyq kwyz lwk / / / / / /
köl-ni yaz-lıg küz-lüg / / / / / /

(5) y'rym syq t'ryq 'yky / / / /
yarım şıg tarıg eki [küri]

(6) 'wyr y'q ' pyrkw k' t / / / / / / / / /
ür yak-a bergü-kä t / / / / / / / / /

(7) pw yyr k' ''nkyz twd' / / / / / / / / /
bu yer-kä 'äŋiz tuta [*berim alım*]

(8) k'ls ' m'n tynsydw pyl/ / / / / / / / /
käls-ä män tınsıtu bil[ür] / / / / / / /

(9) m'n ywlwq pyrym pwls ' / / / / / / / / /
män *yulug berim* bols-a [ol arka]

(10) lyq pwlwr t'nwq qwdl/ / / / / / / /
-lıg bolur tanuk kutl[ug] / / / / / /

(11) t'nwq q... /
tanuk k... [bu nişan män tınsıtu-nıŋ]

(12) 'wl m'n pwqs'dw / / / /
ol män buksadu [özüm]

(13) pytytym pw kwyny twyk/ / / / / / /
bititim. Bu köni tük[äl] / / / / / /

(14) -lyq 'wl
-lıg ol

Çeviri

(1) Maymun yılı, birinci ay(ın) iki(nci) gününde... (2) bana Tınsıtu'ya yer gerek olup (3) Çikez'deki darı nasıl... (4) gölü yazlık güzlük... (5) yarım *şıg* darı, iki *küri* (6) darı kira karşılığı vermeye t... (7) bu yeri anız tutup (boş tutup) *berim alım* (vergisi) (8) gelse ben Tınsıtu sorum-... (9) luyum, *yulug berim* olsa o (10) üstlenir. Tanık Kutlug... (11) Tanık k... Bu nişan, ben Tınsıtu'nun- (12) dur. Ben Buksadu kendim (13) yazdım. Bu doğru, eksiksiz- (14) dir.

UygSB. XXIII Tacudin'in Toyınçuk'a ve karısına vergi ödemesiyle ilgili emir belgesi

[T II Çigtim (1), U 5331, USp. 69, Clark 101, JW-Li 6.3]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'cw dyn swyz-wm : twyyncwq q' s'nynk qwpcyr t'ryq ynk
tacudin söz-üm toyınçuk-ka säniŋ *kupçır* tarıg-ıŋ-

(2) t' pw s'myz t'yysm' q' 'wyc kwyry t'ryq pyrkyl : q'n y's'q tyr'r m'n :
-ta bu şämiz tayışma-ka üç küri tarıg bergil: kan *yasak* tirär-män:

(3) twyyncwq t'rq'n swyz wm twyyncwq kysy synk' snk' y'rlyq pwlqw
toyınçuk tarxan söz-üm toyınçuk kişi-siŋä s(a)ŋa yarlıg bolgu

(4) 'wycwn 'wyc kwyry t'ryq q' cwβ pyrdy: pyrkyl
üçün üç küri tarıg-ka çuv berdi bergil.

Çeviri

(1) Tacudin sözüm Toyınçuk'a, senin *kupçır* (için) darın- (2) dan bu Şamız Tayışma'ya üç *küri* darı ver. Han (için) *yasak* (vergisini) topluyorum. (3) Toyınçuk Tarhan sözüm Toyınçuk('u) karısına, sana buyruk olduğu (4) için üç *küri* darıya karşılık (olarak), senet (fatura) verdi. Ver (sen öde!).

UygSB. XXIV Beküş Buka'nın vereceği şarabın belgesi

[T II D238a, USp. 75, Clark 114, JW-Li 4.6]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) 'yt yyl py/ y'kyrmync ''y 'yky 'wtwz q'
ıt yıl bi[r] yegirminç ay eki otuz-ka

(2) y'k' pwq' ywycyn 'ylcy k' ''lty
yäkä buka yüçin elçi-kä altı

(3) 'wtwz q' t'kym k'z yk ''s q' pyr q'p
otuz-ka tägim käz-ig aş-ka bir kap

(4) pwr ny pykws pwq' pwrlwq y pyrz wn
bor-nı beküş buka borluk-ı berz-ün

Çeviri

(1) Köpek yılı, on birinci ay(ın) yirmi ikisinde (2) Yeke Buka, Yüçin Elçi'ye (ayın) yirmi (3) altısı sırasıyla yemek için bir *kap* (4) şarabı Beküş Buka(nın) bağı versin.

UygSB. XXV Ödenecek vergiler ve mecburî işlerle ilgili düzenlenen senet

[T II Nr.4, USp.77, JW-Li 4.16]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'qyqw yyl 'r'm ''y ''lty 'wtwz q' pyz 'ykycy twyyn twm'n
takıgu yıl ạram ay altı otuz-ka biz ikiçi toyın tuman

(2) ''dy y'k' 'yqdw kym'tdw s'myc' q'nys'dw 'ynk'l
atı yäkä ıktu kimättü sämiçä kanısatu ıŋal

(3) y'rycy ''s'n q'r ' s'mpwn ''ltmys q'y ' c'ryr 'wmycy
yarıçı äsän kar-a sambun altmış kay-a çarır umıçı
q'nys'dw pw nys'n m'nynk 'wl
kanısatu bu nişan mäniŋ ol

(4) qwl'n p's'n qynkd'm twrcy q't's l'ryn yyp' p'sl'p
kulan basan kıŋdam torçı kadaş-ların yıba başlap

(5) cyq'y q'l'n cy pwdwn l'r q' 'wz ' tyn p'rw cyrtyn nynk
çıgay *kalan-çı* bodun-lar-ka oz-a-tın bärü çirtin-niŋ

(6) t'ryq/ / t'ky yyr yn pwdwn t'rynyp yyr p's yn q' q'l'n
tarıg[-ka] tägi yer-in bodun tarınıp yer baş-ın-ka *kalan*

(7) twtwp pwdwn kynk'syp q'l'n syz qwβ (r)'q l'r q' q'l'n lyq
tutup bodun kiŋäşip: *kalan-sız* kuv(r)ag-lar-ka *kalan-lıg*

(8) yyr t' qwβ (r)'q q' pyrz ' pyrmys yyr k' q'l'n qwtwp
yer-tä kuv(r)ag-ka berş-ä bermiş yer-kä *kalan* kodup

(9) snkkyk yyr ny q'l'n yn twdm'tyn s'kyn pyryp qwβ (r)'g
s(a)ŋ(i)gik yer-ni *kalan*-ın tutmadın *säkin* berip kuv(r)ag

(10) q' y'q ' syz pyryp ywryr ''ty m'ty 'rs'r pyz pw
-ka yak-a-sız berip yorır atı matı ärsär biz bu

(11) pytyk t'ky ''tlq c' cyq'y pwdwn l'r nynk kwycwmwz
bitig-täki atl(ı)g-ça çıgay bodun-lar-nıŋ küçümüz

(12) ywq 'wycwn q'l'n lyq yyr ny m ' pyz k' 'ksydm'tyn
yok üçün *kalan-lıg* yer-ni m-ä biz-kä äksitmätin

(13) snkykyk yyr ny t'ryp s'kyn pyrm'tyn kwyc'mys ywlyn t'
s(a)ŋigik yer-ni tarıp *säkin* bermädin küçämiş yolın-ta

(14) pyz pytyk k' 'wd' kyrmys c' pwdwn l'r q'l'n syz qw(r)'g
biz bitig-kä uda kirmiş-çä bodun-lar *kalan-sız* kuβ (r)ag

(15) pyrl' q'yw p'k k' 'ys y k' p'ryp swyz l's'r
birlä kayu bäg-kä eş-i-kä barıp söz-läsär

(16) pyrl' pwlwp swyz l'syr pyz ''p'm pyrwk pw pytyk
birlä bolup söz-läşir-biz apam birök bu bitig-

(17) t'ky swyz tyn q'yw sy y'dl's'r pyz pwdwn q' pyr
-täki söz-tin kayu-sı yadlasar-biz bodun-ka bir

(18) swqwm lwq 'p'd pyryp pwdwn nwnk qyn yn q'
sukum-lug äbät (?) berip bodun-nuŋ kın-ın-ka

(19) t'k'r pyz pw t'mq' pyz pw pytyk t'ky ''tlq kyrmys
tägär-biz bu tamga biz bu bitig-täki atl(ı)g kirmiş-

(20) c' pwdwn l'r nynk 'wl pw t'mq ' twyyn nynk 'wl
-çä bodun-lar-nıŋ ol bu tamg-a toyın-nıŋ ol

(21) pw pytyk ny m'n typyn pwdwn q' ''yytyp pytydym
bu bitig-ni män tibin bodun-ka ayıtıp bitidim

(22) pw t'mq' m'n twm'n nynk 'wl pw t'mq' 'ykycy nynk 'wl
bu tamga män tuman-nıŋ'ol bu tamga ikiçi-niŋ ol

(23) pw t'mq' m'n ''dy y'k' nynk 'wl pw t'mq' m'n 'yqdw nynk 'wl
bu tamga män adı yäkä-niŋ ol bu tamga män ıktu-nıŋ'ol

(24) pw t'mq' m'n 'ynk'l
bu tamga män ıŋal[-nıŋ ol]

Çeviri

(1) Tavuk yılı, birinci ay(ın) yirmi altısında biz İkiçi, Toyın, Tuman, (2) Atı Yeke, Iktu, Kimettü, Semiçe, Kanısatu, Iŋal (3) Yarıçı, Esen Kara, Sambun, Altmış Kaya, Çarır, Umıçı Kanısatu bu nişan benimdir. (4) Kulan Basan, Kıŋdam, Torçı (ve) yakınları, Yıba başta olmak üzere (5) yoksul *kalancı* halklara eskiden beri Çirtin'in (6) ekinli arazisine kadar yerini halk ekip yer başına *kalan* (vergisi) (7) ödeyip halk müşavere edip, *kalan* vergisi olmayan cemaatlere, *kalanlı* (8) yerden cemaate verse, verdiği yere *kalan* (vergisi) koyup (9) manastıra ait yerin *kalan*ını ödemeden *sekin* (vergisi) verip cemaate (10) kirasız verip geçerli adı madı her ne ise, (?) biz bu (11) senetteki adları geçen kadar yoksul halkların, gücümüz (12) olmadığı için *kalan* vergisine tâbi yeri de bize küçültmeden (13) manastıra ait yeri ekip *säkin* (vergisi) vermeden zorladığımız hakkında (14) biz senede uyarak girmiş kadar halklar, *kalansız* cemaat (15) ile hangi bey'e, hanımına varıp söylesek (16) beraber olup söyleşiriz. Eğer bu senet- (17) teki sözden hangisini reddedersek halka bir (18) *sokumluk äbät* (?) verip halkın cezasına (19) razıyız (boyun eğeriz). Bu tamga biz bu senetteki adları geçen (20) halklarındır. Bu tamga Toyın'ındır. (21) Bu seneti ben Tibin halka sorup yazdım. (22) Bu tamga ben Tuman'ındır. Bu tamga İkiçi'nindir. (23) Bu tamga ben Atı Yeke'nindir. Bu tamga ben Iktu'nundur. (24) Bu tamga ben Iŋal'ındır.

UygSB. XXVI Kaymış Sangun'un arazi kiralama belgesi

[T II D149b (U5270), USp. 86, Clark 29, Yamada RH01, Sayit-Yusup 33 (3-1)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) /'βysq'n yyl 'wycwnc / / / / / / / / / / / / / / / / / /
[t]avışgan yıl üçünç / / / / / / / / / / / / / / / / / /

(2) q'ymys s'nkwn q' {...} y'q'q' / / / / / / / / / /
kaymış saŋun ka {...}yakaka / / / / / / / / / /

(3) pwlty · vrq'rd'qy ''c'ry p'k / / / / / / / / / / / / /
boltı · vr(a)hardakı açari bäg / / / / / / / / / / / / /

(4) y'q'q' twttwm y'q'syn / / / / / / / / / / / / / / / /
yakaka tuttum yakasın / / / / / / / / / / / / / / / /

(5) 'lyk qwnpwq' 'wyz wsdw/ / / / / / / / / / / / /
älig kunpoka üz-üşdü[müz] / / / / / / / / / / / / /

(6) n'k/ 'yrdy pyrdy k'ls'r / / / / / / / / / / / / / / / /
näg[ü] *erṭi berṭi* kälsär / / / / / / / / / / / / / / / /

(7) pylm'z m'n m'n ''c'ry pyl/ / / / / /
bilmäz-män män açari bil[ür-män] / / / / / /

(8) p'k p'rs t'nwq qwtl/ / / / / / / / / / / /
bäg bars tanuk kutl[ug] / / / / / / / / / / / /

Çeviri

(1) Tavşan yılı, üçüncü (ay).... (2) Kaymış Saŋun'a.... kiralama için (3) oldu. Manastırdaki Açari beg(den)... (4) kiraladım. Kira bedelini.... (5) elli ipekli kumaşa (kuanpo) kararlaştırdık.... (6) (tarla için) her ne *ert bert* (vergisi) gelse ... (7) sorumlu değilim. Ben Açari sorumluyum... (8) Beg Bars, tanık Kut[lug]...

UygSB. XXVII Kadır Bilge Han'ın Murutluk Manastırına verdiği özel mülkiyet ve vergi muafiyet belgesi

[(T III M 205, (U5317), USp. 88, JW-Li 4.14, Zieme 1981: 237-263]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) qwyn yyl cqs'pt ''y s'kyz 'wtwzq' · mwrwt lwq
koy(ı)n yıl ç(a)hşap(u)t ay säkiz otuzka · murut luk

(2) / /y'dn yq · q'dyr pylk' t'nkry 'ylyk qwty · s'nkykyk
[ar]yad(a)n-ıg · kadır bilgä täŋri elig kutı · saŋigik

(3) / / / · t'pl'q. . . .d. . . .l/p / / /qyrty
/ / / · taplag....d....l/p [yan]gırtı

(4) . . . . . .q s'tqyn ''ltwrwp ·
. . . . . .g satgın alturup ·

(5) . . . . . .d//n · //.y/wd//
. . . . . .d//n·//i/ud//

(6) twrqwcy · tytsw ''y'q q' t'kymlyk · β'ptsw syl'β'nty
turguçı · titso ayag-ka tägimlig · βaptso şilaβanti

(7) p's yn · syl'v'nty l'r q' · l'p twtwp · yyr l'r ynk' ·
baş-ın · şilaβanti-lar-ka · lab tutup · yer-lär-iŋä·

(8) pwrlwq l'r ynk' · ''l/// p'sl'p · n'kw ym' 'yskwc
borluk-lar-ıŋa · *al[ban]* başlap · nägü y(ä)mä işküç

(9) t'kwrtm'kw 'wyz ' · 'wl'm yrlq · pyrtwrw yrlqywq
tägürtmägü üz-ä · ulam y(a)rl(ı)g · bertürü y(a)rl(ı)k(a)yuk

(10) 'rmys · 'wl yrlq t//qync //lm'dyn · syl'β'nty l'r-nynk
ärmiş · ol y(a)rl(ı)g t[ar]kınç [kı]lmadın · şilavanti lar nıŋ

(11) kwnkwl l'r ynk' · 'ys pwlmys yn 'wq' yrlqp · mwrwt
koŋül-lär-iŋä · iş bolmış-ın uka y(a)rl(ı)k(a)p · murut-

(12) lwq ''ry'd'n yq · s'nkykyk pwrlwq y yyr l'r y
-luk aryadan-ıg · saŋigik borluk-ı yer-lär-i

(13) pyrl' · pyzynk qwt 'ydyl'tw yrlqp n'c'k't'ky 'yl
birlä · biziŋ kut idilätü y(a)rl(ı)k(a)p näçäkätägi el

(14) 'ys syz · pyrt syz · p///z syz · tyntswy syz qyltwrw ·
iş-siz · *bert*-siz · b///z-siz · *tintsuy*-sız kılturu ·

(15) p's t' pyz ynk qwtyn t' p's' 'yl k' · 'wlws q'·
baş-ta biz-iŋ kutın-ta basa el-kä · uluş-ka·

(16) pwy'n pyrz wn typ · v'ptsw syl'β'nty · twyyn
buyan berz-ün tep · vaptso şilavanti · toyın

(17) syl'v'nty · qwtdmys ''p' syl'β'nty · nwmd's syl'β'nty
şilavanti · kut(a)dmış apa şilavanti · nomdaş şilavanti

(18) pwy'ncwq syl'β'nty · p's yn syl'β'nty l'r q' · y'nkyrty
buyançog şilavanti · baş-ın şilavanti-lar-ka · yaŋırtı

(19) twtwzwp · pwrlwq y yyr l'r y pyrl' l'p
tutuzup · borluk ı yer lär i birlä lab

(20) twtwp · mwrwt lwq ''ry'd'n t'· twrqwcy · syl'β'nty
tutup · murut luk aryadan ta · turguçı · şilavanti-

(21) l'r-nynk kycyk l'r y s'ly l'r y qwvr'q tyn ·
-lar-nıŋ kiçig-lär-i säli-lär-i kuβrag-tın ·

(22) 'yl tyn · pwdwn tyn · 'ys k' kwyc k' t'rtm'qw
el-tin · bodun-tın · *iş-kä küç-kä* tartmagu

(23) qyltwrw yrlqdmz · pw kwynt' 'yn'ru · mwrwt lwq
kılturu y(a)rl(ı)k(a)d(ı)m(ı)z · bu küntä ınaru · murut-luk

(24) ''ry'd'n yq · pyz-ynk qwt 'ydyl'typ · l'p twt'
aryadan-ıg · biz-iŋ kut idilätip · lab tuta

(25) yrlqwcy · s'nkykyk pwrlwq yyr l'r y pyrl' · β'ptsw
y(a)rl(ı)guçı · saŋigik borluk yer-lär-i birlä · vaptso

(26) syl'β'nty p'sl'p · mwrwt lwq t' twrqwcy syl'β'nty
şilavanti başlap · murut-luk-ta turguçı şilavanti-

(27) l'r · s'ly l'r 'rksynyp · kyrmys twysy 'wyz'
-lar · säli-lär ärksinip · kirmiş tüşi üzä

(28) ''ry'd'n yq 'ydyp s'pyp ''rtmys yn k'nk'syp
aryadan-ıg etip sapıp artmış-ın käŋäşip

(29) 'ysl'tzwn l'r · p'lyq t'qy vrqr y'nklyq s'nkysdβry
işlätzün-lär · balık-takı vr(a)h(a)r yaŋlıg saŋisdvri

(30) s'ly pwlwp · lyβ yym'zwn l'r · pw syl'β'nty l'r ·
säli bolup · liv yimäzün-lär · bu şilavanti-lar ·

(31) p'r 'rkync' · pwl'r 'yl'nzwn l'r · 'rksynzwnl 'r
bar ärginçä · bular ilänzün-lär · ärksinzün-lär ·

(32) pwl'r t' kyn mwny t'k 'wk · ''ry'd'n t' · t'pr'm'dyn
bular-ta ken munı täg ök · aryadan-ta · täprämadin

(33) twrqwcy · syl'β'nty l'r · s'ly l'r 'rksynzwn l'r · p'lyq
turguçı · şilavanti-lar · säli-lär ärksinzün-lär · balık-

(34) t' 'wlws t' twrqwcy qwβr'q q'tylm'z wn pw twrqwcy
-ta uluş-ta turguçı kuvrag katılmaz-un bu turguçı

(35) syl'β'nty l'r t' s'ly /// t' ym' · kyn p'lyq t' 'wlws
şilavanti-lar-ta säli-[lär]-tä ymä · ken balık-ta uluş-

(36) t' twrwp · mwrwt lwq ''ry'd'n yq 'rksynyp ·
-ta turup · murut-luk aryadan-ıg ärksinip ·

(37) t'pr'm'dyn twrqwcy l'r nynk kwnkwl l'r ynk' · 'ys
täprämädin turguçı-lar-nıŋ koŋül-lär-iŋä · iş

(38) qylm'zwn · pw mwrwt lwq ''ry'd'n nynk · pwrlwq ynk'
kılmazun · bu murut-luk aryadan-nıŋ · borluk-ıŋa

(39) q'p · pyrt · pwyz · yyr l'r ynk' tyntswy l'r yn ·
kap · *bert* · böz · yer-lär-iŋä *tintsuy*-lar-ın ·

(40) ts'nkcy ''qycy l'r ''lm'zwn · 'swlw ywlwq pyrym ·
tsaŋçı agıçı-lar almazun · 'şwlw *yulug berim* ·

(41) qw'npw sy kwyncyt k'p'z pwr cwpr' p'sl'p 'yrt
kuanpo-sı künçit käpäz bor çobra başlap *ert*

(42) pyrt ''lm'dyn · 'yskwyc 'ysl'tm'z wn · mwrwt lwq
bert almadın · *iş küç* işlätmäz-ün · murut-luk

(43) ''ry'd'n t' · twrqwcy s'ly l'r k' p'lyq ''rq' syntyn
aryadan-ta · turguçı säli-lär-kä balık arka-sıntın

(44) s'zyn tyn qwβr'q tyn · p'syq t'syk twytwn · qwyny twydwn
şazın-tın kuvrag-tın · *basıg täşig tütün* · koynı *tütün*

(45) 'wty p'sl'p · q'yw ym' 'ys kwyc t'kwrm'dyn · pwrlwq
udı başlap · kayu y(ä)mä *iş küç* tägürmädin · borluk-

(46) ynk' · 'wyk'n k'skwcy l'r · swβcy kyrm'dyn · ''sqw 'wyz
-ıŋa · ögän käsgüçi-lär · suwçı kirmädin · asgu üz-

(47) wm 'ysyq tyrkwk ym' ''lm'zwn · ''nyn pw twt'
-üm ışıg tirgük ymä almazun · anın bu tuta

(48) twrqw pytyk yrlq pyrtwrw yrlqdmz ·
turgu bitig y(a)rl(ı)g bertürü y(a)rl(ı)k(a)d(ı)m(ı)z ·

Çeviri

(1) Koyun yılı, on ikinci ay(ın) yirmi sekizinde Murutluk (2) Manastırını (himaye eden) Kadır Bilge Teŋri İlig hazretleri, manastıra ait (3) ...tekrar.....yeniden (4) .....satın aldırıp (5) ..... (6) (manastırda) duran Titso (ve) saygıdeğer Vaptso Şilavanti (7) önderliğindeki Şilavantilere bağışlayıp, arazilerine, (8) bağlarına *alban* başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (hizmet, iş mükellefiyeti) (9) konulmaması hakkında *ulam yarlıg* (devir-teslim (intikal) fermanı) verilmesini buyur- (10) -muşlar imiş. O yarlık(ın) sıkıntı yaratmadan, Şilavantilerin (rahiplerin) (11) gönüllerine denk olduğunu anlamayı lûtfedip, Murut- (12) -luk Manastırını, manastıra ait üzüm bağları (ve) arazileri (13) ile Majesteleri (hükümdar)ımız lûtfedip sahip kılarak ne zamana kadar ili (14) *işsiz*, *bertsiz* (vergisiz), b///zsiz (?), *tintsuysuz* kıldırarak (15) başta bizim Majestelerinden başlayarak sonra devlete, millete (16) sevap versin deyip Vaptso Şilavanti, Toyın (17) Şilavanti, Kutadmış Apa Şilavanti, Nomdaş Şilavanti (18) Buyançog Şilavanti başta olmak üzere Şilavantilere yeniden (19) teslim edip üzüm bağı (ve) arazileri ile bağışlayıp (20) Murutluk Manastırında duran Şilavanti- (21) -lerin küçükleri, Selileri cemaatinden, (22) ilden, halktan (gelecek) *hizmet* yükümlülüğünün (*iş küç*) yaptırılmamasını (23) sağladık

(buyurduk). Bu günden itibaren Murutluk (24) Manastırını bizim Majesteleri , (bize) sahibi olarak lûtfedip (25) bağışlayıcı, manastıra ait bağları ve yerleri ile Vaptso (26) Şilavanti başta olmak üzere Murutluk'ta duran Şilavanti- (27) ler, Seliler hükmedip (hâkim olup), elde edilen ürünü ile (28) manastırı tertip ve tanzim edip, büyütülmesini görüşüp (29) kullansınlar! Şehirdeki manastır geleneğine uygun kıdemli (30) Seli olup yemek yemesinler! Bu şilavantiler (31) var oldukça (yaşadıkça) bunlar hüküm sürsünler, hâkim olsunlar! (32) Bunlardan sonra bunun gibi manastırda yer değiştirmeden (devamlı) (33) duran Şilavantiler, Seliler hâkim olsunlar! Şehir- (34) -de, köylerde yaşayanlar cemaat karışmasın. Bu duran (35) Şilavantilerden, selilerden de sonradan şehirde, köy- (36) de duranlar olupda Murutluk Manastırına hâkim olurlarsa (37) yer değiştirmeden duranların gönüllerine iş (38) kılmasınlar! Bu Murutluk Manastırının bağından (39) *kap vergisi*, pamuk tarlaları için *tintsuy* (vergilerini) (40) *hazinedarlar* (vergi tahsildarları) almasınlar! 'şwlw (?) *yulug berim* (satış vergisi için) (41) kuanposu (kumaş), susam, pamuk, şarap, giysi (?) başta olmak üzere *ert* (42) *bert* (vergi) almadan, *iş küç* (iş mükellefiyeti) koymasınlar! Murutluk (43) Manastırında yaşayan selilere şehir çevresinden (44) cemaatten *basıg, täşig, tütün* (vergisi) koyunu, (45) *tütün* öküzü başta olmak üzere hiçbir *iş küç* (iş mükellefiyeti) konmadan, bağ- (46) -ına su kesicileri, sucular (su amirleri) girmeden asma üz- (47) -ümlerini, bağ (ve) direk(lerini) dahi almasınlar! Onun için bu ellerinde (48) bulundurmak üzere bu senet yarlığın verilmesini buyurduk.

UygSB. XXVIII Ozmış Togrıl ile Tükel'in Eniçük'e arazi satış belgesi

[3Kr.41, USp. 107, Clark 38, Yamada Sa07, JW-Li 2.12, Sayit-Yusup 7 (1-7)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) 'wd yyl pyrykrmync ''y ykrmy k' · pyz ynk' 'wsmys twqryl
ud yıl biry(e)g(i)rminç ay y(e)g(i)rmi-kä · biz-iŋä oẓmış togrıl-

(2) q' twyk'l k' ywnkl'q lyq /// krk'k pwlwp · cwyk t'ky yyr
-ka tükäl-kä yuŋlak-lık [böz] k(ä)rgäk bolup · çukü-täki yer-

(3) 'ymz ny · 'nycwk 'ycy k' twqwrw twmlytw s'dtymz · s'tyq
-im(i)z-ni · äniçük eçi-kä toguru tumlıtu saṭtım(ı)z · satıg

(4) /// yn /////////tymz · /wykcwnk kydyny ywryr swv-
[böz-in inçä sözläş]tim(i)z · [l]ükçüŋ kedini yorır şuu-

(5) lwq t'mq'lyq ywz yytmys 'ykylyk ywryq pwyz k' k'sys

-lug tamgalıg yụz yetmiş ekilig yorıg böz-kä käsiş-

(6) tymz · pw ywz yytmys pwyz wk · pytyk qylmys kwyn 'wyz'
-tim(i)z · bu y ụz yetmiş böz-üg · bitig kılmış kün üz-ä

(7) m'n 'nycwk twyk'l pyrtym · pyz 'wsmys · twyk'l pyrl' pyr
män äniçük tükäl bertim · biz oẓmış · tükäl birlä bir

(8) 'kswk swz twyk'l ''ldymz pwkwn t' 'yn'rw pw yyr 'wyz' mynk
äksük-süz tükäl aldım(ı)z · bukün-tä ınaru bu yer üz-ä miŋ

(9) twym'n yyl q' t'ky 'nycwk /// 'rklyk pwlz wn · t'pls'r
tümän yıl-ka tägi äniçük <eçi> ärklig bolz-un · tapl(a)sar

(10) 'wyz y twtz wn · t'pl'm's'r ''//n kysy k' 'wytkwrw s'dz wn
öz-i tutz-un · taplamasar a[dı]n kişi-kä ötgürü saṭz-un ·

(11) pyz 'yk'kw nwnk 'ycymz 'ynymz q'/z q'd's ymz ''tyn ym' kym
biz ekägü-nüŋ eçim(i)z inim(i)z ka[m](ı)z kadaş-ım(ı)z aḍın ymä kim

(12) q'yw kysy cm c'rym qylm'z wn ''yytm'z wn 'yz t' mz wnl'r
kayu kişi ç(a)m çarım kılmaz-un ayıtmaz-un iṣ-tä-m(ä)z-ünlär

(13) ''yytq'ly 'ysdkly ywrys'r l'r s'v l'ry ywrym'z wn · t'qy pyrw/
ayıtgalı istäg(ä)li yorısar-lar sav-ları yorımaz-un · takı birö[k]

(14) 'rklyk p'k 'ysy kwycyn twtwp /l'yyn ywl'yyn tys'r l'r · pw
ärklig bäg eşi küçin tutup [a]layın yulayın tesär-lär · bu

(15) 'wq 'wyk'n-t' pw yyr tnkync' 'yky yyr y'r'tw pyryp
ok ögan-tä bu yer t(ä)nginçä eki yer yaratu berip

(16) ywlwp 'lz wn ywld'cy kysy qwr lwq pwlz wn · 'nycwk 'ycy qwr
yulup ạlz-un yuldaçı kişi kor-lug bolz-un · äniçük eçi kor-

(17) swz pwlz wn · pw yyr nynk sycysy 'wynkdwn yynk'q pky p'c'q
-suz bolz-un · bu yer-niŋ sıçısı öŋtün yıŋak b(ä)ki baçak

(18) 'wl'r nynk 'wyk'n · kwyntwn yynk'q twrmys twtwnk nwnk
olar-nıŋ ögän · küntün yıŋak turmış tutuŋ-nuŋ

(19) yyr · kydyn yynk'q ywl · t'qdyn yynk'q p'ky nynk p'c'q
yer · kedin yıŋaq yol · tagtın yıŋaq bäki-niŋ baçaq-

(20) nynk yyr ''tyr'r · p'ky nynk p'c'q nynk q'nqly ywl y pw yyr
-nıŋ yer aḍırar· bäki-niŋ baçak-nıŋ kaŋlı yol-ı bu yer-

(21) nynk ''t'q ''dyz y nynk 'ycyn t' 'wl · pw yyr nynk n'kw ym' 'yrt
-niŋ aḍak adız-ı-nıŋ için-tä ol · bu yer-niŋ nägü ymä *ert-*

(22) (v) y pyrty ywq t'nwq t'rlyq twtwnk t'nwq
-i berti yok tanuk tarlık tutuŋ tanuk

(23) (v) twyzwk t'nwq t'myrcy 'ylcwk pw t'mq' pyz 'wzmys nynk twyk'l nynk
tüzük tanuk tämirçi elçük bu tamga biz ozmış-nıŋ tükäl-niŋ

(24) (v) 'yk'kw nwnk 'wl m'n çykwy twnk ''yydyp pytydym
ekägü-nüŋ'ol män çikuy tuŋ ayıtıp bitidim

(25) (v) cwkw t'ky yyr nynk pytyky 'wl
çukü-täki yer-niŋ bitigi ol

Çeviri

(1) Sığır yılı, on birinci ay(ın) yirmisinde bize, Ozmış Togrıl- (2) -a (ve) Tükel'e kullanılacak pamuklu kumaş gerek olup Çukü'deki yer- (3) -imizi Eniçük Ağabeye doğruca, tamamen sattık. Satış bedeli (için) (4) pamuklu kumaşa şöyle sözleştik. Lükçüŋ pazarında geçerli (olan) damga- (5) -lı (ve) mühürlü yüz yetmiş çift (bağlı) geçerli (?) pamuklu kumaşa anlaş- (6) -tık (kararlaştırdık). Bu yüz yetmiş pamuklu kumaşı senet yapılan günde (7) ben Eniçük bir eksiksiz verdim. Biz Ozmış (ve) Tükel birlikte (8) hiç eksiksiz tamamen aldık. Bugünden itibaren bu yere bin, (9) on bin yıla kadar Eniçük eçi sahip olsun! İsterse (10) kendisi tutsun, istemezse başka kişiye doğruca satsın. (11) Biz ikimizin ağabeyimiz, küçük kardeşimiz akrabamız ve başka hiç (12) kimse itiraz etmesin, sormasın, istemesinler! (13) Sormak için, istemek için hareket ederlerse sözleri geçmesin. Ve eğer (14) nüfuzlu bey, hanım zor kullanıp alayım, kullanayım deseler, tam bu (15) nehirde bu yer dengince iki yer düzenleyip verip (16) satın alsın. Satın alacak kişi zarardan sorumlu olsun. Eniçük ağabey zarardan sorumlu (17) olmasın. Bu yerin (toprağın) sınırı doğu tarafı Beki (ve) Baçak (18) onların nehiri, güney tarafı Turmış Tutuŋ'un (19) yeri, batı tarafı ise, kuzey tarafı Beki'nin, Baçak- (20) -ın yeri ayırır. Beki'nin Baçak'ın kağnı yolu, bu yer- (21) -in ayağ(ı) küçük tarlanın içindedir. Bu yerin hiçbir *ert* (22) (v) *bert* (vergisi) yok. Tanık Tarlık Tutuŋ, tanık (23) (v) Tüzük, tanık Temirçi İlçük. Bu tamga biz Ozmış'ın (ve) Tükel'in, (24) (v) ikimizindir. Ben Çıkuy Tuŋ sorup yazdım. (25) (v) Çukü'deki yerin senedidir.

UygSB. XXIX Ozmış ve Tükel'in Basa Togrıl'a arazi satış belgesi
[3Kr.39, USp. 108, Clark 39, Yamada Sa06, JW-Li 2.13, Sayit-Yusup 6 (1-6)]

(1) t'vysq'n yyl pyrykrmync /y / / / / / (.) / / (. .) / / / m'nk'
tavışgan yıl biry(e)g(i)rminç [a]y/ / / / / (.) / / (. .) / / / maŋa

(2) /z mys q' twyk'l k' pyz / / / / / / / / ywnkl'q lyq pwyz kr / / /
[o]z-mış-ka tükäl-kä biz [ekägü-kä] yuŋlak-lık böz k(ä)r[gäk]

(3) / /lw/ tykw 'wyk'n d'ky ''l'c / / / / /k/ / / / (. . . .)yly 'w/(.)/ /y / / / / /
[bo]lu[p] tigü (taykü?) ögän-däki alaç/ / / / /k/ / / / (. . . .)yly 'w/(.)/ /y / / / / /

(4) ''l'cwsy pyrl' · p's' twqryl/ / / / / / / / twmlydw s/ / / / / / / / / / /
alaçusı birlä · basa togrıl[-ka toguru] tomlıṭu s[attımız. satıg] / / / /

(5) pwyz wk 'ync' swyz l'sdymz lw/ /wnk kydyn ynt' ywryr swv
böz-üg inçä söz-läşdim(i)z lü[kç]üŋ kidin-intä yorır şuu-

(6) lwq t'mq' lyq · 'wyc 'wt/ / / / /yk pwyz ynk' k'z ysdymz · pw
-lug tamga-lıg · üç ot[uz ekil]ik böz-iŋä käz-iştim(i)z · bu

(7) 'wyc'wtwz pwyz wk pyty/ / / /mys kwyn 'wyz ' mn p's'
üç otuz böz-üg biti[g kıl]mış kün üz-ä m(ä)n basa

(8) twqryl twyk'l pyrtym · pyz / / / / / twyk'l pyrl' · pyr 'kswk swz twk'l
togrıl tükäl bertim · biz [Ozmış] tükäl birlä · bir äksük-süz tükäl

(9) ''ltymz pw kwyn t' y/ / / / / / / / /z' mynk twym'n yyl q'd'ky
altım(ı)z bu kün-tä ı[narulu yer] / / / / / [ü]zä miŋ tümän yıl-ka tägi

(10) p's' twqryl 'rklyk pwlz w/ /'pl's'r 'wyz y twtz wn t'pl'm'
basa togrıl ärklig bolz-u[n] [t]aplasar öz-i tutz-un taplama-

(11) s'r ''dyn kysy k' 'wyt/ / / / s'tz-wn · pyz 'ykykw nwnk
-sar adın kişi-kä öt[kürü] satz-un · biz ekigü-nüŋ

(12) 'ycymz 'ynymz q'mz q'd's ymz ''dyn ym' kym q'yw kysy · c'm
eçim(i)z inim(i)z kam(ı)z kadaş-ım(ı)z adın ymä kim kayu kişi · çam

(13) c'rym qylm'z wn ''yydmz wn / / / /m'z wn l'r ''yydqly 'ysl'kly
çarım kılmaz-un ayıtm(a)z-un [is-tä]-mäz-ün-lär ayıtg(a)lı işläg(ä)li

(14) / / / / l'r (. . . . .) / / / / / t'qy pyrwk 'rklyk p'k
/ / / /-lär (. . . . .) / / / / / takı birök ärklig bäg

(15) 'ysy kwycyn twtwp ''l'yyn ywl'yyn tys'r l'r pw 'wq
eşi küçin tutup alayın yulayın tisär-lär bu ok

(16) 'wyk'nt' pw yyr t'nkyc' 'yky yyr y'r'dw pyryp ywlwp ''lz wn ·
ögäntä bu yer tängi<n>çä eki yer yaratu berip yulup alz-un ·

(17) ywlt'cy kysy qwrlwq pwlz wn /'s' twqryl qwrswz pwlz wn · pw yyr
yultaçı kişi korlug bolz-un [b]asa togrıl korsuz bolz-un · bu yer-

(18) nynk sycysy 'wynkdwn yynk'/ pwrq'n qwly nynk 'wyrdkwn
-niŋ sıçısı öŋdün yıŋa[k] burkan kulı-nıŋ örtgün

(19) kwyndyn yynk'q 'wlwq ywl · kydyn yynk'q t'nqwt nwnk yyr
kündin yıŋak ulug yol · kidin yıŋak tangut-nuŋ yer

(20) t'q tyn yynk'q pwy'ncwq nwnk 'wyrdkwn ''dyr'r · pw yyr nynk
tag-tın yıŋak buyançuk-nuŋ örtgün adırar · bu yer-niŋ

(21) n'kw ym' 'rty pyrty ywq t'nwq swβ v'n twtwq t'nwq
nägü y(ä)mä *erti berti* yok tanuk suvan tutuk tanuk

(22) kwyc p'q lyq t'nwq pwrq'n qwly β'zyr twnk' pw t'mq'
küç bag-lıg tanuk burkan kulı vaz-ır tonga bu tamga

(23) pyz 'wsmys nynk twyk'l nynk 'ykykw nwnk 'wl mn cykwy twnk ''yydyp pytym
biz ozmış-nıŋ tükäl-niŋ ekigü-nüŋ ol m(ä)n çikuy tuŋ ayıtıp biti<ti>m

Çeviri

(1) Tavşan yılı, on birinci ay.....bana (2) Ozmış'a (ve) Tükel'e biz (ikimize) kullanılacak pamuklu kumaş gerek (3) olup Tigü nehrindeki kulübe..... (4) kulübesi ile Basa Togrıl'a doğruca tamamen s[attık. Satış] (5) pamuklu kumaşını şu şekilde sözleştik: Lükçüŋ pazarında geçerli işaret- (6) -li (ve) damgalı yirmi üç (tane) ikili pamuklu kumaşına anlaştık. Bu (7) yirmi üç pamuklu kumaşı senet yapıldığı günde ben Basa (8) Togrıl eksiksiz verdim. Biz... (Ozmış ve) Tükel birlikte hiçbir eksiksiz, tam olarak (9) aldık. Bu günden itibaren yer üstünde bin, on bin yıla kadar (10) Basa Togrıl sahip olsun. İsterse kendisi tutsun, istemezse (11) başka kişiye doğrudan satsın. Biz ikimizin, (12) ağabeyimiz, küçük kardeşimiz akrabamız ve başka her kim olursa olsun itiraz (13) etmesinler, sormasınlar, istemesinler! Sormak için (14) ....ler ....dahi eğer nüfuzlu bey, (15) hanım zor yoluyla tutup alayım, satayım deseler, tam bu (16) nehirde bu yer dengince iki yer düzenleyip satıp alsın. (17) Satın alacak kişi zarardan sorumlu olsun. Basa Togrıl zarardan sorumlu olmasın. Bu yer- (18) -in

sınırı, doğu tarafı Burkan Kulu'nun harman yeri, (19) güney tarafı büyük yol, batı tarafı Tangut'un yeri, (20) kuzey tarafı Buyançuk'un harman yeri ayırır. Bu yerin (21) hiçbir *ert bert* (vergisi) yok. Tanık Suvan Tutuk, tanık (22) Küç Baglıg, tanık Burkan Kulı, Vezir Tonga. Bu tamga (23) biz Ozmış'ın (ve) Tükel'in, ikimizindir. Ben Çikuy Tuŋ sorup yazdım.

UygSB. XXX Ozmış ve Basa Togrıl'ın yapılacak işlerle ilgili ödeme anlaşması

[3Kr. 33a, USp. 111, Clark 79, Yamada Mi04; JW-Li 6.10, Sayit-Yusup 95 (9-4)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) twnkwz yyl 'wnwnc ''y ''lty ykrmy
toŋuz yıl onunç ay altı y(e)g(i)rmi-

(2) k' m'n 'ws mys twqryl 'ynym p's'
-kä män oz-mış togrıl inim basa

(3) twqryl pyl'ky ''lys pyrys tylt'q
togrıl biläki alış beriş tıltag-

(4) ynt' qyt'y y'l'v'c 'lp twrmys
-ınta kıtay yalavaç alp turmış

(5) 'wl'r 'wyz kynt' tysyp ''lym pyrym
olar üş-kintä tişip *alım berim*

(6) 'wyz wsdwmwz m'n 'wz mys twqryl
üz-üşdümüz män oz-mış togrıl

(7) kyn 'wyndwn p's' twqryl q'
kin öŋdün basa togrıl-ka

(8) kym nynk q'yw nynk kwycyn
kim-niŋ kayu-nıŋ küçin

(9) twtwp c'm c'rym qyls'r m'n
tutup çam çarım kılsar-män

(10) y's' t'qy qyyyn q' t'kyr
yasa-takı kıyın-ka tägir-

(11) m'n t'nwq 'lp twrmys t'nwq
-män tanuk alp turmış tanuk

(12) y'p twqryl m'n p'c'q 'wz mys
yap togrıl män baçak oz-mış

(13) twqryl q' ''yytyp pytydym
togrıl-ka ayıtıp bitidim

(14) pw tmq' m'n 'wz / / / twqryl nynk 'wl
bu t(a)mga män oz-[mış] togrıl-nıŋ ol

Çeviri

(1) Domuz yılı, onuncu ay(ın) on altısın- (2) da ben Ozmış Togrıl, küçük erkek kardeşim Basa (3) Togrıl ile olan alışveriş sebebin- (4) den Kıtay Yalavaç (ve) Alp Turmış (5) onlar huzurunda konuşup *alım berim* (vergileri için) (6) anlaştık. Ben Ozmış Togrıl (7) sonra önden Basa Togrıl'a (8) her hangibirinin gücüne (9) güvenip itiraz etsem (10) yasadaki cezaya razıyım. (11) Tanık Alp Turmış, tanık (12) Yap Togrıl, ben Baçak, Ozmış (13)Togrıl'a sorup yazdım. (14) Bu damga ben Ozmış'ındır.

UygSB. XXXI Yuka'nın alacağına karşı verdiği teminat senedi

[3Kr.31a, USp. 112, Clark 72, Yamada Mi07, Sayit-Yusup 98 (9-7)]

(1) qwyn yyl cqspwt ''y ykrmy k' m'n ywq'
koy(ı)n yıl ç(a)hş(a)put ay y(e)g(i)rmi-kä män yuka

(2) p's' twqyl nynk s'vyk pwyrt pyl'
basa tog<r>ıl-nıŋ sävig bürt bilä-

(3) ky c'm lyq 'dkw qwtwrwl mys 'wl'r pyl'
-ki çam-lıg ädgü kuturul-mış olar bilä

(4) pydyk qylyp pyrmys ''syq lyq kwymws
bitig kılıp bermiş asıg-lıg kümüş-

(5) tyn p's' twqyl nynk p'syq q' t'k
-tin basa tog<r>ıl-nıŋ *basıg*-ka täg-

(6) mys s'kyz sytyr kwymwswk m'n ywq '
-miş säkiz sıtır kümüş-üg män yuk-a

(7) ''ltym 'wynk pytykyn tytp p's' twqyl
altım öŋ bitigin tıt(ı)p basa tog<r>ıl-

(8) q' c'mym ywq 'wyzk' 'wn lwq l'rynt'
-ka çamım yok özgä on-luk-larında

(9) c'mym 'wyswlm'ywk k' 'wynk pytykyn
çamım üzülmäyük-kä öŋ bitigin

(10) pyrm'tym t'nwq t(.)mw(.)y t'nwq pwl't
bermätim tanuk t(.)mw(.)y tanuk bulat

(11) pw t'mq' m'n ywq' nynk 'wl
bu tamga män yuka-nıŋ ol

Çeviri

(1) Koyun yılı, sonuncu ay(ın) yirmisinde, ben Yuka (2) Basa Togrıl'ın Sevig Bürt ile (3) davalı olan Edgü (ve) Kuturulmış, onlar ile (4) senet yapıp verdiği faizli gümüş- (5) ten Basa Togrıl'ın *basıg* (vergisine) ait (6) sekiz *sıtır* gümüşü ben Yuka (7) aldım. Önceki senedi yırtıp Basa Togrıl- (8) a itirazım yok. Başka onluklarında (9) itirazım(ın) iptal olmayacağı (için) önceki senedi (10) vermedim. Tanık T..., tanık Bulat. (11) Bu tamga ben Yuka'nındır.

UygSB. XXXII Köleleri evlenen Utuz ile Toyınçuk'un anlaşma belgesi

[T II Çigtim 7 (U5242), USp. 73+81; Yamada Mi02, Clark 62, JW-Li 1.8, Arat 1964: 64-65, Sayit-Yusup 93 (9-2)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) p'rz yyl twqwz wnc ''y ''lty 'wtwz q'
barş yıl tokuz-unç ay altı otuz-ka

(2) pyz 'wtwz nwnk p'ltwr ''tlq tmyrc/
biz utuz-nuŋ baltur atl(ı)g t(ä)mirç[i]

(3) q'r'p's twyyn cwq nwnk ''/ /ylyq
karabaş toyın-çuk-nuŋ a[y s]ılıg

(4) / /lq ''pcy q'r'p's pwyzcy pw 'yk'kw
[at]l(ı)g 'äbçi karabaş bözçi bu ekägü

(5) p'k'r l'r ynk' ''yytm'tyn 'r ''pcy
bägär-lär-iŋä ayıtmaḍın är 'äbçi

(6) pwlmys l'r kyn m'n twyyn cwq
bolmış-lar ken män toyın-çuk

(7) 'wtwz pyl' 'sytyp ''tyrm'tyn
utuz bilä äşiḍip aḍırm(a)ḍın

(8) twyyn cwq nwnk ''pcy qr'p's nynk
toyın-çuk-nuŋ 'äbçi k(a)rabaş-nıŋ

(9) pyrtyn twyyn cwq 'wq ''lyr mn ·
*bert*in toyın-çuk ok alır-m(ä)n ·

(10) m'n 'wtwz nwnk tmyrcy qr'p's nynk
män utuz-nuŋ t(ä)mirçi k(a)rabaş-nıŋ

(11) pyrtyn m'n 'wtwz 'wq ''lyr m'n · m'n
*bert*in män utuz ok alır-män · män

(12) 'wtwz qwlwm nwnk n'kw ''rs'r p'r
utuz kulum-nuŋ nägü 'ärsär bar

(13) typ twyyn cwq q' ''pcy k' c'm qylm'z
tep toyın-çuk-ka 'äbçi-kä çam kılmaz-

(14) m'n · m'n twyyn cwq m'nynk kwynk nwnk n'kw
-män · män toyın-çuk mäniŋ küŋ-nüŋ nägü

(15) ''rs'r p'r typ 'wtwz q' qwl q'
'ärsär bar tep utuz-ka kul-ka

(16) c'm qylm'z m'n t'nwq s'ryq t'nwq c'ysw
çam kılmaz-män tanuk sarıg tanuk çaysu

(17) t'nwq 'wytwk'n tmyr pw tmq' pyz 'yk'kw
tanuk ötükän t(ä)mir bu t(a)mga biz ekägü-

(18) nwnk 'wl m'n mwnqwl pwq' 'yytyp pytydym
-nüŋ ol män mongol buka ayıtıp bitidim

Çeviri

(1) Kaplan yılı, dokuzuncu ay(ın) yirmi altısında, (2) biz Utuz'un Baltur adlı demirci (3) kölesi (ile) Toyınçuk'un Ay Sılıg (4) adlı dokumacı kadın kölesi, bu

ikisi (5) beylerine sormadan koca (ve) karı (6) olmuşlar. Sonra ben Toyınçuk (7) Utuz ile işitip (onları) ayırmadan (8) Toyınçuk'un kadın kölesinin (9) *bert* vergisini (ben) Toyınçuk alırım. (10) Ben Utuz'un demirci kölesinin (11) *bert* vergisini de ben Utuz alırım. Ben (12) Utuz kulumun nasıl ise olmuş (13) deyip Toyınçuk'a (ve) kadına itiraz etmem. (14) Ben Toyınçuk benim kölem nasıl (15) ise olmuş deyip Utuz'a (ve) kölesine (16) itiraz etmem. Tanık Sarıg, tanık Çaysu (17) tanık Ötüken, tanık Temir. Bu tamga biz ikimiz-(18) -indir. Ben Mongol Buka sorup yazdım.

UygSB. XXXIII Arazi kiralama belgesi

[İstanbul 8, Yamada Mi32, Sayit-Yusup123 (9-32)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) / / / / / / / / / / / / qlylyq(?)(.) / / / /
/ / / / / / / / / / / / klılıg (?)(.) / / / /

(2) / / / / / / / y'zyq (?) ''rt (?) t/ / / / / /
/ / / / / / / yazık (?) art (?) t/ / / / / /

(3) / / / / /p'dwk ''dyz twyrt
/ / / / bädük aṭız tört

(4) / / / / /(. .)wq q' twdtwm pw
/ / / / /(. .)uk-ka tuṭtum bu

(5) / / / / / /'pyz (?) y'q(?)'nkyz (. . .)t/ /
/ / / / / /abız(?) yak(?)äŋiz (. . .)t / /

(6) / / / / / /rym (?) p'dwk ''dyz nynk
/ / / / / /rim (?) bädük adız-nıŋ

(7) / / /(. .)/(. .) 'wyl'swr pyz(?)
/ / /(. .)/(. .) üläşür-biz(?)

(8) / / / / p'dwk ''dyz 'wyc k(. . . .) nynk (?)
/ / / /bädük aṭız üç k(. . . .) nıŋ (?)

(9) / / /yn (?) ''lyr ''qyz (?) twd' (?)
/ / /ın (?) alır agız (?) tuda (?)

(10) / / / / / /(.)ky ''dyz yyr nynk byrym
/ / / / / /(.)ki aṭız yer-niŋ *berim*

(11) / / / / / /kl/ / /(?) yyr nynk pyrym-t'(?)
/ / / / / /kl/ / /(?) yer-niŋ *berim*-tä (?)

(12) / / / / / pylwr pyz t'nwq t's twl' (?)
/ / / / / bilür-biz tanuk taş tola (?)

(13) / / / / / / /(.) pw nys'n m'n m'nkkw nynk-'wl
/ / / / / / /(.) bu nişan män mäŋgü-niŋ'ol

(14) / / /(. .)s/ /(. . . .) m'n 'rt (?) ''lyp py(..)
/ / /(. .)s/ /(. . . .) män art(?) alıp bi(..)

(15) / / /(. . . . .)k y'n' (?) m'n m'nkw pylwr m'n
/ / /(. . . . .)k yänä(?) män mäŋgü bilür-män
a ögdi(?) / / / /
b bakar / / / / / /
c üç (?) / / / / /

UygSB. XXXIV Kumar Togrıl'ın borç kayıtları
[Ot. Ry. 1415a-b, Clark 127, JW 5.11]

Yazı çevrimli metin

A

(1) ku[mar] togrıl-nıŋ *ber[im* k]ılmış ötügi käd bört

(2) saŋun-takı üç (?) miŋ kuanpo .....k(ä)lmiş-tä tägin t(ä)ŋrim-kä

(3) ek[i] miŋ kuanpu bögrä saŋun-ka üç yüz kuanpo

(4) kast(a)ŋ saŋun-ka eki yüz kuanpo · bu tavar alıp

(5) bergüçi y(i)gädmiş oglan-ka [ye]ti yüz älig kuanpo · käd

(6) kutlug saŋun-ka bir küp [ka]tık bor k[oş]up berti · bu

(7) ok kuanpo-nı algu-ta beş-balık-takı bäglär-kä yüz

(8) altmış koçu böz-i alıp tapış bermiş · bu tapış almış

(9) bermiş-kä ävtin iltmiş tav[ar] (?) ötügi eki kap yavlak

(10) bor yana beş y(e)g(i)rmi yeti t[as] (?) böz beş inçkä böz (·)

(11) sünçitäki bir küp bor · satıgı üç yüz otuz kuanpo

(12) -nuŋ şıgın tutup koçu b[öz]-in alıp kumar togrıl beş-balık

(13) -ta *berim*in-kä bermiş yana bi[r] y(e)g(i)rmi täng käpäz bu ok *berim*-kä

(14) bergü iltyük ärti · kumar togrıl beş-balık-tın k(ä)l-miş-tä

(15) *berim* arttı tep kälip yana yüz täng käpäz alımçı-sı

(16) k(ä)lti · yana ülüş üläşü-kä yegädmiş oglan alıp k(ä)lti tägin

(17) t(ä)ŋrim kutıŋa miŋ beş yüz kuanpo yegädmiş oglan

(18) -ka miŋ tört yüz kuanpo ıduk bägkä yeti yüz

(19) kuanpo · bögrä sangun-ka üç yüz altmış kuanpo kul

(20) bay-ka yüz yetmiş kuanpo üç ulug töşäk eki

B

(21) tatar töşäk beş töşäk bir çamgak (?) bir tämür kürg(ä)k

(22) eki ärtü (?) yigädmiş oglan bir yagak körkä altı

(23) bu beş töşäk-niŋ çamgak-nıŋ tämir kürgäk

(24) yagak körkä-niŋ kuanpo şıgın tutup beş yüz

(25) kuanpo boltı · kodı bü/öküp [tok]uz miŋ beş yüz y(i)g(i)rmi

(26) kuanpo boltı · käd bürt saŋun-ta üç miŋ kuanpo

(27) altı · bu käd bürt saŋun-nuŋ üç miŋ kuanpo

(28) taş ol · kumar togrıl-nıŋ eki yıl-tın berü munça

(29) *berim* kılu täginti ·

Çeviri

A (1) Kumar Togrıl'ın *berim* (borç) yaptığı listesi (kaydı): Ked Bört (2) Sangun'daki üç bin keten kumaş... geldiğinde Tegin Teŋrim'e (3) iki bin keten kumaş, Bögre Sangun'a üç yüz keten kumaş, (4) Kastaŋ Sangun'a iki yüz keten kumaş, bu ipekli kumaşı alıp (5) veren Yigedmiş Oglan'a yedi yüz elli keten kumaş, ked (?) (6) Kutlug Sangun'a bir küp keskin (?) şarap ayarlayıp verdi. Bu (7) da keten kumaşı almak için Beş balık'taki beylere yüz (8) altmış Koçu pamuklu kumaşı alıp karşılıklı güvence vermiş. Bu güvence alıp (9) vermesi için evden gönderdiği mal, listesi iki kap sert (10) şarap, yine on beş yiti (?) *tas* (ölçü birimi) pamuklu kumaş, beş ince pamuklu kumaş, (11) Sünçi'deki bir küp şarap, satış (değeri) üç yüz otuz keten kumaş- (12) -ın şıgın tutup (?) koçu pamuklu kumaşını alıp Kumar Togrıl Beş Balık- (13) -taki *berim*'ine vermiş. Yine on bir *teng* pamuk bunu da *berim*'e (14) vermek için gönderdik idi. Kumar Togrıl Beş

Balık'tan geldiğinde (15) *berim* arttı deyip gelip yine yüz *täng* pamuk *alımçısı* (16) geldi. Yine hisse bölüşmeye Yegedmiş Oglan alıp geldi. Kutlu Tegin (17) Teŋrim'e bin beş yüz keten kumaş, Yegedmiş Oglan- (18) -a bin dört yüz keten kumaş, Iduk Beg'e yedi yüz (19) keten kumaş, Bögre Sangun'a üç yüz altmış keten kumaş, Kul (20) Bay'a yüz yetmiş keten kumaş, üç büyük döşek (yatak) iki **B** (21) Tatar döşeği, beş döşek bir ağaç kutu (?) bir demir kürek (22) iki ertü (?) Yegedmiş Oglan bir ceviz masa aldı. (23) Bu beş döşeğin, çamgak'ın, demir kürek, (24) ceviz masanın keten kumaşı şıgın tutup (?) beş yüz (25) keten kumaş oldu. Tamamı dokuz bin beş yüz yirmi (26) keten kumaş oldu. Ked Bört Sangun'dan üç bin keten kumaş (27) aldı. Bu Ked Bürt Sangun'un üç bin keten kumaş(ından) (28) hariçtir. Kumar Togrıl iki yıldan beri bunca (29) *berim* (borç) yaptı.

UygSB. XXXV Arazi satış belgesi

[SJ Kr. IV/699 (Inv. 1952g. 3446), Clark 37, Yamada Sa09, Sayit-Yusup 9 (1-9)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) k/yskw yyl pyr ykrmync ''y ''l/ / / / / /q' pyz twlw qy '
k[ü]skü yıl bir y(e)g(i)rminç ay al[tı yaŋı]-ka biz tolu k(a)y-a

(2) m/ / / / / /wq 'ync qy ' mysyr p'sl'p / / / / /l'r q' 'wn 'wynkdwn yn
m[ısır ul]ug inç k(a)y-a mısır başlap [onluk]lar-ka on öŋdün-in-

(3) d' pwyz k'rk'k pwl/ / / / / / /k'(?) (. .l) / / /(.) q'l'n cymyz (?) t'k/ / /p
-dä böz kärgäk bol[up] / / / / / /kä(?) (..L)/ / /(.) *kalan-çı*mız (?) täg/ / /p

(4) p'ryp ywryr q'l'n y ywz p'synd' qy 'sky / /(. .) my pyz 'wn lwq l'r
barıp yorır *kalan*-ı yụz başında-kı äski //(..)MY biz on-luk-lar-

(5) q' q'lmys 'wycwn 'wyd'y 'ylcy k' twnkwz yyl pyz nynk 'wn / /(.) k'lmys
-ka kalmış üçün üday elçi-kä toŋuz yıl biz-niŋ on //(.) kälmiş

(6) p'k lyk pyr kwyp pwr t'km'ywk 'wycwn (.)/ / /(.)lyq y pyl/ / /ywz
bäg-lik bir küp bor tägmäyük üçün (.)///(.)lık-ı PYL/ / /yụz

(7) 'yky / / / / / /wyz / / /(.) (....) qy py(..)pyrkw (?)/ / / / / / / / qy / / /(.)
eki [bag-lıg] [b]öz / / /(.) (....)-kı PY(..) bergü (?)/ / / / / / / /-kı / / /(.)

(8) swdw 'wyk'n t'ky pyr 'kyn yyr yn qwws tmwr p'qsy tyn 'wswn q'ry
sodu ögän-täki bir äkin yer-in kuus t(ä)mür bahşı-tın uzun karı

(9) pyl' 'wdwz t's pwyz 'ylykd' ''lyp twqwrw twmlydw s'dtymyz
bilä oṭuz tas böz eligdä alıp toguru tomlıṭu saṭṭımız bu yer

(10) s'dyq y 'wdwz t's pwyz ny pytyk qylmys kwyn 'wyz ' m'n qwws tmwr
saṭıg-ı oṭuz tas böz-ni bitig kılmış kün üz-ä män kuus t(ä)mür

(11) twyk'l pyrtym pyz twlw qy ' mysyr 'wlwq 'ync qy ' mysyr p'sl'p 'wn
tükäl bertim biz tolu k(a)y-a mısır ulug inç k(a)y-a mısır başlap on-

(12) lwq l'r ym' pyr qw/m'tyn twyk'l s'n'p ''ltymyz pw yyr nynk sycy sy
-luk-lar ymä bir ko[d]matın tükäl sanap altımız bu yer-niŋ sıçı-sı

(13) 'wynkdwn y qwl qy ' qwpwz nynk yyr kwyndn y 'wlwq 'wyk'n kydyn y qwws
öŋdün-i kul k(a)y-a kopuz-nıŋ yer künd<i>n-i ulug ögän kidin-i kuus

(14) p'qsy nynk 'wq yyr t'qdyn y m ' 'wyk'n ''dyr'r pw twyrt sycy
bahşı-nıŋ ok yer tagdın-ı m-a ögän adırar bu tört sıçı

(15) 'ycynd'ky pyr ''kyn yyr k' / / / /t'ky qwws t'mwr p'qsy 'rklyk
içindäki bir äkin yer-kä [bitig]-täki kuus tämür bahşı ärklig

(16) pwlz wn tpl's'r 'wyz y twdswn tpl'm's'r ''dyn kysy k' 'wydkwrw
bolzun t(a)plasar öz-i tuṭzun t(a)plamasar adın kişi-kä öṭkürü

(17) s'dswn pw yyr k' kym kym m ' pwlwp c'ml'm'swn l'r ''p'm pyrwk
saṭzun bu yer-kä kim kim m-ä bolup çamlamaẓun-lar apam birök

(18) 'rklyk p'k 'ysy kwyc yn twdwp ''l'yyn typ c'ml's'r l'r pw 'wyk'n
ärklig bäg eşi küç-in tuṭup alayın tep çamlasar-lar bu ögän

(19) 'wyz ' swβ'q lyq pw yyr tnkync' 'yky yyr pyryp ywlwp 'lswn l'r
üzä suvak-lıg bu yer t(ä)ngınçä eki yer berip yulup alẓun-lar

(20) ywld'cy kysy qwrlwq pwlz wn pw pytyk twd' qwws tmwr p'qsy
yuldaçı kişi korlug bolz-un bu bitig tuṭa kuus t(ä)mür bahşı

(21) qwrswz pwlz wn tnwq pwy'n qy ' tnwq ''q'c pw nys'n
korsuz bolz-un t(a)nuk buyan k(a)y-a t(a)nuk agaç bu nişan

(22) t'mq ' pyz qwl qy ' mysyr 'ync qy ' y'n ' mysyr p'sl'p 'wn lwq
tamg-a biz kul k(a)y-a mısır inç k(a)y-a yän-ä mısır başlap on-luk-

(23) l'r nynk 'wl m'n c'tyr pw pytykd'ky ''tlq c' pys 'yn kysy l'r
-lar-nıŋ ol män çatır (?) bu bitigdäki atl(ı)g-ça beş {in} kişi-lär-

(24) k' 'wyc q'd' 'ynck' ''yydyp pytykyl tymys k' pytydym
-kä üç kaṭa inçkä ayıṭıp bitigil temiş-kä bitidim

(25) pw nys'n m'n tnwq pwy'n qy ' nynk 'wl
bu nişan män t(a)nuk buyan k(a)y-a-nıŋ'ol

(26) pw nys'n m'n tnwq twlw qy ' nynk 'wl
bu nişan män t(a)nuk tolu k(a)y-a-nıŋ'ol

(27) pw nys'n m'n tnwq ''q'c nynk 'wl
bu nişan män t(a)nuk agaç-nıŋ'ol

Çeviri

(1) Fare yılı, on birinci ay(ın) altıncı gününde biz Tolu Kaya (2) Mısır, Ulug, İnç Kaya, Mısır başta olmak üzere, onluklara önceden on (3) pamuklu kumaş gerek olup ....ke....*kalançı*mız ... (4) varıp yürürlükte olan *kalan* (vergisini) yüz başındaki eski...biz onluklara (5) kaldığı için Üdey Elçi'ye domuz yılında bizim on....gelmiş (6) bey için bir küp şarap ulaştırmadığımız için.....yüz (7) iki bohçalı pamuklu kumaş.....vermek için..... (8) Sodu nehrindeki bir ekin yerini Kuus Temür Bahşı'dan uzun ölçü (9) ile otuz *tas* (ölçü birimi) pamuklu kumaşı elden alıp doğruca tamamen sattık. Bu yer(in) (10) satış bedeli otuz *tas* pamuklu kumaşı senet yapıldığı günde ben Kuus Temür (11) eksiksiz verdim. Biz Tolu Kaya, Mısır, Ulug, İnç Kaya, Mısır başta olmak üzere on- (12) luklar (onlu birlik üyeleri) bir tane bile koymadan (ayırmadan) eksiksiz sayıp aldık. Bu yerin sınırı (13) doğusu Kul Kaya Kopuz'un yeri, güneyi büyük nehir, batısı Kuus (14) Bahşı'nın yeri, kuzeyi de nehir ayırır. Bu dört sınır (15) içindeki bir ekin yere senetteki Kuus Temür Bahşı sahip (16) olsun. İsterse kendisi tutsun, istemezse başka kişiye doğrudan (17) satsın. Bu yere her kim olursa olsun itiraz etmesinler. Eğer (18) nüfuzlu bey, hanım gücünü kullanıp alayım deyip itiraz ederlerse, bu nehir (19) üzerinde suyla çevrili bu yer gibi iki yer satın alıp alsınlar. (20) Satın alacak kişi zarardan sorumlu olsun. Bu senedi tutarak Kuus Temür Bahşı (21) zarardan sorumlu olmasın. Tanık Buyan Kaya, tanık Agaç. Bu nişan, (22) damga biz Kul Kaya, Mısır, İnç Kaya ve Mısır başta olmak üzere onluk-(23) larındır. Ben Çatır bu senetteki adları geçen beş kişi- (24) ye üç defa iyice sorup yaz dendiği için yazdım. (25). Bu nişan ben tanık Buyan Kaya'nındır. (26) Bu nişan ben tanık Tolu Kaya'nındır. (27) Bu nişan ben tanık Agaç'ındır.

UygSB. XXXVI Baçak'ın Bedrüz'e köle satış belgesi

[SJ M/6, Inv.1952g. 4176, Clark 57; Yamada Sa29, Sayit-Yusup 29 (1-29)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) //// /yl ''r'm ''y pyr ynkyq ' q' m'nk' /////
//// [y]ıl aram ay bir y(a)ŋık-a-ka maŋa /////

(2) ///////// lyq pwyz k'rkk pwlwp p'/ /wyz tyn
/ / [yuŋlak]-lık böz kärg(ä)k bolup bä[dr]üz-tin

(3) 'l/ / /// p'q lyq pwyz ''lyp m'n/ nk ''s'n
äl[ig] / / / bag-lıg böz alıp män[i]ŋ 'äsän

(4) tykyn / /lyq kwynkwm ny p'drwz k' 'lyk 'yky
tigin [at]-lıg küŋüm-ni bädrüz-kä elig eki

(5) p'q lyq pwyz k' twrqw twmlwdw s'dtym pw s'dyq
bag-lıg böz-kä torgu tomluṭu saṭṭım bu saṭıg

(6) pwyz ny pydyk qylmys kwyn 'wyz ' m'n p'drwz pyr
böz-ni biṭig kılmış kün üz-ä män bädrüz bir

(7) ''kswk swz twyk'l snp qrylp pyrdym m'n
'äksük-süz tükäl s(a)n(a)p k(a)rıl(ı)p berdim män

(8) p'c'q ym' pyr ''kswk swz twyk'l snp qrylp
başak y(ä)mä bir 'äksük-süz tükäl s(a)n(a)p k(a)rıl(ı)p

(9) ''ldym pw m'n p'c'q s'dmys kysy k' m'nynk ''q'm
aldım bu män başak saṭmış kişi-kä mäniŋ akam

(10) 'ynym 'wrwqwm twqmysym 'wn lwqwm ywz lwkwm
inim urugum togmışım on-lukum yụz-lüküm

(11) ''lymcym pyrymcym kym kym m ' pwlwp c'm c'rym
*alımçı*m *berimçi*m kim kim m-ä bolup çam çarım

(12) qyls'r l'r pw m'n s'dmys kysy k' mynk yyl twym'n
kılsar-lar bu män saṭmış kişi-kä miŋ yıl tümän

(13) kwyn k' t'ky p'drwz 'rklyk pwlswn tpl's'r 'wysy
kün-kä tägi bädrüz ärklig bolẓun t(a)plasar özi

(14) twdswn tpl'm's'r ''dyn kysy k' 'wydkwrw s'dswn
tutzun t(a)plamasar adın kişi-kä ötkürü satzun

(15) pw kysy k' c'm c'rym qylm'swn ''p'm pyr 'wyk
bu kişi-kä çam çarım kılmazun apam bir-'ök

(16) 'rklyk p'k 'ysy 'ylcy y'l'v'c kwycyn twdwp
ärklig bäg işi elçi yalavaç küçin tutup

(17) ywl'yyn ''l'yyn tys'r l'r pw kysy tnk 'yky kysy
yulayın alayın tesär-lär bu kişi t(ä)ng eki kişi

(18) pyryp m ' swyz l'ry ywrym'swn c'ml'd'cy kysy
berip m-ä söz-läri yorımazun çamladaçı kişi-

(19) l'r qwr lwq pwlswn pwlswn pw pydyk twd'
-lär kor-lug bolzun bolzun bu bitig tuta

(20) p'drwz qwr swz pwlswn pydyk k' t'nwq
bädrüz kor-suz bolzun bu bitig-kä tanuk

(21) cwqy t'nwq mysyr qy ' qwz t'nwq p'k tmyr
çokı tanuk mısır k(a)y-a kuz tanuk bäg t(ä)mir

(22) qwz y'q sylq ' pw nys'n t'mq ' m'n p'c'q nynk 'wl
kuz <tanuk> yak sılk-a bu nişan tamg-a män başak-nıŋ ol

(23) m'n ''lp p'c'q q' 'ynck' ''ydyp pydytym
män alp başak-ka inçkä aytıp bititim

(24) pw nys'n m'n t'nwq cwqy nynk 'wl
bu nişan män tanuk çokı-nıŋ ol

(25) pw nys'n m'n t'nwq mysyr qy ' qwz nynk 'wl
bu nişan män tanuk mısır k(a)y-a kuz-nıŋ ol

(26) pw nys'n m'n t'nwq p'k tmyr qwz nynk 'wl
bu nişan män tanuk bäg t(ä)mir kuz-nıŋ ol

(27) pw nys'n m'n t'nwq y'q sylq ' nynk 'wl
bu nişan män tanuk yak sılk-a-nıŋ ol

(28) (v) pw p's py/ / /
bu baş bi[tig]

(29) (v) ''s'n tyky/ nynk 'wl
'äsän tigi[n]-niŋ ol

(30) (v) pw ''s'n
bu 'äsän

Çeviri

(1) ...yılı, birinci ay(ın) birinci gününde bana... (2) ..kullanılacak pamuklu kumaş gerek olup Bedrüz'den (3) elli...bağlı pamuklu kumaş alıp benim Esen (4) Tigin adlı cariyemi Bedrüz'e elli iki (5) bağlı pamuklu kumaşa doğruca tamamen sattım. Bu satış bedeli (6) pamuklu kumaşı sened(in) yapıldığı günde ben Bedrüz'e hiç (7) eksiksiz, tam olarak sayıp ölçüp verdim. Ben (8) Başak yine hiç eksiksiz, tam olarak sayıp ölçüp (9) aldım. Bu, ben Başak sattığım kişiye benim ağabeyim (10) küçük kardeşim, soyum akrabam, onluğum, yüzlüğüm (11) *alımçım berimçim* her kim olup itiraz (12) etseler, bu benim sattığım kişiye bin yıl, on bin (13) güne kadar Bedrüz sahip olsun. İsterse kendisi (14) tutsun, istemezse başka kişiye doğrudan satsın. (15) Bu kişiye itiraz etmesin. Eğer (16) nüfuzlu bey, hanım, elçi gücünü kullanıp (bu kadını) (17) alayım derseler, bu kişi(ye) denk iki kişi (18) verip (ayrıca) sözleri geçmesin. İtirazcı kişi- (19) -ler zarardan sorumlu olsun {olsun}. Bu senedi tutarak (20) Bedrüz zarardan sorumlu olmasın. Bu senede tanık (21) Çokı, tanık Mısır Kaya Kuz, tanık Beg Temir (22) Kuz, tanık Yak Sılka. Bu nişan, tamga ben Bacak'ındır. (23) Ben Alp (bunu) Başak'a iyice sorup yazdım. (24) Bu nişan, ben tanık Çokı'nındır. (25) Bu nişan, ben tanık Mısır Kaya Kuz'undur. (26) Bu nişan, ben tanık Beg Temir Kuz'undur. (27) Bu nişan, ben tanık Yak Sılka'nındır. (28) (v) Bu baş senet (29) (v) Esen Tigin'indir. (30) (v) Bu Esen.

UygSB. XXXVII Toyınçuk, Tüşiki, Basıkı arasında yapılan borç ödeme anlaşması

[SUS 2.49.1, Clark 85; Yamada Mi05, Sayit-Yusup 96 (9-5)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) t'qyqw yyl yytync ''y s'kyz ykrmyk' m'n
takıgu yıl yetinç ay säkiz y(e)g(i)rmikä män

(2) twyyncwq twysyky p'syqy pyz 'wyc'kw 'v d' (...)
toyınçuk tüşiki basıkı biz üçägü ävdä (...)

(3) cwqy pwlmys q' twqmys ymyz 'dkw twnk' t'rdw
çogı bolmış-ka togmış-ımız ädgü tonga tardu

(4) 'wyz q'n' 'wyzkynt' /ysyp · pw kwyn t'
öz kana üşkintä [t]işip · bu kün-tä

(5) 'wynkdwn ky twsyky nynk t'nkwt t' qyd'y
öŋdün-ki tüşiki-niŋ tangut-ta kıtay-

(6) t' n'kw ym' pyrymy p'r 'rs'r twyyncwq p'syqy
-ta nägü y(ä)mä *berimi* bar ärsär toyınçuk basıkı

(7) pylm'z m'n twysyky pylyr m'n · pw kwyn t'
bilmäz män tüşiki bilir-män · bu kün-tä

(8) kyn · n'kw ym' q'l'n p'syq pwls'r 'wyc'kw
kin · nägü y(ä)mä *kalan basıg* bolsar üçägü

(9) q'l'nmyz q' 'wyl'syp pyrwr pyz tnwq y'pycy
kalan(ı)mız-ka üläşip berür-biz t(a)nuk yapıçı

(10) tnwq ''pyry pw t'mq' twysyky nynk 'wl m'n
t(a)nuk abırı bu tamga tüşiki-niŋ ol män

(11) 'wyz q'n' tw ''yydyp pytydym
öz kana tu ayıtıp bitidim

Çeviri

(1) Tavuk yılı, yedinci ay(ın) on sekizinde ben (2) Toyınçuk, Tüşiki, Basıkı, biz üçümüz (arasında) evde... (3) münakaşa (ihtilâf) olduğu için akrabamız Edgü Tonga, Tard'u (ve) (4) Öz Kana huzurunda söyleşip, bu günden önceki (5) Tüşiki'nin Tangut'ta, Kıtay- (6) -da her ne *berimi* var ise Toyınçuk, Basıkı (7) sorumlu değil, ben Tüşiki sorumluyum. Bu günden (8) sonra her ne *kalan, basıg* (vergisi) olsa üçümüz (9) *kalan* (vergimizi) paylaşıp veririz. Tanık Yapıçı, (10) tanık Abırı. Bu tamga Tüşiki'nindir. (11) Öz Kana tu sorup yazdım.

UygSB. XXXVIII Mısır'ın arazi kiralama belgesi
[TII D204, (U5269), Yamada RH8, Zieme 1980: 234, Sayit-Yusup 40 (3-8)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ywnt yyl / / /ync ''y s'kyz
yunt yıl [alt]ınç ay säkiz

(2) ykrmy k' m/ / /' mysyr q' ywyr t'ry
y(e)g(i)rmi-kä m[aŋ]a mısır-ka yür tarı-

(3) qw yyr k'/k'k pwlwp q'yymtw
-gu yer kä[r]gäk bolup kayımtu-

(4) nwnk syq' t'qy y'rym 'nkyz
-nuŋ sıku-takı yarım äŋiz

(5) yyryn /n/ / q' twdwm p/ yyr k'
yerin [a]n[uk]-ka tuṭ<t>um b[u] yer-kä

(6) n'c' 'wrwq p'dz ' 'ykykw t'nk
näçä urug baṭş-a ekigü täng

(7) ''lyrpyz p/ yyr k' pyrym / /lym
alırbiz b[u] yer-kä *berim [al]ım*

(8) k'lz ' 'yk'kw / /yymtw mysyr / / / /
käls-ä ekägü [ka]yımtu mısır [täng]

(9) pyrwrpyz t/ / /q 'ş'kcy / / / / /
berürbiz t[anu]k äşgäkçi / / / / /

(10) s'nk' pw nys'n m'n q'yy/ / / / / / /
sängä bu nişan män kayı[mtu] / / / /

(11) 'wl / / / / / / / (. . . .) pytydym
ol [m(ä)n özüm] bitidim

(12) / / / / / / / / / / / (. .) (. .)yrwzwn (.) / / / / /s

(13) / / / / / / / / / / / / / / / / / / (. . .)/ / / / / / / / /

Çeviri

(1) At yılı, altıncı ay(ın) on sekiz- (2) inde bana Mısır'a darı ekmek için (3) yer gerek olup Kayımtu- (4) nun Sıku'daki yarım (boş) (5) yerini (tarafımdan)

hazırlanmak üzere kiraladım. Bu yerde (6) ne kadar tohum bitse (ekin olsa) ikimiz eşit (7) alırız. Bu yere *berim alım* (vergisi) (8) gelse ikimiz Kayımtu (ve) Mısır eşit (9) veririz. Tanık Eşekçi... (10) Senge. Bu nişan, ben Kayımtu... (11) dır. Ben kendim yazdım. (12)..... (13).....

UygSB. XXXIX Temiçi'nin arazi kiralama belgesi

[TM 73 (U5279), Yamada RH12, Zieme 1980: 235, Sayit-Yusup 44 (3-12)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) //// k'p'zy (.)l(. . .)
[täng] käpäzi (.)l(. . .)

(2) pwrlw/ nynk yyr nynk
borlu[k]-nıŋ yer-niŋ

(3) ///(. . .) q'l'ny pwlsr
///(. . .) *kalanı* bols(a)r

(4) m'/ tmycy pylwr mn
mä[n] t(ä)miçi bilür-m(ä)n

(5) p'y tmwr pylm'z tnwq
bay t(ä)mür bilmäz t(a)nuk

(6) twyk'l y'nk' tnwq qwyn
tükäl y(a)ŋa t(a)nuk koyn

(7) (.) /////// ///'n m'n tmycy
(.) ///// [bu niş]an män t(ä)miçi-

(8) nynk 'wl m'n 'wyswm
-ning ol män özüm

(9) pytydym cyn
bitidim çın

Çeviri

(1) ...*teng* pamuğu... (2) bağın, arazinin (3) .....*kalanı* (vergisi) olsa (4) Ben Temiçi sorumluyum. (5) Bay Temür sorumlu değil. Tanık (6) Tükel, yine tanık Koyn (7)..... Bu nişan, ben Temiçi- (8) nindir. Ben kendim (9) yazdım, gerçek!

UygSB. XL Mısır'ın arazi kiralama belgesi

[TM 81 (U5277), Yamada RH11, Zieme 1980: 235-236, Sayit-Yusup 43 (3-11)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) ywnt yyl 'ltync ''y s'kyz
yunt yıl altınç ay säkiz

(2) ykrmy k' m'nk' mysyr q' ywr
y(e)g(i)rmi-kä maŋa mısır-ka yur

(3) t'ryqw yyr k'rk/////p q'yymtw
tarıgu yer kärg[äk bolu]p kayımtu-

(4) nynk /yq'p t'qy 'ylcy pyl' 'wylws
-nıŋ [s]ikap-takı elçi bilä ülüş-

(5) lwk m'nk' yrym //// yyr
-lüg maŋa tägär y(a)rım ['äŋiz] yer

(6) y'n ' 'wysdwnky yyr ny pyryp
yän-ä üstünki yer-ni mısır-ka berip

(7) 'ldyn yrym 'kyn yyr ny ''nwq
altın y(a)rım 'äŋiz yer-ni anuk-

(8) q' pyrdym pw yyr k' n'c ' 'wrwq
-ka berdim bu yer-kä näç-ä urug

(9) p'dz ' 'ykykw tnk 'wyl'syp ''lyr pyz
batş-a ekigü t(ä)ng üläşip alır-biz

(10) ''lym pyrym k'lz ' 'yk'kw tnk pylysy/
alım berim käls-ä ekägü t(ä)ng bilişi[p]

(11) tnk pyrwrpyz t'nwq 'şk'kcy t'nwq
t(ä)ng berürbiz tanuk äşgäkçi tanuk

(12) snk' pw nys'n m'n tmwr n/ / //m'n
s(ä)ngä bu nişan män t(ä)mür-n[üŋ] / /män

(13) q'yy/tw t'mwr k' ''yy/ / /
kayı[m]tu tämür-kä ayı[tıp]

(14) 'wyz wm pytydym
öz-üm bitidim

Çeviri

(1) At yılı, altıncı ay(ın) on sekizinde (2) bana Mısır'a darı (3) ekmek için yer gerek olup, Kayımtu- (4) nun Sikap'taki, elçi ile hisseli (ortak) (5) bana ait yarım ekin yer (ile) (6) yine üsteki yeri Mısır'a verip (7) altındaki yarım boş yeri hazırlamak üzere (8) kiraya verdim. Bu yerde ne kadar tohum (9) bitse (ekin olsa), ikimiz eşit paylaşıp alırız. (10) *Alım berim* (vergisi) gelse, ikimiz eşit olarak sorumlu olup, (11) eşit veririz. Tanık Eşgekçi, tanık (12) Senge. Bu nişan ben Temür'ündür... Ben (13) Kayımtu Temür'e sorup (14) kendim yazdım.

UygSB. XLI Murutluk Manastırının yönetiminin Ligui Tutuŋ, Guitso Şilavanti, Pintso Tutuŋ'a devredilme belgesi

[TIII M205c (U5319) (Zieme 1980: 254-255)]

Yazı çevrimli metin

(1) y/ / /g-lg kişi üçün ay[ag]-ka tägimlig-niŋ
(2) yigdiş-i pintso tutuŋ-ka · ligui tutuŋ-ka tutuz
(3) -up · ayag-ka tägimlig-tä basa · murut-luk
(4) aryadan-ıg · ligui tutuŋ · guitso şilavanti · pintso
(5) tutuŋ birlä üçägü igäläzün titim(i)z · bu sözçä ·
(6) ayag-ka tägimlig-tä soŋ · ligui tutuŋ başın
(7) üçägü · murut-luk aryadan-ta täprämädin turup ·
(8) yay kış bkçan olurup · niyam kuşalapkş kılıp · bizkä
(9) buyan berip olurzun · bu aryadan-ka sanlıg
(10) yer-iŋä · borluk-ıŋa · şazın ayguçı il bägäd-läri·
(11) başlap kim kim katılmazun · bu üç kuvrag ok
(12) ärksinzün · ayag-ka tägimlig-niŋ · lin-in · piryan
(13) -ın pintso tutuŋ igäläzün · adın kim ärsär
(14) katılmazun · ligui tutuŋ-ka · kuvrag-tan igil-tän
(15) nägü m-ä *iş küç* sıkış ämgäk tägürmädin asırayu
(16) turzun · anın bu tuta turgu bitig bertürtümüz ·

Çeviri

(1)...kişi için saygı değer (2) yigdiş (?) Pintso Tutuŋ'a, Ligui Tutuŋ'a (manastırı) teslim (3) edip saygı değerden sonra Murutluk (4) Manastırına, Ligui Tutuŋ, Guitso Şilavanti, Pintso (5) Tutuŋ üçü birlikte sahip olsun dedik. Bu söze göre (6) saygı değerden sonra Ligui Tutuŋ önderliğiyle (7) üçü Murutluk Manastırında devamlı (değişmeden) yaz, kış durup, (8) ayinlerde oturup meditasyon (ve) iyilikler yapıp, bize (9) iyi amel (sevap) verip otursunlar! Bu manastıra ait (olan) (10) araziye, bağa, din anlatıcıları (şazın ayguçı), il beyleri (11) başta olmak üzere hiç kimse karışmasın. Bu üç cemaat de (12) hâkim olsun. Saygı değerin hücresine (?) (13) Pintso Tutuŋ sahip olsun. Başka kimse (14) karışmasın. Ligui Tutuŋ'a cemaatten, dünyevî şeylerden (15) her türlü *iş küç* (iş mükellefiyeti), sıkıntı, zahmet vermeden koruyarak (16) dursun (yaşasın). Onun (için) bu (elde) tutulan senedi verdirdik.

UygSB. XLII Vergi ödemesiyle ilgili kayıt

[T II D68, USp. 80]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) kwyskw yyl ç'qs'pwt ''y ''lty
küskü yıl çahşap(u)t ay altı
(2) y'nky q' 'yl pwq ' 'ylcy k'
yanı-ka el buk-a elçi-kä
(3) qwlws pyrl' pyrkw pyr ''d
koluş birlä bergü bir aṭ
(4) ''t-ny ''ldyn s'kyz p'qyr
at-nı altın säkiz bakır
(5) pyryp twqwz 'wc kysyk
berip tokuz üç kişig-
(6) k' twds wn
-kä tuṭz-un.

Çeviri

(1) Fare yılı, on ikinci ayın altı- (2) sında, Elçi El Buka'ya (3) *koluş* (vergisi için) verilecek bir at (4) atı, Altın sekiz bakır (5) verip dokuz üç (?) kişi için (6) alsın.

UygSB. XLIII Vergi yükü ile ilgili şikâyet mektubu

[TM 231 (U5327), USp. 9, Clark 104]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) syz l'r mwnc' qwpcwr ny
sizlär munça *kupçur*-nı

(2) s'rswn typ twyswm'l
särsün tep tüşümäl-

(3) l'r k' pydyk 'ydmys syz
-lärkä bitig ıdmış-siz

(4) cwqny 'wyl'p kydwrmys
çoknı üläp kidürmis

(5) 'wn 'm 'yyn twrwr qwcw t'
unamayın turur koçuta

(6) 'ylcy k' yydm'mys ''ndyn
elçikä yetmämiş andın

(7) cwqq' s'ltwrwp 'ydqyl
çokka salḍurup ıdkıl

(8) 'wl'q nynk
ulag-nıŋ

(9) cyrkyn twqd'myr
çirkin tokṭämür-

(10) k' pyrkw ''rmys y'pyz ''yyq
-kä bergü 'ärmiş yabız ayıg

(11) 'ylcy twr pyzny 'yrsyrm'
elçi-tür biz-ni irsirmä (?)

(12) k'y s'n pylkyl t'nkd'
-gäy sän bilgil. taŋda

(13) sn t'ky mn pydyk
s(ä)n-täki m(ä)n biḍig

(14) 'wrtk'p 'ydz '
örtkäp ıdṣ-a

(15) pwlwr
bolur

Çeviri

(1) Sizler bu kadar *kupçur*'dan (vergisinden) (2) sorumlusunuz deyip memur- (3) -lara mektup göndermişsiniz. (4) Çoknı (?) paylaştırarak (?) (5) onaylamadan durur. Koçu'daki (6) elçiye yetmemiş. Ondan (7) Çok'a katıp gönder. (8) Ulağın Çirkin Tok-temür- (10) e verecek imiş. Kötü (olan) (11) elçidir, bizi suçlama (?) (12)..sen bil. Sabah (13) sendeki senedimi (14) örtüp gönderse (15) olur.

UygSB. XLIV Ödünç alma (şarap) belgesi

[TM 234 (U5262), USp. 10, Clark 12, Yamada Lo14, JW-Li 3.9, Sait-Yusup 64 (1-14)]

Harf çevrimli ve yazı çevrimli metin

(1) lww yyl 'ykyndy ''y pys
luu yıl ekinṭi ay beş

(2) 'wdwz q' m'nk twrcy /' swyc/ /
oṭuz-ka maŋa torçı-[k]a süç[üg]-

(3) k' pwyz / / /k'k pwlwp qyymtw tyn
-kä böz [kär]gäk bolup k(a)yımtu-tın

(4) pyr yrym pwyz ''ldym kwyz ynky
bir y(a)rım böz aldım küz y(a)ŋı-

(5) t' 'wdwz'r t'npyn swycwk ny
-ta oṭuzar tänbin süçüg-ni

(6) pyr q'p pyrwrm'n pyrm'dyn
bir kap berürmän bermädin

(7) k'cwr s'r m'n 'yl y'nkync '
käçür-sär-män el yaŋınç-a

(8) ''syqy pyl' kwyny pyrwrm'n
asıgı bilä köni berürmän

(9) pyrgync ' p'r ywq pwls'r m'n
berginç-ä bar yok bolsar-män

(10) 'wqlwm t'mwr pwq ' 'v t'ky
oglum tämür buk-a äv-täki-

(11) l'r pyl' kwyny pyrswn l'r t'nwq
-lär bilä köni berẓün-lär tanuk

(12) q'r ' b'qsy t'nwq t/ /wr pw nys'n
kar-a bahşı tanuk t[äm]ür bu nişan

(13) m'n twrcy nynk 'wl m'n 'wyzwnwm
män torçı-nıŋ ol män öz-ünüm

(14) pytydym
bititim

Çeviri

(1) Ejderha yılı, ikinci ay(ın), yirmi (2) beşinde bana Torçı'ya şarap (3) karşılığında pamuklu kumaş gerek olup Kayımtu'dan (4) bir buçuk pamuklu kumaş aldım, güz günün- (5) -de otuzar *tenbin* şarabı (6) bir *kap* vereceğim. Vermeden (7) (zamanı) geçirirsem il kanunlarınca (8) faizi ile doğruca vereceğim. (9) Verinceye kadar var yok olsam, (10) oğlum Temür Buka, evdeki (11) -ler ile doğruca versinler. Tanık (12) Kara Bahşı, tanık Temür. Bu nişan (13) ben Torçı'nındır. Ben kendim (14) yazdım.

Kaynaklar

ABDULLAHOĞLU, Hasan, (1926-1933). "Temir Kutluk Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. III, İstanbul, 207-219.

ADİL: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügäti*, C. I-IV, Bakı 1966-1987.

AKDAĞ, Mustafa, (1995a). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (1243-1453) Cilt I, Cem Yayınevi, İstanbul.

---, (1995b). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (1453-1559) Cilt II, Cem Yayınevi, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1991), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. III, İstanbul.

ALLSEN, Thomas T., (1983). "The Yüan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century", (Ed.) M. Rossabi, *China among Equals: The Middle Kingdom and its Neighbours, 10th-14th Century,* 243-280.

ARAT, R.R., (1936). "Uygurca Yazılar Arasında", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* (1936), III, İstanbul, 1937, 101-112.

---, (1937). "Uygurca Yazılar Arasında", İstanbul, 14s.+1 levha.

---, (1937). *Türkische Turfan-Texte VII*, Berlin (APAW 1936 Nr.12).

---, (1964). "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *JSFOu*, No.65, Helsinki, 11-77 (= *Türk Kültürü Araştırmaları*, I-1, Ankara 1964, 5-53).

---, (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

---, (1979). "Uygurca Yazılar Arasında-II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIII, 17-28.

---, (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi Babur'un Hatıratı*, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

ATA, A., (1997). *Rabġuzî, Kısāsu'l-Enbiyā*; Ata, Aysu, *Nāsırü'd-din Bin Burhānü'd-din Rabġuzi, Kısāsu'l-Enbiyā Peygamberler Kıssaları)* I Metin, II Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

---, (1998). *Nehcü'l-Ferādis, Uştmaḫlarnıng Açuḳ Yolı, Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

ATALAY, Besim, (1985-1986). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

---, (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-lugat-it-Türkiyye*, İstanbul.

ATAN, Turhan, (1990). *Türk Gümrük Tarihi I. Cilt, Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

AYİTER, Ferit, (1950). "Eski Türk Hususî Hukukuna ait bazı notlar", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949-1950), 417-436.

BANG, W., A. von Gabain, (1929). *Turkisch Turfantexte-I*, SPAW 1929, Nr. 15, Berlin.

---, Annemaria von Gabain, G.R. Rahmeti, (1934). *Türkische Turfantexte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*, Berlin (SPAW.Phil.-hist. Kl. 1934, 10. 93-192)

BARKAN, Ömer Lütfi, (1973). "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 1-32.

---, (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler* 1, İstanbul.

BARTHOLD, V.V., (1931). "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I., İstanbul, 135-159.

---, (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

BaşkRSl.: *Başkirsko-Russkiy Slovar'*, Akademiya Nauk SSSR, Başkirskiy Filial İnstitut İstorii, Yazıka i Literatura, Moskva 1958.

BaşkTHl.: Agişiv, İ.M., E.G. Biişev, G.D. Zeynullina vd., *Başkört Tilinin Hüzligi*, 2 c., Moskova, 1993.

BATTAL, A., (1927). "Kazan Yurdunda Bulunmuş Tarihî Bir Vesika: Sahip Girey Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. II , 85-101.

BAYKARA, Tuncer, (1969). "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitabe", *Belleten*, XXXIII/130, 159-162.

---, (1988). "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", *XI. Türk Tarih-Kongresi 1981/Bildirileri*, Ankara, II, 687-695.

---, (2000). *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

BEREZİN, I.N., (1850). "Chanskie Yarlıki I. Yarlık Tochtamış Chana k Yagaylu", Kazan.

---, (1850). *Vnutrennee Ustroystvo Zolotoy Ordı (Po hanskim yarlıkam)*, SPb.

---, (1872). "Yarlıki Kırımskix Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey", *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8 1872, Prilojenie No: 22, 10-23.

---, (1872) "Tarhannıe Yarlıki Krımskix hanov", *ZOOİD*, T.8, Prilojenie no:22, 1-9.

CAFEROĞLU, Ahmet, (1931). *Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul.

---, (1934). "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları", *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, İstanbul, 1-43.

CLARK, V. Larry, (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th - 14th cc.)*. Dissertation of Indiana University (Bloomington), Ph.D., 1975, X+488+3p. University Microfilms International, Ann Arbor (Michigan) § London.

CLAUSON, Sir Gerard, (1960). *Muhammad Mahdî Xān, A Persian Guide to the Turkish Language*, GMS, New Series XX, London.

---, (1971). "A Late Uyğur Family Archive", In: C.E. Bosworth (ed.), *Iran and Islam: In Memory of the Late V. Minorsky*, Edinburg University Press, 167-196.

---, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford (ED).

CLEAVES, Francis W., (1953). "Daruγa and Gerege", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XVI, 237-259.

ÇAĞATAY, Neşet, (1947)."Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. V, Sayı: 5, Kasım, Aralık, Ankara, 483-511.

DEMİRCİ, Mustafa, (2003). *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi: İstanbul.

DENY, J., (1957). "Un Soyurgal du Timouride Şahruh En Écriture Ouigoure", *Journal Asiatique*, CCXLV, 253-266.

DİLÇİN, Cem, (1991). *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahār,İnceleme-Metin-Sözlük*,Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

DOERFER, G., (1963-75). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden. (TMEN)

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1993.

DTSl.: Nadelyaev, V.M., D. M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad 1969.

ERDAL, Marcel, (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden.

ERZİ, Adnan Sadık, (1950). "Türkiye Kütüphânelerinden Notlar ve Vesikalar I", *Belleten*, C. XIV, Sayı: 53, 54, 55, 56, Türk Tarih Kurumu Yay.: Ankara.

FAZILOV, E., (1966-1971). *Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki XIV veka.*, C. I-II, Taşkent.

FEDOROV-DAVİDOV, G.A., *Obşçestvennıy Stroy Zolotoy Ordı*, Moskva 1973.

FRANKE, Herbert, (1975). "Ein Mongolischer Freibrief aus dem Jahre 1369", *UAJ* 47, 64-71.

GABAIN, Annemarie von, (1954). *TürkischeTurfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*, Berlin, (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1952, 7.)

---, (1973). *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*, Wiesbaden.

GILES, H.A., *Chinese-English Dictionary*, London 1912.

GOSMANOV, M., Ş.F. MUHAMMEDYAROV, R. STEPANOV, (1965). "Yaŋa Yarlık", *Kazan Utları*, 8, 146-149.

GRİGOR'YEV, V., (O.Ya. YARTSOV), (1844). "Yarlıki Toktamışa i Seadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T. 1, 337-346.

GRİGOR'YEV, A.P., (1981). "Pojalovanie v Yarlıke Toktamışa", *İstoçnikovedenie i İstoriya Kul'turı, Seriya Vostokovedçeskix Nauk*, Vıp. 24, Uçeniya Zapiski, No: 405, 126-136.

---, (1976). "Nalogovıy termin "kupçır", *Turcologica*, Leningrad, 235-240.

GRØNBECH, K., (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard.

GÜÇER, Lütfi, (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları: 152, İstanbul.

HAENISCH, Erich, (1940). *Steuergerechtsame der Chinesischen Klöster unter der Mongolenherrschaft*, Leibzig.

HALAÇOĞLU, Yusuf, (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

---, (1993). "Damga", Türk Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 454-455.

HAMILTON, James R., (1986). *Manuscrits Ouïgours Du IXe-Xe Siècle De Touen-Houang*, I-II, Peeters france-Paris.

---, (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyānamkara ve Papāmkara*, Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Simurg, Ankara.

---, (1969). "Un Acte Ouïgour de Vente de Terrain Provenant de Yar-Khoto", *Turcica, Revue D'études Turques*, Tome I, Paris, 26-52.

HERRFAHRDT, H., (1934). "Das Formular der uigurischen Schuldurkunden", *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XLVIII, 93-103.

HİNZ, W., (1945). "Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri", *Belleten*, 13/52, 771-793.

HİRENAKA, Reiji, (1973). "T'ien-tsu or Land Tax and Its Reduction and Exemption in Case of Natural Calamities in the Han Period", *Memoirs of the Research Department of The Toyo Bunko*, No. 31, *The Toyo Bunko*, Tokyo, 53-82.

HksRSl.: Baskakov, N.A., A.İ. İnkicekova, *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva 1953.

HOUTSMA, M.Th., (1894). *Ein Türkischen-Arabisches Glossar*, Leiden.

İNALCIK, Halil, (1992). "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land tax", *Festgabe an Josef Matuz, Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, herausgegeben von Christa Fragner – Klaus Schwarz, Berlin, 101-118.

---, (1993a). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 31-63.

---, (1993b). "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 15-30.

---, (1993c). "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanûnları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 319-341.

---, (1993d). "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1-14.

İZGİ, Özkan, (1987). *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

---, "Uygurlardaki Vergilere Ait Bazı Düşünceler", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 579-585.

JINGWEI, Li, (1994). *Tu Lu Fan Hui Gu Wen She Hui Jin Ji Wen Shu Yan Jiu.* Xinjiang Ren Min chu Ban She, Wulumuqı, Ürümçi.

KAFALI, Mustafa, (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri,* İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayın no. 2085, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

KARA, Georg, Peter ZIEME, (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung,* Schriften zur geschichte und kultur des alten orients, Berliner Turfantexte VII, Akademie Verlag·Berlin.

---, (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-Skya Pandita und der Mañjuśrīnāmasamgīti,* Berlin.

KARAMANLIOĞLU, A.F., (1989). *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi,* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara

KARAMURSEL, Ziya, (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

KarayRPSl.: Baskakov, N.A., A. Zajączkowski, S.M. Szapzal, *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar',* Moskva 1989.

KAYA, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin,* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

KAZICI, Ziya, (1977). *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* İstanbul.

KÄMBİRİ, Dolkun, Hiroshi UMEMURA, Takao MORİYASU, (1990). "A Study on the Uyghur Order Document of Receiving Buddhist Portraits: Interpretation of the word "čuv" seen in the USp. No. 64 and the others combined", *Journal of Asian and African Studies,* No. 40, 13-34.

KBalkRSl.: Tenişev, E.R., X.İ. Süyünç, *Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar',* Moskva 1989.

KKlpRSl.: Baskakov, N.A., *Karakalpaksko-Russkiy Slovar',* Moskva 1958.

KORKMAZ, Zeynep, (1973). *Marzubān-nāme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım),* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara.

KÖK, Abdullah, (2004). *Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Savunmaya Hazır Doktora Tezi, Ankara 2004.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1931). "Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,* İstanbul, 165-312.

---, (1941). "Bibliyografya Tenkidiyle- Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar" *Belleten* V/19, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 397-440.

---, (1942). "bâc", *İslâm Ansiklopedisi,* C. II, İstanbul, 187-190.

---, (1983a)."İslâm ve Türk Hukuk Tarihine Ait Umumî Meseleler", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi,* Ötüken: İstanbul, 1-101.

---, (1983b). "Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi,* Ötüken: İstanbul, 36-50.

KumRSl.: Bammatov, Z.Z., Kumıksko-Russkiy Slovar', Moskva 1969.

KURIŞYANOV, A.K., (1970). *İssledovanie Po Leksike Starokıpçakskogo Pis'mennogo Pamyatnika XIII v.*- "Tyurksko-Arabskogo Slovarya", Alma-Ata.

KURTOĞLU, Fevzi, (1937). "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Belleten* C. I/3-4, 641-655, Levha IX-XVI.

KzkTSl.: Oraltay, H., N. Yüce, S. Pınar Çev.), *Kazak Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul 1984.

KbW.: J.E. Kovalevskiy, *Mongol'sko-Russko-Frantsuzskiy Slovar', (Dictionnaire Mongol-Russe-Français),* 3c., Kazan, 1844-1849.

KWb.: G.J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch,* Helsinki 1935.

LAMBTON, A.K.S., (1986). "Mongol Fiscal Administration in Persia (I)", *Studia Islamica,* LXIV, Paris, 79-99.

---, (1987). "Mongol Fiscal Administration in Persia (Part II)", *Studia Islamica* LXV, Paris, 97-123.

LE COQ, A. von, (1918). "Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan", *Túrán,* III, Budapest, 449-460, 2 Tfln.

LEESING, Ferdinand D., (1995). *Mongolian-English Dictionary,* Bloomington, Indiana.

LIGETI, Louis, (1966). "Un Vocabulaire Sino-Ouigour Des Ming. Le Kao-tch'ang-kouan Yi-chou du bureau des traducteurs", *AOH,* XIX, 117-199, 257-289.

---, (1973). "À Propos D'un Document Ouigour de L'époque Mongole", *AOH,* 28/1, 1-18.

MALOV, S.E., (1951). *Pamyatniki Drevnetyurksoy Pis'mennosti,* Moskva-Leningrad.

---, (1953). "İzuçenie Yarlıkov i Vostoçnıx Gramot", *Akademiku Vladimiri Aleksandroviçi Gordlevskom,* Moskva, 187-195.

MANZ, Beatrice Forbes, (1985). "The Office of Darugha Under Tamerlane", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies),* 9, 59-69.

MATSUİ, Dai, (1998). *Taxation and Administrative System in Uiguristan Under the Mongols (13th-14th cc.)*, Ph.d. Dissertation of Osaka University, Osaka.

---, (2002). "Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule", *Research on Political and Economic Systems under Mongol Rule,* Offprint, Osaka, 87-127.

MORGAN, David, (1990). *The Mongols*, Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts.

MORİ, Masao, (1961). "A Study on Uygur document of loans for consumption", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 20, Tokyo, 111-148.

MORİYASU, Takao, (1995). "Notes on Uighur Documents", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 53, 67-108.

MUHAMMEDYAROV, F.Ş., (1967). "Tarhannıy Yarlık Kazanskogo Hana Sahip Gireya 1523g.: *Novoe o proşlom naşey stranı. Pmyati akademika M.N. Tihomirova*, M., 104-109.

MUTÇALI, Serdar, (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul.

NogRSl.: Baskakov, N.A., *Nogaysko-russkiy slovar'*, Moskva 1963.

OBOLENSKIY, M, (1850). *Yarlık Hana Zolotoy Ordı Toxtamışa k'Polskomu Karolyu Yagayla (1392-93 goda)*, Kazan.

ODA, Juten, (1991). "On baš bitig, 'ydyš and čïn bitig: Notes of the Uighur Documents Related to a person named Turï", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, 37-46.

ORKUN, Hüseyin Namık, (1936). "Türk Hukuk Tarihinin Uygur Vesikaları", T.C. Adliye Vekilliği, *Türk Hukuk Tarihi, Belgeler*, Ankara, 533-692.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları (15. yy'da İran toprak rejiminde Görülen Muafiyet ve İmtiyaz Sistemi Üzerine)", *Toplum ve Bilim*, 4 (Kış 1987), 73-74.

ORTEKİN, Hasan, (1934). "Birinci Mengli Girey Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, İstanbul, 99-109.

OyrRSl.: Baskakov, N.A., T.M. Toşçakova, *Oyrotsko-russkiy slovar'*, Moskva 1947.

ÖGEL, *Bahaddin* (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

ÖTİL: Äkabirov, S.F., T.A. Älikulov, S.İ. İbraximov, N. M. Mämätov vd., *Özbek Tiliniŋ İzahli Lûgati*, 2c., Moskva 1981.

ÖZYETGİN, A. Melek, (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

---, (1999). "Altın Ordu Diplomasi Geleneğine Bir Bakış", *Kök Araştırmalar*, C.I., Sayı 2, Güz, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 97-112.

---, (2000). "Altın Ordu ve Osmanlı Devletlerinde Tütün Vergisi", *Kök Araştırmalar, Osmanlı Özel sayısı,* Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 93-103.

---, (2000a). "Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Haci Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı", *Türkoloji Dergisi*, Cilt: XIII, 167-192.

---, (2000b). "Türk Vergi Sisteminde Salığ", 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-29 Eylül 2000, İzmir-Çeşme (Bildiri).

PAKALIN, Mehmet Zeki, (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III C., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

PdC.: Courteille, P. de *Dictionnaire turc-oriental. Destiné principalement à facilite la lecture des ouvrages de Bâbur, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir Nevâï*, Paris 1870.

PETRUSHEVSKY, I.P., (1968). "The Socio-Economic Condition of Iran Under The Īl-khāns", *The Cambridge History of Iran, The Saljuq and Mongol Periods* (Ed.) J.A. Boyke, Vol. 5, , Cambridge at the University Press, 483-537.

POLIAK, A.N., (1935). "Le Caractere Colonial de L'État Mamelouk Dans Ses Rapports Avec la Horde D'or", *Revue des Etudes Islamiques*, 233-235.

POPPE, N.N., (1938). *Mongol'skiy Slovar' Mukaddimat Al-Adab*, Çast I-II, Trudı İnstituta Vostokovedeniya, Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

PRİSELKOV, M.D., (1916). *Xanskie Yarlıki Russkim' Mitropolitam'*, Tipografiya "Nauçnoe Delo" Zagorodnıy pr. 74, Petrograd.

RASCHMANN, Simone-Christiane, (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 44, Harrassowitz Verlag · Wiesbaden.

---, (1992). "Einige Bemerkungen zu Steuern, Abgaben und Dienstpflicht im uigurischen Königreich von Qočo (13.-14. Jh.)", *Altorientalische Forschungen*, 19, 155-159.

RADLOFF, W., (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben,*

Leningrad, S. VIII+305, mit 3 Tfln. (Reprit: Biblio Verlag, Osnabrück 1972). (USp.)

RSl.: Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte Opıt slovarya tyurkskix nareçiy)*, 4c., Sankt-peterburg 1893-1911.

SAHİLLİOĞLU, Halil, (1991). "Avârız", Türk Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 108-109.

SAMOYLOVİÇ, A.N., (1927). "Neskol'ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Toxtamış-Xana", *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii, Arxeologii i Etnografii*, T. I (58), Simferopol', 141-144.

---, (1918). "Neskol'ko Popravok k yarlıku Timur-Kutluga", *İzvestiya Akademiya Nauk*, No:11, 1109-1124.

SAYİT, Muhemmetrehim, İsrapil YUSUP, (2000). *Ḳadimḳi Uygur Yèziḳidiki Vesiḳiler*, Şinjcan Halk Neşriyatı, Urumçi.

SCHÖNİG, Claus, (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Turcologica 47, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

SCHURMANN, H.F., (1956). "Mongolian Tributary Practices of The Thirteenth Century", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Volume 19, İssue ¾ (Dec.), 304-389.

SEMENOV, A.A. (1947). "K Voprosu o zolotoordınskom termine "baskak", Izvestiya Akademii Nauk SSSR, Otd. lit. i. yazıka, Tom.6, vıpusk. 2, Moskva.

SMİRNOV, V., (1918). "Tatarsko-Xanskie Yarlıki", İz Kollektsii Tavriçeskoy Uçenoy Arxivnoy Komissii, (ITUAK), no: 54, 1-19.

SMITH, John Masson, (1970). "Mongol and Nomadic Taxation", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol:30, Harvard-Yenching Institute, Cambridge, Massachusetts, 46-85.

SPULER, Bertold, (1987). *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri,* 1220-1350, Çev. Cemal Köprülü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV. Dizi-Sa.4[a], Ankara.

STEINGASS, F., (1975). *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (New Reprint), Beirut.

ŞÇERBAK, A.M., (1997), *Rannie Tyurksko-Mongol'skie Yazıkovıe Svyazi (VIII-XIV vv.)*, Sankt-Peterburg.

ŞÇERBİNİN, V.G., E.M. MUSTAFAYEV, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Moskva, Russkiy Yazık, Multilingual Yabancı Dil Yayınları: İstanbul.

ŞSul.: *Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, Lugat-i Çagatay ve Türkî-yi Osmanî*, İstanbul 1298.

TABAKOĞLU, Ahmet, (1994). *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

TatRSl.:*Tatarsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1966.

TAYMAS, A.B., (1926). "Kazan Yurdunda Bulunmuş Tarihî Bir Vesika: Sahip Girey Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, 85-101.

---, (1988). *İbni Mühenna Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

TEKİN, Şinasi, (1976). *Uygurca Metinler II., Maytrısimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İbtidaî Bir Dram*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara.

TEKİN, Talat, (1988). *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

TENİŞEV, E.R., (1997). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Leksika*, Moskva.

TEZCAN, Semih, (1978). "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 271-325.

---, (1974). *Das Uigurische Insadi-Sūtra*, Schriften zur geschichte und kultur des alten orients, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag·Berlin.

TİXONOV, D.İ, (1966). *Hozyaystvo i Obşçestvennıy Stroy Uygurskogo Gosudarstva X-XIV vv.,* Mosk.-Len.

---, (1958). "Nalogi i Nalogovıe Terminı v Uygurskom Gosudarstve (Tsentral'naya Aziya IX-XIV vv.), Akademia Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, *Uçenıe Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, Tom XVI, Moskva, 52-77.

TOGAN, A. Zeki Velidî, (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1534, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

---, (1931). "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I., İstanbul, 1-42.

TOPARLI, R., (1992). *İrşādu'l-Mulūk ve's-Selātin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

---, M. Sadi ÇÖGENLİ, Nevzat H. YANIK, (1999). *El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

---, M. Sadi ÇÖGENLİ, Nevzat H. YANIK (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

TrkmRSl.: Baskakov, N.A., B.A. Karrıeva, N.Ya. Hamzaeva, *Türkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

TSö I: *XIII. Asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış tanıklarıyla tarama sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1943-57.

TTASl.: *Tatar Tilinin Anlatmalı Süzligi*, (Haz. İ.A. Abdullin, G.H. Ahuncanov, S.B. Vahitova, F.M. Gazizova, F.A. Ganiyev vd.), 3.C, Kazan, 1977-1981.

TTS: *Tarama Sözlüğü*, 6 c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1963-1972.

TUGUŞEVA, L.Ju. (1971). "Three letters of Uighur princes", *Acta Orientalia* (Hung.), XXIV-2, Budapest, 173-187.

TuvRSl.: Tenişev, E.R., *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

TÜRKAY, Vedat, (1972). "Osmanlı İmpartorluğunda Vergi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın*, Mayıs, Sayı: 56, 16-22.

TüSl.: Parlatır, İ., N. Gözaydın, H. Zülfikar, (1998), *Türkçe Sözlük*, 2c., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

USMANOV, M.A., (1979). *Jalovannıe Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv*, İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

---, (Mohammedyarov Ş., Stepanov, R.) (1965). "Yaŋa Yarlık", *Kazan Utları*, No:8, 146-150.

UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi-Sa. 10^{a2}, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

---, (1938). "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Toprak ve Halk İdaresi", *Belleten*, C. II, Sayı: 5/6, Ankara.

---, (1978). "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", *Belleten*, XLII, Sayı:165, Ankara.

UWb.: RÖHRBORN, Klaus, *Uigurische Wörterbuch*, 1-4, Wiesbaden, 1: 1977, vıı+72; 2: 1979, 73-148; 3: 1981, 149-224; 4:1988, v+225-298; 5: 1996, vı+299-372; 6: 1998, v+373-446.

UygRSl.: Necip, E.N., T.R. Rahimova *Uygursko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

VAHİDOV, S.G., (1925). "İssledovanie Yarlıka Sahip Gireya", *İzvestiya Obşçestva Arheologii, istorii i etnografii*, T XXXIII, vıp.1, 61-92.

---, (1925a). "Yarlık Sahip Gireya", *Vestnik Nauçnogo Obşçestva Tatarovedeniya*, No: 1-2, Kazan, 29-37.

VÁSÁRY, István, (1976). "The Golden Horde Term Daruġa and its Survival in Russia", *AOH*, 30/2, 187-197.

---, (1977). "Susun and Süsün in Middle Turkic Texts", *AOH* 31/1, 51-59.

---, (1987). "The Origin of the institution of baskaks", *AOH* 32/2, 201-296.

---, (1987). *Az Arany Horda Kancelláriája*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.

---, (1995). "Mongolian Impact on the Terminology of the Documents of the Golden Horde", *AOH* XLVIII/3, 479-485.

VERNADSKY, George, (1953). *The Mongols and Russia*, New Haven: Yale University Press.

VEWT: Räsänen, M., *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.

VLADİMİRTSOV, B.Y., (1987). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV. Dizi-Sa.2^{a}, Ankara.

YAKUBOVSKİY, A.Yu., (1992). *Altın Ordu ve Çöküşü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

YALTKAYA, Şerafettin, (1939). "İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair, Nasîr-ed-dini Tûsî'nin Bir Eseri", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, İstanbul, 7-15.

YAMADA, N., (1964). "Uigur document of sale and loan contracts brought by Ôtani Expeditions", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 23, Tokyo 1967, 71-118.

---, (1965). "The Form Of The Uighur Documents of Loan Contracts", *Memoirs of the Faculty of Letters*, Ōsaka University, XI, 1965, 87-216.

---, (1971). "Four notes on several names for weights and measures in Uighur documents", In: L. Liget (ed.), *Studia Turcica*, Budapest, 491-498.

---, (1972). "Uighur Documents of Slaves and Adopted Sons", *Memoirs of Faculty of Letters, Ōsaka University*, XVI, 161-268.

---, (1981). "An Uighur Document for the Emancipation of a Slave, Revised", *Journal Asiatique* 269: ½, 373-383.

---, (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. Hrsg. von Juten ODA, Peter ZIEME, Hiroshi UMERA und Takao MORİYASU. 1-3. Osaka.

YEĞİN, Abdullah, Abdulkadir BADILLI, HEKİMOĞLU İsmail, İlham ÇALIM, (1985). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, İstanbul.

YENİÇERİ, Celâl, (1991). "Bâc", Türk Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 411-413.

YUDAHİN, K.K., (1988). *Kırgız Sözlüğü*, Çev. A.B. Taymas), 2c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

YÜCE, Nuri, (1988). *Mukaddimetü'l-Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

WITTFOGEL, Karl A., Chia-Sheng FENG, (1949). *History of Chinese Society: The Liao*, Philadelphia.

ZAJĄCZKOWSKİ, A., (1954). *Vocabulaire Arabe-Kıptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat aş-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, II-éme partie. Le verbe, Warszawa.

---, (1958). *Vocabulaire Araba-Kıptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulġat al-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, Warszawa.

---, (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Xusräv u Şîrîn Qutba*, Czesc III, Slownik, Warszawa.

ZIEME, P., (1974). "Ein uigurischer Landverkaufsvertrag aus Murtuq", *Altorientalische Forschungen*, I, Berlin, 295-308.

---, (1976). "Zum Handel im Uigurische Reich von Qoço", *AoF 4,* 235-249.

---, (1977). "Drei Neue uigurische Sklavendokumente", *AoF 5*, 145-170.

---, (1980). "Uigurische Pachtdokumente", *AoF* 7, 145-170, +4pl.

---, (1980a). "Ein Uigurischer Leihkontrakt über Weizen", *AoF* 7, 273-275.

---, (1981). "Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster", *AoF 8*, 237-263.

---, (1982). "Ein uigurisches Familienregister aus Turfan", *AoF*, 9, , 263-267+2pls.

Dizin

alban, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 48, **51**, 52, 53, 54, 68, 75, 76, 81, 82, 89, 96, 97, 114, 122, 123, 124, 129, 130, 134, 145, 172, 175, 176, 177, 205, 207
alım, 37, 45, 51, **55**, 56, 57, 60, 61, 62, 64, 68, 70, 76, 107, 155, 156, 166, 167, 170, 171, 179, 182, 184, 199, 213, 214, 228, 229, 230
alımçı, 51, **155**, 156, 182, 184, 197, 220, 223, 225
anbār haḳḳı, 43, 48, **58**, 73, 137, 139
anbār mālı, 43, 48, **58,** 73
basıg, 23, 24, 37, 39, 41, 43, 45, **58**, 59, 60, 70, 75, 76, 78, 85, 86, 94, 111, 113, 114, 121, 146, 148, 153, 155, 168, 169, 207, 208, 214, 215, 226
bergü, 23, 24
berim, 23, 24, 36, 37, 39, 41, 45, 55, 56, 57, **60**, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 76, 129, 130, 147, 148, 155, 156, 160, 166, 167, 170, 171, 179, 182, 183, 184, 199, 213, 214, 217, 218, 219, 226, 227, 228, 229, 230
berimçi, **156**, 197, 198, 223, 225
bert, 23, 24, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 46, 64, **65**, 66, 67, 68, 74, 111, 129, 130, 144, 148, 160, 188, 189, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 216, 217
borla tamgası, 48, 70, **71**
borluk, 36, 39, 45, 59, 63, **67**, 68, 69, 70, 75, 76, 85, 86, 94, 111, 113, 121, 146, 148, 153, 155, 157, 158, 165, 168, 169, 170, 183, 206, 207
borlukçı, 76, **157**, 158, 169, 170, 172
çärig, 43, 49, **128**, 129, 190, 195
çıkış, 23, 48, **71**, 72, 73
ert, 46, 64, 65, 66, **74**, 129, 130, 148, 160, 204, 207, 208, 210, 212, 213
ḫarc ~ ḫarāc ~ ḫarācāt, 25, **93**
ḫazīr ~ ḫazr anbār, 43, 48, , **73,** 74
inçü bagçı, 53, **157**
inçü borlukçı, 157, **158**
iş küç, 46, 49, 52, 54, 59, 60, 64, 65, 68, 111, 114, **129**, 130, 148, 160, 205, 207, 230, 231
kabın, 36, 39, 41, 43, 45, 53, 54, 59, 70, **74**, 75, 76, 85, 86, 94, 113, 114, 121, 145, 146, 148, 153, 155, 168, 169, 172
kalan, 26, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 70, 71, **75**, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 91, 94, 96, 97, 101, 102, 112, 113, 114, 121, 123, 124, 125, 130, 131, 132, 134, 136, 140, 142, 145, 146, 148, 153, 155, 158, 159, 161, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 182, 184, 185, 186, 187, 195, 196, 201, 203, 220, 222, 226, 228
kalançı, 24, 44, 48, 78, 84, 153, 157, **158**, 159, 168, 169, 201, 203, 220, 222
kap, 36, 37, 39, 41, 43, 46, 48, 64, 66, 67, 68, 93, 111, 115, 125, **142**, 143, 144, 148, 151, 160, 200, 201, 206, 208, 218, 219, 233, 234
kara konagı, 49, **83**, 84, 124
kara sanı, 43, 49, 74, **83**, 84, 90, 115, 124, 149
kavlalık, 39, 45, 59, 67, 70, 75, 76, **84**, 85, 86, 94, 113, 121, 146, 148, 153, 155, 168, 169
kavut ~ kavıt, 41, 54, 59, 70, **145**, 146, 145, 149, 165, 166, 168, 169, 172
käpäz, 23, 36, 39, 43, 46, 59, 63, 64, 69, 70, 75, 76, 85, 86, 94, 113, 121, 129, 130, 146, **147**, 148, 153, 155, 156, 160, 165, 168, 169, 191, 207, 219, 228
ḳısmet, 49, **130**, 131
kodgu, 23, 45, 59, 70, 75, 76, 85, **86**, 94, 113, 121, 146, 148, 153, 155, 168, 169
koluş ~ koltka ~ kolka, 36, 39, 41, 43, 49, **133,** 134, 135, 136, 231
konak tüşün ~ tüşül, 43, 50, **130**, 131, 132, 133
kupçır ~ kupçur, 26, 36, 39, 41, 44, 80, **86**, 87, 88, 90, 91,135, 153, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 200, 232, 233
kurut, 36, 38, 39, 41, 43, 50, 73, 74, 83, 115, **149**, 150, 151
pulkuz haḳḳı, 48, **151**

sala ḫarcı, 24, 43, 48, **92**, 93, 115, 126
salıg/k, 23, 24, 39, 43, 45, 36, 37, 41, 43, 48, 57, 58, 59, 70, 71, 75, 76, 80, 85, 86, **93**, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 113, 121, 123, 124, 129, 131, 134, 137, 139, 146, 148, 153, 155, 157, 168, 169, 178
säkin, 43, 45, 77, 79, **101**, 102, 202, 203
süsün ~ şüsün, 43, 50, **136**, 137
tabanlıg, 48, 96, **102**, 124
tamga, 26, 31, 32, 43, 49, 71, 93, 96, **103**, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 144, 151
tarıg, 36, 39, 44, 46, 59, 67, 70, 75, 76, 78, 85, 86, 87, 88, 94, 113, 121, 122, 146, 148, **151**, 152, 153, 154, 155, 159, 166, 168, 169, 179, 193, 199, 200, 201
tartnak, 43, 49, 93, 96, 104, **108**, 109, 110, 144, 151
taruga, 59, **160**, 161
täşig, 39, 41, 45, 59, 60, **111**, 114, 207, 208
tintsuy, 38, 43, 45, 64, 66, 68, **111**, 112, 144, 148, 160, 205, 206, 208
tsangçı agıçı, 64, 66, 68, 111, 144, 148, **159**, 160, 207
tütün, 24, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 48, 49, 53, 54, 59, 60, 70, 74, 75, 76, 79, 83, 85, 86, 92, 93, 94, 111, **112**, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 145, 146, 148, 149, 153, 154, 155, 168, 169, 172, 180, 182, 184, 185, 186, 187, 207, 208
ulag/k, 43, 44, 50, 67, 87, 134, 137, **138**, 139, 140, 141, 142, 181, 187, 188, 190, 191, 192, 193
ʿulūfe, 43, **141**, 142
umdu, 36, 39, 45, 59, 70, 75, 76, 85, 86, 94, 113, **120**, 146, 148, 153, 155, 168, 169
urub, 45, 52, 53, **121,** 176, 177
ür ~ üyür ~ yür, 36, 46, **154,** 155
yasak, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 48, 51, 52, 53, 80, 87, 96, 97, 100, **121**, 122, 123, 124, 125, 132, 134, 136, 142, 152, 175, 177, 200
yer ḫablesi, 43, 48, 92, 115, **126**
yulug berim, 60, **63**, 64, 166, 199, 207, 208